

VIA LATGALICA

HUMANITĀRO ZINĀTŅU ŽURNĀLS

2015

VII

**RĒZEKNES AUGSTSKOLA
REĢIONĀLISTIKAS ZINĀTNISKAIS INSTITŪTS**

**RĒZEKNE UNIVERSITY COLLEGE
RESEARCH INSTITUTE FOR REGIONAL STUDIES**

**VIA LATGALICA
HUMANITĀRO ZINĀTŅU ŽURNĀLS
JOURNAL OF THE HUMANITIES**

VII

2015

Šuplinska I. (red., 2015). *Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls*, 7. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola. 200 lpp.

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Aleksejs Andronovs, Sanktpēterburgas Valsts universitāte, Krievija

Nicole Nau, A. Mickeviča Universitāte, Poznaņa, Polija

Ieva Kalniņa, Latvijas Universitāte, Latvija

Lidija Leikuma, Latvijas Universitāte, Latvija

Inese Runce, Latvijas Universitāte, Latvija

Ina Druviete, Latvijas Universitāte, Latvija

Laimdota Ločmele, Latvijas Universitāte, Latvija

Via Latgalica ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Via Latgalica is a peer-reviewed journal with an international panel of reviewers. All articles submitted are assessed by our reviewers before accepted for publication.

Žurnāls ir iekļauts EBSCO datubāzē (*Central & Eastern European Academic Source*): <http://www.ebscohost.com/academic>

The journal is included in the EBSCO database (*Central & Eastern European Academic Source*): <http://www.ebscohost.com/academic>

Žurnāls ir izdots ar valsts programmas *Letonika, Izglītības un zinātnes ministrijas un Rēzeknes Augstskolas finansīālu atbalstu*

LET NIKA

Izglītības un zinātnes
ministrija

Redaktore *Ilga Šuplinska*

Angļu valodas tulkotājs *David Whitlock*

Maketētājs *Māris Justs*

Foto: *Māris Justs, autoru personiskais arhīvs*

Redakcijas adrese / Editorial address

Reģionālistikas zinātniskais institūts

Atbrīvošanas aleja 115

Rēzekne, LV-4601, Latvia

regi@ru.lv

ISSN 1691-5569

© Rēzeknes Augstskola, 2015

© Autoru kolektīvs, 2015

VIA LATGALICA
HUMANITĀRO ZINĀTŅU ŽURNĀLS
JOURNAL OF THE HUMANITIES

VII

Septītajā *Via Latgalica* numurā ir ievietoti pētījumi, kas tika prezentēti XII starptautiskajā baltistu kongresā Viļņas Universitātē (2015. gada 28.–31. oktobrī): <http://www.baltistikongresas.ff.vu.lt/index.php/lv/par-kongresu>. Kongress tiek organizēts vienreiz piecos gados pārmaiņus Latvijā un Lietuvā, pulcējot baltistikas pētniekus no visas pasaules. Šoreiz tajā piedalījās ap 250 dalībnieku no 20 valstīm. Pētījumi tika prezentēti 14 tematiskajās sekcijās, tai skaitā arī sekcijā „Globalizācija un reģionālisms – valodu un kultūru mijiedarbības globālais raksturs” (vad.: profesore S. Lazdiņa, profesore I. Šuplinska) un „Latgalistika (8. latgalistikas konference)” (vad.: profesore L. Leikuma, docents A. Andronovs).

Sekcijā „Globalizācija un reģionālisms – valodu un kultūru mijiedarbības globālais raksturs” (www.baltistikongresas.ff.vu.lt/index.php/lv/sekcijas/globalizacija-regionalisms-sekcija) tika pārstāvēti pētījumi no RA, Liepājas Universitātes, Latvijas Universitāte, piedalījās pētnieki no ASV, Krievijas, Itālijas, Igaunijas, Lietuvas, kas ilustrēja ASV, Krievijas, Gruzijas un Itālijas u. c. valstu pieredzi globalizācijas elementu pētniecībā. Kultūras un valodas mijiedarbe aktualizējās gan Ludzas igauņu, latgaliešu, katalāņu piemēru analīzē, gan krievu, angļu, citu pasaules lietotāko valodu ietekme atspoguļoja problemātiku baltu kultūru pētniecībā.

Žurnālā šoreiz apkopoti RA Reģionālistikas zinātniskā institūta pētnieku un studiju virziena “Valodu un kultūras studijas, dzimtās valodas studijas un valodu programmas” docētāju raksti, piedāvājot pētījumus latgalistikā par globalizācijas tendenču izplatību mūzikā (I. Gusāns), valodas politikā un lingvistiskajā ainavā (S. Lazdiņa, S. Pošeiko), ideoloģijā (A. Juško-Štekele, V. Malahovskis), folkloras žanros (I. Šuplinska) un frazeoloģijā (A. Kļavinska).

Sekcijā „Latgalistika (8. latgalistikas konference)” (<http://www.baltistikongresas.ff.vu.lt/index.php/lv/sekcijas/latgalistika-lv-sekcija>) piedalījās pētnieki no RA, LU, Daugavpils Universitātes, Rīgas Augstākā reliģijas zinātņu institūta, Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras un Sanktpēterburgas Valsts universitātes. Žurnālā var lasīt novatoras atziņas grāmatniecības faktoloģijā, ko piedāvā S. Kalvāne. Savukārt S. Ūdres, I. Vilcānes, O. Kovaļevskas pētījumos ir risināti valodniecības jautājumi latgalistikas kontekstā.

Pateicoties par radošo sadarbību gan krājuma ekspertiem, gan rakstu autoriem un cerot uz tikšanos nākamajās konferencēs un žurnāla numuros –

Ilga Šuplinska

*The seventh edition of **Via Latgalica** consists of research presented at the XII International Conference of Baltic Studies at the University of Vilnius (October 28th–31st, 2015): <http://www.baltistikongresas.ff.vu.lt/index.php/lv/par-kongresu>. The conference has been organized as a meeting of Baltic researchers from all over the world five times in Latvia and Lithuania. Around 250 participants from 20 countries participated in the most recent conference. Papers were presented in 14 thematic sections, including the section “Globalization and Regionalism – Linguistic and Cultural Influence on Glocal Character” (lead by Profs. S. Lazdiņa and I. Šuplinska), and “Latgalian Studies (8th Conference of Latgalian Studies)” (lead by Prof. L. Leikuma and docent A. Andronov).*

The section “Globalization and Regionalism – Linguistic and Cultural Influence on Glocal Character” (www.baltistikongresas.ff.vu.lt/index.php/lv/sekcijas/globalizacija-regionalisms-sekcija) was comprised of presentations by researchers from Rēzekne University College (RA), University of Liepāja and University of Latvia in addition to presentations of studies on glocalization in the US, Russia, Georgia, Italy, etc. from researchers from the United States, Russia, Italy, Estonia, and Lithuania. Cultural and linguistic influences were described in research analyzing the situations of Latgale, Catalonia, and the Estonians of Ludza, as well as in research investigating issues associated with the influence of Russian, English and other globally-used languages on Baltic culture.

Also included in the journal are articles written by the instructors of the RA Regional Scientific Institute study program “Language and cultural studies, native language studies and language programs”, selected research in the field of Latgalian studies about glocalization in music (I. Gusāns), linguistic landscape and language policy (S. Lazdiņa, S. Pošeiko), ideology (A. Juško-Štekele, V. Malahovskis), folkloric genres (I. Šuplinska) and phraseology (A. Kļavinska).

Researchers from RA, LU, Daugavpils University, Riga Higher Institute of Religious Sciences, Latvian Geospatial Information Agency and St. Petersburg State University participated in the section “Latgalian Studies (8th Conference of Latgalian Studies)” (<http://www.baltistikongresas.ff.vu.lt/index.php/lv/sekcijas/latgalistika-lv-sekcija>). An article from this section providing insight into book publishing by S. Kalvāne – as well as articles by S. Ūdre, I. Vilcāne and O. Kovaļevska describing solutions to linguistic issues from the perspective of Latgalian studies – can be found in the journal.

Thank you to compilers and authors alike for your creativity and cooperation – we hope to continue work together for the next conference and journal edition.

Ilga Šuplinska

SATURS

RAKSTI

Sanita Lazdiņa.	<i>Man ar valodas mācīšanu nav nekāda sakara – lingvistiskā prakse, ideoloģija un valodas pārvaldība izglītības jomā</i>	8
Ingars Gusāns.	Glokalizācijas elementi latgaliešu mūzikā	24
Solvita Pošeiko.	Daugavpils 20. gs. 20.–30. gadu preses reklāminformācija lingvistiskās ainavas kontekstā	40
Vladislavs Malahovskis.	Diskursi latviešu presē par Latgales reģiona īpatnību izpaušmēm: ieskats vēsturiskajā pieredzē (1920–1934)	64
Ilga Šuplinska.	Ticējumu izpratne un funkcionalitāte mūsdienās: Viļakas piemērs	76
Antra Kļavinska.	Vietvārdi baltu frazeoloģijā: starptautiska, nacionāla un lokāla rakstura kultūras zīmes	92
Otīlija Kovaļevska.	Kartogrāfiskās metodes iespējas dienvidaustrumu Latgales sādžu nosaukumu un uzvārdu izcelsmes pētījumos	106
Sandra Ūdre.	Ar grīzšonūs saistītu latgalīšu leksika i frazeologeja	125
Ilona Vilcāne.	Vokālisma īpatnību lokalizācijas saistība ar kultūrvēsturiskajām robežām Rudzātu izloksnē	139
Angelika Juško-Štekele.	Tradīcija un ideoloģija: Aglonas svētceļojuma diskurss	155
Skaidrīte Kalvāne.	18.–19. gs. „svātuos dzīsmis”: avotu meklējumi	172

HRONIKA..... 183

AUTORI..... 191

IZDOŠANAS PRINCIPI..... 195

CONTENT

ARTICLES

Sanita Lazdiņa.	<i>“I have nothing to do with language teaching”: Educational policy and practice in the context of the process of glocalization</i>	8
Ingars Gusāns.	<i>Elements of glocalization in Latgalian music</i>	24
Solvita Pošeiko.	<i>The linguistic landscape of print advertisements in Daugavpils: 1920-1930</i>	40
Vladislavs Malahovskis.	<i>Discourses of Latgalian regional distinctions in the Latvian press: A historical outlook (1920–1934)</i>	64
Ilga Šuplinska.	<i>Contemporary understanding and functionality of belief: The case of Viļaka</i>	76
Antra Kļavinska.	<i>Place names in the phraseology of Baltic languages: International, national and local cultural signs</i>	92
Otīlija Kovaļevska.	<i>Approach of the cartographical method for the research of the origins of place names and surnames of southeastern Latgale</i>	106
Sandra Ūdre.	<i>Latgalian vocabulary and idioms related to spinning</i>	125
Ilona Vilcāne.	<i>Vowel peculiarities associated with culturohistorical boundaries in the Rudzāti subdialect</i>	139
Angelika Juško- Štekele.	<i>Tradition and ideology: Discourse of the pilgrimage to Aglona</i>	155
Skaidrīte Kalvāne.	<i>Searching for the sources of 18th and 19th century Latgalian religious songs</i>	172

CHRONICLES..... 183

AUTHORS..... 193

PUBLISHING PRINCIPLES

AND GUIDELINES FOR SUBMISSION..... 197

Sanita Lazdiņa

MAN AR VALODAS MĀCĪŠANU NAV NEKĀDA SAKARA – LINGVISTISKĀ PRAKSE, IDEOLOĢIJA UN VALODAS PĀRVALDĪBA IZGLĪTĪBĀS JOMĀ

Raksta mērķis ir atklāt lingvistiskajā praksē vērojamo multilingvisma procesu sasaisti ar valodu izglītības jomu, kā arī šīs sasaistes iespējamus modeļus. Sociolingvistikā plaši aplūkoto multilingvisma jautājumu izpēte ir veicinājusi heteroglosijas ideoloģijas veidošanos izglītības jomā, pretstatot to tradicionālajai, monolingvismā balstītajai pieejai. Rakstā aplūkoti teorētiskie jautājumi ir sintezēti ar praktiskajā pieredzē

gūtajām atziņām: vadot skolotāju tālākizglītības kursus, veidojot krājumu par CLIL pieeju un apmeklējot trilingvālās skolas Frīzlandes provincē, Nīderlandē.

Atslēgas vārdi: valodas politika, valodas prakse un pārvaldība, heteroglosijas ideoloģija skolā, koda maiņa, kodu variēšana, starpdisciplinārisms.

I HAVE NOTHING TO DO WITH LANGUAGE TEACHING – LANGUAGE PRACTICES, IDEOLOGIES AND LANGUAGE MANAGEMENT IN EDUCATION

The aim of this article is to identify links observable in social practice between the process of multilingualism and the teaching of language and other subjects in school, as well as associated opportunities and models which are supported by the strengthening of interdisciplinary aspects.

The article consists of five sections: the first two mainly theoretical, the last three – supported by empirical evidence. The first section is devoted to a theoretical explanation of the basic elements of language policy referenced by the title (language practices, ideology, and language management). Two approaches in modern education – the so-called monoglossic and heteroglossic approach – which reflect certain ideology about language teaching methods, are described in the second section. The third section provides insight into Content and Language Integrated Learning (CLIL) and the realization of this method in Latvia, while the fourth details the planning and practice of “Regional Studies” as a subject of study from the perspective of the heteroglossic approach. The fifth chapter outlines the experience of multilingual education in the European context, analyzing language education policies in the province of Friesland.

The questions raised in the article have been evaluated in practice by: 1) preparing a publication on the CLIL approach internationally and in Latvia,

<http://dx.doi.org/10.17770/latg2015.7.1208>

and cooperating with teachers in all Latvian regions who utilize this approach in their schools; 2) leading teacher training courses on the use of digital tools in the teaching of Regional Studies and other subjects (conducted in Rēzekne in March and April of 2015); 3) collecting evidence from trilingual schools in the Dutch province of Friesland (lessons in six schools were observed in October 2015; additionally, interviews were conducted with teachers, schoolchildren and principals).

Recent sociolinguistic studies investigating language use in the public sphere (or linguistic landscape), the role of the Latgalian language in various areas of language use, etc. not only demonstrate the parallel use of multiple languages, but also code switching – either switching from one language to another within a single conversation, or each conversation partner using his/her own language (e. g., Latvian-Russian, Latvian-Latgalian, Russian-Latgalian). This polyphony reflects the ethnodemographic situation of the Latgale region – Latvians make up less than half of the region at 44.1% (Central Statistics Bureau of Latvia, 2011). Research of linguistic practice in Latgale has shown that English has a growing role; its dominance (of the linguistic landscape) in comparison to Russian highlights changes in ideology and language management. International tourism; European projects in the spheres of education, culture and science; the internationalization of business and other contemporary global processes are not possible without the English language as an intermediary. In the context of recent geopolitical events, there is an underscored need in Latvia for participation in the European cultural environment, as well as for a reduction in the role of the Russian language.

The research supports the conclusion that multilingualism is observable in linguistic practice (in formal oral messages and situations of informal language use, public written texts, etc.) – and that contemporary diversity of code and register is increasingly reflected in an educational context. Unlike traditional, separate instruction of language and subjects (monoglossic ideology) multilingual and multidisciplinary instruction is being offered more frequently in a single context; this approach is designated by the term “heteroglossic ideology”. The disadvantages of monoglossic ideology are evidenced in its lack of consideration of social reality, ignoring the diverse multilingual practice observable in society: the use of multiple languages or dialects, code switching within a single speech act, etc.

The participants of speech acts – speakers – possess a plurilingual repertoire, which they vary in different contexts depending on the situation, if necessary. At present, this is reflected in the educational sphere with the expression of alternative, non-traditional views (ideologies) in the planning and implementation (language management) of the heteroglossic approach in language instruction. This can be seen as a deconstruction of the barriers between languages, areas of study and even societal roles (e. g., teacher as student and student as teacher). The process known as “translanguaging” is demonstrated in educational practice as the transition from one language to another in a given speech situation, code switching (flexible bilingualism), multilingual group work, translation, text synthesis in multiple

languages, etc. Such a process would be planned with contextual boundaries in reality, not by simply including multiple languages or disciplines when available. The content of a given study program or topics to be acquired should be considered for such a contextual frame, which would affect language choice and the learning of one or more integrated disciplines.

In Latvian schools, both the monoglossic and heteroglossic approaches are observable. However, these different approaches are not mutually exclusive; rather, they exist on a continuum. It is recommended that schools in Latvia be given greater autonomy to choose their own language policies, in a similar fashion to the Frisian schools previously described in the ethnographic observations; this is not to speak against state language policy, but merely to highlight a need for school language policy to reflect regional specifics and context. There is already a trend towards polyphony in the planning of language learning models in schools: the realization of the CLIL approach, the interdisciplinary subject "Regional Studies", etc. The introduction of such personalized language management should continue to be supported in schools by authorities at the local and national levels.

Keywords: language policy, language practices and management, heteroglossic ideology at schools, code-switching, translanguaging, interdisciplinarity.

Ievads

Rakstā tiek aplūkoti jautājumi, kas attiecināmi uz valodas politiku un tās pamatkomponentiem, īpaši – pārliecību jeb ideoloģiju un valodas pārvaldību izglītības sociālajā telpā. Tādi mūsdienu sociolingvistikas teorijās pieteikti jēdzieni kā *multilingualisms*, *heteroglossija*, *koda maiņa*, *elastīgais bilingvisms* u. c. šajā pētījumā, no vienas puses, tiek skatīti mijiedarbībā ar izglītības jomu un ar multilingvismu saistīto ideju realizāciju skolas praksē kopumā, bet, no otras – to potenciālo izmantošanu Latvijas un jo īpaši Latgales skolās.

Raksta mērķis ir atklāt sociālajā praksē vērojamo multilingvisma procesu sasaisti ar valodu jomas un citu mācību priekšmetu mācīšanu skolā, kā arī šīs sasaistes iespējas, modeļus, kas balstīti starpdisciplinārā aspekta stiprināšanā.

Viens no pētījuma tēmas ierosmes faktoriem ir kāda Rēzeknes novadā strādājoša ekonomikas skolotāja teiktais (izmantots arī šī raksta nosaukumā) *man ar valodas mācīšanu nav nekāda sakara* skolotāju kursu sākumā (par tiem – tālāk tekstā) un šī paša skolotāja atziņa kursu noslēgumā: *atklāju, ka ir ļoti interesanti pašam veidot video un subtītrus*. Apjaušot mācību resursus ekonomikas priekšmeta mācīšanā ne tikai latviešu vai krievu, bet arī angļu valodā, skolotājs vairs tik strikti neapgalvoja, ka viņam ar valodas mācīšanu nav nekāda sakara. Visa raksta garumā ne tik eksplīcīti, tomēr tiek stiprināta atziņa, ka jebkurš skolotājs kaut nedaudz ir arī valodu skolotājs, neatkarīgi, vai skaidro kādus jēdzienus un terminus tikai vienā valodā vai strādā ar daudzveidīgiem resursiem vairākās valodās.

Praktiskā pieredze rakstā¹ aplūkojamo jautājumu izvērtēšanā ir gūta: 1) gatavojot izdevumu par CLIL (*Content and Language Integrated Learning*) pieeju ārzemēs un Latvijā un sadarbojoties ar Latvijas visu novadu skolotājiem, kas realizē šo pieeju savās skolās²; 2) vadot skolotāju kursus par digitālo rīku izmantošanu novadmācības un citu mācību priekšmetu mācīšanā (Rēzeknē 2015. gada martā–aprīlī)³; 3) smeļoties pieredzi Nīderlandē, Frīzlandes provinces trilingvālajās skolās (2015. gada oktobrī sešās skolās tika veikti mācību stundu vērojumi, kā arī intervijas un diskusijas ar skolotājiem, skolēniem un skolu direktoriem)⁴.

Raksta pamatā ir piecas nodaļas: pirmās divas ir vairāk teorētiskas, pēdējās trīs – empīriskajā pieredzē balstītas. Pirmajā nodaļā ir dots teorētisks raksta nosaukumā minēto valodas politikas pamatelementu (lingvistiskā prakse, ideoloģija jeb pārliecība, valodas pārvaldība jeb menedžments) skaidrojums. Otrajā nodaļā tiek aprakstītas divas pieejas mūsdienu izglītības jomā, tā dēvētā monoglosijas un heteroglosijas pieeja, kas atspoguļo noteiktu ideoloģiju par valodu mācīšanas metodiku. Trešā nodaļa sniedz ieskatu valodas un satura integrētā apgūvē (CLIL) un pieejas realizēšanā Latvijā, ceturtā – mācību priekšmeta „Novadmācība” plānošanā un realizēšanā heteroglosijas pieejas kontekstā. Pēdējā nodaļa ieskicē multilingvālas izglītības pieredzi Eiropas kontekstā, analizējot Frīzlandes provinces valodu izglītības politiku.

Raksta noslēgumā ir dots kopsavilkums un būtiskākie secinājumi.

Valodas izvēle no valodas politikas perspektīvas

Sociolingvistikas nozare mūsdienās tiek definēta kā runātāju izvēles pētniecība (*The study of speakers' choices*, Coulmas 2005), proti, lai izzinātu, kuru valodas variantu kurā situācijā un kuru faktoru ietekmē runātājs izvēlas. Savukārt valodas politikas kā sociolingvistikas izpētes lauka mērķis ir izvērtēt šo *individuālo runātāju izvēli ar attiecīgajām runas kolektīvā pieņemtajiem sistēmiskajiem modeļiem* (Spolskis 2011: 18). Tātad, pieņemot, ka mūsdienās indivīds ir vismaz bilingvāls vai plurilingvāls, pētīt, kā viņa izvēle, kuru valodu vai dialektu lietot, atspoguļo sabiedrībā valdošo ideoloģiju, tās veidošanās faktorus (likumdošanu, sociopolitiskos procesus u. tml.) un ietekmi uz attiecīgo runas kolektīvu un indivīdu, uz viņu lēmumu izvēlēties noteiktu saziņas kodu.

Viens no valodas politikas pētniekiem Bernards Spolskis (*Bernard Spolsky*) ir izveidojis modeli, kas paredz valodas politikas pētniecībā balstīties uz trīs savstarpēji saistītu, bet neatkarīgi aprakstāmu komponentu izpēti; un tie ir: lingvistiskā prakse, pārliecība, uzskati (*beliefs*) jeb ideoloģija un valodas pārvaldība jeb menedžments

¹ Pētījums ir tapis ar valsts pētījumu programmas „Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” apakšprojekta „Vērtību aspekti Letonikā” finansiālu atbalstu.

² LVA (2015). *CLIL jeb mācību satura un valodas integrēta apguve: paradigmas maiņa. Nr. 3. Krājums bilingvālo mācību skolotājam*. Metodisko rakstu krājums. Atb. red. S. Lazdiņa. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

³ LangOER projekta (2014–2016) aktivitāte; par projektu sk.: <http://langoer.eun.org/home>.

⁴ Pieredze tika gūta ar Rēzeknes Augstskolas Erasmus+ stipendijas atbalstu.

(Spolskis 2011). Lingvistiskā prakse, kā jau paredzams, ir ikdienā vērojamā rīcība – kura valoda kurā situācijā tiek izvēlēta un lietota; un tas ir sociolingvistu uzdevums pētīt valodas praksi, lai gūtu objektīvus datus un attīstītu nozari. Būtiska piebilde pirmā komponenta sakarā ir vērojums, ka lingvistiskā prakse veido arī kontekstu valodas apguvei, proti, valodu vai dialektu lietojums plašākā diapazonā – no ģimenes līdz sarunai uz ielas vai kādā privātajā vai valsts iestādē – noteikti ietekmē vēlmi, motivāciju apgūt to vai citu valodas variantu formālajā vai neformālajā izglītībā.

Otrais komponents – pārliecība/ ideoloģija – tie ir uzskati par noteiktas valodas vērtību. Pārliecība ne vienmēr sakrīt ar reālo valodas praksi, piemēram, ņemot vērā valodas lielo lomu identitātes veidošanā, kādam reģionālais valodas variants šķiet daudz vērtīgāks nekā *lingua franca* angļu valoda vai kāda cita valoda. Tieši lokālās identitātes uzsvēršanai, pretojoties globālajiem procesiem, indivīds augstāko vērtību var piešķirt tieši kādai sabiedrībā stigmatizētai valodai vai dialektam.

Trešais komponents – valodas pārvaldība jeb menedžments – teorētiskajā literatūrā tiek skaidrots arī ar apzīmējumu *rīcībpolitika* (Spolskis 2011: 22). Tā ir noteiktas institūcijas, cilvēku grupas vai atsevišķa indivīda rīcība, plānojot noteiktus pasākumus, uzdevumus un ieviešot tos arī reālajā dzīvē. Šāda valodas pārvaldība var attiekties gan uz ģimenes valodas politiku (īpaši bilingvālās ģimenēs), gan uz sabiedrības dažādām jomām, piemēram, izglītības, biznesa, medicīnas, gan arī uz atsevišķām iestādēm, starptautiskām kompānijām, skolām u. tml. Valodas menedžments ir cieši saistīts ar pārējiem diviem valodas politikas komponentiem: tā ir rīcībpolitika, lai ietekmētu vai modificētu kā lingvistisko praksi, tā arī pārliecību, proti, uzskatus par noteiktas valodas vai varianta vērtību.

Pēdējos gados veiktie sociolingvistiskie pētījumi par valodu lietojumu publiskajā telpā jeb lingvistisko ainavu (Pošeiko 2015, Lazdiņa 2013), par latgaliešu valodas lomu dažādās valodu lietojuma sfērās (Lazdiņa 2013, 2014) atklāj gan vairāku valodu paralēlu lietojumu, gan arī koda maiņu, pārslēdzoties sarunas laikā no vienas valodas uz otru, vai, runas partneriem sazinoties katram savā valodā (piemēram, latviski-krieviski; latviski-latgaliski, krieviski-latgaliski). Šāds polifonisks skanējums atspoguļo Latgales etnodemogrāfisko situāciju – reģionā latviešu īpatsvars ir mazāks par pusi, proti, 44,1% (CSB 2011). Lingvistiskās prakses izpēte Latgalē atklāj arī angļu valodas pieaugošo lomu; tās dominante (lingvistiskajā ainavā) salīdzinājumā ar krievu valodu norāda uz ideoloģijas maiņu un noteiktu rīcībpolitiku. Starptautiskais tūrisms, Eiropas projekti izglītības, kultūras un zinātnes jomā, uzņēmējdarbības internacionalizācija un citi globālie procesi mūsdienās nav iedomājami bez angļu valodas starpniecības. Pēdējo gadu ģeopolitisko notikumu kontekstā īpaši tiek uzsvērta Latvijas piederība Eiropas kultūrtelpai, tādā veidā arī ideoloģiski mēģinot mazināt krievu valodas lomu.

Lingvistiskā prakse, kas vērojama Latvijas pilsētu lingvistiskajā ainavā, ir salīdzināma arī ar izglītības jomu, proti, skolās piedāvāto valodu klāstu, kur neatkarīgi no izglītības programmas (kā latviešu mācībvalodas skolās, tā arī mazākumtautību skolās) visvairāk stundu atvēlēts valsts valodas apguvei (*mācību*

satura apguvi mazākumtautību valodā var nodrošināt līdz divām piektdaļām no kopējās mācību slodzes mācību gadā, Noteikumi, 8. punkts, 2013), kam atkarībā no skolu programmas seko angļu vai krievu valoda. Latgaliešu rakstu valoda Latgales skolās tiek mācīta fakultatīvi vai mācību priekšmeta „Novadmācība” kontekstā (vairāk sk. Lazdiņa 2013; Marten, Lazdiņa, izdošanas procesā). Kā otra svešvaloda visbiežāk tiek piedāvāta vācu valoda, un publiskajā telpā tai ir līdzīga nozīme, piemēram, tūristiem sniegtā informācija par kultūrvēstures objektiem nereti ir ne tikai latviešu un angļu, bet arī krievu un vācu valodā.

Lingvistiskās prakses un ideoloģijas ietekme uz izglītības jomu

Valodas mācīšanās atšķiras no citiem mācību priekšmetiem, jo tā var tikt uzlūkota gan kā apguves objekts, mērķis, gan arī kā līdzeklis cita satura (mācību priekšmetu) apguvei, piemēram, tekstu izmantošana angļu valodā kultūrvēstures tematu iepazīšanai latviešu mācībvalodas skolā. Tradicionāli Latvijas skolās ir tikusi nošķirta kā atsevišķu valodu mācīšana, tā arī atsevišķu mācību priekšmetu apguve. Lai arī metodikasursos daudz tiek runāts par starpdisciplināro aspektu un vispārējās vidējās izglītības programmu obligātajā saturā latviešu valodas, mazākumtautību valodu un svešvalodu apguve iekļauta vienā – valodu – jomā (Noteikumi, 9.1. punkts 2013), kas paredz savstarpēji saistītu šo valodu apguvi, realitātē katrs mācību priekšmets lielākoties tiek mācīts autonomi.

Pēdējos gados publicētajā teorētiskajā literatūrā par multilingvismu un valodu izglītību šādi autonomai atsevišķu valodu mācīšanai tiek pretstatīta cita ideoloģija, kas paredz ne tikai integrēt citu mācību priekšmetu saturu ar valodu apguvi, bet arī noteiktas valodas mācīšanā iekļaut citu valodu zināšanas, aktivizējot skolēnu esošo lingvistisko repertuāru. Šāda pieeja tiek dēvēta par multilingvālu pedagoģiju (*multilingual pedagogy*), to raksturojot ar dažādiem jēdzieniem, piemēram, heteroglosija (*heteroglossia*, García 2009, Blackledge & Creese 2010, De Korne 2012); vairāku valodu pamīšu lietošanas process jeb koda variēšana⁵ (*translanguaging*, Adamson, & Fujimoto-Adamson 2012, Blackledge & Creese 2010), elastīgais bilingvisms (*flexible bilingualism*, Blackledge & Creese 2010) u. c. Tā ir uzskatu (ideoloģijas) maiņa, virzoties no kritiskas attieksmes pret vairāku valodu paralēlu lietošanu runas situācijā (koda maiņa vai kodu jaukšana) uz šāda procesa pozitīvu izvērtēšanu un priekšrocību meklēšanu (angļu valodā visprecīzāk to varētu raksturot ar frāzi: *from one language-only language policy at schools into Translanguaging* (Adamson, & Fujimoto-Adamson 2012)). Tādā veidā sociolingvistikā jau sen lietotais jēdziens *koda maiņa* ir ienācis arī izglītības jomā, aplūkojot šo procesu kā neizbēgamu vai pat noderīgu multilingvālā skolēnu klasē. Te gan jāpiebilst, ka valodas un izglītības politikas veidotāju aicinājums pārskatīt izglītības procesu un valodu apguves modeļus, lai izvērtētu kā tradicionālās monoglosijas pieejas, tā arī inovatīvās heteroglosijas pieejas, vairāk izskan rosinājuma formā, kā pamudinājums domāt par abu pieeju koeksistenci. Pieeju plānošanai un izvērtēšanai jānotiek arī

⁵ Pētījuma autores piedāvāts termins.

atkarībā no skolēnu vecumposma, piemēram, plānojot vairāku valodu paralēlas lietošanas situācijas vairāk vidusskolas/ ģimnāzijas/ liceja posmā (De Korne 2012).

Būtiskākais abu ideoloģiju izpratnē ir fakts, ka monoglosijas ideoloģijas piekritēji atbalsta individuālu multilingvismu, strikti nošķirot vienas vai otras valodas lietojumu noteiktā runas situācijā un arīdzan – izglītības procesā, un tikai standarta formu respektēšanu. Multilingvisma ideja ir reducēta uz divu vai vairāku monolingvālu sistēmu nošķirtu eksistenci (García 2009). Savukārt heteroglosijas ideoloģijas piekritēji dod priekšroku brīvam vairāku valodu lietojumam, koda maiņai vai koda variēšanai (*translanguaging*) multilingvālā kontekstā, mācību klasi ieskaitot, turklāt negaidot augsta līmeņa valodas prasmes, lai sāktu apgūstamās valodas lietot. Holistisks abu ideoloģiju salīdzinājums, raksturojot būtiskākos valodu izglītības procesa faktoros, ir dots pētījumā par starpdisciplināru izglītības projektu, kas tika realizēts Luksemburgā (sk. 1. tabulu).

Abu pieeju modelēšanā tiek iekļauts arī mācību procesā iesaistīto dalībnieku (skolēnu un skolotāju) lomu raksturojums (sk. arī 1. tabulu): jaunā pieeja paredz eksperta lomas regulāru maiņu klasē, proti, kad arī skolotājs mācās no skolēniem, nevis tradicionālajai pieejai raksturīgo *top-down* virzienu jeb zināšanu nodošanu no augšas uz leju: eksperts – iesācējam (tas arī norāda uz skolēnu vecākā izglītības posma līmeni).

1. tabula. *Valodu mācīšanas ideoloģiju salīdzinājums. Avots: De Korne 2012: 483*
 Table 1: *Comparison of language teaching ideologies (source: De Korne 2012: 483)*

Ideology	Multilingualism	Language ineducation	Participation
Monoglossic ideology	Individual, elite, native-like competencies, managed	Separate, discrete, standardized	Top-down knowledge transmission from expert to novice
Heteroglossic ideology	Societal, repertoires of differing competencies, unmanaged	Flexible, translanguaging, emergent innovation	Co-constructed knowledge, shifts in expert-novice relationship

Abas ideoloģijas projicē plašākā sabiedrības kontekstā vērojamos opozicionāros viedokļus par koda maiņu, preskriptīvo vai deskriptīvo attieksmi pret standartu, pārmaiņām valodā u. tml.

Arī Latvijas izglītības sistēmā ir vērojamas heteroglosijas ideoloģijas iezīmes, piemēram, ar CLIL pieejas ieviešanu vai mācību priekšmeta „Novadmācība” veidošanu un pilotēšanu vairākās Latvijas skolās.

CLIL pieeja Latvijas skolās

Jau pats akronīms *CLIL* (*Content and Language Integrated Learning*) atklāj pieejas būtību, proti, mācoties valodu, apgūt kādu citu mācību priekšmetu, un otrādi – apgūstot noteiktu saturu/ tematu, mācīties arī kādu valodu. Pieeja zinātniski

ir aprakstīta un pamatota 20. gs. 90. gadu vidū, lai gan pati ideja ir ļoti sena (vairāk sk. Druvieta 2015; Lazdiņa 2015). Latvijā ar CLIL metodikas ienākšanu var runāt par zināmu izglītības paradigmas maiņu: no monolingvāliem mācīšanās ieradumiem (sevišķi skolās ar latviešu mācībvalodu) uz divvalodīgu vai multilingvālu mācību procesu. CLIL pieeju Latvijas kontekstā var aplūkot arī kā zināmu kontinuitāti bilingvālās izglītības reformai, kas 90. gados aizsākās mazākumtautību skolās, kur latviešu valoda *pārkāpa* mācību priekšmeta robežas un kļuva par instrumentu, līdzekli citu mācību priekšmetu apguvei.

Vairākās Latvijas skolās (piemēram, Liepājā, Daugavpilī, Rīgā, Valmierā, Jēkabpilī u. c.) CLIL pieeja tiek realizēta, lai angļu valoda no atsevišķa mācību priekšmeta pārtaptu par papildu rīku vēstures, fizikas, ģeogrāfijas u. c. zinību apgūvē. Līdz ar to arī ir vērojama atšķirība starp bilingvālās izglītības mērķiem un CLIL pieejas realizēšanu: bilingvālās izglītības kontekstā tika veidota izpratne par latviešu valodu kā otro valodu, lai veicinātu minoritāšu pārstāvjus apgūt majoritātes valodu. CLIL pieejas kontekstā par papildu rīku citu mācību priekšmetu apgūvē tiek izmantota angļu valoda (retāk – krievu vai franču). Tas savukārt provizoriski ļauj izteikt pieņēmumu, ka nākotnē, pieaugot angļu valodas prasmes līmenim un lietojuma sfērām, tās statuss var mainīties arī lokālajā līmenī (ne tikai kā *lingua franca* starptautiskajā saziņā).

CLIL pieejas būtība atspoguļo heteroglosijas ideoloģijas pamatatziņas (vairāku valodu izmantošana noteiktas tēmas apgūvē, starpdisciplinārisms, aktīva pašu skolēnu iesaistīšanās mācību procesa laikā u. c., vairāk sk. 1. tabulu). Kā ir uzsvēruši arī Latvijas skolotāji, mācību procesa laikā maksimāli tiek izmantota ne tikai skolēnu lingvistiskā kapacitāte, bet aktīvi tiek veicināts arī pašu skolotāju valodas apguves process: *Kad es sāku strādāt ar CLIL pieeju, manas angļu valodas zināšanas bija skolas līmenī, piecus gadus nebiju tās „likusi lietā”. Stundā nevarēju justies droši, bija nepieciešams liels sagatavošanās darbs ar kolēģi [angļu valodas skolotāju – S. L.] un viņas klātbūtnē stundā. Ar laiku auga pārlicība par saviem spēkiem, kļuva vieglāk atlasīt materiālus un vadīt stundas* (Gurjanova 2015: 155). Daugavpils vidusskolas ekonomikas un sociālo zinātņu skolotāja, aprakstot savu pieredzi priekšmeta mācīšanās angļu valodā, uzsver, ka nošķirta valodas un satura mācīšana kavē pilnvērtīgu papildu valodas apguvi: *CLIL stundās šāda situācija bija ar angļu valodu – gramatikas apguves ziņā mūsu CLIL kursā „Marketing” nekā sarežģīta nebija (vienkāršas gramatiskās struktūras, lielākā leksikas daļa arī bija diezgan tālu no zinātniskās, ar samērā bieži lietotiem jēdzieniem un izteikumiem), bet skolēniem radās zināms šoks par to, ka viņi ir kā mēmi* (Gurjanova 2015: 158–159). Tā kā skolēnu līdzšinējā pieredze bija apgūt ekonomiku un angļu valodu kā savstarpēji nesaistītus mācību priekšmetus, zināšanu pārnese, transformēšana notika ļoti lēni. Savukārt apgūstot ar ekonomiku saistītu tematu kā latviešu, tā arī angļu valodā, uzsvars tiek likts uz satura apguvi, valoda (šai gadījumā – angļu valoda) ir tikai atslēga, lai tiktu klāt, piemēram, tīmeklī atrodamajiem daudzveidīgajiem materiāliem un padziļinātu satura izpratni. Šāda netieša, nesaspringta valodas apguve ir iespējama arī tāpēc,

ka mācību kursa beigās nav paredzēts valodas eksāmens, lingvistiskās kompetences testēšana.

Pētījuma virsrakstā iekļautā ekonomikas skolotāja atziņa „man ar valodas mācīšanu nav nekāda sakara”, izmēģinot savā stundā CLIL pieeju, vairāk nebija tik strikta, viņam atzīstot, ka ar skolēnu palīdzību var izmantot resursus arī angļu valodā. Sākotnēji, runājot par tīmeklī atrodamajām īsajām lekcijām (3–5 min. garas), skolotājs atzina, ka diez vai tās viņam var būt noderīgas vājo angļu valodas zināšanu dēļ. Savukārt apgūstot digitālo rīku – subtitru rakstīšanu (programma *amara*) videomateriāliem/ dziesmām u. c., viņš rosināja pašus skolēnus angļu valodā atrastajai videolekcijai par patērētāju un ražotāju savstarpējiem ieguvumiem izveidot subtitrus latviešu valodā (sk.: <http://amara.org/lv/videos/bA4zLEWzBzC3/info/consumer-and-producer-surplus-ar-lv-subtitriem/>). Šāda videolekcijas materiāla izvēli, skolēniem apgūstot tēmu „Pieprasījums un piedāvājums”, skolotājs pamatoja šādi: *Vienkāršs un saprotams skaidrojums, kas ir patērētāju ieguvums un ražotāju ieguvums, un šo jēdzienu uzskatāms attēlojums grafiski.. Vizualizācija palīdz skolēniem labāk uztvert jēdzienu būtību. Materiāla izmantošana nodrošina veiksmīgāku skolotāja un skolēnu sadarbību, kā arī uzlabo angļu valodas prasmes* (Kursu izvērtējuma anketas 2015, 18. atbilde). Tādā veidā vienas mācību stundas laikā tika attīstīta gan skolēnu valodu kompetence, gan satura apguve sociālo zinību jomā.

Novadmācība heteroglosijas ideoloģijas kontekstā

Starpdisciplinārisms un multilingvālās izglītības elementi ir vērojami arī jaunā mācību priekšmeta „Novadmācība” saturā un tā apguves metodoloģijā. Latvijā vairākos novados ir pievērsta uzmanība lokālās identitātes stiprināšanai, veidojot šādam mērķim piemērotus izdevumus, piemēram, mācību līdzekļi „Sigulda. Novadmācība” (2002) vai „Suitu novada mācība” (2014). Būtiskākā atšķirība jaunā mācību priekšmeta satura plānošanā Latgalē un citos novados ir latgaliešu rakstu valodas pamatu apguves integrēšana novadmācības stundās. Tā kā šādu mācību priekšmetu Rēzeknes skolotāji⁶ (piemēram, Rēzeknes Katoļu vidusskolā, Rēzeknes Valsts poļu ģimnāzijā, Rēzeknes 1. un 5. vidusskolā) piedāvā tikai kopš 2013. gada, notiek mūsdienīgu, 21. gs. skolēnam piemērotu darba formu un veidu meklējumi. Viens no būtiskākajiem aspektiem ir informācijas tehnoloģiju prasmju lietderīga integrēšana kvalitatīvu un skolēnus aizraujošu uzdevumu veidošanā. Tā kā pēdējos gados ir izveidojusies situācija, kad angļu valodas zināšanas un datorprasme skolēniem bieži ir augstāka nekā skolotājiem, tad ir nepieciešams skolotājiem piedāvāt tālākizglītību, kas mazinātu šo kompetenču atšķirības. Otrs risinājums ir izglītības procesa dalībnieku lomu maiņa mācību stundas laikā, ļaujot arī skolēniem kļūt par skolotājiem un skolotājiem savukārt mācīties no skolēniem, kā tas ir parādīts

⁶ Novadmācības ideja ir ierosināta 3. pasaules latgaliešu kongresā 2012. gadā 5.–10. augustā, to atbalstīja Rēzeknes pilsētas Izglītības pārvalde, 2013. gada rudenī tika organizēti tālākizglītības kursi Rēzeknes Augstskolā (programmas vadītāja I. Šuplinska), šī paša gada rudenī priekšmets parādījās vairākās Rēzeknes pilsētas skolās. [Red. piebilde].

1. tabulas sadaļā „Participation”.

Lai atbalstītu skolotājus inovatīvu ideju meklējumos novadmācības satura plānošanā, Rēzeknes Augstskolā LangOER projekta laikā (sk. raksta ievadā) tika piedāvāti kursi, kuros skolotāji praktiski varēja izmēģināt dažādas datorprogrammas, tīmekļa vietnes, multilingvālus mācību resursus, kas rosinātu pašiem veidot starpdisciplinārus, radošus uzdevumus. Kursi notika 2015. gada martā un aprīlī, un tajos piedalījies 49 skolotāji un 13 studenti. Krasi atšķīrās datorprasmē un angļu valodas zināšanas studentiem un skolotājiem, tāpēc arī pašu kursu laikā studenti (protams, arī kursu vadītāji) kļuva par padomdevējiem skolotājiem, kas savukārt ir bagāti ar cita veidi pieredzi. Skolotāji atzina, ka digitālo rīku apguve nav tik sarežģīta, ir tikai jāuzdrošinās šo jomu sākt apgūt. Tika uzsvērts arī, ka novadmācības stundu laikā pamatā tiek izmantota latviešu valoda, nedaudz – krievu un poļu valoda, bet tiek mācīta arī latgaliešu valodas rakstu un lasīšanas prasme (vairums gadījumos runāt skolēni prot). Skolotāju atbildes kursu noslēgumā atklāj, ka latgaliešu rakstu valoda ir izaicinājums arī viņiem pašiem. Atbildot uz atvērto jautājumu *Kursu laikā visgrūtāk bija ...*, bez tādām atbildēm kā *strādāt ted.com programmā* (23. atbilde), *darboties un atrasties pie/ ar/ uz datora* (24. atbilde), *izsekot, jo neesmu pārāk spēcīga jauno tehnoloģiju jomā* (25. atbilde) tika minētas arī šādas: *latgaliešu valoda* (16. atbilde), *rakstīt latgaliešu valodā, (..) kad vajadzēja rakstīt titrus latgaliešu tautasdziesmai* (8. atbilde). Klausīšanās prasme latgaliešu valodā ir īpaši svarīga skolēniem, kas ikdienā nedzird vai nelieto šo valodu, savukārt klausīšanās un dzirdētā pieraksts ir īsts izaicinājums pat tiem, kas sevi uzskata par samērā kompetentiem šīs valodas pratējiem. Turklāt, rakstot subtitrus, tā ir iespēja pārnest teorētiskās zināšanas jaunā kontekstā (kad ir apgūta latgaliešu valodas pareizrakstība).

Skolotāji subtitrus veidoja gan populārām mūsdienu latgaliešu dziesmām (piemēram, dziesmai grupas „Dabasu Durovys” izpildījumā: <http://amara.org/en/videos/gG69yuuYwuk9/info/dabasu-durovys-pusnakts-triadis/?tab=video>), gan tautasdziesmu apdarēm (piemēram, dziesmai „Tuoli dzeivoj muna meiluo”: <https://www.amara.org/lv/videos/16j3xU19eEHo/url/1574045/>), animācijas filmām u. c. Skolotāju iesniegtos darbus vērtēja gan paši skolotāji un kursu veidotāji (S. Pošeiko, I. Šuplinska, S. Lazdiņa), gan arī studenti. Ieskatam tikai viena studenta rakstītais par animācijas filmu izmantošanu skolā: *..multfilmas ir labākais veids, kā apgūt valodu. Skatoties plašākā mērogā, šādas multfilmas ar subtitriem būtu noderīgas, lai mācītu latviešu valodu ne tikai bērniem sākumskolā, bet arī citu tautību cilvēkiem, kuri vēlas apgūt latviešu valodu. Ar subtitru palīdzību cilvēks ne tikai dzird, kā skan valoda, bet arī redz, kā izskatās valoda. Šādi materiāli ir arī nepieciešami, lai to uzturētu un saglabātu* (Kursu izvērtējuma anketas 2015, 7. atbilde).

Subtitri tika veidoti arī dabas zinību stundām, turklāt dažādās valodās, piemēram, dodot skolēniem uzdevumu latviešu valodā veidotajam video materiālam par zīlītēm rakstīt subtitrus skolēnu dzimtajā – krievu valodā (<http://www.amara.org/en/videos/FD32Lq2zUIOJ/ru/991060/>). Savukārt ķīmijas un bioloģijas skolotāja, kuras dzimtā valoda ir krievu valoda, latgaliešu tautasdziesmai piedāvāja trīs subtitru iespējas:

latgaliski, latviski un krieviski: <http://www.amara.org/lv/videos/nIc3SbOAKjeh/info/latgalian-folk-song-usi-usi-kod-lopuosi/>, uzdevuma pamatojumā rakstot, ka šādus materiālus viņa varētu izmantot klases audzināšanas stundās, jo tie *dod skolēniem iespēju tuvāk iepazīties ar Latgales novada kultūru* (Kursu izvērtējuma anketas 2015, 22. atbilde).

Iepriekš minētie piemēri atklāj, ka digitālie rīki un to apguve nav pašmērķis, bet gan instruments noteikta satura izzināšanā un apguvē. Tas pats sakāms arī par angļu valodu; ja ir kāds vērtīgs, vizuālo uztveri veicinošs materiāls (piemēram, videolekcijas tīmeklī), tad valoda kalpo tikai kā līdzeklis noteikta mērķa sasniegšanā. Enciklopēdiskajā izdevumā skolēniem „Ausmas zeme” (Lazdiņa 2012), kas arī ir noderīgs materiāls novadmācībā, tekstu atlase tika balstīta vērtīgākā satura meklēšanā, neatkarīgi, vai tas būtu latviešu, latgaliešu vai krievu valodā (reģionā lietotie kodi). Piemēram, šķirklī par Aulejas sievām ir dota viņu izpildītā dziesma „Guoju puišus bruokādama”, tekstā par Rogovkas fenomenu – Antona Kūkoja dzejolis „Rogovka muna”, bet šķirklī par Zilupi – pilsētas himna «Песня о Зилупе». Turklāt vairāku valodu (kā reģionā lietoto, tā nacionālo un starptautisko) lietojums viena uzdevuma vai tēmas robežās ir praktisks piemērs valodu jomas integrētai apguvei un starpdisciplinārai pieejai novadmācības vai citu priekšmetu apguvē, veidojot skolēnos holistisku pasaules ainu.

Valodu izglītība trīs valodu skolās: Nīderlandes piemērs

Raksta noslēgumā ir dots neliels ieskats skolu sistēmā Frīzlandes reģionā, lai ar praktiskiem piemēriem ieskicētu rakstā izteiktās idejas Eiropas kontekstā.

Frīzlande ir Nīderlandes province, kurā frīzu valodai ir piešķirts reģionālās valodas statuss, bet reālā lingvistiskā prakse atklāj problēmas valodas lietojumā un arī jautājumos par valodas prestižu, konkurējot ar nacionālo – holandiešu – valodu, kā arī ar angļu valodu. Paralēles var vilkt ar Latgali, kas attiecas uz latgaliešu un latviešu valodu, tomēr angļu valodas dominante nav tik izteikta kā Frīzlandē, savukārt bilingvisms Latgalē ir vērojams latviešu un krievu valodas lietojumā.

Valodu izglītības ideoloģija atspoguļo Nīderlandes multilingvisma politiku kopumā, kas veidota ar mērķi saglabāt un attīstīt reģionālo un nacionālo valodu, bet līdztekus meklēt arī jaunus izglītības modeļus, lai nodrošinātu sabalansētu un integrētu vairāku valodu apguvi. Reģionālās – frīzu – valodas apguve cieši tiek saistīta ar lokālās identitātes veidošanu, un valoda šajā procesā netiek uzsvērta kā mērķis, bet – līdzeklis identitātes stiprināšanā (Frīzlandes provinces televīzijas vadītājs 2015). Valodas pārvaldības (menedžmenta) spilgts piemērs ir trīs valodu skolas Frīzlandes provincē, kas veidotas, lai stiprinātu frīzu un angļu valodu, bet, darot to integrēti, proti, meklējot dažādus modeļus, lai bez valodu mācību priekšmetiem arī citu stundu saturs tiktu apgūts kā holandiešu, tā arī frīzu un angļu valodā. Jau skolu ārpusē var saskatīt simbolu, kas norāda, ka šī skola realizē trīs valodu programmas (sk. 1. attēlu).

1. attēls. *Zīme pie trilingvālas skolas (uzraksts frīzu valodā: 3 valodu skola)*
 Figure 1: *Sign at the trilingual school (in Frisian: 3-lingual school)*

Apmeklējot Leuwardenu (holandiešu valodā: *Leeuwarden*, rietumfrīzu: *Ljouwert*), kas ir Frīzlandes provinces administratīvais centrs, un tās pilsētas un tuvākās apkārtnes sešas skolas, var secināt, ka modeļi šajās trīs valodu skolās ir dažādi. Tālāk tekstā par dažiem no tiem, piemēram: 1) katrai valodai ir veltīta viena diena, un visi mācību priekšmeti šajā dienā tiek mācīti holandiešu, frīzu vai angļu valodā; 2) valodu sadalījums ir pa pusdienai, piemēram, līdz pusdienām mācības notiek holandiešu valodā, bet divas pēcpusdienas nedēļā – frīzu valodā, trīs pēcpusdienas nedēļā – angļu valodā (dažādos mācību priekšmetos); 3) vienas stundas laikā tiek mainīti vairāki kodi atkarībā no apgūstamā satura. Protams, ir arī klasiskas katrai valodai veltītas mācību stundas, bet valodu apguve, kā rāda šie modeļi, notiek arī starpdisciplināri, apgūstot citas disciplīnas dažādās valodās (sk. 1. ekskursu).

1. ekskurss

9.klase, Lindgren vidusskola, ~20 km no Leuwardenas, 12.10.2015.

Tā ir matemātikas stunda angļu valodā. Skolotāja un skolēni cenšas runāt tikai vienā valodā, nemainot kodus. Kad kāds skolēns uzdod jautājumu frīzu valodā, skolotāja pirms atbildes sniegšanas metalingvistiski angļu valodā norāda: *runā, lūdzu, angļiski!* Strādājot ar skolēniem individuāli un pieejot klāt, ļoti retu reizi skolotāja skaidro arī holandiešu valodā. Tā tiek izmantota arī ne ar matemātikas stundas saturu saistīto jautājumu precizēšanai, piemēram, kā nav klasē, kura stunda sekos pēc tam u. tml. Tā kā frīzu valodā skolotāja runā nelabprāt, jo ir no citas provinces, tad šajā valodā stundas laikā viņa ar skolēniem nesazinās. Viens skolēns ik pa brīdim uzdod jautājumus tikai frīzu valodā, skolotāja saprot, bet atbild pārsvarā angļu valodā, retu reizi – holandiešu.

Skolēni strādā ar matemātikas mācību grāmatām, kas tulkotas no holandiešu valodas angļu valodā, tāpēc ir ar Nīderlandes vides kontekstu (statistikas dati par vieglo automobiļu skaita pieaugumu valstī, iedzīvotāju skaita izmaiņām u. tml.).

Visās apmeklētajās skolās tika uzsvērti divi papildu aspekti: informācijas tehnoloģiju prasmes integrēšana stundās un otrs – iegūto zināšanu izmantošanas nepieciešamība, proti, ja skolēni apgūst angļu valodu un piedalās lasīšanas nedēļas

pasākumos, tad šīs prasmes tiek integrētas, dodot uzdevumu – ieiet vietnes <http://www.eun.org/> (*European Schoolnet*) savā profilā un uzrakstīt kādam no ārzemju draugiem par interesantāko šīs nedēļas laikā, pievienojot arī fotogrāfijas u.tml.

Lai pieteiktu sevi kā trilingvālu skolu, ir jāsaņem sertifikāts. Tas tiek izsniegts, balstoties uz diviem pamatkritērijiem: 1) skolotājiem jāprot visas trīs valodas (kāds tests vai sertifikāts netiek prasīts, skolotāju kompetence tiek vērtēta skolas ikdienas praksē, ierodoties ekspertu komisijai); 2) skolai ir jābūt izstrādātai savai valodas politikai, kas var atšķirties no citām trīsvalodīgajām skolām.

Trīs valodu izmantojums bija vērojams ne tikai mācību procesā, bet arī skolu lingvistiskajā ainavā: klasēs, koridoros, ēdnīcās u. c. bija pamanāmi uzraksti trīs valodās, tādā veidā sekmējot valodu apguvi arī ārpus stundām (sk. 2. attēlu).

2. attēls. *Trilingvāli uzraksti holandiešu, frīzu un angļu valodā Leuwardenas skolās*

Figure 2: *Trilingual signs in Dutch, Frisian and English (in schools in Leeuwarden)*

Noslēdzot ieskatu Frīzlandes skolās heteroglosijas ideoloģijas kontekstā, jāuzsver arī lokālo mediju (īpaši radio un televīzijas) iniciatīva aktīvi piedalīties izglītības jautājumu risināšanā (sk. 2. ekskursu).

2. ekskurss

Frīzlandes Televīzija (*Omrop Fryslân*), 13.10.2015.

Televīzija frīzu valodā raida vienu stundu dienā (mūzika, ziņas, sports, izglītības programmas). Izglītības programmas atspoguļo Frīzlandes izglītības politiku, proti, trīs valodu izmantošanu mācību procesā.

Izglītības programmām tiek atvēlētas 13 h gadā. Tās tiek veidotas, izmantojot spēļu elementus ar trim valodām, sacensības starp skolām TV studijā, lai noskaidrotu skolēnu valodu prasmi u. tml. Visas aktivitātes, sižeti skolēniem tiek veidoti atraktīvā formā, kā izteicās TV vadītājs: *in funny way*.

Izglītības programmu mērķauditorija ir bērni vecumā no 4 līdz 15 gadiem. Atkarībā no vecuma dažādās valodās tiek piedāvātas animācijas filmas, izglītojošas vārdu spēles, dokumentālās filmas, mākslas filmas, skolēnu teātra izrādes u. tml.

TV mājaslapā ir ievietoti izglītības programmu laikā izmantotie resursi, kā arī izstrādātie mācību materiāli šiem sižetiem. Tos skolotāji var tiešā veidā, neveidojot izdrukas uz papīra, no TV mājaslapas *pārnest* klasē uz interaktīvo tāfeli.

Secinājumi

Lingvistiskajā praksē (mutvārdu saziņā formālās un neformālās valodu lietojuma situācijās, publiskajos rakstveida tekstos u. tml.) vērojama multilingvisms, izmantoto kodu un reģistru dažādība mūsdienās arvien vairāk rod atbalsi arī izglītības kontekstā. Pretēji tradicionālajai, nošķirtajai atsevišķu valodu un mācību priekšmetu mācīšanai (monoglosijas ideoloģija) tiek piedāvāta vairāku valodu un mācību disciplīnu iekļaušana vienā kontekstā; šāda pieeja tiek apzīmēta ar jēdzienu „heteroglosijas ideoloģija”. Monoglosijas ideoloģijas trūkumi tiek pamatoti ar sociālās realitātes nerespektēšanu, uzsverot sabiedrībā vērojamo daudzveidīgo multilingvālo praksi: vairāku valodu vai dialektu lietojumu, koda maiņu viena runas akta laikā vai kodu variēšanu, pārejot no viena runas akta uz citu, respektīvi – polifoniju jeb daudz balsīgumu.

Arī pašiem runas aktu dalībniekiem – runātājiem – piemīt plurilingvāls repertuārs, kuru viņi variē dažādos kontekstos atkarībā no situācijas un nepieciešamības. Šobrīd tas atspoguļojas arī izglītības jomā ar alternatīvu, netradicionālu uzskatu (ideoloģijas) paušanu, plānojot un realizējot (valodas pārvaldība jeb rīcībpolitika) heteroglosijas pieeju valodu jomas priekšmetu apgūvē. To var dēvēt par žogu nojaukšanu vai samazināšanu starp valodām, mācību priekšmetiem un arī sociālajām lomām (skolotājs kā skolēns un skolēns kā skolotājs). Process, kas angļu valodā tiek dēvēts *translanguaging*, izglītības praksē atklājas kā pāreja no vienas valodas uz otru vienā vai secīgās runas situācijās, koda maiņa vai kodu jaukšana (elastīgs bilingvisms), multilingvāls grupu darbs, tulkošana, tekstu sintēze dažādās valodās u. c. Šāds process realitātē būtu plānojams ar kontekstuālu ierobežojumu, nevis vienkārši pēc iespējas vairāku valodu vai disciplīnu iekļaušanu. Apgūstamās tēmas vai kāda mācību projekta saturs būtu uzskatāms par šādu kontekstuālo rāmi, kas ietekmētu noteiktu valodu izvēli un vienas vai vairāku disciplīnu integrētu apguvi.

Latvijas skolās ir vērojami abu ideoloģiju elementi: monoglosijas un heteroglosijas. Šie atšķirīgie ceļi tomēr nebūtu jāuzlūko tikai kā „melns un balts” pozīcija, starp tiem ir vērojama kontinuitāte. Skolām, kā to rāda arī rakstā minētās etnogrāfiska rakstura piezīmes no Frīzlandes provinces Nīderlandē, Latvijā būtu jāpiešķir lielāka autonomija, rosinot pašas izvēlēties savu valodas politiku, kas nav pretrunā ar valsts

valodas politiku, bet atklāj arī reģionālo specifiku un kontekstu. Šobrīd jau ir vērojama zināma polifonija skolās izmantoto valodu apguves modeļu plānošanā: CLIL pieejas realizēšana, starpdisciplināra mācību priekšmeta „Novadmācība” ieviešana u. c. Šāda individualizēta valodu pārvaldība jeb rīcībpolitika būtu arī jāturpina, sniedzot skolām atbalstu pašvaldību un valsts līmenī.

LITERATŪRA

- Adamson, John, & Fujimoto-Adamson, Naoki (2012). Translanguaging in Self-access Language Advising: Informing Language Policy. *SiSAL Journal. Studies in Self-Access Learning Journal*, 3(1), 59–73. http://sisaljournal.org/archives/march12/adamson_fujimoto-adamson/, sk. 09.09.2015.
- Blackledge, Adrian, Creese, Angela (2010). *Multilingualism. A Critical Perspective*. London: Continuum.
- Coulmas, Florian (2005). *Sociolinguistics. The study of speakers` choices*. New York: Cambridge University Press.
- CSB. Centrālais statistikas birojs (2011). *Latvijas iedzīvotāju nacionālais sastāvs*. http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/skoleniem/iedzivotaji/2_19_0.pdf, sk. 06.01.2016.
- De Korne, Haley (2012). Towards new ideologies and pedagogies of multilingualism: innovations in interdisciplinary language education in Luxembourg. *Language and Education*. Routledge, 479–500.
- Druviete, Ina (2015). Bilingvālā izglītība un CLIL: vēsturisks atskats un attīstības prognozes. Lazdiņa, Sanita (atb. red., 2015). *CLIL jeb mācību satura un valodas integrēta apguve: paradigmas maiņa*, 3. Krājums bilingvālo mācību skolotājam. Rīga: LVA, 19–37.
- García, Ofelia (2009). *Bilingual Education in the 21st Century: A Global Perspective*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Gurjanova, Inesa (2015). CLIL pieeja mācību priekšmeta „Marketing” apgūvē. Lazdiņa, Sanita (atb. red., 2015). *CLIL jeb mācību satura un valodas integrēta apguve: paradigmas maiņa*, 3. Krājums bilingvālo mācību skolotājam. Rīga: LVA, 152–183.
- Kursa izvērtējuma anketas* (2015). Rēzeknes Augstskola, REGI.
- Lazdiņa, Sanita (red., 2012). *Ausmas zeme: enciklopēdisks izdevums skolēniem*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Lazdiņa, Sanita (2013). A transition from spontaneity to planning? Economic values and educational policies in the process of revitalizing the regional language of Latgalian (Latvia). *Current Issues in Language Planning*, Routledge, Taylor & Francis Group, 382–402.
- Lazdiņa, Sanita (2014). „A kuo tu vari izskaidruot volūdu?” Folklingvistika jeb nevalodnieku devums valodniecībā (Baltinavas lauka pētījuma piemērs). Vanags, Pēteris (red., 2014). *Baltu Filoloģija*, XXIII (2). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 51–74.
- Lazdiņa, Sanita (2015). Priekšvārds. Latviešu valodas aģentūra. Lazdiņa, Sanita (atb. red., 2015). *CLIL jeb mācību satura un valodas integrēta apguve: paradigmas maiņa*, 3. Krājums bilingvālo mācību skolotājam. Rīga: LVA, 5–17.
- Marten, Heiko, Lazdiņa, Sanita [manuskripts]. Latgalian in Latvia: How a minority language community gains voice during societal negotiations about the status of two major languages. Pütz, Martin & Mundt, Neele, eds.). *Vanishing Languages in Context: Ideological, Attitudinal and Social Identity Perspectives* Frankfurt/Main: Peter Lang.
- Noteikumi (2013). Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu, mācību priekšmetu standartiem un izglītības programmu paraugiem. *Ministru kabineta noteikumi Nr.281*.

<http://likumi.lv/doc.php?id=257229>, sk. 07.01.2016.

Pošeiko, Solvita (2015). *Valodas un to funkcionalitāte pilsētu publiskajā telpā: Baltijas valstu lingvistiskā ainava*. Promocijas darbs. https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31349/298-51593-Poseiko_Solvita_sp10146.pdf?sequence=1&isAllowed=y, sk. 07.01.2016.

Spolskis, Bernards (2011). *Valodas pārvaldība*. Rīga: Zinātne.

Ingars Gusāns

GLOKALIZĀCIJAS ELEMENTI LATGALIEŠU MŪZIKĀ

Pētījuma mērķis – apzināt, kādi globālie elementi ir sastopami pēdējās desmitgades latgaliešu mūzikā. Darbā ir izmantota salīdzināmā metode. Jāatzīst, ka latgaliešu mūzikas grupas atspoguļo pasaules mūzikas galvenās tendences. Kā izteiktākie lokālie ieviesumi šajā mūzikās ir minami: 1) latgaliešu valodas izmantojums, 2) tautasdziesmu melodiju un tekstu ieviesums mūsdienīgās interpretācijās, aktualizējot kultūrvēsturisko informāciju, 3) vēlme savdabīgi noformēt albumu vāciņus, cenšoties izvairīties no tipiskām klišejām vai biežāk izmantotiem motīviem, kā arī akcentēt lokālo.

Atslēgas vārdi: globalizācija, latgaliešu mūzikas grupas, latgaliešu valoda, masu kultūra.

ELEMENTS OF GLOACALIZATION IN LATGALIAN MUSIC

Latgalian music has a distinct place within the Latvian music market, which has itself inhabited a niche within the global music marketplace; the various processes of globalization have influenced Latgalian music groups and their members to varying degrees. Depending on the needs, expectations and goals of the musicians, this influence is expressed more strongly or weakly, but is nonetheless discernible when examining stylistic choices, album art and lyrical content. This article aims to assess which musical styles are most popular amongst Latgalian groups and whether there are parallels with tendencies in the global music world in order to identify which global and local features are typical of Latgalian groups, and describe characteristic Latgalian album design in comparison with that of world-famous groups.

The article discusses the following groups: “Borowa MC”, “Bez PVN”, “Dabasu Durovys”, “Laimas Muzykanti”, “Green Novice”, “Sacramental” and Sovvaļņiks. Due to limitations in length, this research does not focus upon text analysis.

Research was carried out using the following resources: conversations with group members, internet resources, album reviews, press materials, and the author’s own observations as a member of a Latgalian music group.

The research is conducted from a comparative perspective, with the goal of highlighting global and local features that characterize Latgalian groups.

Globalization quite strongly affects the cultural sphere, especially traditions and habits. As with all processes, with this come positive as well as negative changes. One of the negative factors could be said to be similar examples of culture proliferated throughout the world – a set of unifying values which occurs spontaneously and

<http://dx.doi.org/10.17770/latg2015.7.1209>

threatens the uniqueness of individual cultures – often due to the production of art and culture on a large scale, with cultural artifacts being mass-produced and distinct national culture becoming internationalized.

However, positive aspects of globalization can be seen in increased intercultural dialogue, which often unifies people and revives regional/local culture. In this instance we may speak of glocalization, which can be seen as “globalization in a specific regional scenario” (Volinchuk 2007), and of glocal culture – the interaction of local culture and its associated cultural history with the global cultural space, making possible the maintenance and preservation of a distinct identity even amidst the processes of globalization (Malinovskiy 2013: 177).

Latgalian groups do not stand on the sidelines from globalization processes, but consciously and unconsciously participate in these processes, while trying to preserve aspects of local character in stereotypical lyrics and rhythms comfortable and familiar to listeners and dictated by mass culture. It must further be noted that there is a forced isolation process, due to the fact that there is a small number of groups that play at a sufficiently high level to achieve success outside of the local market. Additionally, regional media, especially radio, has demonstrated a fairly intolerant attitude (in the past ten years) towards songs which are sung in Latgalian. For this reason, (non-Schlager) Latgalian groups rarely have the chance to present their compositions to the rest of Latvia or the world, which at once differentiates these songs from global mass culture but does not prevent them from inhabiting the role of mass culture within their local environments.

Another reason that Latgalian music may only be discussed at the local level is the virtual absence of music industry infrastructure in the Latgale region.

According to music critic Sandris Vanzovičs, almost all global music styles are represented in the music of Latgale, each inhabiting their particular niche (Gusāns 2015, 1). Evaluating the musical styles and album packaging of select Latgalian groups, it is possible to conclude that Latgalian groups, in ways that are not connected to dance music, reflect the main global tendencies in music, confirming the global location of the Latgale region. The influence of globalization is noticeable in the English-language names of some groups, e. g. “Green Novice”, “Sacramental”. However, local elements in the music are also present: 1) the use of the Latgalian language, 2) folk song melodies and lyrics used with contemporary interpretations, revealing culturohistorical information, and 3) the desire to design original album covers, trying as much as possible to avoid typical clichés or frequently-used motifs, and highlighting the local area. However, Latgalians still need to overcome the lack of interest or support outside the region for Latgalian music.

Keywords: glocalization, Latgalian music groups, Latgalian language, mass culture.

Ievads

Latgaliešu mūzika ieņem noteiktu vietu Latvijas mūzikas tirgū, kurš savukārt vēlas būt pamanīts lielajā pasaules mūzikas tirgū, likumsakarīgi, ka šādā perspektīvā globalizācijas procesi ietekmē arī latgaliešu mūzikas grupas un izpildītājus. Atkarībā no mūziķu vēlmēm, cerībām un mērķiem šīs ietekmes izpaužas gan stiprāk, gan vājāk, bet tās noteikti ir, sākot ar mūzikas stila izvēli, albuma vāciņa noformējumu un beidzot ar dziesmu tekstiem. Šī raksta mērķis ir izvērtēt, kādus mūzikas stilus pārstāv latgaliešu grupas un vai ir velkamas paralēles ar pasaules mūzikas tendencēm, kādas globālas/ lokālas iezīmes ir raksturīgas latgaliešu grupām, kā arī sniegt ieskatu albumu noformējumos, salīdzinot tos ar pasaulē zināmu izpildītāju albumu noformējumiem. Tā īstenošanai izvirzīti šādi uzdevumi:

- 1) apzināt un raksturot mūzikas stilus, ko spēlē latgaliešu izpildītāji,
- 2) atrast iespējamās ietekmes starp pasaulē populāriem mūzikas stiliem, tādējādi pamatojot, kāpēc konkrētais stils varētu būt interesants latgaliešu grupām,
- 3) salīdzināt latgaliešu un pasaules izpildītāju albumu noformējumus, meklējot kopīgo un atšķirīgo.

Rakstā aplūkotas šādas mūsdienu grupas un mūziķi: „Borowa MC”, „Bez PVN”, „Dabasu Durovys”, „Laimas Muzykanti”, „Green Novice”, „Sacramental” un Sovvaļņiks. Ņemot vērā ierobežoto raksta apjomu, šajā pētījumā nav izvēsta grupu tekstu analīze. Pētījuma veikšanai izmantoti šādi avoti: sarakste ar grupu dalībniekiem, interneta resursi, albumu recenzijas, preses materiāli, arī paša autora novērojumi, esot dalībniekam latgaliešu grupās¹. Pētījums ir veikts salīdzinošā aspektā, nobeigumā izceļot globālās un lokālās iezīmes, kas raksturo latgaliešu grupas.

Globalizācija un masu kultūra

Ņemot vērā attālumus starp kontinentiem, valstīm un to daudzveidīgajām kultūrām, tad mūsdienās starpkultūru komunikācija vairs nenotiek tikai klātienē, apmainoties ar konkrētām savas zemes precēm, dāvanām un dzīves pieredzi. Pēdējās desmitgadēs pasauli pārpludinājuši jauni tehnikas un komunikācijas sasniegumi un uzlabojumi kā tīmeklis, sociālie tīkli u. c. ļauj īstenot kultūru mijiedarbību jaunā līmenī. Izmantojot šos sasniegumus, *drīzāk notiek ne mijiedarbība, bet mijieklūšana, mijietekme, kas redzami atspoguļojas cilvēku dzīves veidā* (Малиновский 2013: 176). Skaidrs, ka te toni nosaka ekonomiski un arī tehnoloģiski attīstītākās valstis, kuras ar konkrētu ideoloģiju, tehnoloģiju un komunikāciju izplatīšanu veicina globalizācijas procesu, tāpēc galvenā ideja ir *kopīgas pasaules, globālas sabiedrības, jaunas kvalitātes civilizācijas veidošana* (Малиновский 2013: 176).

Globalizācija diezgan spēcīgi skar kultūras sfēru: tradīcijas, paradumus. Kā jau katram procesam, arī šim ir vēlamie un ne tik vēlamie aspekti. Kā vienu no šiem

¹ Raksta autors spēlē ģitāru grupā „Borowa MC” (kopš 2005. g.), ir izveidojis savu grupu kā Sovvaļņiks (kopš 2009. g.), darbojas arī citos muzikālos projektos, piemēram, kopā ar mūzikas pedagoģi un izpildītāju Guntru Kuzminu

nelabvēlīgajiem aspektiem var minēt sava veida vērtību unificēšanos, kas bieži vien notiek stihiski un draud ar kultūras savdabīguma zaudēšanu, tā kā *mākslu un kultūru sāk reproducēt plašos mērogos, kultūras artefakti acu priekšā kļūst par masveida ražošanas produktu* (Купина 2010: 11) un tādējādi nacionālas kultūras parādības kļūst par internacionālām. Piemēram, latgaliešu keramiķu veidotie svečturi, pieprasījums pēc tiem ir ne tikai Latvijā, bet arī ārzemēs. No vienas puses, ražotāji ir priecīgi par pieaugošo pieprasījumu, tai pašā laikā masveidīguma pavadparādība ir oriģinalitātes zudums. Vai arī japāņu rotaļlieta tamagoči, kuru var nosaukt par elektronisku draugu, jo tam piemīt visas dzīvam cilvēkam raksturīgas īpašības, tas aug, ēd, spēlējas, atpūšas utt. Pēdējos 15 gados tā ir izplatījusies pa visu pasauli, nodarbinot ne tikai bērnus, bet arī pieaugušos. Vai japāņu kultūras produkts pokemoni, kas ir sastopami gan kā animācijas varoņi (jau vairāk kā 20 gadus), gan videospēļu tēli un bērnu galda spēles varoņi, un ir kļuvuši atpazīstami pasaules kultūrā. Līdzīgi notiek mūzikā, kad kāds nacionāls sacerējums kļūst par internacionālu vērtību, piemēram, pagājušā gadsimta 90. gados, konkrēti 1988./ 1989. gadā pasauli bija pārņēmis dejas un dziesmas „Lambada” vilnis, kura oriģināls nāk no Brazīlijas (Encyclopedia of Latin American History and Culture 2008).

No jaunākajiem „trakumiem” mūzikas pasaulē, kas ne tik sen pārpludināja pasauli, var minēt Dienvidkorejas zvaigzni PSY un viņa dziesmu „Gangnam style”, kura www.youtube.com kanālā ir skatīta gandrīz 2,5 miljardi reižu, bet „*zirga deja*”, kuru enerģiski dejo klipa varonis, *aizrāva visu planētu* (Зайцева 2013).

Latvijā vispamanāmākā no visām mūzikas globalizācijas izpausmēm, kas notika un joprojām notiek visā pasaulē, ir televīzijas šovi, kas ietekmē masu kultūras attīstību kopš 20. gs. beigām. Tajos tiek rādīts, kā jaunie talanti nonāk profesionāļu rokās un tiek „audzinātas” nākamās „zvaigznes”. Arī Latvijā tika dibinātas „Talantu fabrikas” (pirmais talantu šovs notika 2003. gadā (Vanzovičs 2003), kurās, manipulējot ar skatītāju auditoriju (piesaistot ar tiešraidēm no potenciālo zvaigžņu dzīves fabrikās un balsojumiem), tika „audzēti” un attīstīti jaunatnes elki.

Kā pozitīvu globalizācijas aspektu var minēt – citu kultūru iepazīšanu, kas bieži vien satuvina tautas, kā arī reģionālo/ lokālo kultūru atdzimšana. Un šajā gadījumā var runāt gan par glocalizāciju, kuru *vajag skatīt kā globalizācijas specifisku reģionālo scenāriju* (Волынчук 2007), gan par glokālo kultūru, ar ko tiek saprasta *pasaules kultūras telpa, kurā mijiedarbojas lokālās kultūras, kā kultūrvēsturiski veidojumi, kuriem piemīt sava mentalitāte un kuri spēj saglabāt savu identitāti globalizācijas apstākļos* (Малиновский 2013: 177). Jāņem vērā, ka globalizācija pastiprina kapitālisma izpausmes arī garīgajās sfērās, tāpēc šajā sava veida ciņā ar globalizāciju izdzīvo stiprākais, tikai tas, kas mainās līdzī. Tādējādi arī globalizācija saprāta robežās ir pat derīga: *kā civilizācijas attīstības objektīva tendence viņa kopā ar citām funkcijām veic selekciju, kultūras vērtību atlasī. Tās neapturamajā straumē vājās sēklas aiziet bojā (vismaz kā globālās sabiedrības kultūras vērtība), bet stiprās paliek stiprākas* (Варламов 2014: 113).

Tādējādi globalizācija modernizē lokālo kultūru, ļauj tai izmantot pasaules

sasniedzumus, idejas, bet lokālai kultūrai īpašas izvēles nav, tai ir jāpakļaujas globalizācijai, jāiekļaujas tajā, labākajā gadījumā saglabājot savas vērtības, patību, jo, nepielāgojoties un izolējoties, lokālā kultūra vienkārši var aiziet bojā. Tomēr jāakcentē, ka *glokalizācija nenozīmē vietējo īpatnību pilnīgu atjaunošanos līdz pirmatnējam stāvoklim. Tā [glokalizācija – I. G.] šīs īpatnības izceļ ārpus nacionālajām robežām globālajā pasaulē* (Волынчук 2007).

Arī mūzika ir viena no kultūras sfērām, kura ir pakļauta globalizācijas ietekmei un vērsta uz patērētāju tirgus piesaisti, tātad tendēta uz masu kultūru, kas ir stabils globalizētas pasaules pamats. Protams, vienmēr ir izņēmumi, piemēram, akadēmiskās mūzikas attīstības tendences, laba dzeja (ar to saprotot daudzslāņainu, mākslinieciski piebļīvētu, zemtekstiem bagātu tekstu), atsevišķi mūzikas novirzieni kā, piemēram, alternatīvais roks, tehniskais metāls, taču masu kultūras dominante (lubu literatūra, popmūzika u. c.) ir spilgti jūtama arī mūsdienu Latvijā. Kā galvenās masu literatūras, ko var attiecināt arī uz visu kultūru (tai skaitā mūziku), pazīmes pēc literatūrzinātnieces Natālijas Kupinas (*Наталья Купина*) var minēt, pirmkārt, popularitāti. To var apliecināt vai nu ar statistiku (aptaujas), vai arī ar dziesmu vai albumu topu (balstītu uz pirkšanas vai balsošanas rezultātiem), kas parāda aktuālo un uz konkrēto brīdi populāro mūzikā. Jāatceras, ka populārais bieži vien ir balstīts uz atkārtojumu, kā rezultātā veidojas nosacīts cikls, proti, pamatā ir viens skaņdarbs, dziesma un tad seko tās neskaitāmi remiksi un atdarinājumi, kamēr nāk kaut kas jauns, kas kļūst populārāks par iepriekšējo. Otrkārt, masu literatūrai/ kultūrai ir raksturīgs triviālums, kas labi redzams gan masu literatūrā, kur ir izteikta situāciju, konfliktu paredzamība, banālums, gan arī populārajā/ popmūzikā, kur tiek kultivēti stereotipiski uzskati, bieži vien izmantotas līdzīgas melodijas, ierobežota dziesmu tematika, kas saistās ar laimīgu vai nelaimīgu mīlestību, jo *masu kultūra vienmēr piedāvā jau daudzkārt aprobēta „produkta” variācijas* (Купина 2010: 53). Protams, nevar noliegt, ka šāda paredzamība palielina dzīves uztveres pozitīvismu, jo *komforta izjūta lasītājam [klausītājam – I. G.] rodas pārlicības rezultātā, ka vēlmes tiks apmierinātas* (Купина 2010: 55). Līdzīgi kā ar viegli lasāmiem literatūras darbiem, arī popdziesmas, piepildījušas klausītāja vēlmes, ātri pazūd no aprites, lai dotu vietu jauniem darbiem.

Tomēr kādām noteiktām varas (ideoloģijas) struktūrām masu kultūra noteikti ir izdevīga, jo *masu literatūra (masu kultūra kopumā) darbojas kā viens no sabiedrību saliedējošiem spēkiem. Ar masu kultūras, tās simbolu un zīmju starpniecību indivīdam ir iespēja adekvāti, kā viņam šķiet, sevi novērtēt un patiesi identificēt* (Купина 2010: 57). Trešā masu literatūras pazīme ir strukturāli idejiskā stingrība, kas literatūrā izpaužas kā teksti, kuri *ir tuvi brīnumpasakai ar tās stingrajām fabulas funkcijām, ar noteiktu personāžu sistēmu, ar nemainīgu ētisku ļaunuma sodīšanas shēmu un labā uzvaru* (Купина 2010: 60). Arī popmūzikā var runāt par stereotipisku dziesmu kompozīciju. Viss tiek virzīts, lai dziesma būtu saprotama un „lipīga” pirmajā skanēšanas reizē. Tai jābūt viennozīmīgai. Līdz ar to šī stingrā dziesmas kompozīcijas un teksta paredzamība *palīdz lasītājam/ [klausītājam – I. G.]*

paaugstināt savu pašvērtējumu, jo viņš sajūt sevi kā žanra pazinēju, kurš pārvalda zināšanu un domu struktūru, uzmin notiekošo, sajūt savu varu pār autora izdomāto pasauli (Купина 2010: 62). Tātad masu kultūrai ir izteikti izklaidējošs raksturs, viegluma, neiedziļināšanās, jēgas nemeklēšanas semantika, spēlēšanās ar stabilām vērtībām vai banalitātēm, tāpat – viegla pieejamība, izmantojot masu medijus (radio, TV, iknedēļas žurnāli, tīmeklis utt.).

Latgaliešu mūzika pasaules mūzikas kontekstā

Latgaliešu mūzikas grupas nestāv malā no globalizācijas procesiem, bet gan apzināti (tiecoties pēc līdzīga skanējuma ar populārām pasaules grupām) un dažkārt neapzināti (spēlējot stilu, kas patīk, bet kurš izrādās ir ļoti populārs arī pasaulē) iekļaujas šajā procesā dažādos veidos, mēģinot saglabāt arī lokālo raksturu, lai pilnīgi nepazustu masu kultūras diktētajos, klausītājiem ērtajos vārdus un mūzikas ritmos. Drīzāk pat jāatzīmē, ka Latgalē vairāk izpaužas piespiedu izolācijas process, jo, pirmkārt, mūziķu apvienību, kas spēlē pietiekami augstā līmenī, lai kaut kur izrautos ārpus lokālā mūzikas tirgus, ir samērā maz.

Otrkārt, jāatzīmē arī pārnovada plašsaziņas līdzekļu, īpaši spēcīgāko raidstaciju neiecietīgā attieksme (ar dažiem izņēmumiem desmit gadu laikā) pret dziesmām, kas tiek izpildītas latgaliski. Piemēram, no Latvijas četrām visvairāk klausītākajām radio stacijām – „Latvijas Radio 2”, „Skonto”, „Latvijas Radio 1”, „SWH” (TNS Latvija 2015), tikai „Latvijas Radio 2” pa retam atskaņo kādu dziesmu latgaliski, kas nav no folkloras vai šlāgeru repertuāra (Gusāns 2015, 1). Radio „Skonto” ir tendēta uz ārzemju mūziku, tāpēc latviešu mūzika tur ir retums, bet latgaliešu nav skanējusi vispār. „Latvijas Radio 1” vairāk ir informatīvs radio, kur latviešu mūzika aizpilda starplaikus. Savukārt radio „SWH” spēlēto dziesmu statistika (Caune 2014), kas pēdējo reizi darbojās 2014. g. maijā, apliecina, ka tādas grupas kā „Dabasu Durovys”, „Bez PVN” praktiski nav atskaņotas, jo, vai nu neatbilst radio formātam vai arī valodas kritērijiem. Piemēram, grupas „Dabasu Durovys” latviešu valodā izpildītā „Šūpuļdziesma” ir atskaņota radio „SWH” raidījumā „Priekšnams” (Priekšnams 2015). Bet, protams, konkrētā problēma ir diskutabla, jo radio stacijām vienmēr ir viens universāls aizbildinājums – neatbilstība radio formātam. Tāpēc Latgales grupas (runa nav par šlāgermūziku) savus muzikālos sacerējums ļoti reti var prezentēt pārējā Latvijā un pasaulē. Izmaiņas šajā procesā ir vērojamas pēdējos gados, kad tādas grupas kā „Dabasu Durovys”, „Green Novice” jau tiek aicinātas uz festivāliem Lietuvā un citur tuvējās ārzemēs. Sevišķi var izcelt etnoroka grupu „Laimas Muzykanti”, kas, pateicoties savam mūzikas stilam – etnoroks, daudz vairāk un plašāk ir ceļojusi pa pasauli.

Vēl viens iemesls, kāpēc par latgaliešu mūziku kopumā var runāt tikai lokālā līmenī uz pasaules mūzikas fona, tātad, treškārt, ir mūzikas industrijas (ierakstu producēšana, izdošana, izplatīšana) trūkums, jo Latgalē tādas gandrīz nav, ja neskaita „Latgales producentu grupu”. Tas kopumā attiecas uz visu Latviju, jo nelielais iedzīvotāju skaits neveicina mūzikas industrijas attīstību. Tāpat arī attiecībā uz pašu

grupu izveidi Latgalē (arī Latvijā) nevar vilk paralēles, piemēram, ar pasaulslavenām vācu grupām („Kreator”, „Grave Digger”, „Sodom”) vai angļu smagā roka grupām („Judas Priest”, „Black Sabbath”), kuras izveidojās lielos rūpniecības centros.

Piemēram, jau minētās vācu grupas varēja kļūt atpazīstamas, jo Vācijas pilsētās, no kurienes nāk trīs slavenās grupas, Reklinhauzenā (*Reklinghausen*), Esenē (*Essen*), Gelzenkirhenē (*Gelsenkirchen*) kopā ir ap 1 000 000 iedzīvotāju (Deutscher Städtetag 2015), salīdzinot ar Latgali, Daugavpili – apmēram 86 000 un Rēzeknē – 29 000 iedzīvotāju (CSB 2015).

Šīs grupas varēja veidoties kā protests pret industrialitāti, jo ne visi gribēja strādāt rūpnīcās vai ogļu raktuvēs, piemēram, pasaulslavenās vācu metāla grupas „Sodom” līderis Tomass Sačs (*Thomas Such*), kurš strādāja par ogļraci, līdz varēja sevi nodrošināt kā muzikants, par Rūras apgabalu Vācijā saka: *Es nevaru izskaidrot, bet es domāju šis ogļu ieguves apgabals ir ļoti specifisks rajons un šī mūzika šeit ir ļoti smaga tāpat, kā arī šis darbs ir ļoti smags* (Ryan 2013: 19).

Latgalē situācija bija un ir savādāka, te jauniešiem zināmu impulsu deva globālā parādība – TV šovi. Tieši vienā no šādiem šoviem piedalījās kārsavietis da Gunchi (īst. v. Guntis Rasims), kas Talantu fabrikas Muzikālajā teātrī (2004) izcīnīja 3. vietu, finālā izpildot latgaliešu tautasdziesmu „Kur gaismeņa”. Sabiedrībā atzīti mākslinieki, mūzikas kritiķi parasti izvairās no šādu šovu apspriešanas, jo pat pēc šovu noslēguma nav lasāmi viņu komentāri un viedokļi. Vienīgie, kas komentē, ir šovu skatītāji un klausītāji, kas gan nopeļ da Gunchi, piemēram, Saule², (...) *Par da Gunchi – viņjam finaala absolūti nebija ko mekleet. Jautājums, ko veertee skatiitāji – latgalju valodu, vai tieshaam padariita darba rezultaatus* (Komentāri 2004: 1). Gan arī slavē, piemēram, *SVEICIENI da GUNCHI! Ljoti uztraucos par viņju, redzeeju, ka nervozee! R.Vazdika izcili viņju pieteica! Da Gunchi, lai Tev arii turpmaak veicas, pilnveido sevi muuzikas jomaa! Pasveicini Claydinju! DA GUNCHI, TU BLJI UN BUUSI MANS FAVORIITS ARII TURPMAAK! liepajniece.* (Komentāri 2004: 3).

Neapšaubāmi, ka šis panākums iedrošināja latgaliešu jauniešus atkal pievērsties muzikālajai daiļradei, jo latgaliešu mūzikā bija zināms panīkums pēc pagājušā gadsimta 90. gadu aizsākumiem (Aija, Phoenix (Ludza)). Tajā pašā 2004. gada vasarā grupa „Borowa MC” ar repertuāru latgaliešu valodā uzvarēja festivāla „Osvalds” jauno grupu konkursā, kas deva iespēju veikt ierakstu vienā no latviešu mūzikas industrijas firmām „MICREC”. Tātad globālās parādības – TV šovi un dziesmu konkursi ir tie, kas var dot atspēriena punktu jaunajiem māksliniekiem.

Sekojojot latgaliešu mūzikas attīstībai, var konstatēt, ka globalizācijas un lokalizācijas elementi latgaliešu mūzikas grupu darbībā izpaužas dažādos līmeņos: 1) izvēlētajā mūzikas stilā, 2) albumu noformējumā, 3) tekstu izvēlē. Turpmāk pētījumā ir apskatītas septiņas pazīstamākās latgaliešu grupas (izņemot folkloras un šlagergrupas), kurām ir iznācis vismaz viens albums³. Jāpiebilst, ka kopējais grupu

² Šeit un turpmāk, citējot komentārus, ir saglabāta arī komentāru rakstība.

³ „Laimas Muzykanti”, „Bez PVN”, „Borowa MC”, „Dabasu Durovys”, „Green Novice”, Sovvaļņiks, „Sacramental”

skaits, kas savu darbību vismaz sākotnēji veido latgaliešu valodā, ir krietni lielāks, jo jauniešu centros, skolās joprojām darbojas dažādi ansambļi un grupas.

Sākumā tiks raksturoti grupu mūzikas stili, par kuriem Latvijas mūzikas apskatnieks Sandris Vanzovičs raksta, ka šeit (Latgalē) būtībā pārstāvēti praktiski visi pasaules mūzikas stili, aizpildītas visas nišas (Gusāns 2015, 2).

Kā pirmā tiks raksturota vecākā un Latgalei nozīmīgā grupa, kas 2015. gadā atzīmēja 20 gadu jubileju un ir izdevusi jaunu (kopumā trešo) albumu, tā ir grupa „Laimas Muzykanti” (dibināta 1995. g.). Viņu spēlētais etnoroks latgaliešu valodā padara viņus par saistošu grupu pasaulē, jo folkloras apdare raisa cilvēkos interesi vismaz reizi noklausīties citai tautai raksturīgo, it sevišķi, ja tas tiek izpildīts pārdomātā, kvalitatīvi aranžētā veidā. Tieši šīs iezīmes raksturo grupu „Laimas Muzykanti”, kura ir koncertējusi daudzās valstīs un piedalījies festivālos gan Lietuvā, gan Polijā, gan Krievijā, gan Ungārijā, ASV un citur. Par viņu rūpīgo pieeju folkloras un dažu oriģināldziesmu apdari liecina daudzu autentisko instrumentu (stabules, kokle, dūdas, mutes ermoņikas u. c.) un tekstu izmantojums, arī pieaicinātie profesionāļi, kas veido kvalitatīvu un konkurētspējīgu glokālo produktu. Dziesmu nokļūšana dziesmu aptaujās un topos gan ir atkarīga arī no menedžmenta, kas Latgales grupām joprojām darbojas nepārliecinoši, jo parasti to dara paši grupu dalībnieki, bet šim darbam ir nepieciešamas daudzpusīgas zināšanas un pilna laika atdeve.

No jaunākās paaudzes grupām vecākā ir Kārsavas grupu „Bez PVN” (dibināta 2003. g.). Tās sastāvā darbojas bijušais fabrikants da Gunchi, kas atzīst, ka „Bez PVN” stilu pamatā visos laikos ir noteikusi citu grupu ietekme, kuras „Bez PVN” dalībnieki ir klausījušies. Līdz ar dalībnieku un klausāmo grupu maiņu ir mainījies arī grupas stils (Gusāns 2015, 3). Sākumā grupas spēlētais stils tika pozicionēts kā *latgaļu rock* (nevis latgaliešu, kā saka grupas dibinātājs G. Rasims, tā izklausījās *spēcīgāk, stiprāk* (Gusāns 2015, 3)) un tajā bija saklausāmi pasaulē pazīstamu rokgrupu (piemēram, „Nirvana”, „Red Hot Chili Peppers”, „HIM”, „Guns n’ Roses”, „Queen” u. c.) elementi, jo roks visos laikos ir bijis un ir populārs pasaulē kā zināms pretstats populārajai/ masu patēriņa mūzikai. Grupa izmanto arī folkloru, ko apliecina tā saucamās kaverversijas latgaliešu tautasdziesmām (*Tuoli dzeivoj, Tysa, tysa*). Jāatzīmē, ka tautasdziesmu vai to elementu izmantojums ir raksturīgs vairākām latgaliešu grupām.

2013. gadā grupai „Bez PVN” tika publicēts otrais albums, kurā mūzika ir bagātināta ne tikai ar tradicionāliem instrumentiem, bet klāt nācis arī plašāks stīgu instrumentu (čells, bandžo) klāsts, kā arī *semplu* [sempli – gatavas skaņas, kas atdarina dažādus instrumentus, trokšņus, balsis utt. – I. G.] izmantojums. Līdz ar to „Bez PVN” mūzika ir kļuvusi elektroniskāka un modernāka, ko apliecina mūzikas apskatnieks S. Vanzovičs, sakot, ka „Bez PVN” *pēdējā laikā sākuši spēlēt vēl gudrāku mūziku, jau tuvinoties „Coldplay” līdzīgajiem* (Gusāns 2015, 2). Salīdzinājums ar „Coldplay” pašiem mūziķiem ir uztverams kā augsts mūziķu darba novērtējums, jo „Coldplay” ir viena no ietekmīgākajām pēdējā gadsimta britu grupām, kuras albumi joprojām tiek pārdoti miljonu tirāžās un kura regulāri saņem vai tiek nominēta

„Grammy” un britu mūzikas gada balvām (Macnie 2015). Prasmīgs elektronikas izmantojums, neordināras dziesmu apdares un aranžējumi, kā arī izkoptas melodijas ir tas, kas ļauj šo grupu salīdzināt ar britu mūzikas grandiem kā jau minētajiem „Coldplay”, „Mumford & Sons” u. c. Bez tam jāizceļ arī žurnālista S. Vanzoviča viedoklis par grupu „Bez PVN”, ka šī grupa Rietumu mūzikas tirgum varētu būt viena no interesantākajām – tās līderim un vokālistam Kristapam Rasimam kā jau aktierim piemīt nepieciešamā harizma (Gusāns 2015, 2). Tas apliecina, ka šai grupai piemīt vismaz divas svarīgas iezīmes, lai to varētu pamanīt starp daudzām citām grupām, laba mūzika un arī pamanāms grupas līderis.

Kā nākamo var minēt grupu „Borowa MC” (dibināta 2004. g.). Savos pirmsākumos grupa izpildīja repu bez īpašiem citu mūzikas stilu piejaukumiem. Repa izvēli parasti nosaka vairāki faktori, viens no tiem ir unikālas balss trūkums, bet spēcīga vēlme muzicēt, otrs, kas šajā gadījumā ir galvenais, tā ir vēlme pieteikt aktuālu, savādāk varbūt mazāk pamanāmu problēmu. Reps tiek uzskatīts par diezgan ietekmīgu stilu pasaules mūzikas tirgū, ko nosaka lielais afroamerikāņu īpatsvars ASV, jo tieši šīs rases pārstāvji ir galvenie šīs mūzikas radītāji un klausītāji. Salīdzinājumam dažī statistikas dati par Latvijas un Amerikas klausītājiem. Piemēram, amerikāņu reperis 50 Cent ir izdevis albumu „The Massacre” (2005), kurš jau pirmajā nedēļā tika pārdots vairāk nekā miljons eksemplāros un uzreiz debitēja „Billboard top 200”⁴ pirmajā vietā. Albums ir ieguvis platīna statusu ASV sešas reizes [platīns – par 1 miljonu pārdotu CD – I. G.⁵], jo ir pārdoti vairāk nekā 6 miljoni kompaktdisku ASV un ap 13 miljoni pasaulē. Ar Latvijas mūzikas tirgu šie skaitļi vispār nav salīdzināmi, jo, piemēram, grupa „Borowa MC” savu debijas albumu pārdeva vairāk nekā 5000 eksemplāru, par ko nopelnīja Latvijas tirgum atbilstošo Zelta diska statusu, bet šo robežu sasniedza vien trijos gados.

Tā kā viena no globalizācijas iezīmēm ir masu kultūras izplatība, kur nozīmīgu lomu spēlē ASV, tad arī reps diezgan ātri izplatījās pa visu pasauli, bet Latvijā tas uzplaukumu sasniedza tieši tūkstošgades pirmajos gados (Ozols, Gustavo, Nātre u. c.). Repa popularitāte ārzemēs un arī Latvijā ir diezgan viegli izskaidrojama: *lai izteiktu sevi daiļrunīgi hip-hopa idiomās, tas prasa iemaņas, bet ne gadiem trenētas iemaņas un pirkstu vingrinājumus. Tev vajag tikai mikrofonu, kādu domu, ko teikt, un kādu, kas klausās* (Robinson 2002). Tieši to arī darīja „Borowa MC”, līdz grupas sastāvs nomainījās un jaunie dalībnieki repu papildināja ar dažādiem mūzikas stiliem, sākot ar roka un beidzot ar savdabīgi izmantotiem tautasdziesmu (*Nadūd, Dīvs, i veitulam; Pī Dīveņa gari goldi; Zvīdzi, zvīdzi, siermais zirdzeņ*) elementiem, tādējādi „izšķīdinot” tikai repam raksturīgo. Žurnālists S. Vanzovičs

⁴ „Billboard top” ir ierakstu rangs, kas iezīmē 200 pārdotākos albumus gan mazumtirdzniecībā, gan digitāli ASV. Šo sarakstu publicē žurnāls „Billboard”, un tā kā tas atspoguļo viena no pasaules lielākajiem mūzikas tirgus viedokļiem, tad tas ir tiek uzskatīts par vienu no nozīmīgākajiem pasaules mūzikas rangiem. Tajā ir gan dalījums pa mūzikas stiliem, gan ir arī kopējais vērtējums, tāpēc tikt šajā divsimtniekā ir ļoti liels pagodinājums, kā arī apliecinājums konkrētās mūzikas popularitātei.

⁵ Salīdzinājumam – platīna diska statusu Latvijā saņem par 8000 pārdotiem diskkiem.

atzīst, ka šai mūzikai labākajā gadījumā ir vieta tikai Latvijā, ar pasaules mūzikas tendencēm tai nav nekāda sakara” (Gusāns 2015, 2). Tomēr tas svarīgākais, ko darīja „Borowa MC”, dara „Bez PVN”, ir apliecināt, ka latgaliešu valoda ir dzīva, tajā var atzīties mīlestībā, meklēt savas saknes, izteikt viedokļus un ne tikai skaitīt „pātarus” un dziedāt psalmus. Tā nav tikai kariķēta latviešu valoda, bet patstāvīga valoda ar daudz un dažādām iespējām un atšķirīgu funkcionalitāti.

Sava vieta un atpazīstams stils šobrīd ir arī latgaliešu mūzikas grupai „Dabasu Durovys” (dibināta 2006. g.). Kā atzīst tās līderis Arnis Slobožanins, tad grupa ir ietekmējusies no popgrupas „The Beatles” (1960), rokgrupas „The Rolling Stones” (1962) u. c. Skaidrs, ka jau šo divu grupu pieminēšana atklāj pasaules tendenču ietekmi uz Daugavpils grupu. Jo, lai gan grupa „The Beatles” vairāk nepastāv, tās ietekmi uz populārās mūzikas attīstību arī mūsdienās noliegs tikai cilvēki, kas nekad un neko nav zinājuši par mūziku.

Mūzikas kritiķis S. Vanzovičs pozitīvi raksturo grupu „Dabasu Durovys” – *kvalitatīvs latgaļu pops ar nelielu roka piesitienu. Pērn (2014) klajā nākušais viņu trešais studijas albums „Bāka” ir ļoti kvalitatīvs, to nebūtu kauns pat atrādīt starptautiskā līmenī, taču šai grupai trūkst kaut kā tāda, ar ko viņi tur varētu izcelties tūkstošiem citu grupu vidū. Šādā stilā Rietumos, it īpaši Britu salās spēlē daudzi* (Vanzovičs 2015). Tomēr galvenais pašlaik ir tas, ka šai grupai piemīt visas kvalitatīvai mūzikai raksturīgas iezīmes: profesionāls izpildījums, kvalitatīvs ieraksts, lielākoties augstvērtīgi teksti un interesantas melodijas. Jāatzīmē, ka kvalitatīvas mūzikas pazīme ir arī dzejnieku (Valentīns Lukaševičs, Imants Ziedonis) dzejas izmantojums, jo ne vienmēr pašsacerētie gabali saglabā domas, vēstījuma dziļumu. Tai pašā laikā par grupas vēlmi sasniegt plašākas masas liecina arī tekstu izmantojums latviešu valodā.

Uz kopējā Latgales muzikālā fona plaši pārstāvēts ir smagais roks. Te noteikti ir minami pašreizējie flagmaņi – Preiļu grupa „Green Novice” (dibināta 2005. g.), kas gan šobrīd vairāk bāzējas Rīgā. 2014. gadā viņi izdeva debijas albumu, tika nominēti arī Latvijas mūzikas Gada balvai un saņēma Metāla gada balvu kā labākā koncertgrupa. Viens no retajiem mūzikas kritiķiem, kas vispār piemin latgaliešu mūziku, S. Vanzovičs raksta, ka *grupa spēlē gana agresīvu un pārliecinošu folkmetālu*, un tomēr atzīst, ka *ierakstā ir jūtamas, ka tā nav firma, bet gan pašmāju produkts* (Gusāns 2015, 2). Dziesmu teksti ir latgaliešu valodā – kultivējot pagānisma idejas, dziedot tautasdziesmas (*Divi siermi kumeleni, Pārkiuņš vede vedekleņu*). Neskatoties uz to, ka pagājušā gadsimta 90. gados smagais roks pakāpeniski zaudēja savu popularitātes virsotni, atdodot to atpakaļ popmūzikas virzienam, tomēr mūsdienās smagais roks un folkmetāls turpina ieņemt stabilu pozīciju pasaules mūzikas tirgū. To pierāda metāla grupas, kuras ielaužas jau iepriekš minētajā „Billboard top 200” (<http://www.billboard.com/charts/billboard-200>), vai arī jau vairākus gadus nepamet šo topu, piemēram, grupas „Metallica” vai „Guns’n’Roses”.

Roka un smagā roku popularizēšanu Latgalē turpina arī mūziķis Sovvaļņiks (darbojas no 2009. g.), par kura albumiem žurnālists S. Vanzovičs raksta: *No*

kvalitatīvā viedokļa pie albumiem labi piestrādāts – gan no muzikālā, gan arī vizuālā aspekta, turklāt šāda veida stils ir diezgan aktuāls arī pasaules kontekstā, protams, tikai smagās mūzikas nišā (Gusāns 2015, 2). Arī Sovvaļņika dziesmu tekstos līdzīgi kā citām latgaliešu grupām ir izmantoti tautasdziesmu motīvi (*Aiz azara bolti bārzi, Caur sudobra bierzi guoju, Kalado*).

Varbūt latgaliešu klausītājam mazāk zināma ir vēl viena Rēzeknes grupa „Sacramental” (dibināta 2008. g.), kas spēlē *melodic thrash/groove* metālu. Šī grupa 2014. gadā izdeva spēcīgu debijas albumu „Sibylla”, bet jau 2011. gadā izcīnīja iespēju spēlēt vienā no lielākajiem metāla festivāliem pasaulē „Wacken Open Air”, taču mūzikas apskatnieks S. Vanzovičs norāda, ka *viņu mūzikai absolūti nav individualitātes, turklāt viņi dziesmas izpilda angļiski – argumentu, ar ko izcelties uz pārējo grupu fona, viņiem nav* (Gusāns 2015, 2). Tas tikai apliecina arī šo globalizācijas kaitīgo procesu, ka Rietumu kultūras ietekmes ir ļoti spēcīgas un, iespaidojoties no tām, tiek zaudēta individualitāte. Savukārt ir skaidrs, ka, spēlējot tikai lokālajam

raksturīgo, cerību tikt pamanītam arī nav daudz. Protams, nedrīkst aizmirst arī pašu muzikantu izvirzīto mērķi, vienam tas varbūt ir mēģināt atrast kaut ko oriģinālu, tieši šeit visvairāk arī var izpausties globalizācija jeb lokālo elementu izmantojums masu produktā, citam mērķis ir vienkārši spēlēt kvalitatīvi un iekarot savu vietu starp līdzīgajiem, vēl citam tas ir vienkārši hobijs, kas līdzīgi kā loterijā var kādreiz pārvērsties par laimes numuru un izraušanos Latvijas vai pat pasaules mūzikas tirgū.

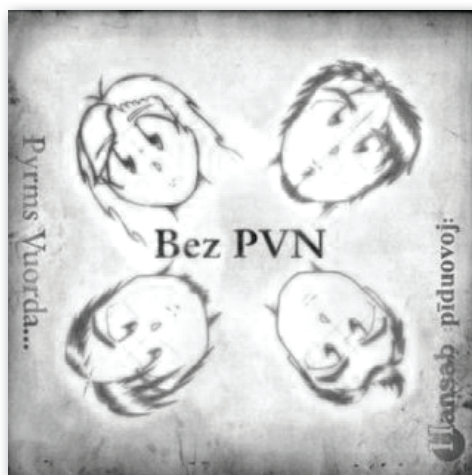
1. attēls. *Grupas „Borowa MC” albums „Plastilina pasaule” (2007)*
 Figure 1: *Borowa MC – “Plasticine World” (2007)*

2. attēls. *Grupas „Borowa MC” albums „Uī, lobs!” (2008)*
 Figure 2: *Borowa MC – “Oh, Great!” (2008)*

Vērtējot latgaliešu grupu albumu noformējumus, der atzīt, ka ir vērojama tendence lauzt masu kultūras stereotipus. Pat, ja līdzība ar pasaules globālajām ietekmēm ir jūtama, tā izpaužas ar lokālu šarmu. Pirmkārt, mūziķi savu albumu noformējumos demonstrē vietējās vērtības, piemēram, „Borowa MC” albumi „Plastilina pasaule” un „Ui, lobs!” (sk. 1., 2. attēlu)

Otrkārt, pasaules mūzikā ir daudz piemēru, kad īpaši debijas albumā parādās grupas foto, lai veicinātu atpazīstamību, radītu priekšstatu. Latgaliešu grupas, varbūt apzinoties, Latgales, Latvijas mazos apmērus, saglabā zināmu noslēpumainību, intrigu, piemēram, grupa „Bez PVN”. Uz vāciņa ir četru grupas dalībnieku sejas, taču tās visai attālināti iepazīstina ar grupas izpildītājiem, tieši otrādi – tuvina globālajam, Japānas mangu stilam (sk. 3. attēlu).

3. attēls. Grupas „Bez PVN” albums „Pyrms Vuorda...” (2007)

Figure 3: *Bez PVN* – “Before the Word” (2007)

Un salīdzinājumam pasaulslaveno grupu „The Beatles” un „The Rolling Stones” debijas plašu apvāki (sk. 4., 5. attēlu).

4. attēls. Grupas „The Beatles” albums „Please Please Me” (1963)

Figure 4: *The Beatles* – “Please Please Me” (1963)

5. attēls. Grupas „The Rolling Stones” albums „The Rolling Stones” (1964)
 Figure 5: The Rolling Stones – “The Rolling Stones” (1964)

Līdzīgi rīkojusies grupa „Borowa MC” (sk. 6.attēlu), kas, izmantojot fotogrāfiju kolāžu, no vienas puses, parāda, ka ir meklējumos, sava ceļa izvēles priekšā, no otras – norāda uz savu tēlu vismaz daļēju atpazīstamību.

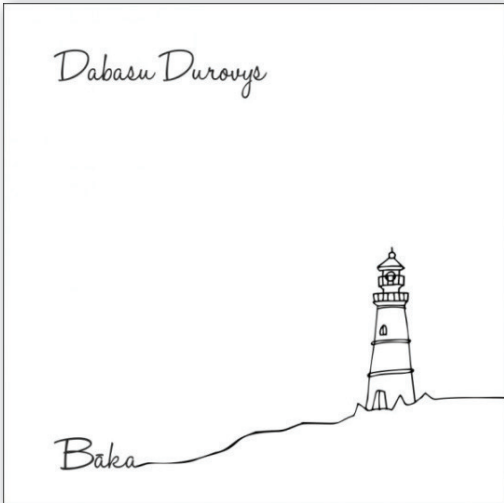

6. attēls. Grupas „Borowa MC” albums „Trepis iz nakurīni” (2005)
 Figure 6: Borowa MC – “Stairway to Nowhere” (2005)

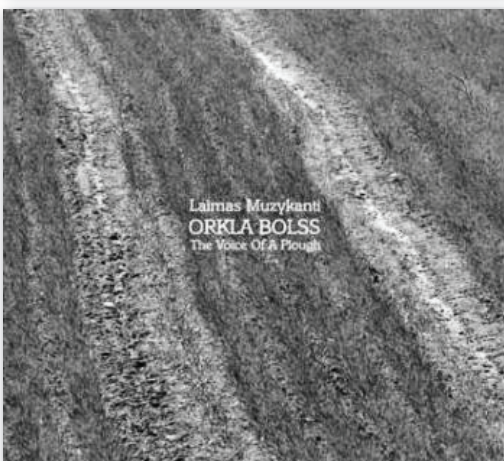
Savukārt Daugavpils grupa „Dabas Durovys” jau ar pirmo disku mēģina savdabīgi un netriviāli veidot savu albumu vāciņus, minimalizējot visu, ko var (sk. 7., 8. attēlu):

7. attēls. *Grupas „Dabasu Durovys” albums „Ļepetnīks” (2008)*
 Figure 7: *Dabasu Durovys – “Butterfly” (2008)*

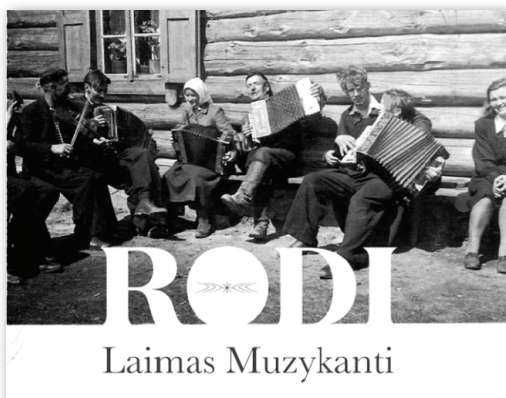

8. attēls. *Grupas „Dabasu Durovys” albums „Bāka” (2014)*
 Figure 8: *Dabasu durovys – “Lightship” (2014)*

Grupa „Laimas Muzykanti” kā jau etnoroka pārstāvji īpaši „lokalizē” savus albumu vāciņus, mēģinot tiem piešķirt latgalisko kolorītu, taču arī te var rast kopsakarības, mijiedarbi ar kaimiņu tautu tradīcijām vai kultūrainavu, piemēram, albumi „Orkla bolss” un „Rodi” (sk. 9., 10. attēlu).

9. attēls. *Grupas „Laimas Muzykanti” albums „Orkla bolss” (2006)*
 Figure 9: *Laimas Muzykanti – “The Voice of a Plow” (2006)*

10. attēls. *Grupās „Laimas Muzykanti” albums „Rodī” (2015)*
 Figure 9: *Laimas Muzykanti – “Relatives” (2015)*

Nobeigums

Ņemot vērā mūsdienu informatīvo plūsmu, ko nodrošina visdažādākās komunikācijas, ir grūti būt oriģinālam vai savdabīgam arī mūzikā, jo iespaidi un ietekmes ir gandrīz vai neizbēgamas, taču tās neizslēdz iespēju jau zināmas sastāvdaļas salikt savādākā secībā, atsvaidzinot un dažādojot pasaulīgo ar tieši savai videi, šajā gadījumā Latgalei, raksturīgo. Tāpēc kopumā var secināt, ka latgaliešu mūzikas grupas savās izpausmēs, kas nav saistītas ar deju mūziku, atspoguļo pasaules mūzikas galvenās tendences. Latgalē tiek spēlēti tie stili, kas joprojām ieņem stabili vietu pasaules mūzikā, tie ir, roks, poproks, etnoroks, smagais roks un metāls. Uz globalizācijas ietekmi norāda arī dažu grupu angļiskie nosaukumi, piemēram, „Green Novice”, „Sacramental”. Kā izteiktākie lokālie ieviesumi šajā mūzikā ir minami – 1) latgaliešu valodas izmantojums, akcentējot valodu kā lokālā papildvērtību, 2) tautsdziesmu melodiju un tekstu izmantojums mūsdienīgās interpretācijās, aktualizējot kultūrvēsturisko un simbolisko kultūras kodu, 3) vēlme savdabīgi noformēt albumu vāciņus, cenšoties izvairīties no tipiskām klišejām vai biežāk izmantotiem motīviem, kā arī akcentējot lokālo. Bez tam latgaliešiem vēl joprojām ir jāpārvar pārnovadnieku nevēlme apzināt un novērtēt latgaliešu mūzikas kvalitāti.

LITERATŪRA

- Caune, Pēteris (2014). SWH statistika. <http://cu.serveris.lv/swh/artists.php>, sk. 20.10.2015.
- CSB (2015). Iedzīvotāji – skaits un tā izmaiņas. http://data.csb.gov.lv/pxweb/lv/Sociale/Sociale_ikgad_iedz_iedzskaits/IS0191.px/?rxid=992a0682-2c7d-4148-b242-7b48ff9fe0c2, sk. 28.10.2015.
- Deutscher Städtetag (German Associations of Towns and Cities, 2015). *Largest German cities*. http://www.citymayors.com/gratis/german_topcities.html, sk. 20.10.2015.
- Gusāns, Ingars (2015, 1). *Elektroniska sarakste ar Latvijas Radio 2 raidījumu vadītāju Robertu Buividu*, 08.10.2015.
- Gusāns, Ingars (2015, 2). *Elektroniska sarakste ar mūzikas apskatnieku Sandri Vanzoviču*, 08.10.2015.
- Gusāns, Ingars (2015, 3). *Elektroniska sarakste ar mūziķi Gunti Rasimu*, 06.10.2015.
- Komentāri* (2004). Aisha uzvar „Talantu Fabrikas Muzikālajā teātrī”, 1. <http://www.delfi.lv/>

- kultura/news/music/aisha-uzvar-talantu-fabrikas-muzikalaja-teatri.d?id=8308998&com=1®=0&s=1&no=0, sk. 20.10.2015.
- Komentāri* (2004). Aisha uzvar „Talantu Fabrikas Muzikālajā teātrī”, 3. http://www.tvnet.lv/muzika/latvija/1423-aisha_uzvar_talantu_fabrikas_muzikalaja_teatri/comments/page/3, sk. 20.10.2015.
- Lambada (2008). *Encyclopedia of Latin American History and Culture*. <http://www.encyclopedia.com/article-1G2-3078903100/lambada.html>, sk. 20.10.2015.
- Macnie, Jim (2015). Coldplay. <http://www.rollingstone.com/music/artists/coldplay/biography>, sk. 19.10.2015.
- Priekšnams* (2015). Šūpuļdziesma („Dabasu Durovys”). <http://www.radioswh.lv/prieksnams-top/dabasu-durovys-supuldziesma/>, sk. 20.10.2015.
- Robinson, Eugene (2002). The Rap Revolution. <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/162/27569.html>, sk. 10.10.2015.
- Ryan, Christopher (2013). *Global Heavy Metal: Regional and National Belonging in the Ruhrpott [thesis]*. Newfoundland. http://www.academia.edu/3492989/Glocal_Heavy_Metal_Regional_and_National_Belonging_in_the_Ruhrpott, sk. 16.10.2015.
- TNS Latvija (2015). Radiostaciju klausīšanās Latvijā – rudens 2015. <http://www.eradio.lv/reit.htm>, sk. 29.10.2015.
- Vanzovičs, Sandris (2015). Recenzija: „Dabasu Durovys” – „Bāka”. <http://nra.lv/izklaide/133925-recenzija-dabasu-durovys-baka.htm>, sk.10.10.2015.
- Vanzovičs, Sandris (2003). Ceļš un nejaušība. http://news.lv/Neatkariga_Rita_Avize_Latvijai/2003/11/15/cels-un-nejausiba, sk.10.10.2015.
- Варламов, Дмитрий. (2014). Академизация музыкального искусства и образования в контексте глобализации современного общества. Теория и практика общественного развития, 5. Краснодар: ХОРС, 11–113.
- Волынчук, Андрей, Фролова, Яна (2007). *Глокализация как предмет научного исследования*. http://www.rusnauka.com/9_EISN_2007/Economics/21363.doc.htm, sk.17.10.2015.
- Зайцева, Наталья, Захаров, Владимир, Корецкий, Василий, Соколов-Митрич, Дмитрий, Мильчин, Константин (2013). Чон больше, чем любовь. *PP/ Культура*. 24 апреля. <http://rusrep.ru/article/2013/04/24/chon/>, sk. 15.10.2015.
- Купина, Наталия, Литовская, Мария, Николина, Наталия (2010). *Массовая литература сегодня: Учебное пособие*. Москва: Флинта, Наука.
- Малиновский, Александр (2013). Культурная глобализация (глокализация). Локальное и транснациональное. *Вестник ТПГУ (TSPU Bulletin)*, 1 (129). 176–179.

Solvita Pošeiko

DAUGAVPILS 20. GS. 20.–30. GADU PRESES REKLĀMINFORMĀCIJA LINGVISTISKĀS AINAVAS KONTEKSTĀ

Pētījumā ir aplūkoti četri Daugavpilī izdotie laikraksti ar mērķi noteikt un raksturot Daugavpils iestāžu un uzņēmumu reprezentācijas līdzekļus un paņēmienus 20. gs. 20.–30. gadu latviešu preses reklāmtekstos, tos skatot lingvistiskās ainavas kontekstā. Lai sasniegtu mērķi, datu analīzei un interpretācijai ir izmantota kontentanalīze un diahroniskās lingvistiskās

ainavas izpētes pieeja, iegūto rezultātu apkopojumam – deskriptīvā metode.

Avīžu galvenais pašreprezentācijas paņēmieni – nacionālisma ideoloģijas izplatīšana un veicināšana, saliedējot latviešus. Daugavpils iestāžu un uzņēmumu reklāminformācijas izveides raksturīgākie paņēmieni presē: tieša komunikācija ar lasītājiem, cieņas izrādīšana, pirmreizīguma izcelšana, piedāvājuma detalizēts apraksts. Lingvistiskā un sociolingvistiskā aspektā ir raksturīgi onīmu piebīvējumi, profesionālā leksika, saīsinājumi un valodu kontakti.

Atslēgas vārdi: Daugavpils, reklāminformācija un reklāmteksti, prese, diahroniskā lingvistiskā ainava.

THE LINGUISTIC LANDSCAPE OF PRINT ADVERTISEMENTS IN DAUGAVPILS: 1920–1930

The theme described in the title is connected with public advertising texts from two informational sources: newspapers printed in Daugavpils („Daugavas Vēstnesis” ‘The Daugava Herald’, „Daugavas Vārds” ‘The Daugava’s Word’, „Latgales Ziņas” ‘Latgalian News’ and „Latgales Vēstnesis” ‘The Latgale Herald’) and the linguistic landscape of the city, which characterizes the public information space. Commercial discourse is essential to this space, as a large part of public texts have the representation and promotion of establishments, companies and societies as a primary goal, in addition to the exhibition of offered goods and services.

The aim of the article is to define and characterize from the perspective of linguistic landscape the tools and techniques used to represent businesses and establishments in Latvian print advertisements in the 1920s and 30s. In fulfillment of this goal, content analysis and the diachronic linguistic landscape approach has been used for data analysis and interpretation (Backhaus 2005, Pavlenko 2010, Pavlenko, Mullen 2015, Pošeiko 2015). For summarization of obtained results, the descriptive method has been used.

<http://dx.doi.org/10.17770/latg2015.7.1210>

Latvia is characterized in the interwar period by a unified language policy – including policies with mechanisms for the management of specific languages – highlighting the role of the Latvian language as the state language in the organization of public life and in nationalist ideology, and facilitating its use in all sociolinguistic functions. However, the interwar period in Latvia also marks the beginning of a period of Westernization – especially in the economic and cultural spheres – detectible in cinema, theater and concert posters; print advertisements for shops and consumer services, and business names in the urban environment.

During this period newspapers were printed in Latvian, but some papers, calendars and journals were printed in Latgalian, Russian and Polish. Company names, advertisements and partially-legible posters are visible in period photographs of the linguistic landscape. Advertising information at the beginning of the 1920s is only to be found in Russian, or with bilingual Russian-Latvian texts. Monolingual language signs in Latvian – noticeably missing diacritic marks and appropriate word endings – only begin to be seen from the 1930s.

Advertising information printed in every newspaper first reflects the chosen theme, publisher, editorial board and article content of that newspaper – and only thereafter the external advertiser. Newspapers examined in the article present themselves as national patriotic publications, spreading nationalist ideas and attempting to unite all Latvians. This is demonstrated by regular publications stressing the importance of an educated and informed society, advocating for the collective ownership of the free Latvian state and its cultural development by all Latvians, highlighting language issues in various areas of life (e. g., education, administration and other print media) and arguing strongly for the use of the national language. Support for nationalist policies is seen in advertisements for Latvian educational, cultural and economic events, as well as in advertisements stressing the need for newspaper subscriptions.

Print advertisements by businesses and establishments in Daugavpils consist of advertisements of goods and services, informative announcements, classified ads (e. g., job offers) and posters. Commercial and cultural institutions are more likely to be represented, and more rarely – religious institutions.

Content analysis allows the identification of several characteristic tools used in the formation of advertisements by businesses and establishments in Daugavpils: direct communication with the reader (client), displays of piety, accentuations of the uniqueness of a product or service, and detailed descriptions. In the linguistic and sociolinguistic aspects, diversity of onyms, professional lexicon and language code switching are emphasized.

*In advertising texts of the 1920s and 30s, the initials of an establishment owner or service provider are directly visible, indicating ownership rights and openness and willingness on the part of representatives to take personal responsibility for the quality of a product or service and foster consumer trust. For example, consider the following 1936 advertisement published in „Latgales Vēstnesis”, No. 68: “**CERTIFIED** master watchmaker **Miķelis Aleksejevs** personally performs all*

watch repairs and inspections.”

Typically, the representative (owner or manager) of a company, association or establishment invites and encourages the readers themselves to inspect and evaluate the high quality of their offerings in person, especially during the holiday season. Certain rhetorical phrases are commonly used in the press: “please see for yourself”, “we invite the honorable audience to see for themselves”, “we welcome you to visit”.

Certain artisans, establishments and businesses tend to highlight the uniqueness of their products (more rarely – of their employees). For example, a 1937 article in „Latgales Vēstnesis” No. 146 advertises the “Kontinent” (‘Continent’) restaurant’s New Year’s Eve celebration, for which there will be a “jazz orchestra, superior cuisine and moderate prices.”

Inventories of goods and services are often utilized in advertising texts to show the wide range of foreign products available for purchase from a particular company. In this way, establishments represent themselves as modern and in touch with contemporary industry trends. Low prices are also often highlighted, using such phrases as “for a reasonable price” or “greatly reduced price”.

One of the features of advertising text is the use of a variety of onyms (names of individuals, places, companies, establishments, goods or services); in period press, many are often used within the same text to provide additional information. In general, establishment and company names – often reflecting the current owner or founder – dominate both the linguistic landscape and advertising information.

Terms which are now considered archaic or rarely used are associated with the professional lexicon of the investigated period, e. g., announcements for “prior information about upcoming concerts, performances, auctions or fairs” (SV_o), a benefit “show or concert wherein the proceeds will be received in full or in part by the artists or musicians” (LLVV_o), or a rebate that is a “discount from the total amount” (SV_o) found in advertising texts from entertainment and cultural institutions and establishments.

Language contacts in advertising texts of the 1920s and 30s are not found often, but they can be observed: 1) in the use of Anglicisms (“dansingi”, dances); 2) complete or partial transliteration (“kabaré-gerlas”, cabaret girls); 3) the use of foreign words or phrases (e. g., the use of the phrase “watch crystals never break” in a watch and jewelry advertisement); 4) compound terms with code switching (“Velosipedi ‘Wanderer’”); 5) complete texts or fragmented translations in Russian. The newspaper „Daugavas Vārds” can be especially highlighted for the number of advertisements printed bilingually (in Latvian and Russian) in the beginning of the 1920s, with pre-reform Russian orthography. Latgalian information is present in two instances in publication titles, emphasizing the nominative function of language.

In summary, linguistic tools used by the establishments and businesses of Daugavpils in the 1920s and 30s include rhetorical invitations, onyms, contractions and professional lexicon; tools of sociolinguistic representation include the

emphasized role of Latvian as a state language, various Anglicisms, transliterated words, foreign words and word combinations in the original language; and tools of semiotic representation include large initial letters and the use of boldface and italics to highlight important information. As in the press, titles and names dominate as public text elements in the urban environment.

It can be seen that advertising information reflects local business, wherein indirect and direct references to extra-municipal or foreign companies, goods and services, event guests or traditions, as well as professional experience gained abroad, are presented as attractive elements. It seems that signs of glocalization in the Latgalian cultural sphere are not only visible in our modern context, but have also been in a much earlier time.

Keywords: Daugavpils, advertising information and advertising text, press, diachronic linguistic landscape.

Ievads

Līdz ar pilsētu attīstību publisko informatīvo telpu aizvien vairāk papildina rakstveida ziņojumi izkārtņēs un citādi izvietoti teksti pilsētu ielās jeb lingvistiskā ainava, vēlāk arī preses izdevumi un tādi plašsaziņas līdzekļi kā radio, televīzija un tīmeklis, radot un uzturot gan vienotu kopnacionālo informācijas tīklu, gan atšķirīgus etnisko un lingvistisko grupu informācijas laukus. Informatīvās telpas izpratnē būtisks ir komerciālais diskurss, jo lielai daļai publisko tekstu galvenais mērķis ir reprezentēt un reklamēt konkrētu iestādi, uzņēmumu, organizāciju, sabiedrību, biedrību u. tml., tās darbības sfēru, preču un pakalpojumu piedāvājumu, paplašinot klientu loku. *Reklāminformācija sevī ietver gan informatīvos tekstus, gan dažāda veida precizējumus, papildinformāciju, lozungus un reklāmu šī vārda šaurākajā nozīmē* (Bušs 2013: 51), respektīvi, dažādus reklāmtekstu žanus.

Nosaukumā pieteiktā pētījuma tēma ir saistīta ar publiskajiem reklāmtekstiem divos informācijas avotos: Daugavpilī izdotajos laikrakstos un pilsētas lingvistiskajā ainavā. Pēc vairāku zinātnieku domām, šāds izpētes vienību komplekss ir attiecināms uz lingvistiskās ainavas izpratnes izvērsumu, kas ataino plašāku rakstveida valodas lietojuma lauku un sniedz daudzpusīgu skatījumu uz valodas situāciju publiskajā telpā (piem., Itagi, Singh 2002, Rosendal 2009, Lawrence 2012).

Avīžu reklāminformācijā ir iespējams uzzināt ne tikai par valodas rakstu tradīciju, bet arī par valodu lietojumu mutvārdu saziņā. Tā, piemēram, laikraksta „Latgales Vēstnesis” (1935, Nr. 31) ir Daugavpils Valsts arodu un dzelzceļu tehniskās skolas darbnīcu sludinājums, kurā tiek piedāvāti auto vadītāju kursi divās valodu (latviešu un krievu) grupās. Līdzīga aina – avīzes „Latgales Ziņas” (1932, Nr. 10) ir Daugavpils mājturības veicināšanas biedrības „Starotne” organizētā semināra „Modernie mazgāšanas un tīrīšanas paņēmieni mājturībā” reklāma, kurā teikts, ka nodarbība būs divās valodu plūsmās – latviešu un krievu valodā. Tāpat no avīzēm var iegūt papildu ekstralingvistisko informāciju par iestādēm un uzņēmumiem kā

lingvistiskās ainavas reprezentētājiem (piemēram, par to atvēršanu, pārceļšanos, slēgšanu), sociolingvistisko dalībnieku komentārus par valodu un lingvistisko līdzekļu lietojumu publiskajos tekstos, arī lingvistisko attieksmi pret atsevišķu valodu vai valodas situāciju kopumā. Šāda informācija sevišķi būtiska ir vēsturiskās vai diahroniskās lingvistiskās ainavas izpētē, kad trūkst informācijas par noteiktā laika lingvistisko ainavu un foto materiālu un nav iespējams arī citādi noskaidrot vietējo iedzīvotāju viedokli.

Šajā rakstā ir aplūkoti četri laikraksti („Daugavas Vēstnesis”, „Daugavas Vārds”, „Latgales Ziņas” un „Latgales Vēstnesis”), kas ir elektroniski pieejami Latgales Centrālās bibliotēkas un Latvijas Nacionālās bibliotēkas veidotajās datu bāzēs. Senās fotogrāfijas ar redzamiem lingvistiskās ainavas tekstiem – iestāžu un uzņēmumu valodas zīmēm – ir skatītas Novadpētniecības un mākslas muzeja arhīvā, Latvijas Nacionālajā arhīvā, Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitālajā datu bāzē „Zudusī Latvija”, kolekcionāru elektroniskajās galerijās un forumos tīmeklī.

Raksta mērķis ir noteikt un raksturot Daugavpils iestāžu un uzņēmumu reprezentācijas līdzekļus un paņēmienus 20. gs. 20.–30. gadu latviešu preses reklāmtekstos, tos skatot lingvistiskās ainavas kontekstā. Lai sasniegtu mērķi, datu analīzei un interpretācijai ir izmantota kontentanalīze un diahroniskās lingvistiskās ainavas izpētes pieeja (Backhaus 2005, Pavlenko 2010, Pavlenko, Mullen 2015, Pošeiko 2015), iegūto rezultātu apkopojumam – deskriptīvā metode.

Raksta sākumā ir sniegts vispārīgs izvēlētā laika posma preses, lingvistiskās ainavas un valodas politikas apskats, ilustrējot to ar piemēriem no pētījuma ekscerptiem. Ir raksturota preses izdevumu pašprezentācija un pēc tā izvēsta iestāžu un uzņēmumu reklāminformācijas analīze žanriskā, lingvistiskā un semiotiskā aspektā, izceļot tipiskākos reprezentācijas paņēmienus un līdzekļus. Raksta beigās ir doti būtiskākie secinājumi.

Ārējais konteksts: prese, lingvistiskā ainava un valodas politika

Starpkaru periods pētījumam ir saistošs ar to, ka šajā laikā veidojās Latvijas kā vienotas valsts politika, tostarp arī valodas politika ar konkrētiem valodas pārvaldības mehānismiem, izceļot latviešu valodas kā valsts valodas nozīmi sabiedriskās dzīves organizēšanā un nacionālisma ideoloģijā. Tā, piemēram, laikrakstā „Daugavas Vēstnesis” (1924, Nr. 6) ir publicēts problēmraksts „Jauktās skolas Austrumlatvijā”, kurā ir raksturota etniski un lingvistiski heterogēnā vide izglītības iestādēs, diskutējot par iespējamiem risinājumiem mācību procesa organizēšanā. Rakstā tiek minēta skolēnu skaita ziņa mazā Mečinišķu skola Stelles pagastā [mūsdienu Ilūkstes novada Šēderes pagastā – S. P.], *kurā ir 2 latvjji, 19 poļi, 21 leitīs, 7 krievi – kopā 49 skolēni, un atzīts, ka jāmeklē kopejais ceļš, pa kuru varētu iet visu tautību bērni. Šis kopējais ceļš, mums liekās, ir – pasniegt atsevišķai tautībai viņas valodas stundas un tāļākās klasēs meklēt kopeju valodu – valsts valodu. Šinī gadījumā nevar būt runa par savas tautības aizmiršanu vai pārtautošanu, bet bērns, iznācis no skolas, būs pietiekoši*

sagatavots dzīvei,¹ respektīvi, skolēniem būs pietiekamas latviešu valodas zināšanas, lai spētu valsts valodu lietot dažādās dzīves jomās.

No otras puses, starpkaru periodā ekonomikā un kultūrā ir vērojami vesternizācijas aizsākumi, par ko liecina kino, teātra izrāžu un muzikālo vakaru afišas, veikalu un sadzīves pakalpojumu reklāmas presē, uzņēmumu nosaukumi pilsētvidē. Kā piemērus var minēt filmu ar Čārlija Čaplina piedalīšanos „Modernais laiks” kinoteātrī „Eden”, skaņu filmu „Drēzdene mostas” kinoteātrī „Kolizejs”, R. S. Servuda lugu „Atkal redzēšanās Vīnē” Daugavpils latviešu dramatiskajā teātrī, franču vijolnieka Žaka Tibo (*Jacques Thibaud*) koncertu Dzelzceļnieku biedrības Daugavpils nodaļas teātrī. Tāpat frizētavu reklāmās tiek piedāvātās Parīzes un Londonas frizūras, skaistumkopšanas salonu reklāmās – zviedru masāžas, būvniecības veikalu reklāmās – „amerikāniski emaljētas vannas”, 1936. gadā laikrakstā „Latgales Ziņas” ir lasāms reklāmteksts par „vienīgo amerikāniskā tvaika gludināšanas un ķīmiskās tīrīšanas iestādi” u. tml. Veikalu nosaukumu izkārtnēs ir lasāmi tādi ergonīmi kā „UNIVERSAL” un „ELEGENT”, Daugavpils 1. degvielas uzpildes stacijai bija nosaukums „SHELL”.

Daugavpilī līdzīgi kā Rēzeknē veidojās un attīstījās vietējās preses tradīcijas; pilsētā tika iespiestas avīzes: „Daugavas Vēstnesis” (1924–1925), „Daugavas Vārds” (1926–1928), „Latgales Ziņas” (1928–1934) un „Latgales Vēstnesis” (1934–1939, vēlāk – „Daugavas Vēstnesis” (1939–1941)) *baltiešu izloksnē* jeb latviešu rakstu valodā, laikraksti „Latgalīts” (1925) un „Latgolas Dorbs” (1924–1931, 1934), kalendāri (piemēram, ilggadējais „Latgolas lauksaimnīka kalendārs (1924–1935), „Latgolas zemnieku jaunotnes kabatas kalendārs 1934. godam”) un kādu laiku arī žurnāls „Latgolas škola” *latgaļu izloksnē* jeb latgaliešu rakstu valodā kā latviešu valodas otrajā rakstu tradīcijā. Preses izdevumi tika publicēti arī citās valodās, piemēram, „Двинский голос” ‘Dvinskas balss’ (ar nosaukuma maiņām no 1925. g. līdz 1940. g.) krievu valodā un „Dzwon” ‘Zvans’ poļu valodā.

Laikraksta „Latgales Ziņas” (1929, Nr. 8) numurā ir rakstīts: *Satura un tehniska izpildījuma ziņā Latgales laikraksti nepaliek pakaļ pārējo Latvijas novadu laikrakstiem. Tādi laikraksti kā „Latgales Ziņas”, „Latgolas Vārds”, „Jaunā Straume”, „Dvinskij Golos” u. c. tiek lasīti arī Rīgā. Latgales vietējiem laikrakstiem ir labi nostādīta vietējā informācija, kurā atspoguļojās visu Latgales pagastu un miestu un sevišķi pierobežas dzīves, kas no svāra arī galvas pilsētas iedzīvotājiem, kas ar uzmanību vēro mūsu dzimtenes attālākā novada dzīvi.* Citāts ataino drukas kvalitāti un, lai gan paredzamo lasītāju loks ir plašs, nevar nepamanīt lokalizācijas iezīmes saturā.

Par lingvistisko ainavu izvēlētajā laika periodā liecina nedaudzas līdz mūsdienām saglabājušās fotogrāfijas, kurās galvenokārt ir redzami iestāžu un uzņēmumu nosaukumi, reklāmas un afišas. Šāda aina ir saistīta ar kara postījumiem, saimnieciskās dzīves atjaunošanu un ekonomisko pārorientēšanos no Krievijas

¹ Šeit un turpmāk ir saglabātas avīzēs publicētā materiāla un pilsētvidē redzamo valodas zīmju rakstības īpatnības, t. sk. lielo sākumburtu lietojums.

tirgus uz vietējo un valsts tirgu, vēlāk arī rietumu virzienā. Valodas zīmes visbiežāk ir izvietotas virs ēku logiem un durvīm, uz sienas durvju abās pusēs, reklāmas uzkarinātas arī uz logu koka slēdžiem. Ir konstatētas trīs fotogrāfijas ar kustīgām valodas zīmēm: viena fotogrāfija ataino kuģīti, kas kopš 20. gadiem vairākas reizes dienā kursēja maršrutā Daugavpils–atpūtas komplekss „Poguļanka” (sk. tālāk) un kam uz sāniem bija lasāms tā nosaukums „PROGRESS”. Otrā fotogrāfijā ir redzams autobuss, kas kopš 1928. gada divas reizes dienā pasažierus pārvadāja no Daugavpils līdz atpūtas kompleksam; uz tā sāniem bija uzraksts – „LASENBERGS” par godu īpašniekam un Daugavpils uzņēmējam F. Lasenbergam (pēc: Soms 1994–2016). Savukārt trešajā fotogrāfijā ir redzama smagā automašīna ar uzrakstu uz sāniem: „A. MITROFANOVS un DĒLS Daugavpilī Valdemāra iela 31”, reprezentējot 1927. gadā tēva un dēla nodibināto sabiedrību, maizes un baranku ceptuvi.

Vēl 20. gs. 20. gadu sākumā ir lasāmi monolingvāli reklāmtекsti krievu valodā, piemēram, baranku ceptuves un veikala nosaukuma zīme БАРАНОЧНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ А. Н. МИТРОФАНОВА un А. МИТРОФАНОВА ‘A. N. Mitrofanova baranku iestāde’ un ‘A. Mitrofanova’, arī informācija par veikalā pieejamām precēm: ИМЪЕТСЯ РАЗНАЯ ГОТОВАЯ ОБУВЬ ‘Ir pieejami dažādi gatavie apavi’. Piemēros ir redzami krievu alfabēta burti *i* un *ѣ*, kas pēc 1918. g. krievu valodas ortogrāfijas reformas tika atcelti, bet praksē vēl tika lietoti 30. gadu sākumā (sk. tālāk). Daudzos 20. gadu publiskajos tekstos ir divu valodu lietojums (gk. latviešu un krievu valodas, piemēram, veikala nosaukums L. K. MAZURKEVIC J. K. МАЗУРКЕВИЦЪ ar īpašnieka iniciāļiem, GALANTERIJAS PREČU TIRGOTAVA H. ŠAPIRO ГАЛАНТЕРЕЙНАЯ ТОРГОВЛЯ). 30. gadu publiskajos tekstos latviešu valodā ir konstatējams diakritisko zīmju un galotņu trūkums (piemēram, ZVERADU DARBNICA, GATAVI APGERBI, FRIZIERS, radio, elektrības un foto veikala nosaukums KOSMOS). Bieži par ergonīmiem ir izmantoti īpašnieku personvārdi un tādas leksēmas kā *tirgotava*, *restoracija* ‘restorāns’, *traktieris* ‘neliels restorāns, kafejnīca’ un *tējnīca*, *aditava*, *manufaktūra*, *galantērija* un *divertiments* ‘muzikāls vai dramatisks priekšnesums, izklaidējošs iespraudums vai papildinājums izrādē’. Mūsdienu lingvistikas aspektā interesants ir uzraksts virs tilta BRAUKŠANA PA TILTU SOĻIEM ‘braukt samērā lēnām, zirgam nerikšojot’ (LLVV), kur lietvārds daudzskaitļa datīva formā ir lietots apstākļa vārda funkcijā. Vēlāk – 20. gs. 30. gadu sākumā dominē latviešu valodas lietojums valsts sfēras un komercdarbības jomas ziņojumos (piemēram, DAUGAVPILS KARA SLIMNĪCA, L. JOELSONS, D. E. ZILBERTS, DZELZS un TRAUKU tirgotava V. BANDELS, VIENĪBAS NAMS), 30. gadu otrajā pusē (resp., K. Ulmaņa laikos) – vienreizēju pasākumu plakātos teksts ir veidots tautiskā romantisma manierē, izmantojot folkloras tradīcijas poētiku. Kā piemēru var minēt plakātu par godu militāram gājienam 1938. gadā, kurā ir tautasdziesmas fragments EKUR STALTI KARA VĪRI / MANI STALTI BĀLELIŅI! Četrās tautasdziesmās ir konstatētas arī preses reklāmās.

Valodas pārvaldībā būtiski ir divi normatīvie dokumenti: noteikumi par valsts valodu un Valsts valodas likums, kuros latviešu valodai ir noteikts Latvijas Republikas

valsts valodas statuss. Noteikumi par valsts valodu tika pieņemti 1932. gadā un bija atspoguļoti avīzes „Latgales Ziņas” (1932, Nr. 8) rakstā „Beidzot latviešu valoda celta godā”, tos netieši citējot un ar tiem iepazīstinot lasītājus. Tie paredzēja, ka latviešu valoda ir primāra visās ar sabiedrisko dzīvi saistītās sociolingvistiskās funkcijās (izņēmums – reliģijas joma). Cītu valodu lietojums bija pieļaujams kā presē, tā arī publiskajos tekstos: tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu, firmu, aģentūru, biedrību, savienību, organizāciju un brīvo profesiju izkārtnēs, bet tekstu latviešu valodā tajās izvietojot pirmajā vietā. Firmu nosaukumus drīkstēja rakstīt arī tikai svešvalodā, bet vietvārdiem norāžu zīmēs (piemēram, ielu nosaukumos, pilsētu nosaukumu zīmēs) bija jābūt valsts valodā (pēc avīzes „Latgales Ziņas” materiāliem).

Daļai privāto un juridisko personu valodas ideoloģijas un politikas pārmaiņas nebija viegli pieņemamas un ātri īstenojamas lingvistiskajā praksē. 1932. gada septembrī laikraksta „Latgales Ziņas” Nr. 38 ir publicēta anonīma lasītāja vēstule „Kā ciena valsts valodu Daugavpilī”, kurā ir rakstīts, ka *latviešu valoda Daugavpilī atrodas pabērņa stāvoklī. (..) Daugavpilī mēs redzam visus sludinājumus divās, dažreiz trijās valodās. (..) Kā ir mūsu kaimiņvalstīs Polijā, Igaunijā, Lietuvā? Tur visi sludinājumi iespiesti tikai valsts valodā un sveštautieši tāpat apmeklē teātrus, kinoizrādes un balles. Mūsu kaimiņi ir pratuši saviem sveštautiešiem iedvest cieņu pret savu valsts valodu un tamdēļ minoritāšu stāvoklis tur daudz normālāks, nekā pie mums. Atļaujtos šeit minēt dažus valsts valodas ziedus, kādi ir redzami mūsu pilsētā, atklātās vietās. „Leti pardodas dažādas preces”, „Šeit tiek pardodas avīzes”, „Isdodams 2 istabas un ķēķi. Ietešana ar atsevišķu eeja”, „Gadījuma dēļ pārdodas karakula mantalis”. (..) Kad kādreiz runāju ar uzraudzības iestādes augstāku ierēdni un viņam aizrādīju, ka kāda žīda veikala skatlogā ir izkārtnē ar nepareizu valsts valodu, viņš man atbildēja: „Ar sīkumiem mēs nenodarbosimies.” Un izkārtnē nepareizā valsts valodā vēl šodien atrodas žīda veikālā. Varbūt ir arī sīkums, kad „vecmāte” vietā raksta „vecmate” (lasāms Domes ielā). Tikai garuma zīmes trūkst. Tas ir sīkums. Bet cik liels paliek šis sīkums, ja mēs mazliet tālāk domāsim par to, un tādu sīkumu daudz Daugavpilī.*

Teksta autora pierakstītie novērojumi sniedz ziņas par lingvistisko ainavu 30. gadu Daugavpilī un ataino noraidošu lingvistisko attieksmi pret citu valodu lietojumu publiskajos tekstos, kā pozitīvu valodas pārvaldības piemēru minot valodas situāciju kaimiņvalstīs, kur, pēc autora domām, ir stingra nacionālisma politika, neizejot uz kompromisu ar minoritātēm. Tāpat ir vērojama pūristiska nostāja valsts valodas lietojumā, vēršoties pret pareizrakstības un stila kļūdām latviešu valodā rakstītajos ziņojumos: reklāmās un sludinājumos. Tajos lasāmā latviešu valoda tiek nodēvēta par nepareizu, citētos piemērus ironiski apzīmējot ar metaforu „valodas ziedi”, jo tie neatbilst gadsimta sākumā pieņemtajiem pareizrakstības noteikumiem (piemēram, diftongs *ie* ir apzīmēts ar divu monoftongu salikumu *ee*, nav konsekventi lietotas diakritiskās zīmes). Taču lasītājs ir aktīvs sociolingvistiskais dalībnieks, jo viņš tiešā veidā ir iesaistījies valodas situācijas uzlabošanā un latviešu valodas lietojuma nostiprināšanā, savukārt minētā valsts valodas kontroliera darbība uztverama par

formālu (piemēros ir izmantota latviešu valoda, tātad kopumā noteikumi par valsts valodu ir ievēroti) un pavisu, iespējams, nenovērtējot publisko tekstu ietekmi uz lingvistisko paradumu veidošanos.

Savukārt Valsts valodas likums tika apstiprināts 1935. gadā un tas paredzēja to, ka *periodiskie izdevumi latviešu valodā, kas iznāk biežāk nekā vienreiz nedēļā, iespējami latīņu burtiem (..), ka atklātiem izziņojumiem: izkārtnēm, afišām, plakātiem, gaismas reklāmai (..) jābūt valsts valodā. (..) Citu valodu lietošana pielaižama ar iekšlietu ministra vai viņa pilnvarotas personas atļauju. Ja bez valsts valodas lietota vēl kāda cita valoda, tad latviešu tekstam ierādāma galvenā vieta un formas un satura ziņā tas nevar būt mazāks par tekstu citā valodā* (Likums var valsts valodu 1935).

Par valsts valodas lietojuma nepieciešamības un nozīmes pieaugumu pilsētā liecina arī valodas apguves piedāvājumi privātās konsultācijās un mācību iestādēs. Ja līdz 30. gadu sākumam laikrakstos dominēja angļu, vācu, franču un latīņu valodas kursu reklāmas, tad pēc Valsts valodas likuma pieņemšanas avīzēs pieauga sludinājumu skaits, kuros tika piedāvātas latviešu valodas privātsiņas vai kursi dažādām vecuma, etniskajām un profesionālo interešu grupām (piemēram, cittautiešiem, dzelzceļniekiem). Tāpat salīdzinoši vairāk ir mācību līdzekļu latviešu valodas apguvei, kas ir paredzēti mazākumtautību izglītībai, attīstot latviešu valodas kā otrās valodas metodiku. Kā piemēru var minēt Anša Gulbja grāmatu un rakstāmlietu veikala reklāmu ar mācību grāmatu piedāvājumu, tajā skaitā arī Ojāra Atvara lasāmās grāmatas „Mūsu valsts valoda” trīs daļas, kas ir paredzētas mazākumtautību pamatskolu 1.–3. klasēm.

Tanī pašā laikā presē publicētajos darba piedāvājumos nereti tiek norādīts, ka ir nepieciešamas vietējo valodu zināšanas. Iepriekš minētās A. Gulbja grāmatnīcas preses reklāmās vairākkārt tiek uzsvērts, ka grāmatu klāsts ir pieejams visās vietējās valodās. Arī drukātava „Austrum-Latvija” reklāmās solījusi iespiest tekstus klientam vēlamajās valodās – visās vietējās valodās (bez pieprasījuma nebūtu piedāvājuma).

Iepriekš minētie fakti apliecina, ka starpkaru periods ir būtisks laiks valodas politikas izveides sakarā un ka rakstveida teksti tika sagatavoti un publicēti dažādās valodās – publiskā informācija bija multilingvāla ar latviešu valodas lietojuma biežuma pieaugumu.

Laikrakstu pašreklāma

Katrs aplūkotais preses izdevums ar savu izdevēju, redaklējēju, izvēlēto vadmotīvu un publicētajiem rakstiem vispirms veido reklāminformāciju pats par sevi un tikai tad par citiem reklāmtekstu iesniedzējiem. Tālāk rakstā uzmanība vairāk tiks pievērsta divu ilglaicīgu laikrakstu pašreklāmai.

Laikrakstam „Daugavas Vēstnesis” jau pirmajos 1924. gadā izdotajos numuros ir lasāms vadmotīvs „Par latvju tautu, vienotu un brīvu!”. 30. gadu beigās, atsākot savu darbību, vadmotīva pirmajā lapā vairs nav, bet atsevišķos numuros ir lasāms reklāmteksts: „*Daugavas Vēstnesis*” *katrai lauku sētai, katram dzīvoklim pilsētā,*

jo rosina un rāda ceļu ar labiem padomiem un piemēriem. Vēlākajos gados, publicējot rakstus ne tikai par Latgales reģionu un Latviju, bet arī par kaimiņvalstu un tālāku ārzemju aktualitātēm (t. sk. pārpublicējumus), tas sevi reprezentē kā avīzi ar plašu pasaules skatījumu. 1937. gada numuros avīzes redakcija izceļ laikraksta plašo lasītāju loku Latgalē un Kurzemē un tanī publicēto reklāmu ekonomisko lietderīgumu, jo *ievietotie sludinājumi sasniedz savu mērķi, viņi atmaksājas.*

Kopumā laikrakstā samērā intensīvi tiek paustas nacionālisma idejas. Tā, piemēram, 1924. gada Nr. 22 ir polemisks raksts „Latvis” sāk uzbrukt „Daugavas Vēstnesim” un viņa izdevējiem”, kurš ir adresēts laikraksta „Latvis” redakcijai, lai atspēkotu pārmetumus par daugavpiliešu avīzes atkarību no demokrātu centra. Rakstā ir vērojama negatīva etniskā attieksme pret cittautiešiem: *Mums liekas, ka starp žīdiem, poļiem, krieviem un vāciešiem lielas atšķirības nav, jo viņi visi pieder pie tās šķiras, kuŗi latviešus ir verdzinājuši un kalpinājuši un ka viņi to vēlas darīt arī turpmāk – par to lieki runāt. Ieraudzīt viņos lojalus pilsoņus var tikai politiskie lideri, kam politiskos nolūkos tas ir izdevīgi.* Spriežot pēc citāta, sadarbība ar cittautiešiem tika uztverta par prettautisku, zināmā mērā, pat par nodevīgu rīcību, kas ir pretrunā nacionālisma idejām.

Uzmanību saista laikraksta „Latgales Vēstnesis” organizētā akcija 1936. gadā – izsludinātais konkurss par kūrorta „Pogulanka” latvisku nosaukumu, tā nepieciešamību avīzes 2. numurā pamatojot ar to, ka „Pogulanka” *atrodas uz latviešu zemes, bet viņa nosaukums tam neatbilst.* Vēlāk laikrakstā sniegtā informācija atklāj, ka vietējo iedzīvotāju atsaucība bija liela; pavisam tika iesūtīti 162 vārdi. Kā liecina laikraksta 11. februāra numurs, par interesantāko nosaukumu tika atzīts – „Šalkone”, to nominējot par jauno kūrorta nosaukumu. Godalgoti tika arī tādi nosaukumi kā „Saulaine” un „Skujotne”, taču ne mazāk interesanti ir arī citi laikrakstā publicētie nosaukuma varianti: „Starotne”, „Applūde”, „Tāļkrasti”, „Tāļvalde”, „Dzidraine”, „Saulāres”, „Mežaine” u. c. Šajā pašā avīzes numurā konkursa uzvarētājs, Daugavpils pasta darbinieks S. Jaškulis, uz jautājumu, kā radās ideja piedalīties konkursā, ir atbildējis: *Man nebija nekādu iepriekšēju nolūku piedalīties sacensībā, bet, izlasot laikrakstu, domāju, ka tiešām pēdējs laiks visus nelatviskos vārdus latviskot.* Tomēr ieteiktais nosaukums praksē „neiedzīvojās”; laikraksta „Latgales Vēstnesis” (1936, Nr. 43) ir lasāms paziņojums, ka kūrorta jaunais latviskais ergonīms turpmāk būs „Mežciems”.

Laikraksta „Latgales Ziņas” izdevēji (Latgales latviešu savienība) un redakcija līdzīgi kā iepriekš aplūkotās avīzes kolektīvs atklāti pauž savu nacionālo pozīciju, ko aplicina regulāras publikācijas par: 1) avīzes nozīmi latviešu sabiedrības informēšanā un izglītošanā (laikraksta vadmotīvs – „Cīņā par gaišāku nākotni”); 2) avīzes izdevēju virsuzdevumu saliedēt latviešus Latvijā; 3) katra latvieša līdzatbildību brīvas latviešu valsts un kultūras attīstībā; 4) valodas jautājumiem dažādās sociolingvistiskās jomās (piemēram, izglītībā, pārvaldē, citos preses izdevumos), kategoriski iestājoties par titulnācijas valodas lietojumu visās sabiedriskās dzīves sfērās. Atbalstu nacionālajai politikai atklāj arī sludinājumi par latviešu izglītības, kultūras un tautsaimniecības

pasākumiem, reklāmas par laikraksta abonēšanas nepieciešamību (sk. 1. att.).

1. attēls. *Reklāmteksts ar aicinājumu abonēt laikrakstu (1932, Nr. 44)*

Figure 1: *Advertisement text with an invitation to subscribe (1932, No. 44)*

„Latgales Ziņas” salīdzinoši vairāk nekā citi Daugavpilī izdotie latviešu laikraksti polemizē ar krievu valodā iznākošo avīzi „Двинский голос”, īpaši par valodas jautājumiem. Viens piemērs – 1934. gada 20. aprīlī ir publicēts raksts „„Dvinskij Golos” atradis Latgalē jaunu valodu!”, kurā tiek izteikts sašutums par rakstā lietoto terminu *latgaliešu valoda*: rakstot par ministra Pabērza lekciju valsts ģimnāzijas zālē, šis laikraksts ziņo, ka *ministra kgs esot runājis latgaliešu valodā (!) (na latgaļskom jazike). Bravo, bravo!! Vismaz mūsu cienītās kollēgas slejās latgaliešiem ir jau sava valoda, kaut arī visur citur latgaliešiem ir un būs tikai sava izloksne. (..) Rakstīt, ka kāds ministrs runājis izloksnē skan pārāk provinciāli, pat mazliet neinteliģenti. (..) Daudz iespaidīgāk, protams izklausās, ja saka, ka ministrs runājis latgaliešu valodā, jo ministram taču nepiestāv runāt kādā izloksnē vai žargonā. (..) Laikrakstam nevajadzēja piemirst, ka ministrs var runāt tikai **valsts valodā**. Latvijā valsts valoda ir **latviešu valoda**. Raksts ataino avīzes redakcijas kolēģijas kategoriskumu nacionālās valodas jautājumos, treknrakstā izceļot atslēgas vārdus, ar izsaukmes vārdu *bravo* un izsaukuma zīmēm ironiski pastiprinot termina lietojuma neatbilstību sociolingvistiskajai situācijai, tāpat arī norādot uz krievu laikraksta kolektīva it kā noraidīto lingvistisko attieksmi pret neliterāro valodu (resp., izloksni vai žargonu) kā mazāk vērtīga runas koda lietojumu amatpersonas publiskajā ziņojumā.*

Kā vēl vienu ilustrējošu piemēru var minēt fragmentu no polemiskā raksta „„Dvinskij Golos” nekaunība” (1932, Nr. 32): 58. numurā „Dvinskij Golos” savā ievadrakstā pūš un vaid, kā Grīvas pilsētas dome nolēmusi taupības nolūkā apvienot trīs pastāvošās pamatskolas – latviešu, krievu un poļu – vienā pamatskolā. Šādu Grīvas pilsētas domes lēmumu minētais laikraksts bez kautrēšanās apzīmē par „Grīvas skandālu”, jo Grīvas domē esot 3 latviešu domnieki un ar minoritātes piekrišanu šāds lēmums pieņemts. Tas esot kauns! Tāļāk minētais laikraksts raksta,

kā IV klasē sāksot visus priekšmetus valsts valodā un ar laiku visi mazākuma tautības bērni tikšot pilnīgi pārlatviskoti. (..) Vai tā nav bezkaunība no krievu-žīdu laikraksta pret mūsu valsti, ka tā savā ievadā noķengā Grīvas pilsētas domes lēmumu? Kā redzams citātā, vērsšanās pret krievu un ebreju laikraksta redakciju ir cieši saistīta ar minoritāšu darbību pilsētas domē un valodas jautājumu izglītībā. Jāpiebilst, ka laikrakstā „Daugavas Vēstnesis” valodas pārvaldība (resp., „kopīgas valodas atrašana” jeb valsts valodas lietošana mācību stundās no 6. klases, par ko ir vienojušies skolotāji ar vecākiem) Grīvas skolā ar 650 četru tautību skolēniem tiek minēta kā pozitīvs piemērs (sk. iepriekš). Citā numurā ir uzmanība pievērsta poļu valodas lietojumam ticības mācību stundās Ilūkstes pusē, to novērtējot par nepieļaujamu rīcību.

Laikrakstu politika, valodas pārvaldība un pašreprezentācija ataino, ka nacionālisma ideju veicināšana un izplatīšana ir to darbības vadmotīvs. Tas liek domāt, ka avīžu mērķauditorija lielākoties bijuši latvieši un reklāmtekstu iesniedzēji – lojāli Latvijas valstij, latviešiem un latviešu valodai.

Preses reklāminformācijas vispārīgs raksturojums

Daugavpils iestāžu un uzņēmumu reklāminformāciju presē veido preču un pakalpojumu piedāvājuma reklāmas, informatīvi paziņojumi (piemēram, reklāmteksts *KINO Kolizej bijušais „GRAND-ELEKTRO”* informē par jauna uzņēmuma atvēršanu, atsaucoties uz bijušo uzņēmumu), sludinājumi (piemēram, darba piedāvājumi) un afišas. Vienā avīzes numurā vidēji ir skatāmi šādi 4–7 reklāmteksti, galvenokārt pirmspēdējā un pēdējā lapā. Tie ir publicēti vairākas reizes (3–5), dažu uzņēmumu reklāmas atkārtojas regulāri. Taču tikai atsevišķos gadījumos reklāmteksts ir publicēts divos un vairāk laikrakstos vienlaicīgi, iespējams, ierobežoto finanšu līdzekļu dēļ: viena reklāmas publicēšanas maksa bija 20–60 sant., bet viens avīzes numurs maksāja 10 sant., abonements – vidēji 85 sant. 30. gadu otrajā pusē presē tiek publicēti arī pārnovadu uzņēmumu reklāmas.

Reklāminformācijā biežāk ir pārstāvēta tirdzniecības, ražošanas un amatniecības, izglītības un kultūras joma, bet retāk veselības (gk. zobārstniecības un dermatoloģijas), skaistumkopšanas un reliģijas joma. Valsts pārvaldes sfēru presē regulāri reprezentē tādas iestādes kā Daugavpils Latviešu biedrība, Daugavpils Latviešu dramatiskais teātris, Daugavpils pilsētas valde, Daugavpils muižnīca, Daugavpils valsts ģimnāzija, Daugavpils pilsētas tehnikuma elektrotehniskais birojs „DEB” u. c., savukārt privāto sfēru – kinoteātri „Kolizejs”, „Eden” un „Apollo”, patērētāju biedrība „Daugava”, restorāns „Kontinents”, lielveikals „Armijas Ekonomiskais veikals”, A. Gulbja grāmatu un rakstāmlietu veikals, drukātava „Dorbs un Zinība”, A. Tilta adīšanas darbnīca, friziere *M-me Emmy Veize* u. c.

Reklāmtekstu (un jo īpaši onīmu) izpētei īpaši noderīgi ir laikrakstu gada pēdējie numuri, kuros pēc Jaunā gada novēlējuma vairāku lapu atvērumos ir uzskaitīti dažādi apsveicēji: privātpersonas, juridiskās personas un uzņēmumu filiāles, valsts un vietējās institūcijas, ar paralingvistiskiem paņēmieniem (gk. burtu lielumu un

veidolu) izceļot maksātpējīgākos (sk. 2. att.).

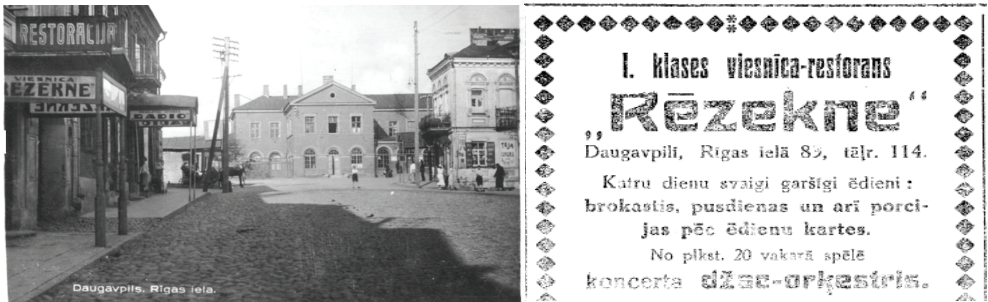
2. attēls. *Jaunā gada apsveikuma fragments no laikraksta „Latgales Vēstnesis” (1935, Nr. 52)*

Figure 2: *Excerpt about New Year’s Eve celebration from “Latgales Vēstnesis” (1935, No. 52)*

Vizuāli reklāmtекstus raksturo mākslinieciski vienkārši vai stilizēti rāmji, lielo sākumburtu lietojums visā tekstā un burtu treknraksta izmantojums būtiskākās teksta daļas izcelšanai. Sākot ar 30. gadiem, pieaug attēlu skaits ar rakstveida tekstu ilustrējošu informāciju. Uzmanību pievērš juvelierizstrādājumu veikala un frizētavas reklāmtекstu izvietojums avīzes „Latgales Ziņas” (1934, Nr. 12,13). Abos gadījumos reklāmas fragmenti ir sadalīti četros ierāmētos taisnstūros un sakārtoti kāpņu pakāpienu veidā pa visu avīzes lapu. Vienā gadījumā ir lasāms veikala piedāvājums un tā raksturojums: *DZINTARS vienmēr modē./ DZINTARS krelles, kakla saites, medaljoni, roku sprādzes, aproču pogas, auskari un citi./ DZINTARS visādos ierāmējumos un izstrādājumos, tāpat dzintara labošana./ DZINTARS pirmklasīgi vienmēr dabūjams lielā izvēlē tikai 3. janvāra ielā Nr. 47. Tālrūnis Nr. 596. MAIZELS.* Otrā gadījumā ir lasāms rosinājums: *Latvieši,/ svētkos apmeklējat/ tikai latviešu frizētavu./ Valdemāra ielā Nr. 20. Tālrūnis 830. Jānis Štammers.* Kā redzams, C. Maizeļa pulksteņu un juvelierizstrādājumu veikala reklāmā vizuālie uzmanību pievēršanas paņēmieni ir teksta daļu izkārtojums, lielie sākumburti vārdā „dzintars” (četros gadījumos) un tā piekārtīgs atkārtojums. Saturiski reklāmtекsta izveidē ir izmantots preces nezūdamās aktualitātes, daudzveidīgās variācijas un ierobežotās iegādāšanās vietas izcēlums. Savukārt frizētavas reklāmā galvenais klientu piesaistes paņēmiens ir vēršanās pie konkrētas etniskās grupas (latviešiem) kā „savējiem”, kam būtu jāapmeklē „savējo” uzņēmumi.

Reklāminformācijas vispārīga raksturojuma sakarā būtisks aspekts ir preses materiālu un lingvistiskās ainavas attieksmes. Kā jau iepriekš tika uzsvērts, avīžu kontentanalīze ir viens no veidiem, kā ir iespējams vismaz daļēji restaurēt vēsturisko lingvistisko ainavu (arī onomastisko ainavu), jo plašākas ziņas par uzņēmumiem un iestādēm Daugavpilī, to darbības jomu un izvietojumu pilsētas ainavā sniedz tieši presē ievietotā reklāminformācija. Tomēr nedrīkst aizmirst, ka publikotā informācija par iestādēm un uzņēmumiem atklāj tikai mazu daļu no kopējā to klāsta (piemēram, 1935. gadā ir bijuši 1381 ražošanas un 2000 tirdzniecības uzņēmumi, Asaris 1979: 209), jo reklāmas ievietošana bija maksas pakalpojums, ko neizmantoja visi.

Atsevišķos gadījumos iestādes vai uzņēmuma reklāminformācija ir saglabājusies abos izpētes avotos: presē un lingvistiskajā ainavā. Kā piemērus var minēt kinoteātru „Eden” un „Apollo” afišas presē un nosaukuma zīmes dažādu laiku fotogrāfijās, pilsētas valdes sludinājumus presē un nosaukuma izkārtnes fotogrāfijās, A. J. Sorkina manufaktūras veikala, A. Tilta adītavas un galantērijas preču veikala, K. Duges motocikla veikala, A. Zarcha trauku un lampu tirgotavas reklāmas presē un izlasāmus ergonīmus lingvistiskās ainavas fotoattēlos. 3. attēlā ir redzama fotogrāfija ar viesnīcas „Rēzekne” izkārtni 20. gs. 30. gadu sākumā un fragmentu no laikraksta „Latgales Ziņas” (1934, Nr. 5) reklāmas, kurā ir sniegts privātuzņēmuma raksturojums, izceļot tā kvalitāti, un ir lasāma informācija par precīzu atrašanos vietu, virtuves un kultūras programmas piedāvājumu.

3. attēls. *No kreisās: izkārtnes Rīgas ielā (avots: dinaburg.ru) un reklāma presē*
 Figure 3: *From left: signs on Riga Street (from dinaburg.ru) and a press advertisement*

Divu uzņēmumu gadījumā ir vērojama situācija, ka ir saglabājušās lingvistiskās ainavas fotogrāfijas ar veikalu ārējo reklāminformāciju un presē publicētie fotouzņēmumi. Tomēr jāatzīst, ka teksts ir skaidrāk salasāms presē, ne pilsētvides fotouzņēmumos, jo uzraksti nav bijuši galvenais fotografēšanas iemesls. 4. attēlā pa kreisi ir reklāma no avīzes „Latgales Ziņas” (1930, Nr. 13) ar fotoattēlu, kurā ir redzama nosaukuma zīme virs durvīm ar ergonīmu MAIZELS, izkārtne ar tekstu C. MAIZELS 3. janvāra 47 un pulksteņi. Pa labi ir Armijas Ekonomiskā veikala reklāma avīzes „Latgales Ziņas” (1930, Nr. 37), kurā ir lasāms veikalu tīkla

nosaukums.

4. attēls. *No kreisās: C. Maizeļa veikala un Armijas Ekonomiskā veikala reklāma presē ar fotoattēlu*

Figure 4: *From left: the store of C. Maizels, advertisement from an army surplus store with a photograph*

Samērā bieži viena uzņēmuma preses reklāmtekstā ir lasāma norāde uz citiem līdzās esošiem uzņēmumiem, kā reklāminformācija ir saglabājusies lingvistiskās ainavas fotomateriālos. Tā, piemēram, 5. attēlā pa kreisi ir Rīgas Nacionālā teātra viesizrādes afiša no laikraksta „Latgales Ziņas” (1929, Nr. 27), kurā ir rakstīts, ka biļešu iepriekš pārdošana notiek Jāņa Rozes veikalā, savukārt attēlā pa labi ir Valdemāra ielas fotouzņēmums, kurā ir lasāms J. Rozes grāmatnīcas ergonīms.

Daugavpils. Valdemāra iela.

5. attēls. *No kreisās: teātra afiša presē un izkārtnes Valdemāra ielā (avots: humus.livejournal.com)*

Figure 5: *From left: theater poster and signs on Valdemar Street (from humus.livejournal.com)*

Afišas sakarā vēl jāizceļ dažas tā laika lingvistiskās īpatnības: vārdu secība teātra izrādes laika un lugas autora norādīšanā, pulksteņa laika divējāda pieraksts, ieejas biļetes maksas atainošana no lielākās cenas uz mazāko.

Tikai laikrakstos ir lasāmas norādes par uzņēmumu savstarpējo sadarbību. Tā, piemēram, avīzes „Latgales Vēstnesis” (1935, Nr. 40) velosipēdu darbnīcas un

veikala īpašnieks N. Fridmans paziņojumā par uzņēmuma pārcelšanu lasītājam sniedz jauno adresi un telpisku orientieri: *Rīgas ielā N. 17, blakus Sarkanā Krusta aptiekai*. Savukārt laikraksta „Latgales Ziņas” (1933, Nr. 37) ir Latgales tautas konservatorijas reklāma ar norādi, ka *biļetes pie Gulbja, Dimanta un konservatorijas kancelejā*. Piemēri ataino, ka lasītājam ir jābūt zināšanām par vietējiem uzņēmumiem un to īpašniekiem – A. Gulbja grāmatu un rakstāmlietu veikalu, G. Dimanta elektronikas un optikas veikalu, Sarkanā Krusta aptieku – un par Latgales tautas konservatoriju, spējot orientēties pilsētā.

Preses reklāmtekstu kontentanalīze ir ļāvusi par Daugavpils iestāžu un uzņēmumu reklāminformācijas izveides raksturīgākajiem paņēmieniem atzīt: tiešu komunikāciju ar lasītājiem (esošajiem un potenciālajiem klientiem), pietātes izrādīšanu, iestādes/uzņēmuma, piedāvājuma pirmreizīguma izcelšanu, tā detalizētu aprakstu. Lingvistiskā un sociolingvistiskā aspektā jāizceļ onīmu piebīvējumi, profesionālās leksikas, saīsinājumu lietojums, valodu kontaktu rezultāts – koda maiņa.

1. Komunikācija ar lasītājiem, pietātes izrādīšana.

Atšķirībā no vairuma mūsdienu preses reklāmu, 20. gs. 20.–30. gadu reklāmtekstos iestādes vadītāja, uzņēmuma īpašnieka vai noteikta pakalpojuma sniedzēja iniciāļi ir redzami tieši, norādot īpašuma tiesības, demonstrējot atklātību un gatavību uzņemties atbildību par sniegto piedāvājumu vai pakalpojumu, tādā veidā vairojot klientu uzticamību. Tā, piemēram, 6. attēlā ir redzama šūšanas uzņēmuma reklāma laikrakstā „Latgales Ziņas” (1928, Nr. 23), kurā lasītājs var uzzināt uzņēmuma atrašanās vietu un iegūt informāciju par piedāvātajiem pakalpojumiem un nomaksas veidiem. Reklāmu ir parakstījis uzņēmuma īpašnieks, publiski uzņemoties atbildību par darba rezultātu.

J. Krūmiņa
DRĒBNIECĪBA

paziņo saviem cien. pasūtītājiem, kā arī plašākai publikai, ka savā kungu apģērbu darbnīcā,
Zaļā ielā Nr. 24
pieņem pasūtījumus, kā CIVIL tā arī KARAVĪRU.

Darbs pirmklasīgs un tiek izpildīts noteiktā laikā zem manas personīgas uzraudzības.

Nomaksa arī pa daļām un uz pēcmaksu.

Visa augstcienība **JĀNIS KRŪMIŅŠ.**

6. attēls. *Drēbnīcas reklāma presē*
Figure 6: *Clothier press advertisement*

Vēl kāds piemērs – laikraksta „Latgales Vēstnesis” (1936, Nr. 68) ir reklāmteksts: *DIPLOMETS pulksteņu amata meistars Miķelis Aleksejevs personīgi izpilda visus pulksteņu labošanas un pārbaudes darbus*. Ar paralingvistiskiem līdzekļiem – lielo sākumburtu un treknrakstu – izceļot, pēc reklāmas ievietotāja domām, svarīgāko informāciju – profesionālo atbilstību darbam un darba izpildītāja personvārdus. Centrālās Savienības „Konzums” Daugavpils nodaļas pārstāvis laikraksta „Latgales Vēstnesis” (1936, Nr. 2) ir ievietojis reklāmu ar preču klāstu vairumtirdzniecībā („vairumā”) un mazumtirdzniecībā („mazumā”) un solījumu, ka *pasūtījumu izpilda noteikti un nekavējoši*. Savukārt kooperatīvs latviešu uzņēmums „Daugavpils Piencentrāle” savos trīs pilsētas veikalos piedāvā produkciju, avīzes „Latgales Vēstnesis” (1934, Nr. 3) reklāmā uzsverot, ka *par piena produktu labumu garantē*.

Kopumā visai bieži kāda aroda meistari saviem klientiem presē sniedz informāciju par darba vietu un tās maiņu. Laikrakstā „Latgales Vēstnesis” (1936, Nr. 71) ir lasāms paziņojums: *no š. g. 25. augusta es pie Tumanova desu fabrikā nestrādāju*. Amata meistars **Oskars Belaus**. Citātā ir redzams, ka O. Belaus ir uzskatījis par savu pienākumu publiski paziņot, ka viņš darba pienākumus ir pārtraucis noteiktā uzņēmumā, implicīti norādot, ka turpmāk vairs nav atbildīgs par uzņēmuma produkcijas kvalitāti.

Reklāmas iesniedzējs vairums gadījumu teksta beigas noformē līdzīgi vēstules žanra vēstījumam, uzrakstot pieklājīgas atvaidīšanās vārdus un/ vai savus iniciāļus (retāk – uzņēmuma nosaukumu), piemēram: *augstcienībā N. Lubockis Virsnieku ielā Nr. 37, Daugavpilī, augstcienībā A. Tilts, augstcienībā zīmējos A. Freimans, augstcienībā FRIZĒTAVA „FRANCIS”, ar cienību B. Vitorts, cieņā D. L. D. T. valde, arī ekonoms J. Rotveilers, ref. K. Sutta, Daugavpils notārs Ž. Grundmanis* (sk. 6. un turpmākos attēlus), tādā veidā izrādot cieņu lasītājam. Nereti arī reklāmtekstu lasītāji tiek uzrunāti par *cienjamo klientūru, godātajiem un cienjamajiem klientiem*. Savukārt avīzē „Latgales Vēstnesis” (1935, Nr. 50) ir Bunnera mehāniskās veļas mazgātavas reklāma, kurā Daugavpils iedzīvotāji tiek nosaukti par Daugavpils pilsoņiem, tos rosinot izmantot uzņēmuma piedāvājuma priekšrocības.

Eksplicīti ir atklātas cilvēku grupas, kam konkrētā reklāminformācija varētu būt svarīga un noderīga. Kā piemēru var minēt Latviešu Tautas universitātes lietuviešu valodas kursu reklāmu laikraksta „Latgales Vēstnesis” (1935, Nr. 23) ar konkrēti nosauktām profesionālajām un teritoriālajām iedzīvotāju grupām, kam kursi varētu būt aktuāli: *lietuviešu valodas prašana sevišķi nepieciešama: armijas virsniekiem un instruktoriem, skolotājiem, robežas ierēdņiem, pierobežas iedzīvotājiem*. Citāts arī netieši liecina par lietuviešu valodas izmantojumu mutvārdu saziņā.

Tipiski ir iestādes, uzņēmuma, biedrības, sabiedrības u. tml. pārstāvja (gk. īpašnieka vai pārvaldnieka) rosinājumi lasītājiem pašiem gūt pieredzi klātienē un novērtēt augstvērtīgo piedāvājumu, jo īpaši svētkos: Ziemassvētkos un Lieldienās. Kā piemēru var minēt laikraksta „Latgales Vēstnesis” (1937, Nr. 120) publicēto restorāna „Šapiro” reklāmu par kabārē programmu, kurā ir lasāma piebilde: *Lūdzam*

godāto publiku apmeklēt un pārlicināties. Augstcienībā ŠAPIRO. Citas presē izmantotās retoriskā rosinājuma frāzes: *lūdzam pārlicināties, godājamo publiku lūdzam pārlicināties, laipni lūdzam apmeklēt, piegriežat vērību, lūdzam ievērot firmu „Bērs”, nepalaižat gadījumu!, izmantojiet gadījumu!* u. c.

Reizēm uzņēmēja galvenais reklāmteksta publicēšanas mērķis ir atspēkot kādu, viņaprāt, nepatiesu informāciju vai sniegt precizējošas ziņas, lai nemaldinātu klientus. Pirmo gadījumu demonstrē 7. attēlā redzamais frizētavas „LATVIS” īpašnieka Elstiņa un frizieru publiskais paziņojums no laikraksta „Latgales Ziņas” (1932, Nr. 12), kurā lasītāji ir rosināti neticēt konkurentu izplatītajām ziņām, turpināt apmeklēt frizētavu un nezaudēt tai savu uzticību.

Neticat tenkām,

kuŗas izplata mani konkurenti—šķauģi, cenzdamies tādā kārtā kaitēt manam vārdam un mazināt manas dāmu un kungu FRIZĒTAVAS nozīmi. Plašākai publikai labi pazīstama mana FRIZĒTAVA, kuŗa iekārtota pēc visām higiēnas un frizēšanas tehnikas prasībām.

God. klientus apkalpo labākie meisteri un visas higiēniskās labierīcības klientiem iespējams izmantot bez sevišķas piemaksas, pie kam cenas vispārīgi pazeminātas līdz iespējamībai. Laipni lūdzam klientus neliegt savu uzmanību un uzticību mūsu FRIZĒTAVAI «LATVIS», Raiņa ielā 70

Bij. Rīmera frizētavas meistari: Marciakevičs, Monika un friz. «Latvis» īpašnieks Elstiņš.

7. attēls. *Frizētavas reklāmteksts presē*
Figure 7: *Hairdresser text advertisement in a newspaper*

Otrā gadījumā var minēt piemēru no laikraksta „Daugavas Vēstnesis” (1924, Nr. 21), kurā ir lasāma filmas „Māte” afiša un līdzās izvietotais papildu ziņojums: *Lūdzam nesajaukt mākslas bildi Foks filmas „Māte”, ar pagājušo bildi, ar tādu pašu nosaukumu. Nekā kopēja sižetam un filmai nav.*

2. Pirmreizība, piedāvājuma daudzveidība un kvalitāte par izcilu cenu.

Noteikta aroda speciālisti, iestādes un uzņēmumi tiek reklamēti, tiešā veidā izceļot piedāvājuma (retāk darbinieku) pirmreizīgumu. Kā redzams 8. attēlā, viesnīcas „Centralviesnīca” raksturojumā tiek izcelts tās atrašanās vietas izdevīgums, viesnīcas un restorāna atbilstība kvalitātes standartiem (1. šķiras, pirmklasīgs ķēķis).

8. attēls. *Viesnīcas reklāma avīzē „Latgales Ziņas” (1928, Nr. 24)*
Figure 8: *Hotel advertisement in “Latgales Ziņas” (1928, No. 24)*

Līdzīgi – avīzes „Latgales Vēstnesis” (1937, Nr. 146) ir restorāna „Kontinent” Jaunā gada sagaidīšanas svinību reklāma, kurā ir apgalvots, ka *būs džess-band orķestris, pirmklasīgs ķēķis un mērenas cenas*, citā šī paša restorāna reklāmā ir izcelta pirmklasīga mūzika. Daugavpils pilsētas kluba reklāmā, kas publicēta avīzes „Latgales Vēstnesis” (1935, Nr. 2), Burkeviča kluba direkcija uzsver, ka *virtuve pirmklasīgā kulināra uzraudzībā*. Tāpat presē tiek norādīts, ka Daugavpilī ir *pirmklasīga konditoreja–kafejnīca „Francis”, drukatava ar paplašinātiem un labiem darba spēkiem*, ka Ed. Ozoliņa dārza ražojumu veikalā var iegādāties *visuskaistākās puķes (..) un visgaršīgākos āboļus Daugavpilī*, ka restorānos skan pirmklasīga mūzika un tiek pasniegti *izmeklēti dzērieni un izmeklēti uzkožamie*. A. Mitrofanovs konditorejas veikala preses reklāmu ir papildinājis ar starptautisko izstāžu godalgu un medaļu attēliem, tādējādi apliecinot produkcijas augsto novērtējumu. Savukārt laikraksta „Daugavas Vārds” (1926, Nr. 7) apģērbu veikala reklāmā ir informācija par darbinieku – *latviešu pirmās šķiras drēbnieku Berlīnes Drēbnieku Akadēmijas absolventu M. Zentiņu*, kas sniedz savus aroda pakalpojumus. Līdzīgs piemērs ir laikraksta „Latgales Vēstnesis” (1935, Nr. 43), kur lasāms Armijas ekonomiskā veikala Daugavpils nodaļas paziņojums: *Daram zināmu god. dāmām un kungiem, ka esam pieņēmuši savā apģērbu darbnīcā 2 pirmklasīgus piegriezējus-speciālistus dāmu virsdrēbju un kungu civilo un formu apģērbiem*” (sk. arī citus piemērus rakstā).

Retāk tiek izmantotas metaforas izcilības raksturojumam. Kā piemēru var minēt avīzes „Latgales Vēstnesis” (1937, Nr. 47) publicēto muzikālās filmas afišu, kurā papildu filmas reklāmai ir sniegts arī galvenās varones apraksts: *Pasaules slavenā ekrāna lakstīgala Grēse Mūr savā šīs sezonas lielākā filmā „Mīli mani mūžam”, muzikālo talantu pielīdzinot latviešu dziedātājpūtņam*.

Reklāmtekstu izveidē sevišķi plaši tiek izmantoti preču un pakalpojumu uzskaitījumi, lai parādītu to plašo klāstu un ārzemju preču pieejamību konkrētajā uzņēmumā. Tādā veidā uzņēmumi sevi presē reprezentē kā mūsdienīgus uzņēmumus, kas seko līdzī jaunākajām pārstāvētās nozares tendencēm. Kā piemēru var minēt E. Auziņa un biedru veikala reklāmu avīzes „Daugavas Vēstnesis” (1924, Nr. 3). Tajā ir teikts, ka veikals piedāvā *DAŽĀDĀS MANAFĀKTŪRAS PRECES, visjaunākiem*

iekš- un ārzemju musturiem, KUNGU MĒTEĻU un UZVALKU DRĀNĀM, DAMU KLEITU DRĀNĀM, DAŽĀDI KUNGU, DĀMU un BĒRNU APAVI, ĀDAS IZSTRĀDĀJUMI. LIELĀ IZVĒLĒ GALDA un VIRTUVES TRAUKI, ar piederumiem. VĪNI un LIĶIERI no labākām iekšzemes firmām. VALSTS DEGVĪNS. Bagātā izvēlē visādas pirmā labuma KOLONIALPRECES. Katru dienu svaiga maize no Stenceļa kga maiznīcas.

Ne mazāk būtiska ir ekonomiskā izdevīguma izcelšana, norādot, ka preces un pakalpojumi ir *par mērenām cenām, par nebijušām lētām cenām, cenām ārpus konkurences, stipri pazeminātām cenām, fabrikas cenām vai noteiktām cenām.*

3. Lingvistiskās un sociolingvistiskās īpatnības: onīmu pieblīvējums, profesionālā leksika, saīsinājumi un valodas koda maiņa.

Viena no reklāmt tekstu iezīmēm ir dažādu onīmu (personvārdu, vietvārdu, preču un pakalpojumu nosaukumu, iestādes vai uzņēmuma nosaukumu) lietojums; izvēlētā perioda presē to skaits viena teksta robežās ir ievērojams, kas ir saistīts ar plašo papildu informāciju. Kopumā preses reklāminformācijā un lingvistiskās ainavas ziņojumos dominē ergonīmi – uzņēmumu nosaukumi, kuru pamatā galvenokārt ir tā brīža uzņēmuma īpašnieka vai dibinātāja personvārdi. Tā kā rūpniecībā un tirdzniecībā bija iesaistījušies pamatā vīrieši, likumsakarīgi, ka arī nosaukumos dominē vīriešu īpašvārdi, visbiežāk norādot vārda pirmo sākumburtu un pilno uzvārdu (piemēram, pulksteņu meistars **Miķelis Aleksejevs**, mēbeļu fabrika **E. Butins**, mūzikas veikals **M. Aranovičs**, kungu uzvalku ateljē **D. Munics**, sk. arī citviet tekstā), atsevišķos gadījumos tikai uzvārdu (piemēram, maizes ceptuve **STENCEL**, doktors **Malkins**, firma **Zilberts**, restorāns Šapiro, mehāniskā mazgātava **Bunners**). Piemēri, kas ilustrē sieviešu personvārdu nosaukumā: kosmētiskais kabinets **Lilija Štengels**, frizētava **M-me Emmy Veise**, restorāna īpašniece **E. Papš**. Tie, no vienas puses, ataino īpašuma tiesības (sk. iepriekš), pauž īpašnieka atbildību un rosina uzticamību, no otras – individuālās identitātes demonstrēšanu publiskajā telpā, zināmā mērā, arī paštīksmināšanos.

Iepriekš minētais ergonīmu izveides princips aktualizē jautājumu par tranonimizāciju, kas ir raksturīga lingvistiskajai ainavai visos laikos. Var tikai minēt dažus piemērus no daudzajiem piemēriem presē un publiskajos tekstos: upes nosaukums Daugava ir pamatā patērētāju biedrības, apavu kombināta un tekstilizstrādājumu fabrikas ergonīmiem, Latvijas kultūrvēsturiskais novads Kurzeme – viesnīcas un restorāna ergonīmam, bet vietvārds Mežciems – dzelzceļa stacijas, kūrorta un restorāna nosaukumam. Preses reklāmt tekstu gadījumā ir lasāmi arī īpašvārdi kā cita onīma elements – piemēram, filmas nosaukumu „Pēdējā balle Sankt-Pēterburgā” veido pilsētvārds, arī produkta „Jeruzalemes bērnu piens” nosaukuma pamatā ir astionīms.

Ja valsts un pašvaldību institūciju nosaukumi galvenokārt bija tiešie ergonīmi (piemēram, Daugavpils valsts skolotāju institūta bērnodārzs, Dzelzceļa aizsarga pulka Daugavpils nodaļa, Daugavpils latvju dziedāšanas biedrība u. c.), tad komerciālajā sfērā atsevišķos gadījumos parādās arī simboliskie ergonīmi, piemēram:

grāmatspiestuve „Rota”, izdevniecība „Senatnes atbalss”, apdrošināšanas akciju sabiedrība „Ērglis”, kafejnīca „Vecais draugs”, ziepju un ratu smēres ražošanas sabiedrība „Zemnieks”, apavu veikals „Varonis”, ādu un apavu fabrika „Energija”.

Ja pievērš uzmanību lingvistiskajam aspektam, tad ir redzams, ka preses afišās un reklāmās ir nekonsekvents galotņu un pēdiņu lietojums. Var lasīt gan „Kolizej” un „Kontinent”, gan arī „Kolizejs” un „Kontinents”. Avīzes „Latgales Vēstnesis” (1936, Nr. 74) ir zīda izstrādājumu fabrikas reklāma, kurā tās simboliskais nosaukums *ITALIJA* ir izcelts ar lielajiem sākumburtiem, bet zem tā esošais īpašnieka iniciāļi slīprakstā un pēdiņās – „*B. Gitelsons*”. Samērā bieži viena avīzes numura robežās ir mainīgs teātra izrāžu, filmu vai koncertu nosaukumu noformējums: vietām tie ir likti pēdiņās, vietām – nē.

Būtisks jautājums saistībā ar onīmiem, sevišķi personvārdiem afišās, ir to atveide latviešu valodā (resp., latviskošana). Tikai dažos gadījumos ir norādīta to rakstība oriģinālvalodā, piemēram, avīzes „Latgales Ziņas” (1934, Nr. 4) ir lasāma afiša, kurā ir reklamēts *ievērojamā franču vijolnieka Anri Marto (Henri Marteau) KONCERTS*.

Apkopojot iepriekš teikto par onīmiem, var secināt, ka to skaits iestāžu un uzņēmumu reklaminformācijā ir liels, daudzveidīgs ir to lietojums un funkcionalitāte ir plaša, lasītājam sniedzot ļoti detalizētu informāciju par reklamējamo objektu un/ vai subjektu.

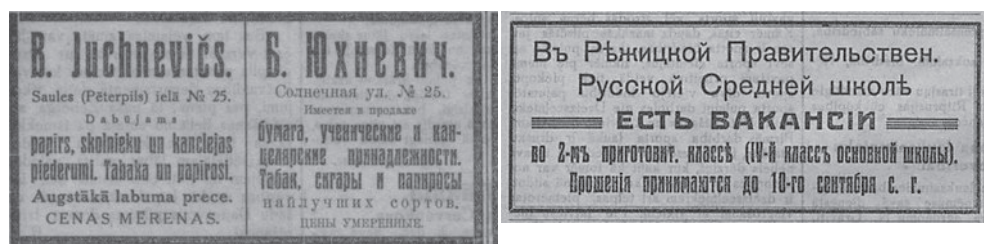
Preses reklāmtēkstos vietas ekonomijas un/ vai lingvistiskās tradīcijas ietekmē ir lietoti **saīsinājumi**; tiek saīsināti saliktie nosaukumi: *Valsts Daugavp. pamatskola*, *Daug. Latv. Dram. Teātris*, *AEV* ‘Armijas Ekonomiskais Veikals’ un *Latg. Ziņas*, atsevišķi patstāvīgie vārdi *b-ri* ‘biedri’, *D-pils* ‘Daugavpils’, lietojot defisi, un arī palīgvārds – *u.* ‘un’.

Reklāmās tiek izmantota profesionālā leksika, kas no mūsdienu perspektīvas ir kvalificējami kā senvārdi vai reti lietoti vārdi. Par tādiem ir uzskatāmi: *anonss* ‘iepriekšēja informācija par gaidāmiem koncertiem, izrādēm, izsolēm, izstādēm u. tml.’ (SV), *benefice* ‘izrāde vai koncerts, kura ienākumus pilnīgi vai daļēji saņem kāds no māksliniekiem vai mākslinieku grupa’ (LLVV), *rabats* ‘atlaide no kopējās summas, kas jāmaksā par pirktu preci, parasti vairumtirdzniecībā’ (SV), *matu sprogāšana*, *kabinets* ‘viesnīcas istaba’, arī anglismi *džacs* ‘džežs’ un *jamboree* ‘Džamboreja – ‘plašs (bieži arī starptautisks) skautu salidojums’ (SV). Šie vārdi samērā bieži ir izmantoti izklaides un kultūras jomas iestāžu un uzņēmumu reklāmtēkstos.

Gramatiskas un leksiskas īpatnības atklāj arī atsevišķu vārdu pieraksts: *piejem* ‘pieņem’, *zeptembris* ‘septembris’ un *zalons* ‘salons’, *durvtiņas* ‘durtiņas’, *plītes* ‘plītis’, *tvaika dušs* ‘tvaika duša’, *kafeinīca* ‘kafejnīca’ u. c., atainojot starpkaru perioda latviešu valodas rakstu tradīciju presē.

Valodu kontaktu rezultātus 20. gs. 20.–30. gadu reklāmtēksti ataino reti, atsevišķos gadījumos ir vērojams: 1) anglismu lietojums (piemēram, *dansingi*); 2) pilnīga vai daļēja transliterācija (piemēram, *Five of Kloc* ‘piecos’, *kabarē-gerlas* ‘kabarē meitenes’, krēms „Čistotjel”, filma „Cariene Sarskaja”); 3) atsevišķu

vārdu svešvalodā lietojums (piemēram, frāze pulksteņu un juvelierizstrādājumu reklāmā sauklis angļu valodā – *watch crystals never break* ‘pulksteņu kristāli nekad nelūzt’, cinkota skārda fabrikas marka vācu valodā *Königshütte* ‘vietvārds Vācijā’); 4) vārdu savienojumi ar koda maiņu (piemēram, *Velosipēdi „Wanderer”* ‘ceļotājs’, *„Royal Enfield” uzvarē!* ‘karaliskais [vietvārds Lielbritānijā – motociklu ražotnes nosaukums – S. P.] uzvarē’); 5) viss teksts vai atsevišķa tā fragmenta tulkojums krievu valodā. Jo īpaši laikraksta „Daugavas Vārds” 20. gadu sākuma numuros ir publicēti bilingvāli (latviešu un krievu valodā) reklāmteksti, tāpat jāuzsver, ka atsevišķos tekstos ir konstatējama vēl krievu valodas senā ortogrāfija, kas bija līdz 1918. gadam (sk. 9. att.).

9. attēls. Reklāmteksti avīzē „Daugavas Vēstnesis” ar krievu valodas lietojumu (1924, Nr. 20.)

Figure 9: Advertisement text in “Daugavas Vēstnesis” with Russian language use (1924, No. 20)

Latgaliski informācija sniegta divos gadījumos – drukātavas „Dorbs i Zinība” Daugavpils nodaļas reklāmā un reklāmtekstā ar aicinājumu abonēt Latgales lauksaimniecības mēnešrakstu „Latgolas Lauksaimņiks”. Abos gadījumos tikai ergonīms ir latgaliešu rakstu valodā, atainojot valodas nosaucošo funkciju.

Apkopojot iepriekš teikto, var secināt, ka krievu valodas lietojums preses reklāmtekstos vēl ir redzams 20. gs. 20. gadu sākumā, bet vēlāk vien atsevišķu transliterāciju gadījumā (gk. personvārdu), savukārt lēnām pieaugošs ir angļu valodas izmantojums reklāminformācijā – preču nosaukumos, atsevišķās frāzēs, īstenojot valodas simbolisko funkciju. Valodu maiņa norāda uz sabiedriskās dzīves pārorientēšanos rietumu virzienā.

Nobeigums un būtiskākie secinājumi

20. gs. 20.–30. gadu reklāminformācijas presē aplūkošana lingvistiskās ainavas kontekstā ir pierādījusi, ka reklāmtekstu kontentanalīze ir svarīga vēsturiskās lingvistiskās ainavas restaurācijā, pilsētas ainavas un sabiedriskās dzīves izpratnē. Tā kā tieši preses reklāminformācija līdz mūsdienām ir saglabājusies skaitliski daudz vairāk un ar salasāmu tekstu, tajā esošā ekstralingvistiskā informācija sniedz nenovērtējamas ziņas vispārīgam valodas situācijas raksturojumam: informāciju par iestādēm un uzņēmumiem (dibināšanas gadu, atrašanās vietu, autorību, piedāvājumu), adresanta un adresanta attieksmēm un komunikāciju, par mutvārdu saziņā lietotām

valodām un to funkcionalitāti sociolingvistiskajās funkcijās, arī par valodu prasmī.

Starpkaru laikā valodas politikas aspektā ļoti svarīga ir juridiska valsts valodas noteikšana, savukārt publiskā informācija ataino jaunizveidotās valodas pārvaldības respektēšanu un ievērošanu lingvistiskajā praksē – latviešu valodas funkcionalitātes pieaugumu galvenokārt rakstu formā. Avīžu kontentanalīze rāda, ka starpkaru periodā Daugavpils, neskatoties uz etniskā un lingvistiskā sastāva izmaiņām, ir multilingvāla pilsēta, kurā mutvārdu saziņā aktīvi tiek lietotas vismaz trīs valodas: latviešu, krievu un poļu valoda. Līdz ar to diezgan skaidrs un politiski pamatots ir Daugavpils latviešu laikrakstu izvēlētais pašreprezentācijas paņēmieni – nacionālisma ideoloģijas izplatīšana un veicināšana, saliedējot latviešus un iestājoties par valsts valodas lietojumu visās sociolingvistiskajās jomās. To, ka avīžu veidotāji un lasītāji nav vienaldzīgi par valodas situāciju pilsētā, ataino publicētie raksti, vēstules un netieši arī reklāmtteksti.

Daugavpils iestādes un uzņēmumi par reprezentācijas paņēmieniem ir izvēlējušies, pirmkārt, atklātībā balstītu komunikāciju ar lasītājiem, sniedzot tiem detalizētu informāciju, izrādot pietāti un rosinot uzticamību, otrkārt, unikalitātes un piedāvājuma izdevīguma izcelšanu. Par raksturīgākajiem lingvistiskajiem reprezentācijas līdzekļiem ir uzskatāmi retoriskie rosinājuma teikumi, onīmi (personvārdi, vietvārdi, preču un pasākumu nosaukumi), saīsinājumi, profesionālā leksika, par sociolingvistiskajiem reprezentācijas līdzekļiem funkcionē latviešu valoda kā valsts valoda, atsevišķi anglicismi, transliterētie vārdi, cittautu vārdi un vārdu savienojumi oriģinālvalodā, bet par semiotiskajiem reprezentācijas līdzekļiem – lieli sākumburti, slīpraksts un treknraksts svarīgākās informācijas izcelšanai. Presē un pilsētvides publiskajos tekstos dominē ergonīms kā skaitliski biežāk publiskotais teksta elements.

Kopumā var apgalvot, ka reklāminformācija ataino vietējo komercdarbību, kurā netieši par pievilcīgiem (līdz ar to piesaistošiem) elementiem funkcionē atsauces uz pārnovadu un ārvalstu uzņēmumiem, precēm un pakalpojumiem, pasākumu viesiem un tradīcijām, citviet gūto profesionālo pieredzi. Tas liek domāt, ka glokalizācijas iezīmes Latgales kultūrtelpā ir aplūkojamas ne vien mūsdienu kontekstā, bet krietni vien agrāk.

AVOTI

- Daugavas Vārds (1926–1928). <http://www.periodika.lv/#periodical;id=39586125921324467097689972540171218858>, sk.20.12.2015.
- Daugavas Vēstnesis (1924–1940). <http://www.periodika.lv/#periodical;id=145031970772784088920716214111099627753>, sk. 20.12.2015.
- Latgales Vēstnesis (1934–1939). <http://www.periodika.lv/#periodical;id=111358543751982960455782775146027456359>, sk. 20.12.2015.
- Latgales Ziņas (1928–1934). <http://www.periodika.lv/#periodical;id=162129063557020190617390280462361530749>, sk. 20.12.2015.

LITERATŪRA

- Asaris, Hermanis (1979). Daugavpils. *Latvijas pilsētas valsts 20 gadus*. Lincoln: Vaidava. 195–218.
- Backhaus, Peter (2005). Signs of multilingualism in Tokyo – a diachronic look at the Linguistic Landscape. *International Journal of the Sociology of Language*, 175/176, 103–121.
- Bušs, Ojārs (2013). Īpašvārdi ekonomikā: dažas izpētes iespējas pasaulē un Latvijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, 17 (1). Liepāja: LiePA. 50–55.
- Itagi, Narasimha Hariyacharya, Singh, Shailendra Kumar (eds., 2002). *Linguistic Landscaping in India with particular reference to the New States: Proceedings of a seminar*. Mysore: Central Institute of Indian Languages and Mahatma Gandhi International Hindi University.
- Lawrence, Bruce Celin (2012). The Korean English Linguistic Landscape. *World Englishes*, 31. 70–92.
- Likums var valsts valodu (1935). *Valdības Vēstnesis*. 9. janvārī. <http://valoda.ailab.lv/latval/vidusskolai/VALODA/v9-4.htm>, sk. 04.10.2015.
- LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Elektroniskā versija. <http://tezaurs.lv/>, sk. 10.12.2016.
- Noorganizēta autobusa satiksme ar Mežciemū. <http://latgalesdati.du.lv/notikums/4966>, sk. 12.01.2016.
- Pavlenko, Alen (2010). Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A diachronic study. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol, UK: Multilingual Matters. 133–150.
- Pavlenko, Alen Mullen, Aneta (2015). Why diachronicity matters in the study of linguistic landscapes. *Linguistic Landscape*, 1 (1/2), 114–132.
- Pošeiko, Solvita (2015). The Latvian language in the Linguistic Landscape of Daugavpils (The middle of the 19th century – nowadays). *Journal of Education, Culture and Society*, 2. Wrocław: Fundation Pro Scientia Publica. 320–336.
- Rosendal, Tove (2009). Linguistic markets in Rwanda: Language use in advertisements and on signs. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30 (1), 19–39.
- SV – *Svešvārdu vārdnīca*. Elektroniskā versija. <http://tezaurs.lv/sv/>, sk. 29.02.2016.
- Soms, Henrihs (1994–2016). *Latgales dati*. <http://latgalesdati.du.lv/notikums/4966>, 12.12.2015.

Vladislavs Malahovskis

DISKURSI LATVIEŠU PRESEĒ PAR LATGALES REĢIONA ĪPATNĪBU IZPAUSMĒM: IESKATS VĒSTURISKAJĀ PIEREDZĒ (1920–1934)

Pēc Latvijas valsts izveidošanās latviešiem vēl trūka kopnacionālās apziņas. Latgales latvieši – latgalieši – nereti tika pretnostatīti pārējās Latvijas latviešiem. Raksta mērķis ir noskaidrot latviešu preses (pamatā nacionālkonservatīvās) aktivitātes iedzīvotāju sabiedriskās domas veidošanā par Latgales reģiona īpatnībām, to izpaušmēm parlamentārisma periodā

(1920–1934).

Pētījumā aplūkoti aptuveni 80 raksti latviešu (latgaliešu un tolaik tā dēvēto „baltiešu”) presē. Izmantojot diskursīvā nošķiruma mēs – viņi konstrukciju, tika secināts, ka presē veidotie diskursi nebija vērsti uz sadarbību, bet gan gluži otrādi – uz abu tautas daļu atsvešināšanos.

Atslēgas vārdi: latviešu prese, Latgale, latgalieši, „baltieši”.

DISCOURSES OF LATGALIAN REGIONAL DISTINCTIONS IN THE LATVIAN PRESS: A HISTORICAL OUTLOOK (1920–1934)

Considering the trend towards disappearance of boundaries between nationalities, ethnicities and distinct information spaces in the modern world, there is a growing interest among society and researchers alike in local (regional) processes and distinctions and their development. In the Baltic States, there are regions that have developed – and been developed in turn – by their local identities. In Latvia this is Latgale; Lithuania – Samogitia; Estonia – Ida-Viru County.

Latgale is characterized by a number of distinctions shaped by historical developments: the uniqueness of the Latgalian language, the dominance of Catholicism and its influence on cultural processes (in contrast to Lutheranism in the rest of Latvia), the mixed ethnic composition of its inhabitants (especially the presence of Russians and Poles and their cultural influence), etc.

Even after the creation of an independent state, Latvians still lacked a unified national consciousness. The Latvians of Latgale were often seen in contrast to other Latvians in Latvia – the “Balts”. The aim of this article is to clarify the role and activities of Latvian newspapers to shape public perception of Latvia during the first Republican period (1920–1934). The article examines approximately 80 texts in the Latvian (Latgalian and the so-called, at the time, “Baltic”) press. These texts are taken from Latgalian papers „Latgolas Vārds” ‘Latgale’s Word’, „Latgalīts” ‘The

<http://dx.doi.org/10.17770/latg2015.7.1211>

Latgalian', „Jaunō Straume” ‘The New Stream’, „Zemņika Bolss” ‘The Farmer’s Voice’; as well as from the “Baltic” newspapers „Brīvā Zeme” ‘The Free Land’, „Latvijas Sargs” ‘The Latvian Guard’, „Latvis” ‘The Latvian’, „Latgales Ziņas” ‘The Latgalian News’; the journal „Economists” ‘The Economist’; and the monthly periodical „Burtnieks” ‘The Soothsayer’.

The research is supported by qualitative data analysis – historical discourse approach – using the discursive construction of the distinction between “us – them”. The construction of “us – them” is one usually based on stereotypes and prejudice. A negative experience with an “opponent/enemy” is often seen to be representative of the whole group, whereas a positive experience is seen to be an exception. The article also examines linguistic techniques which are used to accent arguments.

In analyzing the discursive themes in Latgalian newspapers, it is possible to observe a constructed opposition between two societies/ cultural groups – “Balts” and Latgalians. The “Balts” are assimilated Latgalians, haters of all things Latgalian, nationalists and chauvinists, (morally – degraded) materialists, exploiters of Latgale and managers of public money. In turn, Latgalians see themselves as equal to Latvians, faithful and moral patriots, economically exploited by their “national brothers”. Linguistic techniques used to accent argumentation can be divided into two areas:

1) related to stereotypes of the “Baltic” perception of Latgale’s geographic location – “if it’s not the center, then it’s in Asia” (S., I. 1932); “New Gambia” (Red. 1934 f) etc.; 2) indicative of a negative attitude towards “Balts” – “Riga’s nationalists”, “national-chauvinists” (Red. 1925 h); “our opponents the pseudo-nationalists” (Sylovs 1924); “the agitators of unity” (Susejs 1924 b); “users of a foreign, city-slicker language” (Red. 1934 e); “zoological hatred of all things Latgalian” (Nidra 1933); “the thieves of millions” (Č. 1930), etc.

“Baltic” newspapers had also construed a conflict between both cultural groups. Latgalians are: separatists (a threat to Latvian national unity); ethnically mixed with other nations, culturally and physically incomplete; and live on the subsidies provided by the rest of Latvia.

Pejorative terms related to Latgale’s geographical remoteness include, for example – “Latvian Siberia”; “terra incognita” (G., J. 1920), “Baltic Siberia” (Lapiņš 1928), “the Eastern outskirts” (Skujenieks 1931), etc.

Attitudes and relationships towards Latgale and Latgalians are characterized by the following expressions: “uncultured and primitive Latgale” (Akermanis 1928), “the čangal-ization of Latgale” (“čangalis” is a pejorative for rural Latgalians, comparable to the English use of the word “hillbilly”), “Latgalian separatists”, the “undeveloped Latgalian” (Lapiņš 1929), etc.

Distinguishing characteristics of the Latgale region according to the Latvian (and especially, national-conservative) press are presented as multifaceted; however, discourse is never focused upon cooperation, but, conversely – upon mutual cultural alienation.

Further research can be continued in two directions: 1) the expansion of chronological boundaries (e. g., the period of the Karlis Ulmanis regime of 1934–1940; problematic issues of Latgalian regional identity after the regaining of national independence/issues of globalization and glocalization; 2) discourse and thematic intensity in the press in relation to sociopolitical, economic and cultural processes in society.

Keywords: Latvian press, Latgale, Latgalians, „Baltics”.

Ieskats Latgales kā Latvijas reģiona īpatnībās

Mūsdienās, kad lielā mērā „izzūd” valstiskās, etniskās, kā arī informatīvās telpas robežas, gan sabiedrībā, gan pētnieku vidū pieaug interese par lokālajiem (reģionālajiem) procesiem, īpatnībām un to ģenēzi. Baltijas valstīs arī ir reģioni, kam ir vēsturiski izveidojusies un veidojas (t. sk. arī globalizācijas un glocalizācijas procesu ietekmē) sava lokālā identitāte. Latvijā tā ir Latgale, Lietuvā – Žemaitija, Igaunijā – Idas-Viru apgabals. Reģionālisms ir uztverams kā mūsdienu multikulturālās sabiedrības izpausmes iespēja un jauns izaicinājums. Šajā ziņā svarīgs ir jautājums, kā reģionālisma izpausmes tiek uztvertas no valstiskā kopnacionālā viedokļa un pārējo valsts reģionu iedzīvotāju viedokļa. Lai labāk izprastu Latgales novada reģionālisma izpausmes mijiedarbībā, svarīgi ir noskaidrot jau bijušo vēsturisko pieredzi.

Vairākumam Latvijas sabiedrības Latgale un tās pamatiedzīvotāji – Latgales latvieši (latgalieši) – pamatā asociējas ar „no malas saredzamām” jau labi zināmām reģionālajām īpatnībām:

- latgaliešu valodas savdabību;
- katolicisma dominantu un tā ietekmi uz kultūras procesiem (iepretim luterānismam pārējā Latvijā). Daudziem latgaliešiem, īpaši lauku apvidos, vēl 20. gs. 20. gados reliģiskā identitāte bija spēcīgāka par nacionālo – *uz jautājumu pie kādas tautības pieder – saka, ka ir katoļi* (LRSSS b);
- iedzīvotāju jaukto etnisko sastāvu (īpaši jāatzīmē krievu un poļu klātbūtne un to kultūru ietekme). 20. gs. 20. gadu vidū Latgales iedzīvotāju skaits sāka pārsniegt 500 000, no kuriem latviešu īpatsvars bija 57 % (Skujenieks 1930: 9., 101). Mūsdienās latviešu īpatsvars Latgalē veido tikai 47 % no iedzīvotāju kopskaita (Centrālā statistikas pārvalde 2015).

Bez „no malas saredzamajām” īpatnībām kā Latgales novada iedzīvotāju lokālās identitātes īpatnības un to izpausmes pētījuma kontekstā vēl var izdalīt arī:

- atšķirīgo vēsturisko pieredzi (Latgales atrašanās Vitebskas guberņas sastāvā) ir veidojusi relatīvu nošķirtības izjūtu no pārējās Latvijas, *kas bija raksturīga un joprojām piemīt daudziem Latgales iedzīvotājiem* (Ivanovs 2008: 100);
- vienotības apziņu un savstarpējo solidaritāti kā svarīgu faktoru „latgaliskuma” *veicināšanai un attīstīšanai* (Jēkabsons, Ščerbinskis 2006: 13), neskatoties uz pastāvošo politisko un sociālo diferenciaciju.

1917. gadā latviešu sabiedrisko darbinieku, politiķu vidū virsroku guva uzskats,

ka latgalieši un „baltieši” (Vidzemes, Kurzemes un Zemgales latvieši) ir vienas tautas, vēsturisku apstākļu rezultātā atdalītas, divas daļas, kam ir jāapvienojas. Pēc neatkarīgas Latvijas valsts (1918–1940) izveidošanās, Latgales īpatnības jau pastāvēja kā *specifiska sistēmiska parādība* (Ivanovs 2008: 100).

Jaunizveidotās Latvijas valsts pastāvēšanas pirmajos gados var atzīmēt divus faktorus, kas ietekmēja attieksmi pret Latgales īpatnībām, kā arī tā dēvētā „latgaliešu separātisma” izpausmes:

1) kopnacionālās apziņas trūkums. Latvieši sevi iedalīja *latgaliešos un baltiešos, īstajos un neīstajos, čangalos un čiuļos* u. tml. (Brolišs 2000: 39). Apzīmējums „latgalieši” plašākā aprītē (kā savdabīgs identitātes apzīmējums iepretim Kurzemes, Zemgales un Vidzemes iedzīvotājiem – „baltieši”) ienāk 20. gs. 20. gados. Tajā pašā laikā latgaliešu garīgās inteliģences darbinieki aicina latgaliešus apzināties sevi kā latviešu tautas daļu: *Mes asam Latgališi un jī Baltiši, bet obejas puses kūpā – latwiši* (Red. 1915 c). Savukārt apzīmējumam „čangali”, tikai sākot ar 1920. gadu, iespējams arī nedaudz agrāk, ir nievājoša nozīme attiecībā uz Latgales iedzīvotājiem (Kļavinska 2012 a: 139). Arī apzīmējums „čiuļi” 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā attiecināts uz luterticīgajiem vidzemniekiem lielākoties lietots bez negatīvas konotācijas (Kļavinska 2012 b: 144). Bet 1920. gados – *katrā latgaliešu avīzē ierēdņus lamā par „čiuļiem”* (S. 1922);

2) latgalieši lielā mērā vēl bija tā dēvētā nacionālā romantisma stadijā, bet „tautas brāļi” jau bija daudz pragmatiskāk noskaņoti, viņus maz interesēja Latgales īpatnību kultivēšana, *tie skatījās uz Latgali no pragmatiskāka viedokļa – ko Latgales var dot: darbaspēku, linus, tirgu* (Počs 1997: 14). 1917. gada 26.–27. aprīļa (pēc vecā stila kalendāra) Latgales kongresā latgalieši iestājās pa Latvijas novadu apvienošanu, saglabājot Latgales specifiku. Kad Latvijas Satversmes sapulces sēdē 1921. gada 5. oktobrī tika noraidīts latgaliešu deputātu pieprasījums pēc Latgales apgabala pašvaldības tiesībām (LRSSS a), līdz ar to arī jautājums par latgaliešu valodas īpašo statusu Latgalē, tas saasināja spriedzi un lika pamatu virknei jaunu diskursu par Latgali un latgaliešiem.

Avīzē „Latgolas Vārds” vēl 1921. gada jūlijā tiek uzsvērts: *Nav nikajds sekrets, ka starp „čiuļim” un „čangalim” celias naidis. Šis naidis nu inteligencijas vyda jau porsaswiž uz ļiaužu massom* (Red. 1921j).

Pētījuma bāze un metodiskā pieeja

Raksta mērķis ir noskaidrot latviešu preses (pamatā nacionālkonservatīvās) aktivitātes iedzīvotāju sabiedriskās domas veidošanā par Latgales reģiona īpatnībām, to izpausmēm parlamentārisma periodā (1920–1934). Pētījuma bāzi veido aptuveni 80 raksti latviešu presē. Rakstu izvēle pamatā balstīta uz virsrakstu informāciju, kura ietvēra kādus Latgales/ latgaliešu attiecību aspektus ar pārējo Latviju/ latviešiem. Tie ir raksti gan latgaliešu avīzēs: „Latgolas Vārds”, „Latgalits”, „Zemņika Bolss”, „Jaunō Straume”, gan tā dēvētajos „baltiešu” laikrakstos: „Brīvā Zeme”, „Latvijas Sargs”, „Latvis”, „Latgales Ziņas”, žurnālā „Economists”, mēnešrakstā „Burtnieks”.

Rakstā paustās atziņas izlases veidā ir ilustrētas ar konkrētiem, spilgtiem piemēriem no laikrakstu slejām. No latgaliešu laikrakstiem šim nolūkam pamatā tika izmantota avīze „Latgolas Vārds”. Tas bija klerikāli konservatīvā virziena partijas „Latgales Kristīgo zemnieku savienība” oficiozs. Šī avīze Latgalē bija visietekmīgākā un tirāžas ziņā lielākā, tā saturiski aptvēra ļoti plašu jautājumu loku, kā arī visaktīvāk iestājās par Latgales īpatnību respektēšanu un par to asi polemizēja ar „baltiešu” laikrakstiem. Pārējās latgaliešu avīzes ieņēma daudz neitrālāku pozīciju. Piemēram, Darba partijas līderis Jezups Trasuns partijas avīzē „Jaunō Straume” jautājumā, ko vajag Latgalei, ir kodolīgs: *Praseibom pec izluksnes, ticibas un iroduma breiveibas* (Trasuns 1922).

No „baltiešu” laikrakstiem pamatā tika izmantoti citāti no labējā spārna konservatīvi demokrātiskās Nacionālās apvienības (sākotnēji „Bezpartejiskais nacionālais centrs”) avīzes „Latvis” un no Latgales Latviešu apvienības avīzes „Latgales Ziņas”. Tieši šie laikraksti visasāk iestājās pret tā dēvēto Latgales latviešu (latgaliešu) separātismu.

Pētījums balstās uz kvalitatīvo datu analīzi, diskursa vēsturisko pieeju, izmantojot nošķīruma *mēs – viņi* diskursīvo konstrukciju. Konstrukcija *mēs – viņi* parasti veido pamatu stereotipiem un aizspriedumiem. Kāda negatīvā pieredze ar „oponentu” visbiežāk tiek attiecināta par raksturīgu visai grupai, bet pozitīvā pieredze vairāk tiek uzskatīta kā izņēmums (Delanty, Wodak, Jones 2008: 4). Šajā gadījumā tā ir Latgale un latgalieši iepretim pārējai Latvijai un pārējo novadu latviešiem, un – otrādi. Neskatoties uz nereti asajiem toņiem „oponenta” nomelnošanā, pētāmajos laikrakstos ir sastopami arī „oponenta” konkretizācijas mēģinājumi. Piemēram, avīze „Latgolas Vārds” precizē: *Vairokums nu jim [, „baltiešim”, izņemot latviešu nacionālistus – V. M.] uzatur vysā teicami atteiceibā uz latgalīšim* (Susejs 1924 b). Arī avīzē „Latvis” ir sniegts šāds „precizējums”: *Latgales zemes arājs nav naidīgs baltietim. Bet ko dara Latgales inteligence?* (S. 1922). Abos minētajos laikrakstos tiek secināts, ka Latgales/ latgaliešu pretnostatījumu pārējai Latvijai pirmajā gadījumā veic Nacionālās apvienības pārstāvji, otrajā – latgaliešu politiķi.

Izvēlētajos laikrakstu citātu fragmentos atklājas gan diskursīvie temati, gan arī skaidrojošie, apvainojošie, attaisnojošie u. tml. viedokļi un argumenti, lai radītu pozitīvu paštēlu un negatīvu „oponenta” tēlu. Laikrakstu citāti ļauj arī konstatēt lingvistiskos paņēmienus, kādi izmantoti argumentācijas akcentēšanai un „pretinieka” nomelnošanai. Piemēram: *Latgales čangalizēšana* (Lapiņš 1929); *oklī Reigas nacionālisti* (Red. 1925 h) u. tml.

Nošķīruma baltieši – latgalieši diskursīvie temati un vērtējumi latgaliešu laikrakstos

Viens no vairāk izplatītākajiem tematiem attiecībā uz „baltiešiem” ir latgaliešu asimilācijas draudi, visupirms – attiecībā latgaliešu valodu: *Taidis Endzeļins nairedz myusu izluksni un gribātu dreizok jū iznycynot* (Susejs 1924 a; *Seņ jau zynoms, ka myusu meili broli baltiši grib latgališus samalt un porkauseit sovā kotlā* (Red.

1922 d). Asimilācijas politiku aktīvi īsteno tieši nacionālisti (Nacionālā apvienība), kuru vidū valda *zooloģisks naidis pret vysu latgaliskū* (Nīdra 1933) un valdība, kura *ikwinu latgališu prasību sauc par separatizmu* (Red. 1922 i). Tiek atzīts, ka latgalieši šajā ziņā ir lielāki Latvijas patrioti nekā „baltieši”, jo *mes taču голу-golā asam vīna tauta* (C. 1927). Neskatoties uz to, „tautas brāļi – nacionālisti” diskriminē Latgali un latgaliešus: *Baltišu „urracionalisti” ji mok tikai šaipetis par Latgolū un latgališim* (Susejs 1924 b). *Pec daudzū kurzemniku un vidzemniku uzskota Latgola ir jo na Centralo, tad vysmoz Priksš Azija, kur veļ var saredzet 16. godu simteni* (S., I. 1932). Savukārt latgalietis pacietīgs pret šiem apvainojumiem, *bet jozyna, ka vysam ir sovs mars* (Brics 1929).

Tā kā Latgalē bija liela dzimstība un lauku apvidos bija vērojama relatīva pārapdzīvotība, ik gadu vairāk kā 20 000 Latgales iedzīvotāju pameta Latgali, lai dotos peļņas darbos uz pārējiem Latvijas novadiem (Malahovskis 2014a: 131). Turklāt ap 8000 no viņiem Latgalē neatgriezās, palikdami uz pastāvīgu dzīvi pārējā Latvijā (Malahovskis 2007: 149). Uz norādījumiem un bažām „baltiešu” laikrakstos, ka latgaliešu ārpus Latgales kļūst arvien vairāk, laikraksts „Latgolas Vārds” lieto asu toni: *Naboga latgalit, tevi beistas; par tevim dumojut baltišam cyskas tric nu bailem! Tu ikarojut Baltiju! Mes varam sagaidit laikus, kod baltiši soks byuвет uz Latgolas rubežom kinišu myuru un lobok importēs kirgizus lauku apstrodošonai, nakai laiss ikarotojus – latgaļus* (Kibeļņiks 1929).

Nākošais tematiskais loks latgaliešu avīžu rakstos ir saistāms ar garīgumu, ētiku, kultūru. Tiek pretnostatīts „baltiešu” materiālisms iepretim latgaliešu garīgumam: *Baltišu sausais biži vin rupais materijalizma gors ir pretīgs kotram etiski audzynotam cylvakam un sevišķi myusu idealai latgališu jaunotnei, kura zam katoļu ticības ispaيدا cenšas uz tykumiskom vertibom uz personības piļņibu* (M., J. 1926). „Baltiešu” materiālisma pamatā ir lielā sociāldemokrātu ietekme, tāpēc te valda egoisms un *rubļa morale* (Trasuns 1925). Materiālisma gars ietekmē arī kultūru, jo sevišķi literatūru: *Latvišu [t. i., „baltiešu” – V. M.] jauno literatura ir vysleidza kai mežuņu dejas muzyka, kai trokajs džesbends, kas najauki tric ausu bungodeņu* (K-iks 1932). Savukārt latgalietis, lielā mērā pateicoties Katoļu Baznīcai, kura kā vienīgā tīri latgaliskā nacionālā iestāde ir izsargājusies no „baltiešu” ietekmes (Red. 1934 g), *ir vismiligoks, sirsnigoks, pazemigoks, dzeives priceigoks un t. t. (...) lai gon ar materialu kulturu (...) ir palicis ipakaļ* (M., D. 1927).

Nozīmīgi ir arī ekonomiska rakstura temati, kuros tiek akcentēts, ka „baltieši” lielā mērā dzīvo uz Latgales rēķina, izmantojot latgaliešu strādnieku un laukstrādnieku darbu. 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā pasaules ekonomiskās krīzes apstākļos, ievērojama vieta laikrakstu slejās ir atvēlēta jautājumiem par valsts naudas izsaimniekošanu. Atzīstot, ka arī daži latgaliešu ierēdņi ir piesavinājušies lielākas vai mazākas naudas summas (Red. 1933 a), tomēr tas nav salīdzināms ar „baltiešu mahinācijām”, kurās pazūd miljoni valsts naudas. Tas tiek uzsvērts tieši avīžu rakstu virsrakstos, piemēram: *Miljonu zagļi* (Č. 1930); *Veļ baltiši pisavynojuši valsts naudu* (Red. 1933 k) u. tml. Savukārt atbilde uz latgaliešu ierēdņu finanšu pārkāpumu

atspoguļojumu „baltiešu” laikrakstos ir šāda: *Jo latgališi sovōs avizēs soktu registret vysas „symtprocenteigas” latvišu bledeibas, tad, druši vin, „navalstiskim” latgališim vajadzatu izdut specialu dinas avizi* (S. 1933).

Apkopojot diskursīvos tematus latgaliešu laikrakstos, iespējams noteikt konstruētos opozicionāros priekšstatus par divām tautas grupām – „baltiešiem” un latgaliešiem:

„Baltieši”	Latgalieši
Latgaliešu asimilētāji un nīdēji	Līdzvērtīgi pārējo Latvijas novadu latviešiem
Nacionālisti, šovīnisti	Patrioti
Materiālisti (morāli degradējušies)	Ticīgi (augsta morāle)
Latgaliešu izmantotāji, valsts naudas izsaimniekotāji	„Tautas brāļu” ekonomiski izmantoti

Jautājumā par lingvistisko paņēmienu izmantošanu argumentācijas akcentēšanai izdalāmas divas jomas: 1) attiecībā uz Latgales reģiona ģeogrāfiskajiem apzīmējumiem, piemēram, kas ir Latgale „baltiešu” skatījumā: *Jo na Centralo, tod vysmoz Priķš Azija* (S., I. 1932); *Jaunō Gambija* (Red. 1934 f) u. c.; 2) attiecībā uz „baltiešiem” – *oklī Reigas nacionalisti, nacionāl-šovīnisti* (Red. 1925 h); *myusu pretinīki pseudonacijonalisti* (Sylovs 1924); *vinibas jauceji* (Susejs 1924 b); *lītoj cytu volūdu, vairok saprūtamu „čyuliskū”* (Red. 1934 e); *zoologisks naidis pret vysu latgaliskū* (Nīdra 1933); *miljonu zagļi* (Č. 1930) u. c.

Nošķīruma *latgalieši* – *baltieši* diskursīvie temati un vērtējumi „baltiešu” laikrakstos

1919. un 1920. gadā „baltiešu” laikrakstos Latgale tiek tēlota kā Vidzemes, Kurzemes un Zemgales latviešiem svešs, savā ziņā eksotisks, novads – *terra incognita* (G., J. 1920). Taču sākot ar 1920. gada otro pusī, kad latgaliešu deputāti Satversmes sapulcē aktīvi iestājas par Latgales īpatnību respektēšanu ar likumdošanas iespējām, galvenais diskursa temats ir vērsts uz Latgales latviešu (latgaliešu) separātismu. Latgale ar tās daudzveidīgo etnisko sastāvu nereti tiek uzlūkota kā apdraudējums nacionālai Latvijas valstij. Sevišķi aktīvi to dara tā saucamie „vietējie baltieši” – no citiem Latvijas novadiem Latgalē ieceļojušie ierēdņi – avīzē „Latgales Ziņas”, kā arī iepriekš pieminētās Nacionālās apvienības pārstāvji savā oficiozā. Īpaši asi rakstu toņi vērojami 20. gadu beigās. Avīzes „Latvis” galvenais redaktors Kārlis Lapiņš jau šādi raksturo daļā Latvijas sabiedrības valdošos priekšstatus par Latgali: *Kultūras darbiniekiem Latgale ir civilizācijas džungļi, karavīriem – kādreizējie tālie „krievi”, vai „krievos iešana”, bet visiem pārējiem – „Sibirija”* (Lapiņš 1928).

Avīze „Latvis” dara zināmu, ka *Rīgai jāzina arī tā rūgtā patiesība, ka latgaļi neko nedara šī mūsu dzimtās zemes novada [Latgales – V. M.] garīgai latviskošanai*(..) Tāpēc latviešiem drīzumā būs jāpadomā ne vien par Latgales pilsētu, bet visas Māras zemes latviskošanu (Lapiņš 1928). Laikraksts „Latgales Ziņas” uzsver apdraudējumu: *Tur dveš jau tīri dzīvniecisks naidis. Un šis naidis dien dienā ar tīri*

afrikanisku neatlaidību tiek iepotēts tā saucamai Latgales tautai. (..) Ap Latgali savelkas žņaudzošs mezgls. Tur ir vairs tikai neliela grupa valstiski domājošu ļaužu, kas vēl it kā cer, ka Latgales neizslīdēs no kopējās valsts klēpja (Lapiņš 1929).

Latgalieši raksturoti kā ļoti nepateicīgi, jo „baltieši” ir atbrīvojuši Latgali no lieliniekiem, izlējuši savas asinis par Latgales brīvību, bet tagad, dzīvojot un strādājot Latgales labā, *ir vajāti un terorizēti, nostādīti par svešiniekiem, ienācējiem un ienaidniekiem, kuri visdrīzākā laikā no šejienes ir jāpadzen, ko latgalieši arī pakāpeniski izved dzīvē (Red. 1932 b).*

Temats par Latgales iedzīvotāju etniskajām un arī fiziskajām īpatnībām ir saistāms ne tik daudz ar Latgales separātisma tematiku, cik ar eigēnikas ideju izplatību. 20.–30. gados pasaulē populāras bija eigēnikas idejas par „vērtīgāko” cilvēku skaita pavairošanu un „mazvērtīgāko” samazināšanu. Arī Latvijā šo ideju apspriešanā un popularizēšanā aktīvi piedalās dažādu zinātņu pārstāvji. 1923. gadā brošūrā „Kā nodrošināt mūsu tautas nākotni” ārsts Jānis Liepiņš raksta: *Mūsu tautas nākotne būs droša, skaista un slavēna, ja visa mūsu dzīve būs celta uz rasu higiēnas pamatiem (Zelče 2006: 100).* 20. gadu beigās medicīnas doktors Eduards Akermanis mēnešrakstā „Burtnieks”, rakstot par Latgales iedzīvotājiem, atzīmē: *Latvieši, lietavieši, krievi, baltkrievi, poļi un žīdi te jaukušies juku jukām, un rezultātā radies etnogrāfisks tips ar ļoti negatīvām rasu bioloģiskajām īpašībām (Akermanis 1928: 821).* Tautsaimnieks Alfrēds Ceihners analītiskajā žurnālā „Economists” rakstā par nacionālajām minoritātēm Latvijā norāda uz Latgales iedzīvotāju fiziskajām īpatnībām. Raksta autors uzsver, ka Latvijā tikai 60% no iedzīvotāju dabiskā pieauguma veido latvieši, pie tam 38% no tiem ir *fiziskā, kulturālā un saimnieciskā ziņā samērā mazvērtīgie Latgales latvieši (Ceichners 1930: 322).* Fiziskā mazvērtība tiek pamatota ar to, ka rekrūšu vidējais augums Latgalē periodā no 1920. līdz 1927. gadam bija 168,8 cm, kamēr pārējā Latvijā – 170,9 cm. *Fiziski vāji attīstīti un ar dažādām slimībām un kaitēm rekrūši Latgalē sastāda par 35% lielāku procentu no visiem rekrūšiem nekā, piem., Zemgalē. Viss tas liecina par Latgales iedzīvotāju vispārējo fizisko mazvērtīgākumu (..) trūcīgiem saimnieciskiem, nehigiēniskiem un citiem dzīves apstākļiem (Ceichners 1930: 322).*

Jāmin, ka attiecībā uz jauniesaucamajiem no Latgales, tiek pārmests absolūts patriotisma trūkums un no tā izrietošā izvairīšanās no dienesta. Avīzē „Latgales Ziņas” asā tonī norādīts: *Nekur jaunķareivju simulācijas nav novērojamas, kā atsevišķos Latgales novados. (..) Latgales jaunieši taču neies kalpot Rīgas baltiešiem un aizsargāt viņu zemi! (..) Nē! Tad jau labāk izdurt ausi, vai sadzīt stikla drumsklas ikros! (Lapiņš 1929)*

Arī Latgalē dominējošais katolicisms nepaliek bez ievēribas. Jāatzīmē, ka Latgalē katoļticīgie veidoja 60% no iedzīvotāju kopskaita, bet visā Latvijā tikai – 23% (Malahovskis 2014 b: 52). Attiecības starp Latvijas katoļu un luterāņu baznīcām sevišķi pasliktinājās pēc 1922. gadā noslēgtā konkordāta ar Vatikānu, kas paredzēja ne tikai zināmas privilēģijas Latvijas Katoļu Baznīcai, bet arī tolaik luterāņiem Rīgā piederošās Jēkaba baznīcas nodošanu katoļu vajadzībām.

Pēc rakstu sērijas avīzē „Latgolas Vārds” par M. Luteru (no katolicisma pozīciju skatpunkta), avīzē „Latgales Ziņas” seko atbilde: *Ja Latgalē nebūtu katolicisma, tad arī mūsu Latvija varētu nostāties līdzās Skandināvijas valstīm –, bet pagaidām, cik sāpīgi arī tas nebūtu, Latvijai jāiztukšo rūgtais biķeris, ko raudzē katoļu baznīcas klerikālisms* (Logoss 1931).

Savukārt ekonomiska rakstura diskursīvajos tematos uzsvērts, ka Latgale nespētu saimnieciski pastāvēt, ja nebūtu „baltiešu” un valdības pabalstu (Za-is 1931).

„Baltiešu” laikrakstos izdalāmi šādi konstruēti priekšstati par abām tautas grupām:

Latgalieši	„Baltieši”
Separātisti, apdraudējums Latvijas nacionālajai vienotībai	Valstiski domājoši
Etniski nepilnīgi latvieši	Īstie latvieši
Katoļi	Luterāņi
Dzīvo uz pārējās Latvijas rēķina, saimnieciski atpalikuši	Palīgi un padomdevēji

Kā lingvistiskos paņēmienus Latgales ģeogrāfiskajam apzīmējumam var minēt metaforiskus apzīmējumus ar izteikti negatīvu konotāciju, piemēram, – *Latvijas Sibīrija; terra incognita* (G., J. 1920).; *baltiešu Sibīrija* (Lapiņš 1928); *Austrumu nomale* (Skujenieks 1931) u. c. Uzskatu, attieksmju veidošanā attiecībā uz Latgali un latgaliešiem der atzīmēt arī šādus ekspresīvus, neiecietīgu attieksmi demonstrējošus apzīmējumus – *nekulturālā pirmatnējā Latgale* (Akermanis 1928); *Latgales čangalizēšana; latgaliešu separatisti; neattīstītais latgalis* (Lapiņš 1929) u. c.

Latgaliešu un „baltiešu” laikrakstos kopumā var izdalīt gan diskursu kopīgo, gan atšķirīgo tematiku. Abu pušu – latgaliešu un „baltiešu” – laikrakstos kopīgās tematikas jautājumi izdalāmi saistībā ar:

- diskrimināciju – latgalieši diskriminē „baltiešus”, un – otrādi;
- ekonomiku – Latgale nevar saimnieciski pastāvēt bez valdības pabalstiem, savukārt pārējās Latvijas uzplaukums nav iedomājams bez Latgales darbaspēka;
- kultūru un morāli – katra tautas daļa tiek uzskatīta kā augstākas kultūras un morāles nesēja;
- etniskās vienotības problēmu – katra no sabiedrības grupām to kavē. Plašākos tautas slāņos gan Latgalē, gan pārējā Latvijā valdot lielāka vai mazāka sapratne, bet šķelšanās garu uzkurina politiķi un inteliģence.

Savukārt diskursu atšķirīgā tematika izskan, runājot par tādiem jautājumiem kā:

- abu tautas daļu atšķirīgā vēsturiskā pieredze, sevišķi – poļu un krievu kultūras ietekme Latgalē un vācu kultūras – pārējā Latvijā;
- valodu – latgaliešu valodas dominanti Latgalē un latviešu literāro valodu pārējā Latvijā;
- konfesionālo piederību – katolicisma dominanti Latgalē, protestantisma – pārējā Latvijā;
- Latgales latviešu (latgaliešu) separātisma jautājumu – latgaliešu presē

apgalvojumos, ka Latgalē separātisma nav, „baltiešu” presē – par Latgalē valdošo separātismu.

Nobeigums

Kopumā jāsecina, ka Latgales īpatnību jautājums latviešu preses saturā, sevišķi nacionālkonservatīvās, bija atspoguļots daudzveidīgi. Balstoties uz pētījuma bāzi veidojošajiem rakstiem, var konstatēt, ka analizētie diskursi nebija vērsti uz sadarbību, bet gan gluži otrādi – uz abu tautas daļu atsvešināšanos. Turklāt diskursi preses slejās, kurās dominēja negatīvie priekšstati un pieredze par Latgales īpatnībām, kā arī Latvijas novadu un tautas daļu (latgaliešu un „baltiešu”) vienotību, vismaz netieši sekmēja Latvijas valsts nelabvēļu aktivizēšanos. Piemēram, laikrakstā „Slovo” norādot, ka separātismu ir atbalstījuši visi Latgales poliskie darbinieki, akcentē, ka tālāk šos latgaliešu politiķu centienus ir pārņēmuši komunisti [LR nelegāla politiskā partija – V. M.], pieprasot pilnīgu Latgales autonomiju (Вилнис 1927).

30. gadu sākumā tiek konstatēts, ka *latgališu un baltiešu sasprašonas un kupdarbeibas vaicojums ir vacs un apdilis* (S., I. 1932). Neilgi pirms 1934. gada Kārļa Ulmaņa valsts apvēsuma avīze „Latgolas Vārds” publicē šādas rindas: *Jau pīcpadsmīt godu [kopš 1919. gada – V. M.] nu vītas teik cylots „Latgales jautājums”, teik skaidrotas baltiešu un latgaļu atteiceibas, bet nūskaidrots veļ nav nikas. (...) Nacionalistu diktatoriskajai varai nūsadybinojūt, ar vīnu skaistu dekretu Latgola tiks pasludynota par jaunū Gambiju ar boltim latgaļu negerim, kurim ari sōks pīmārot koloniju pōrvaldes režimu* (Red. 1934 f). Komentārus neprasa arī avīzē „Latvis” 1934. gada aprīlī publicētais raksts ar nosaukumu „Latgale un Latvija – divas autonomas valstis” (D., V. 1934).

Nodibinoties K. Ulmaņa autoritārajam režīmam (1934–1940) un pastiprinoties latviskošanas tendencei visās jomās, latgaliešu asimilācijas tendences pastiprinājās jau praksē, sevišķi mēģinājumos izskaust latgaliešu valodu un literatūru. Tas savukārt ar jaunu sparū aktivēja latgaliešu inteliģences pārstāvjus. 1939. gadā Latgalē bijušais politiķis Francis Kemps izveido nelegālu organizāciju, tā dēvēto *Dzelžu leģionu*, kura iestājas par Latgales autonomiju (Ščerbinskis 2005: 65).

Noslēgumā jāatzīmē, ka pētījums ir turpināms vismaz divos virzienos:

1) paplašinot tā bāzi (t. sk. ar minoritāšu presi) un hronoloģiskās robežas (K. Ulmaņa režīma laiks (1934–1940); Latgales reģionālās identitātes problēmjautājumi pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas/ globalizācijas un glokalizācijas apstākļos);

2) diskursu tematiku un intensitāti presē sasaistot ar sociālpolitiskajiem, ekonomiskajiem un kultūras procesiem sabiedrībā.

AVOTI

- Akermanis, Eduards (1928). Apdraudētā latvju tauta. *Burnieks*, 9. 819–831.
- Brics, J. (1929). Sakarā ar „Latgales Ziņu” rokstim. *Latgolas Vārds*, 38.
- Centrālā statistikas pārvalde (2015). *Latvijas iedzīvotāju etniskais sastāvs*. http://www.csb.gov.lv/sites/default/files/skoloniem/iedzivotaji/etniskais_sastavs.pdf, sk. 07.12. 2015.
- C. (1927). Sopīgi jautājumi. *Latgolas Vārds*, 6.
- Ceichners, Alfreds (1930). Galveno tautību loma Latvijas saimnieciskajā dzīvē. *Ekonomists*, 8. 321– 329.
- Č. (1930). Pormatumi latgališim navītā. *Latgolas Vārds*, 49.
- D., V. (1934). Latgale un Latvija – diwas autonomas walstis. *Latvis*, 3726.
- G., J. (1920). Mahcaties pasiht Latwiju. *Latwijas Sargs*, 131.
- Kibeļniks, D. (1929). Latgališi apdraudut latvju tautu! *Latgolas Vārds*, 2.
- K-iks, D. (1932). Naida un malu pabyras nu baltīšu dorza. *Latgolas Vārds*, 7.
- Lapiņš, Kārlis (1928). Dzīve „Baltiešu Sibīrijā”. *Latvis*, 2085.
- Lapiņš, Kārlis (1929). Latgaliešu pārmērības un baltiešu uzdevumi. *Latgales Ziņas*, 36.
- LRSSS (a) – Latvijas Republikas Satversmes sapulces stenogrammas. 4. ses., 1525. sl.
- LRSSS (b). 5. ses., 2848., 2849. sl.
- Logoss (1931). Rokas nost no mūsu ticības! *Latgales Ziņas*, 2.
- M., D. (1927). Baltiši un mes. *Latgolas Vārds*, 37.
- M., J. (1926). Vai latgaliba brīsmōs. *Latgolas Vārds*, 42.
- Nīdra, Jōnis (1933). Uz kurīni vad baltīšu nacionālisms? *Latgolas Vārds*, 39.
- Red. (1933 a). Baltišim nuzuda 1 miljons latu. *Latgolas Vārds*, 20.
- Red. (1932 b). Brēcošas netaisnības Latgalē. *Latgales Ziņas*, 14.
- Red. (1915 c). Kai mes paši sewi saucam? *Drywa*, 41.
- Red. (1922 d). Latgališi, sorgites! *Latgolas Wārds*, 11.
- Red. (1934 e). Latgaļu politikas pamati. *Latgolas Vārds*, 5.
- Red. (1934 f). Latgaļu politikas pamati. *Latgolas Vārds*, 4.
- Red. (1934 g). Latgaļu politikas pamati. *Latgolas Vārds*, 11.
- Red. (1925, h). Latgolas vajadzības un jūs apmirinošona. *Latgolas Vārds*, 1.
- Red. (1922 i). Myusu waldības nacijaļa politika. *Latgolas Wārds*, 30.
- Red. (1921 j). Nawar waira kluset! *Latgolas Wārds*, 26.
- Red. (1933 k). Veļ baltīši pisavynojuši walsts naudu: vīns – 250 000, ūtrys – 50 000 rybļu. *Latgolas Vārds*, 31.
- S. (1922). Latgales separatisms. *Latvis*, 302.
- S. (1933). Uzbrukumi latgališim narimst. *Latgolas Vārds*, 14.
- S., I. (1932). Vyslatvisko kuļtura. *Latgolas Vārds*, 39.
- Skujenieks, Margērs (1930). *Trešā tautas skaitīšana Latvijā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Skujenieks, Margērs (1931). Vairāk vērtības austrumu nomalei. Tautību jautājums Latgalē. *Latviešu Balss*, 12.
- Susejs (1924 a). Globit latgališu izluksni! *Latgolas Vārds*, 18.
- Susejs, V. (1924 b). Vīnības jaucēji. *Latgolas Vārds*, 31.
- Sylovs, A. (1924). Pyulejas istotit un maldynot. *Latgolas Vārds*, 3.
- Trasuns, Francis (1925). Baltiši un latgališi. *Zemņika Bolss*, 22.
- Trasuns, Jezups (1922). Latgolas politika. *Jaunō Straume*, 2.
- Za-is, J. (1931). Naidis navītā. *Latgolas Vārds*, 83.
- Вилнис, В. (1927). Сепаратизмъ въ Латгаліи и борьба съ нимъ. Слово, 509.

LITERATŪRA

- Brolišs, Jāzeps (2000). *Nacionālie procesi (būtība, tipi, veidi, pretrunas, izpausmes)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Delanty, Gerard, Wodak, Ruth, Jones, Paul (2008). *Identity, belonging and migration*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Ivanovs, Aleksandrs. (2008). Historiogrāfija kā reģionālās identitātes balsts: ieskats Latgales vēstures historiogrāfijā. *Latvijas vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Jēkabsons, Ēriks, Ščerbinskis, Valters (sast., 2006). *Latgaliešu politiķi un politiskās partijas neatkarīgajā Latvijā*. Rīga: Jumava.
- Kļavinska, Antra (2012 a). Čangaļi. Šuplinska, Ilga (zin. red., 2012). *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca I*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Kļavinska, Antra (2012 b). Čiuļi. Šuplinska, Ilga (zin. red., 2012). *Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca I*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Malahovskis, Vladislavs (2014 a). *Mērnieku laiki Latgalē (20. gadsimta 20. gadi)*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Malahovskis, Vladislavs (2014 b). Some Aspects of the Relations between Catholic Church and the State in the Independent Latvia: the Concordat and the Preservation of Principles of Christian Ethics. *SOTER (Journal of Religious Science)*, 49 (77). Kaunas: Faculty of Theology at Vytautas Magnus University. 51–62.
- Malahovskis, Vladislavs (2007). Lauku iedzīvotāji Latgalē 20. gadsimta 20. gados: daži dabiskās un mehāniskās kustības aspekti. *Vēsture: avoti un cilvēki. XVI zinātniskie lasījumi*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes apgāds „Saule”. 147–153.
- Počas, Kārlis (1997). 1917. gada Rēzeknes apvienošanās kongress un tā nozīme Latgales vēsturē. *Rēzeknes kongress (1917–1997). Zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība. 5–16.
- Ščerbinskis, Valters (2005). Ieskats latgaliešu separātisma jautājumā: „Dzelžu leģiona” memorands 1939. gadā. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, 8. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Humanitārā fakultāte. 62–73.
- Zelče, Vita (2006). Vara, zinātne, veselība un cilvēki: eigēnika Latvijā 20. gs. 30. gados. *Latvijas Arhīvi*, 3. Rīga: Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija. Latvijas Valsts vēstures arhīvs. 94–137.

Ilga Šuplinska

TICĒJUMU IZPRATNE UN FUNKCIONALITĀTE MŪSDIENĀS: VIĻAKAS PIEMĒRS

Materiāls ir apzināts un savākts Viļakas lauka pētījumā (2014), izveidojot ticējumu korpusu, kurā ir iekļauti dabas vērotāja Viļa Bukša intervijā pierakstītie un vērotāja blogā atrodami ticējumi (529 vienības). Konkrētā raksta mērķis – atklāt ticējuma kā žanra izpratni un funkcionalitāti mūsdienās, izmantojot Viļakas lauka pētījumā iegūtos datus.

Atslēgas vārdi: dabas ticējumi, prognozējošā, regulatīvā, informatīvā funkcijas, Vilis Bukšs, Viļaka, lingvokulturoloģija.

CONTEMPORARY UNDERSTANDING AND FUNCTIONALITY OF BELIEF: THE CASE OF VIĻAKA

Students of the philology program at Rēzekne Higher Education Institution have been participating in field research since 2002. The subject of field research conducted in Viļaka – folk belief and superstition – was not chosen by chance. While conducting an expedition, information was received that Viļaka has several natural observers who study and record beliefs; however, during the period of field research only Vilis Bukšs, one of Latvia's most famous naturalists, agreed to share his experiences. 58 respondents were surveyed in Viļaka, and 130 beliefs were recorded between 19 respondent interviews.

Linguoculturological and linguocognitological analysis principles were used in the research (Wierzbicka 1997, Krasnikh 2003, Maslova 2004, Sabimova 2013, Fattakhova, Kulkova 2015). As previously mentioned, the empirical material consists of Bukšs' catalogue of beliefs (529 units), in addition to those collected in Viļaka (~130 units), illustrating comprehension on the part of the respondents of contemporary genres of belief.

The article is divided into two main sections: the genres and functions of beliefs, and Bukšs' calendar of beliefs and language profile.

Contemporary belief is studied from the perspective of genre as well as language. There are various definitions that describe the genre of belief. In this article – belief is a genre of short folklore that influences human behavior, and which is primarily implicated in connection with natural phenomena, the qualities of objects and life events.

The functionality of belief is an issue which is widely investigated in contemporary Russian linguocultural research (Kharchenko 1992, Khristoforova 1998, <http://dx.doi.org/10.17770/latg2015.7.1212>

Chuprinina 2010, etc.), which has designated the following functions of belief:

- prognosticating, predicting the near or far future, when the current situation is known, having a pragmatic, often utilitarian nature;
- regulating, helping to rhythmically organize work, and ensure proper plans and sequences are followed;
- informing, especially in regards to household beliefs: superstition is entropic (...) and the genre of superstition fosters a unique and rare talent – awareness of the current day, and respect for the fleeting and present moment (*Chuprinina 2010*).

It must be noted that due to its structure, belief is a changing genre, which continues to be formed and developed even today. This reinforces certain keywords as inherent characteristics of belief (in terms of content dominance) such as situativism, associativity, variability (*Agapova 2012: 7–8*). During the formation of belief, nominative function is primary. However, over time this may lose its relevance, so at least two other belief functions are important and in the foreground when examining belief as a passive observer or researcher, namely:

- cumulative¹: to accumulate in its content and save not only individual experience, but also information about the life circumstances of a culture, its history, culture and geography (*Vereshchagin 1983: 95*)
- informative: Beliefs, offering information to people about what is happening in that exact moment, that which has happened or will happen, shape human action (*Khristoforova 1998: 32*).

The bulk of recorded beliefs (70%) were found in to be documented in Bukšs' catalogue of beliefs (collected from February 2008 to December 2015, available from <http://meiravietis.typepad.com/mans/2008/02/index.html>).

Bukšs' natural observation calendar (see Table 2, "Bukšs' natural observation calendar") is designed, firstly, on the basis of the solar (the Latvian year) and lunar calendar; secondly, upon natural observation dates (usually holidays) in the old and new styles; however, this is not followed throughout the entire calendar year. Additionally, the calendar provides "new" (especially Christian or Roman Catholic) holidays and traditional observations, as well as Slavic (Orthodox) calendar holidays. Similarly to the old and new style dates, Slavic holidays are also only fragmentally displayed.

It can be concluded that the fusion of ancient Latvian, Catholic and Orthodox traditions with Slavic holidays serves 1) for more accurate weather prediction, 2) to emphasize lunar phase (especially new and full moons) in the weather watching process, 3) to highlight the specific qualities of borderlands, pointing to the similarities between natural/geographic and historical/cultural processes.

In total, field research in Viļaka reflects a fairly typical attitude towards folklore (which is perceived as used by our ancestors, but rarely used nowadays) and beliefs. Paradoxically, many citizens of Viļaka² (a typical county in many ways) harbor

¹ Extended also to sayings and proverbs.

² Specific examples and stories will be featured in the DVD „Viļakas ticējumi” ‘Beliefs in Viļaka’ (currently in production).

superstitions, but stress that they are Christian and respect the rituals and traditions of the Church. At the same time, many mention beliefs associated with black magic, such as the evil eye. The field study also managed to record relatively many stories about unexplained phenomena and events that, as it turns out, many others also believe, even though they are reluctant to share them.

Estrangement from nature, trust in various sources of information and the negative, skeptical attitude of the church frames belief as meteorological, minimizing discourse of its ability to explain regularities in life; however, at the same time real superstitious beliefs are still clearly visible – premonitions associated with visceral reactions, vegetable planting, growth observations, etc., and the discourse of belief is certainly present for the people of Viļaka. In general, however, superstitions have lost their regulative and informative functions, and the prognostic function is more associated with a desire for peace of mind, rather than reliance upon self-evident assumptions to forecast the future.

Bukšs' natural observation calendar shows that belief today is of fundamental importance to the world order, natural processes and the modeling and interpretation of human behavior.

Keywords: nature beliefs, prognostic function, regulative function, informative function, Vilis Bukšs, Viļaka, linguoculturology.

Ievads

Rēzeknes Augstskolas filoloģijas programmas studējošie lauka pētījumos piedalās kopš 2002. gada³. Savāktie dati tiek izvietoti vietnē <http://folkloru.ru.lv>, izmantoti pētniecības darbu rakstīšanā, pilnā apjomā atrodami RA Baltu filoloģijas pētnieciskajā centrā, savukārt kopš lauka pētījuma Ciblā ir izdoti pieci bilingvāli mācību un izziņas izdevumi (DVD formātā): „Cyblys meiklis” (2009), „Aulejis anekdoti” (2010), „Ondrupinis roksti” (2011), „Kaunatys vītu vuordu stuosti” (2013), „Baļtinovys receptis” (2014)⁴. Jāpiebilst, ka izdevuma pamatmērķis ir parādīt kāda folkloras žanra transformāciju mūsdienās un izcelt senču dzīvesziņas noturīgumu un nozīmīgumu arī mūsdienu cilvēka dzīvē. Ir vairāki apakšmērķi, kas tiek ievēroti, ņemot vērā, ka izdevuma mērķauditorija ir samērā plaša un daudzveidīga sabiedrības daļa:

1) pagasta iedzīvotājiem – celt pašapziņu, uzsvērt viņu pašu vērtības, dzīvesziņu, unikalitāti,

2) studējošajiem – apliecināt komunikatīvās spējas, attīstīt pētnieciskās prasmes,

³ Šī pētījuma autore piedalījies šādos lauka pētījumos: Lendžu pagastā Rēzeknes novads (2002), Bērzgales pagastā Rēzeknes novads (2003), Riebiņu novadā (2004), Līksnas pagastā Daugavpils novadā (2005), Nautrēnu pagastā Rēzeknes novadā (2006), Ciblas novadā (2009), Aulejas pagastā Krāslavas novadā (2010), Andrupenes pagastā Dagdas novadā (2011), Kaunatas pagastā Rēzeknes novadā (2012), Baltinavas novadā (2013), Viļakā (2014), Dagdā (2015).

⁴ Pētījuma autore ir disku scenāriju autore, kopā ar režisoru Māri Justu veidojot video stāstu par konkrētās vietas folkloras tradīcijām.

gūt pārliecību par senču vērtību saglabāšanas nozīmīgumu un izdzīvot personisku iesaisti šajā procesā,

3) skolotājiem – piedāvāt mūsdienīgu mācību materiālu novadmācības (folkloras, kultūrvēstures, valodas u. c.) vielas apguvē, nostiprināšanā, darba formu dažādošanas iespējās.

Katra izdevuma veidošanā ir svarīga noteiktā žanra teorētiskās literatūras apguve, lai varētu atklāt žanra īpatnības, funkcionalitātes maiņu, tradīciju noturīgumu vai tieši pretēji to aizmirstību.

Viļakas lauka pētījuma žanrs – ticējumi – nebija izvēlēts nejauši. Dodoties ekspedīcijā, tika ievākta informācija par to, ka Viļakas pusē ir vairāki aktīvi dabas vērotāji, kas apzina un fiksē dabas ticējumus, taču lauka pētījuma laikā tikai Latvijā pazīstamākais dabas vērotājs Vilis Bukšs piekrita dalīties savā pieredzē. Viļakā tika aptaujāti 58 respondenti, 19 respondentu intervijās ir fiksēti ~ 130 ticējumi. V. Bukšs sarunas laikā atklāja ~ 60 ticējumus, tai pašā laikā viņa veidotajā blogā (<http://meiravietis.typepad.com/mans/>) ir atrastas un ticējumu korpusā ierakstītas 529 ticējumu vienības pa mēnešiem, atsevišķi vēl sniedzot 14 ticējumu kopas pēc atslēgas vārda.

Domājot par DVD izdevuma struktūru un saturu, nācās konstatēt, ka latviešu folkloristikā atsevišķu pētījumu par ticējuma žanru nav nemaz tik daudz. Tie ir tapuši 20. gs. vidū⁵ vai arī ticējuma žanram ir atvēlēta ilustrējoša vieta plašākos pētījumos, daudz nepakavējoties pie šī žanra specifikas⁶. Tāpēc konkrētā raksta mērķis – apzināt ticējuma žanra izpratni un funkcionalitāti mūsdienās, ilustrējot iegūtās atziņas ar Viļakas lauka pētījuma piemēriem⁷.

Pētījumā ir izmantoti lingvokulturoloģijas un lingvokognitoloģijas analīzes principi (Wierzbicka 1997, Красных 2003, Маслова 2004, Сабитова 2013, Фаттахова, Кулькова 2015). Kā jau minēts iepriekš, empīriskais materiāls ir V. Bukša dabas ticējumu korpus (529 vienības), kā arī Viļakas vākums (~130 ticējumu vienības), ilustrējot respondentu izpratni par ticējumu žanru mūsdienās. Raksta struktūru veido trīs pamatdaļas: ticējuma žanrs un tā funkcijas, V. Bukša dabas ticējumu kalendāra un valodas raksturojums.

⁵ Šmits, P. (1940–1941). *Latviešu tautas ticējumi*. Rīga: Latviešu Folkloras krātuve. 1.–4. sēj. <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>, Straubergs, K. (1944). *Latviešu tautas parašas*. Rīga: Latvju grāmata.

⁶ Šterna, M. (1998). *Senā gadskārta*. Rīga: Zinātne; Juško-Štekele, A. (2007). *Latgaliešu folklorā*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola; Kursīte, Janīna (2007). *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb novadu vārdene*. Rīga: Madris; Šuplinska, I. (red., 2012). *Latgolys lingvoteritorialuo vuordineica*, II. Rēzekne: Rēzeknis Augstskola; Karaša D. u. c. (sast., 2014). *Latviešu tradīciju enciklopēdija*. Rīga: Liegra u. c., īpaši gadskārtām veltīti izdevumi.

⁷ Pētījums ir tapis ar valsts pētījumu programmas „Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” apakšprojekta „Vērtību izpratne Letonikā” finansiālu atbalstu.

Ticējuma žanrs un tā funkcijas

Folklorists Kārlis Straubergs norāda, ka *paražas saista un noteic tradīcija un tās ir kopīgas lielākam cilvēku daudzumam, dzimtai, novadam, pat tautai, ar rituālu saistību, vairumā bāzējas uz apzinātām vai neapzinātām tautas reliģijas izskaņām resp. ticējumiem un izpaužas raksturīgā darbībā. Tautas paražās līdzīgai darbībai tāpat iet arī ticējumi ar darbības motīviem* (Straubergs 1944: 5). Vairumā gadījumu pētnieki ir vienoti savos uzskatos, apgalvojot, ka ticējumu būtība ir saistāma ar prognozējošo funkciju un ka tā ir tautas maģijas izpausme (piemēram, Фрезер 1980, Juško-Štekele 2007), precizējot tautas maģijas formu – *pasīvā mantika*, kuras pamatā ir vērošana⁸: *Laika vērošana resp. pareģošana visumā pamatota ar objektīviem novērojumiem dabā (...) Meteoroloģisko parādību vērošana ir sevišķi laika paredzēšanai. Šeit par senākiem latviešu ticējumiem dod ziņas 18. gs. sākumā Veigands* (Straubergs 1944: 19, 26).

Līdzīgi kā atsevišķās rietumu tradīcijās K. Straubergs uzsver, ka ticējumi ir diferencēts žanrs, kas var būt par pamatu citiem folkloras žanriem (Straubergs 1944: 7) un laika gaitā ieguvus daudzus apzīmējumus: *tautas ticējumi ir plašs folkloras žanrs, kas ietver izteicienus un uzvedības modeļus, kurus mēdz saukt dažādi: māņticība, tautas ticējumi, maģija, pārdabiskas, vecas sievas pasakas, tautas medicīna, tautas reliģija, laika zīmes, stādīšanas zīmes, apvārdošana, pareģojumi, vēstījumi, zīmes, aizliegumi* (Mullen 1997: 87). Tieši ticējumu klasifikācijas mēģinājumi vieš lielāku skaidrību arī paša žanra izpratnē: *Formālās pazīmes ir mērķveidīga darbība vai arī kāds konstatējums, pie kam pirmā grupa slēpj sevī vairāk vai mazāk noteiktas maģiskas darbības pazīmes, otrā – pieredzes rezultātus* (Straubergs 1944: 7). Ticējumu pētniece Olga Kristoforova formālo ticējuma struktūru raksturo vēl tiešāk: *Ticējums ir vienas frāzes teksts, kas sastāv no divām daļām. Kreisajā pusē ir reālas situācijas vai sapņa apraksts, labajā tiek dots šīs situācijas skaidrojums, nozīme* (Христофорова 1998: 30). Tāpēc šajā pētījumā par ticējumu tiek uzskatīts teksts, kas atbilst minētajām formālajām pazīmēm un šādai definīcijai: *Ticējums ir tāda zīme, kuras interpretācija modelē cilvēka uzvedību (...) Ticējumi koncentrē cilvēka uzmanību uz to, ka apkārtējās pasaules izpausmes ir sava veida zīmju ķēdītes, teksti, kurus var interpretēt kā ziņojumus* (Христофорова 1998: 30). Folkloras pētnieču Valentīnas Харченко un Jeļenas Tonkovas atziņās par ticējumu žanru ir nosauktas vēl vismaz divas būtiskas pazīmes: *ticējumi – laika pārbaudīti pareģojumi, kas pamatā implicīti saistīti ar dabas parādībām, priekšmetu īpašībām un cilvēku dzīves notikumiem* (Харченко, Тонкова 2008: 14). Līdz ar to – ticējums ir īsās folkloras žanrs, kas modelē cilvēka uzvedību un kura pamatā ir implicīta saistība ar dabas parādībām, priekšmetu īpašībām un cilvēku dzīves notikumiem.

Ticējumu funkcionalitāte ir jautājums, kas plaši izvērsti mūsdienu krievu lingvokulturoloģijas pētījumos (Харченко 1992, Христофорова 1998, Чупринина 2010 u. c.), nosaucot šādas ticējumu funkcijas:

⁸ Tā kā ticējumu korpusa pamatā ir dabas ticējumi, tad šeit un turpmāk akcentēti tiks tieši dabas ticējumi un to izpratne folkloristikā, lingvokulturoloģijā.

- prognozējošā, norādot uz tuvāku vai tālāku nākotni, kad esošā situācija ir zināma, tai ir pragmatisks, bieži vien utilitārs raksturs,
- regulējošā, palīdzot ritmiski organizēt darbus, ievērot to secīgumu un plānveidīgumu,
- audzinošā, visvairāk gan tieši sadzīves ticējumos: *ticējums satur sevī entropiju (..) pati ticējuma žanriskā struktūra audzināja grūtu, retu talantu – vērtīgumu pret esošo dienu, cieņu pret acumirkli, tagadnīgo* (Чуприна 2010).

Te gan jāakcentē, ka ticējums pēc savas struktūras ir mainīgs žanrs, kas veidojas un attīstās arī mūsdienās. To pastiprina tādas ticējuma atslēgas vārdam (saturiskajai dominantei) piemītošas pazīmes kā situatīvisms, asociatīve, variatīve (Аранова 2012: 7–8). Tai pašā laikā svarīga arī K. Strauberga fiksētā attieksme pret ticējuma izpratni un analīzi: *Chronoloģijas jautājums šeit ir vēl svarīgāks kā citās folkloras nozarēs, jo ticējumos visvairāk ir dažādu slāņu, dažādu laiku uzglabāto uzskatu, un vairāk tajos patvērušies arī uzskati, ko mūsu laikos vairs neuzskata par aktuāliem, vai arī tādiem, kas noraidīti kā atziņas, pie kam šī noraidīšana savukārt nozīmē arī to apkarošanu resp. iznīdēšanu*⁹ (Straubergs 1944: 6). Tas nozīmē, ka ticējumu veidošanās laikā nosauktās funkcijas tiešām ir primārās, bet laika gaitā tās var zaudēt savu aktualitāti, tāpēc svarīgas ir vēl vismaz divas ticējumu funkcijas, kas izvirzās priekšplānā, ja skatās uz ticējumiem pasīva vērotāja vai pētnieka statusā, proti:

- kumulatīvā¹⁰: *uzkrāj savā saturā un saglabā ne tikai cilvēka pieredzi, bet arī informāciju par tautas dzīves apstākļiem, tās vēsturi, kultūru, ģeogrāfiju* (Береуцзин 1983: 95),
- informatīvā: *Ticējumi, sniedzot cilvēkam informāciju par to, kas notiek šajā brīdī, kas jau ir noticis vai vēl notiks, modelē cilvēka rīcību* (Христофорова 1998: 32).

Ņemot vērā mūsdienu cilvēka skepsi attieksmē pret folkloras mantojumu, bieži vien senču tradīciju nezināšanu un attālināšanos no dabas, var pieņemt, ka tieši šīs pēdējās ticējumu funkcijas dominē arī Viļakas lauka pētījuma fiksētajās atziņās.

Pirms analizēt konkrēto dabas ticējumu korpusu, vēl tikai jāpiemin, ka arī ticējumu klasifikācijā zinātniekiem nav vienprātības. Tiek piedāvāta klasifikācija pēc tematiskā principa (Завьялова 2013: 188–190), biežāk cilvēka dzīves cikla (Hand 1964), gadskārtu ierāžām vai mēnešiem, pēc novērojuma objekta, pēc maģijas veida, pēc iekļauto faktu ticamības, novērojuma objektivitātes. Sekojot Valentīnas Харченко, Jeļenas Tonkovas (Харченко, Тонкова 2008) atziņām, šajā pētījumā ir pieņemts, ka ticējumus iedala trīs lielās grupās: kalendārie, dabas un sadzīves. Dabas ticējumus mēģina iedalīt arī sīkāk: ilglaicīgi, vienkārši (īslaicīgi) un orientējoši (Завьялова 2013: 191), tai pašā laikā orientējoši, norādot uz nepieciešamu,

⁹ K. Straubergs šeit domā kristietības sludinātāju noraidošo attieksmi, kas dominē kopš viduslaikiem; ticējumi saukti par „vana observantia, kvalificējot to tukšumu, nepareizību” (Straubergs 1944: 6), latviski – māņiem, māņticību.

¹⁰ Attiecināma arī uz parunām un sakāmvardiem.

tūlītēju rīcību, ir attiecināmi uz īslaicīgo dabas ticējumu grupu. Tāpēc lietderīgāk ir izdalīt tikai divas grupas: ilglaicīgie un īslaicīgie (Фаттахова, Кулькова 2015: 45). Jāpiebilst, ka analizējamie dabas ticējumi biežāk ir arī fiksētie, proti, saistīti ar kādu konkrētu kalendāro ieražu vai mēneša, gada sākuma datumu, tādējādi *iegūstot precedentu fenomens statusu, kas tautas ticējumos nostiprinājies, pateicoties tautas valodā izteiktajām (nostiprinātajām) „uzvedības normām” un šādu frāžu regulārai izmantošanai sadzīves diskursā* (Кулькова 2011).

Viļa Bukša dabas ticējumu kalendāra raksturojums

V. Bukša ticējumu korpusa (ieraksti apkopoti no 2008. g. februāra līdz 2015. g. decembrim, avots: <http://meiravietis.typepad.com/mans/2008/02/index.html>) tematiskais dalījums ir redzams 1. tabulā „V. Bukša ticējumu tematisks iedalījums”. Turpmākajā pētījumā pamatuzmanība pievērsta tieši dabas ticējumiem, kas veido lielāko daļu no korpusā iekļautajiem ticējumiem (70%).

1. tabula. *V. Bukša ticējumu tematisks iedalījums*

Table 1: *Bukšs’ thematic divisions of belief*

Veids/ mēnesis	I*	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Dabas:	50/ 82	39/ 57	34/ 60	27/ 68	32/ 68	29/ 56	13/ 62	17/ 61	30/ 71	29/ 78	38/ 91	32/ 70
1) ilgtermiņa	44	29	22	21	24	19	10	12	21	21	27	22
2) īstermiņa	6	10	12	6	8	10	3	7	9	8	11	10
Kalendārie	10	23	9	11	9	11	9	5	4	8	4	9
Sadzīves	1	6	2	2	6	11	-	6	8	-	-	5
Kopā	61	68	45	40	47	52	21	28	42	37	42	46

* Kur ir doti divi skaitļi, pirmais – vienību skaits, otrs – procenti.

V. Bukša blogā bez ticējumu kopām katram gada mēnesim var atrast arī paša dabas vērotāja daiļradi (dzeja, fotogrāfijas, gleznojumi), kā arī publicistiku (raksti, komentāri sabiedriski aktuālām tēmām, pasākumu, notikumu popularizēšana u. c.). Samērā izsmeloši dabas vērotājs skaidro arī savu vērtību un uzskatu sistēmu: *Kopš tālās bērnības mani nekad nav atstājusi doma, – kas ir tur, aiz apvāršņa?... Kā Dullajam Daukam, tā arī man, meklētāja ceļš ir iezīsts ar mātes pienu un pārmanots no tēva asinīm. Mani vienmēr vilinājusi sentēvu mitoloģiskā pagātne un sirdī es jūtu, ka mēs – latvieši, esam dziļas un gudras sākotnējās kultūras mantinieki un sargātāji. Kultūras, kuras saknes vēl šobaltdien baro tīras, nesamaitātas āriestu asinis un dod spēku sirdīm (..) Ar latvisko ideju es saprotu šīs sentēvu kultūras saglabāšanu, izkopšanu un dzīvošanu atbilstoši sirdsapziņas likumiem* (Bukšs 2001). Savukārt ikdienas darba (bibliotekāra) profesionālās iemaņas atspoguļojas bloga veidotāja rūpībā, citējot savas un citu publikācijas, saglabājot bibliogrāfiskās norādes, kā arī

regularitātē, sniedzot izsmeljošu informāciju gan par dabas vērojumiem, gan savu daiļradi.

Kā norāda V. Bukšs, tad: *Dienasgrāmatas par laika un dabas vērojumiem tradicionālā veidā (papīra burtnīcās) rakstu gandrīz četrdesmit gadus, kopš 1975. gada. Tādu pierakstu burtnīcu ir daudz – divdesmit astoņas* (Kaļva 2014). Savās intervijās viņš ir vairākkārt uzsvēris, ka mantojis dabas vērošanas iemaņas no savas vecmāmiņas (VLPV 2014, 12).

V. Bukša dabas vērotāja kalendārs (sk. 2. tabulu „V. Bukša dabas vērojumu kalendārs”) ir veidots, pirmkārt, par pamatu ņemot Saules (latviešu gadskārtas) un Mēness kalendāra dienas („piektas”), otrkārt, dodot dabas novērošanas datumus (biežāk tieši svētku datumus) atbilstoši jaunajam un vecajam stilam, taču tas netiek darīts visa kalendārā gada ietvaros. Treškārt, latviešu gadskārtu kalendāru papildina jaunā kalendāra svinamās dienas (īpaši kristīgie svētki, katolicismam raksturīgās tradīcijas), un, ceturtkārt, spilgti izpaužas pierobežas reģiona tendence, proti, dabas vērošanā tiek iekļautas arī slāvu kalendāra svētku dienas. Līdzīgi kā ar vecā un jaunā stila datumiem, arī slāvu kalendāra svētki parādās visai fragmentāri.

Kā redzams 2. tabulā (raksta beigās), autors pamatā izmanto fiksētos dabas ticējumus, konkrētu datumu neuzrādot (nav iekļauti tabulā) Metenim (Vastlāvim), Pelnu dienai, Pūpolsvētdienai, Zaļajai Ceturtdienai, Lielajai Piektdienai, Lieldienām un Baltajai Svētdienai (nedēļu pēc Lieldienām). Tai pašā laikā tieši paralēls vecā un jaunā stila kalendāra lietojums dabas vērotājam ļauj vismaz formāli saistīt dabas parādības ar Mēness fāzēm, būt precīzākam īstermiņa ticējumu prognozēšanā, tādējādi respektēt Mēness un Saules ciklu nobīdes. Fiksētie dabas vērojumi sāk dominēt pēc rakstisku kalendāru parādīšanās un kristietības nostiprināšanās: *Kopš 16. gs. plaši izplatījās latviešu valodā drukātie „Rīgas kalendāri”, kas gandrīz pilnīgi izspieda no tautas atmiņas senās kalendārās zināšanas. Latvijā vecākais zināmais baznīcas kalendārs ir Rīgas Misāles kalendārs, kas uzrakstīts ap 1380. gadu un ir pastāvīgais kalendārs. Tas satur tikai tos svētkus, kas svinami katru gadu noteiktās dienās.* (Šterna 1998: 27).

V. Bukša kalendārā var redzēt latviešu gadskārtas, senās „piektas” (Mēness kalendāra svarīgākās dienas): *Senāk nākamo pilnmēness piektu pēc Pelnu dienas, iespējams, sauķuši par Kustoņu dienu vai dažreiz par Kukaiņu dienu, jo domājuši, ka sastingušās meža radības šajā dienā sākot mosties no ziemas miega. Kad senais kalendārs bija zudis, Kustoņu dienas tradīcijas pārgāja uz vairākām katoļu svēto dienām: Matīsa dienu — 24. vai 25. februārī; Ģertrūdes dienu — 17. martā; Benedikta dienu — 21. martā* (Šterna 1998: 193. – 194.). Senās „piektas” bez jau nosauktajām: Kāpostu, Lapu, Urbāna, Pērķona, Laidenes, Uguns, Uргуču, Aitu, Zirgu, Cūku, Govju dienas¹¹.

Dažas būtiskākās atšķirības V. Bukša dabas vērojumu kalendārā:

¹¹ Sīkāk par seno laika skaitīšanu un to, kuri reliģiskie svētki rakstiskajos kalendāros aizstāja seno laika skaitīšanu un svētkus, sk. Šterna, Māra (1998). *Senā gadskārta*. Rīga: Zvaigzne

1. Līdzās Saules un Mēness kalendāra iezīmētajām īpašajām dienām ir krietni vairāk katoliskās tradīcijas ieviesto dienu: Teklas diena (31.01), Jāzepa diena (19.03), Izidora diena (04.04), Staņislava diena (08.05), Jeremijas diena (14.05), Cecīlijas diena (22.11), vairākas dienas ir veltītas Pēterim: 22.02 (Pētera krēslas), 19.05 (“neīstā”).

2. Nav norādes par Vasarassvētkiem, taču tieši maija beigās jūnija sākumā, kad visbiežāk iekrīt Vasarassvētki, ir daudz dabas vērotāja “jaunrades” (sk. 2. tabulu): Jeremija (14.05), Lakstīgalu (15.05), Mokeja (23./24.05), Sidora (27.05), Pahoma (28.05), Maizes (04.06), Mežrožu (06.06), Zivju, Medarda (08.06), Rudzu zieda (12.06). Grūti izskaidrot, kāpēc, neminot Vasarsvētkus, tieši šajā laikā parādās gan kristīgajā, gan slāvu folkloras tradīcijā izauguši svētki.

3. Fiksētas dienas, kurās „velns nomests no debesīm”: Joku diena (01.04), Egidija diena (01.09). Te gan jāpiebilst, ka dabas vērotājs ieviesis tikai divus datumus, neskatoties uz to, ka t. s. „debesu grāmatās” nosauktas pat 42 dienas, tās bieži ir saistītas tieši ar mēneša sākumu (pēc Strauberga 1944: 255).

4. Jau iepriekš minēts, ka atrašanās pierobežā rosinājusi V. Bukšu iekļaut savā dabas vērojumu kalendārā samērā daudz slāvu tradīciju¹²:

- **Jevdokijas** (*Evdokijas, Pavasara Avdotjas*) diena (01.03). Jevdokija – pareizticīgo svētā, pēc tautas kalendāra – pavasara ūdens atslēgu turētāja. Ticējumi: *Kāda Jevdokija, tāda būs vasara; Ja visticīnā padzērsies Jevdokijā, tad 6. maijā (Jegorā) aitiņa paēdīs* (НП) atrodamī arī V. Bukša pierakstos (BV 2015: 1.01).¹³

- **Alekša/ Alekseja** diena (30.03): *Tā ir viena no Kustoņu dienām. Vēro ūdeni strautos un upēs, lai noteiktu, vai būs lieli pali* (BV 2015: 30.03). Iespējams, ka tieši vēlēšanās nesaistīt Kustoņu dienu (tuvākā Kāpostu diena, ko saista ar Pavasara Māras dienu, 25. marts) ar konkrētu datumu ļauj dabas vērotājam parādīt, ka tiek vērots laiks Mēness fāzes izmaiņā.

- **Jegora** diena (06.05), kaut arī V. Bukšam nav norādīts, bet slāvu tradīciju kalendārā to sauc arī par Jura dienu: *Jegora diena (Jegora, Jagora, Jura diena) – tautas dots nosaukums diviem pareizticīgās baznīcas svētkiem, kas veltīti Georgam Uzvarētājam. Tautā teica: „Ir divi Jegori: viens aukstais, otrs – izsalkušais.” To izsalkušo atzīmēja 23. aprīlī/ 6. maijā (Егорьев день).*

- **Lakstīgalu diena** (15.05) minēta slāvu tautu ticējumu kalendāros, arī V. Bukšam: *Ja lakstīgalas pogo, sākas īstais sējas laiks* (BV 2015: 15.05).

- **Mokeja** (*Мокей Мокрый*) diena (25.05), vēro laiku uz visu vasaru: *Ja Mokeja dienā migla, sarkans saullēkts un lietus – būs slapja, nemīlīga vasara* (BV 2011: 23.05). *Šajā dienā zemes darbus nestrādā. Ja saullēktā sarkanī – būs slapja un pārkoņaina vasara.* (BV 2015: 23.05).

¹² Saucot slāvu kalendāra atbilstes, ir skatīts: Народные приметы, традиции, православный календарь, именинники, события. <http://to-name.ru/primeti/index.htm>, sk. 01.10.2015. Vienīgi jāskatās ar 13 dienu atšķirību (pēc vecā stila), piemēram, Jevdokijas diena V. Bukšam ir 1. marts, šajā resursā 14. marts.

¹³ Turpmāk norāde BV apzīmēs V. Bukša blogu, tai seko skaitļi, kas nozīmē arhīvā ievietoto ticējumu gadu, mēnesi vai konkrētā mēneša datumu.

- **Sidora** (*День Сидора Огуречника*) diena (27.05) tieši pārņemta tradīcija, norādot, ka jāšēj gurķi un lini.
- **Pahoma** diena (28.05) saistīta ar auzu, miežu sēšanu, pēdējām salnām.
- **Zivju** diena (08.06): *Senči ticēja, ka 8. jūnijā zivju tīklos iekrīt arī pa kādai ūdens meitai jeb nāriņai* (BV 2015: 8.06). Nav saprotama šīs dienas atzīmēšana, jo īsti ar dabas vērojumiem tā netiek saistīta, tai pašā laikā slāvu tradīciju kalendārā tieši 8. jūnijs ir Karpas-Karpuķērāja (*Карпа-Карполова*) diena, ar norādi, ka tā ir viena no dienām, kurā vēro laika apstākļus, tos prognozējot īstermiņā.
- **Bišu un Liepziedu** diena (04.07) ir līdzīga iepriekšējai, proti, slāvu tradīcijās var atrast, ka 2. jūlijs ir Savatejas, bišu aizbildnes diena (*Савватейя, покровителей пчел*, НП). Savukārt 4. jūlijs ir liepu ziedēšanas datums: *Diena, kad ievāca pirmo vasaras medu un bites aizgāja liepās. Ja saulaina diena, būs daudz garšīga medus. Ja liest, būs daudz baltā medus* (BV 2015: 4.07).
- **Jaunās maizes jeb Elijāss** (Iļjas) diena (02.08), saistība ar jauno ražu ir arī slāvu tradīcijās.
- **Brūkleņu** diena (05.09), slāvu tradīcijās Lupas Brūklenāja diena (*День Луна Брусничника*, НП), saistība ar dzērveņu, brūkleņu un auzu nogatavošanos.
- **Pokrova** diena (14.10), rudens un ziemas robeža: *Tie ir lieli svētki, vieni no mīlākajiem krievu tautā. Tie tiek uzskatīti par jaunu meitu svētkiem (..) Šajā dienā vēroja dabu un pareģoja, kāda būs ziema, rudens* (НП). *Vecais Miķelis jeb Pokrovs (Lapbiris) ir 14. oktobrī. Šīs dienas nozīmīgums sakņojas dziļās senču un kristiešu tradīcijās. Seģenes motīvs ir galvenais, kas raksturo šo dienu. Tas ir zeltainu lapu segums pār zemi un Debesu Karalienes galvas seģene pār dievnama apmeklētājiem. Abās tradīcijās nozīme ir viena – pasargāt no iznīcības* (BV 2011: 14.10). Pamanāma izteikta līdzība kā šīs dienas saistībā ar jaunavu Mariju, tā dabas pareģojumos. Grūti izskaidrot, kāpēc V. Bukša vērojumos 2015. gadam Vecmiķelis ir minēts gan 12., gan 14. oktobrī.

Protams, vēl varētu skaidrot arī citas nianšes V. Bukša dabas ticējumu kalendārā, piemēram, kāda loma ir reti lietotajiem, taču latviešu tautas ticējumos atrodamajiem svētkiem, tādiem kā Tipša (14./15.04), Jetes diena (07.05) vai Dzelzs nedēļa (22.–29.09)¹⁴. Pēdējā gan līdzīgi kā ziemas, vasaras un pavasara saulgrieži iezīmē rudens saulgriežu laiku. Nav izdevies atrast skaidrojumu, kāpēc kalendārā parādās: Pūķa nakts (20.07), Linu (25.08), Vilku (09.12), Zivju (10. 12), Putnu (Žagatu un Sīļu, 12.12) dienas. Tiešu analogiju norādītajos datumos tām nav arī slāvu tradīcijās. Pašas tradīcijas, protams, var izskaidrot ar V. Bukša vēlmi, pirmkārt, akcentēt populārākās nodarbes, dabas vērojuma objektus, pievērst līdzilvēku uzmanību dabas zīmēm, kā arī, otrkārt, lietot vecā un jaunā stila datumus, kā jau minēts iepriekš, ļaujot pielāgot dabas vērojumu Mēness fāzes sākumam vai beigām, nevis vienam kalendāra datumam. Šādu, no vienas puses, nenoteiktību, ja domā par kalendārajiem datumiem, no otras – pēc iespējas lielāku precizitāti laika apstākļu

¹⁴ Sk. Šmits, Pēteris (1940–1941). *Latviešu tautas ticējumi*. <http://valoda.ailab.lv/folkloraticejumi/>

paredzēšanā, nosaka arī dabas vērotāja izvēlētie dabas novērojuma objekti: *Vējš un mākoņi. Kad vējš griežas pret sauli, tad būs slikts laiks. Ja veidojas spalvu mākoņi – otrā vai trešajā dienā būs lietus. Saullēkts un saulriets. Ja saulei lecot apkārt liels riņķis – gaidāma liela vētra un negaiss. Ja vakara blāzma stipri sarkana un saule noiet sevišķi spilgta – būs stiprs vējš. Mēness. Ja nāk jauns mēness – iestāsies citāds laiks. Gaiss. Ja dzird tālu troksni – būs labs, sauss laiks. Putni. Ja bezdelīgas lido virs zemes – jau tajā pašā dienā gaidāms lietus. Ja kovārņi vakarā lasās baros un kliez – būs jauks laiks. Ja zvirbuļi pulcējas baros un čivina – laiks mainīsies. Kukaiņi. Ja mušas lien acīs un ausīs – būs lietus. Ja istabā parādās skudras – būs lietus. Ja sliekas lien no zemes ārā – būs lietus. Mājdzīvnieki. Ja kaķis vai suns ēd zāli – līs. Ja suns brauc uz astes – būs lietus. Augi. Ja istabas puķes nokar lapas – būs lietus (Kaļva 2014).*

Var secināt, ka seno latviešu, katolisko un pareizticības tradīciju, slāvu svētku sapludinājums kalpo: 1) precīzākai laika paredzēšanai, 2) Mēness fāžu (gala un sākuma) akcentēšanai laika vērošanas procesā, 3) pierobežas specifikas izcelšanai, norādot uz līdzībām kā dabas, ģeogrāfiskajos, tā vēsturiskajos un kultūras procesos.

V. Bukša dabas ticējumu valodas raksturojums

Ilustrējot V. Bukša dabas ticējumu valodu, izvēlēti divi mēneši: decembris un janvāris: *Ja Ziemai ir cepure, tad tas ir decembris. Savukārt janvāris ir Ziemas kažoks, bet februāris – velteņi* (BV 2014: 2).

Pirmkārt, tieši ziemas mēnešos dabas novērošana ir intensīvākā (sk. 1. tabulu), otrkārt, abi mēneši ir saistīti ar cikla noslēguma un sākuma paredzēšanu, tātad īpaši svarīgi cilvēka un dabas mijattiecībās. Kā norāda ticējumu valodas pētniece Naila Fatahova, tad *paredzēšanas, prognozēšanas, analogijas, vispārīguma semantika ir gramatiskā semantika tāda tipa teikumos, kas raksturo lielāko daļu ticējumu struktūru* (Фаттахова 2011: 229). Pētniece arī norāda, ka prognozēšanas semantika var izpausties *eksplicīti (leksiski gramatiskie līdzekļi) un implicīti (sintaktiskās konstrukcijas)* (Turpat).

V. Bukša dabas ticējumu korpusā dominē implicītais paņēmieni, jo 80–85% ticējumu pamatā ir nosacījuma palīgteikuma konstrukcija (*ja–tad*) vai nosacījums, kurā tiek reducēts *tad*: (*Ja dienas vidū atkusnis – ziemas vidū, janvārī, atlaidenis*, BV 2014: 01.12). Tikai 5–10% gadījumu tiek izmantotas citas sintaktiskās konstrukcijas: *kāds–tāds* (*Kāds vējš iepūš 25. decembrī, tāds pārsvarā pūtīs līdz Pavasara Mārai (25. martam)*, BV 2014: 25.12), *kad–tad* (*Kad ir nozvaigžņojušās debesis, tad būs jauks laiks*, BV 2015: 6.01).

Pavisam reti (piemēram, janvāra ticējumos 7% gadījumā, bet decembrī nav fiksēts neviens gadījums), eksplicīts paņēmieni (verbs ar prognozējošu nozīmi) ir konstrukcijas pamatā: *Puteņains un dziļš janvāris vēsta slapju vasaru* (BV 2015: 1); *Sauss janvāris paredz bagātu zemnieka gadu. Pelēks – slikts ražas* (BV 2013: 1).

Pamatā cēloņsakarīgā, noteiktā laika periodā notiekošā situācija, ir divdaļīga, taču ir atsevišķi izņēmumi, kad:

1) tiek izmantots variativitātes princips un piedāvāti visi iespējamie varianti: *Ja šajā dienā ir ledus, tad Bārbiņa to lauž (atkusnis). Ja nav, tad Bārbiņa to taisa* (BV 2014: 4.12); *Ja pirms Jaungada sniegā ir lielas kupenas – būs lielas graudu kaudzes; ja pēc Jaungada – lielas pelavu kaudzes* (BV 2010: 14.01);

2) retāk, bet parādās variativitātes un elastīgs kompensācijas princips kopā: *Ja Vecā Jaunā gada vakarā pūš dienvidvējš – būs silta vasara un dāsns gads. Ja rietumvējš – būs labs piena un zivju gads. Ja austrumvējš – būs laba augļu raža* (BV 2015: 14.01);

3) ievietots paskaidrojums: *Ja Teņa dienā saulīte uzspīd tik ilgi, lai saimniece var pusdienas pasniegt, tad vasarā būs labs siena laiks* (BV 2010: 17.01);

4) dots iedrošinājums (rezultāta paskaidrojums): *11.12 ir Žagatas un Sīļa diena. Ja žagata vai sīlis sauc, tad jāiet līdz, jo tevi gaida laimīgs pārsteigums* (BV 2010: 11.12).

Daudzveidīgi ir leksiski gramatiskie paņēmieni, konstruējot prognozi vai sniedzot situācijas raksturojumu. Ņemot vērā, ka ticējumu struktūrā būtiska nozīme ir atkārtojumam, kā arī kvantitatīvam kāda dabas procesa raksturojumam (apstākļa vārdi: *daudz, bieži*), der ilustrēt V. Bukša izmantotos kvantitatīvos raksturotājus:

1) konstrukciju, kurā izmantota tikai kvantitatīva (intensitātes) analogija, nav daudz: *Ja Lūcijās daudz sniega, tad ap Jāņiem būs daudz lietusgāzu* (BV 2011: 13.12),

2) biežāk parādās konstrukcijas, kurā kvantitatīvs rādītājs (*daudz, bieži*), it kā veido semantisku pāri ar īpašības vārdu un prognozes vai situācijas skaidrojuma daļā pauž jau vērtējošu attieksmi: *Ja uz kokiem bieži ir sarma, tad sagaidāma auglīga vasara* (BV 2015: 1); *Ja Jaungada naktī daudz zvaigžņu – būs bagāts meža ogu gads* (BV 2015: 12);

3) lai izteiktu intensitāti, tiek lietota samērā poētiska izteiksme: *Ja janvāris ar sniegu skops ‘maz’, tad marts būs devīgs* (BV 2015: 1); *Ja decembrī koku un krūmu zari biezās sniega pārslās tīti ‘daudz’, tad lūzīs vasarā zari no augļu smaguma ‘daudz’* (BV 2011: 01.12).

Analizētajos piemēros samērā bieži parādās apstākļa vārds *daudz*, bet neparādās apstākļa vārds *maz*, to var uztvert tikai kontekstuāli kā apskatītajā piemērā.

Kopumā skatot dabas ticējumu valodu, jāatzīst, ka biežāk tiek izmantots kvalitatīvs kā vērojams dabas parādības, tā tās sagaidāmā, prognozējamā rezultāta apraksts. Pirmkārt, pēc analogijas:

1) ar vienas un tās pašas vārdšķiras vārdu: *Ja janvāra rītos stipras rīta blāzmas, tad vasarā gaidāmi stipri pārķona negaisi* (BV 2015: 1); *saka, ka silts janvāris nes siltu maiju* (BV 2014: 1), tāpat arī, *ja miglains un mīksts janvāris, tad būs slapjš pavasaris un slapja vasara* (BV 2015: 1);

2) ar dažādu vārdšķiru izmantojamu, kontekstuāli saglabājot analogiju: *Ja Jaungada rītā pirms saullēkta spīgulis (rīta zvaigzne) deg ‘spēcīgi spīd, spilgti redzama’, tad ziemā būs stiprs sals* (BV 2015: 1) vai *Ja Jaungada rītā pirms saullēkta spīgulis (rīta zvaigzne) deg, tad ziemā būs nešpetns sals* (BV 2009: 1).

Te jāpiebilst, ka V. Bukšs dabas vērojumus divreiz ir gatavojis publicēšanai gada garumā: 2009. g. reģionālajā izdevumā „Vaduguns” un 2014. g. žurnālā „Zintnieks”. Iespējams, ka minētais piemērs poētiskāku (*stiprs – nešpetns*) skanējumu ieguvīs tieši minētā iemesla dēļ.

Otrkārt, pēc antonīmijas:

1) izteikta ar loģisku dabas parādību secību, atbilstību noteiktam gadalaikam, lietojot atbilstošus īpašības vārdus vai pašus reāliju apzīmējumus: *Ja janvāris auksts, tad jūlijs sauss un karsts* (BV 2014: 1), *Ja līdz Vecajam Jaunajam gadam bija sals, tad pēc tam būs puteņi un atkušņi* (BV 2008: 13.01);

2) saskatāma kontekstā, neatbilst pieņemtai dabas procesa norisei, var tikt izteikta aprakstoši: *Ja decembrī vēl redz kokus un krūmus ar zaļām lapām ('vēla ziema'), tad nākamā vasarā agri jāsēj ('agrs pavasaris')* (BV 2014: 12);

3) saskatāma kontekstā, neatbilst pieņemtai dabas procesa norisei, antonīmija darbojas daļēji, jo pretstatu neveido vienas vārdšķiras vārdi: *Ja zāle aug janvārī, tad tā slikti aug ('neaug') vasarā* (BV 2015: 1).

Treškārt, ir virkne piemēru, kas uzrāda kumulatīvo, informatīvo funkciju, bet mūsdienās nav iespējams izskaidrot likumsakarības, kā tapis šāds ticējums: *Ja mēness ragi asi un spoži, būs sniegputeņi. Ja taisni, stateniski – būs sals* (BV 2015: 15.01); *Ja Jaungadā pirms gaismas aizkurināta krāsns labi deg – augs gari lini* (BV 2010: 1); *Ja Trijkungu dienā gailis nodzeras pažobelē – būs laba raža* (BV 2010: 06.01); *Ja Zvaigznes dienā vējš ābeles purina – būs daudz augļu* (BV 2010: 06.01).

Lai analizētu V. Bukša dabas ticējumu korpusa valodu, būtu vērtīgi ierakstīt ticējumus latgaliešu literārajā valodā, jo intervijās dabas vērotājs runā latgaliski. V. Bukšs, gatavojot publikācijas, daudzus senus frazeoloģiskus izteicienus, seno leksiku aizstāj ar latviešu literārajai valodai atbilstošāku vārdu vai izteicienu. Īpaši būtu skatāms arī ticējumu valodas poētiskums.

Nobeigums

Kopumā Viļakas lauka pētījumā parādījās diezgan tipiska attieksme pret folkloru (kas tiek uztverta kā senču mantojums, kas mūsdienu ikdienā tiek izmatots reti), t. sk. arī ticējumiem. Paradoksāli, ka daudzi viļakieši¹⁵ ticējumus sauca par māņiem, uzsvērdami, ka viļakieši (saucot tipiskas novada iedzīvotājiem raksturīgas īpašības) ir kristīgi un ievēro Baznīcas rituālus un tradīcijas. Tai pašā laikā sarunas gaitā visvairāk spēja nosaukt tieši tos ticējumus, kas ir saistīti ar noburšanu, ļaunas acs uzlikšanu utt. Lauka pētījumā izdevās fiksēt salīdzinoši daudzus stāstus par neizskaidrojamām parādībām un notikumiem, kam izrādās daudzi arī tic, tāpēc šos stāstus nelabprāt uztic citiem.

Attālināšanās no dabas, uzticēšanās dažādiem informācijas avotiem, Baznīcas skeptiskā, noraidošā attieksme veicina ticējuma kā meteoroloģiska, dzīves likumsakarības skaidrojoša diskursa izzušanu, mazināšanos, tai pašā laikā joprojām

¹⁵ Precīzi piemēri un stāsti ir atklāti DVD „Viļakas ticējumi” (šobrīd tapšanas procesā).

ir aktuāli ticējumi – nojautas, kas saistīti ar ķermeņa reakcijām, augu stādīšanas, augšanas vērojumiem, tāpēc sadzīves diskursā ticējumi ir aktuāli arī viņakiešiem. Pamatā ticējumi zaudē savu regulatīvo un audzinošo funkciju, arī prognozējošā funkcija vairāk ir saistīta ar psiholoģiska mierinājuma meklējumu, nevis pašsaprotamu pieņēmumu, apliecinājumu, ka izteiktā prognoze arī piepildīsies.

Savukārt V. Bukša dabas vērojumu kalendārs parāda, ka ticējumam arī mūsdienās ir fundamentāla nozīme pasaules kārtības, dabas norišu un cilvēka uzvedības modelēšanā un skaidrojumā.

LITERATŪRA

Bukšs, Vilis (2001). Mans ceļš. *Mūsu Zeme*. <http://meiravietis.typepad.com/mans/2008/10/index.html>, sk. 10.10.2015.

BV – Bukšs, Vilis. *Mans Laiks*. <http://meiravietis.typepad.com/>, sk. 10.10.2015.

Hand, Wayland D. (1964). Newman, Ivey White (ed., 1964). *Popular beliefs and superstitions from North Carolina*, 6. Durhon, NC: Duke University Press.

Juško-Štekele, Angelika (2007). *Latgaliešu folklorā*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

Kaļva, Inga (2014). Par dabu un laiku. *Latgales Vietējā Avīze*, 26. martā. <http://meiravietis.typepad.com/mans/2014/03/index.html>, sk. 10.10.2015.

Mullen, Patrick B. (1997). Belief, folk. Green, Thomas A. (ed., 1997). *Folklore: An Encyclopedia of beliefs, customs, tales, music, and art*, 1. Santa Barbara, California, Oxford, England. 89–97.

Straubergs, Kārlis (1944). *Latviešu tautas parašas*. Rīga: Latvju grāmata.

Šterna, Māra (1998). *Senā gadskārta*. Rīga: Zinātne.

VLPV – Viļakas lauka pētījuma video ieraksti. 2014, 12.

Wierzbicka, Anna (1997). *Undersatnding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. NewYork, Oxford: Oxford University Press.

Агапова, Нина (2012). Ключевое слово народной приметы: статус, свойства, специфика (лингвокультурологический аспект). *Вестник Томского государственного университета*, 365. 7–10.

Верецагин, Евгений, Костомаров, Виталий (1983). *Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного (методическое руководство)*. Москва: Русский язык.

Егорьев день. <http://www.ethnomuseum.ru/prazdniki/egorev-den>, sk. 20.12.2015.

Завьялова, Елена (2013). Приметы как фольклорный жанр: опыт систематизации. *Проблемы филологии, культурологии и искусствознания*, 2. 187–193.

Красных, Валентина (2003). «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва: Гнозис.

Кулькова, Мария (2011). Когнитивно-смысловое пространство народной приметы. <http://www.dslib.net/russkij-jazyk/kognitivno-smyslovoe-prostranstvo-narodnoj-primety.html>, sk. 20.12.2015.

Маслова, Валентина (2004). *Лингвокультурология*. Москва: Академия.

НП – Народные приметы, традиции, православный календарь, именинники, события. <http://to-name.ru/primeti/index.htm>, sk. 01.10.2015.

Сабитова, Зинаида (2013). *Лингвокультурология*. Москва: Флинта, Наука.

Фаттахова, Наиля (2011). Интерпретация содержательной структуры народных примет. *Вестник ТГГПУ*, 4 (26). 229–232.

Фаттахова, Наиля, Кулькова, Мария (2015). *Народные приметы: синтаксис и прагматика*. Москва: Флинта, Наука.

Фрезер, Джеймс Джордж (1980). *Золотая ветвь: исследования магии и религии*. Москва: Политиздат.

Харченко, Валентина, Тонкова, Елена (2008). *Лингвистика народной приметы*. Белгород: Белгородская областная типография.

Харченко, Валентина (1992). Язык народной приметы. *Русский язык в школе*, 1. 78–82.

Христофорова, Ольга (1998). К вопросу о структуре приметы. *Arbor mundi*, 6. 30–47.

Чупринина, Елена (2010). Лексико-семантические особенности языка народной приметы. *Грани познания*, 1 (6). www.grani.vspu.ru, sk. 10.12.2015.

2. tabula *V. Bukša dabas vērojumu kalendārs*
Table 2: *Bukšs' natural observation calendar*

I*	II	III	IV	V	VI
Jaungada (1)	Sveču, Ziemas Māras, Svecaine jeb Grabneica, Govju un Vēju (2)	Jevdokijas (1)	Joku, Māņu, Velns no debesīm nomests (1)	Lapu (1)	Maizes (4)
Zvaigžņu, Trejkungu (6)	Agates, Acu (5)	Pavasara vēju (1–4)	Svētā Izidora (4)	Jegora (6)	Mežrožu (6)
Vecā Jaungada (14)	Dārtas, Dorotejas (6), puse laika no jaunās maizes līdz vecajai	Vecā Jevdokijas (Evdokijas, 14)	Vecā Pavasara Māras (7)	Jetes (7)	Zivju, Medarda (8)
** (15)	Vecās Ziemas Māras (15–18)	Ģērdacis, Ģertrūdes (17)	Tipša, Pirmā pavasara lauku darbu (14–15)	Staņislava (8)	Rudzu ziedu (12)
Teņa (17)	Pētera krēslas (22)	Jāzepa (19)	Viena no Vēju (18)	Niklāva jeb Ījaba (9)	Vītus (15)
Bastjāņa, Bašķu, Govju (20)	Matīsa, Kustoņu (24–25)	Benedikta, Bindus (21)	Jurģi jeb Jura (23)	** (13)	Saulgrieži, Jāņi (21–25)
Teklas (31)		Pavasara jeb Kāpostu Māras (25)	Markus, Kustoņu (25)	Jeremija (14)	Septiņu gulētāju (27)
		Alekša, Kustoņu (30)		Lakstīgalai velītā (15)	Pēterdiena, Zāļu (29)
				„neīstā” Pēterdiena, viena no Vēja dienām (19)	
				Mokeja (23–24)	
				Urbāna (25)	
				Sidora (27)	
				Pahoma (28)	

* Dots atbilstošā mēneša datums un dienas nosaukums,

** Dienas, kad jāvēro daba, var būt bez nosaukuma vai sīkāka skaidrojuma

VII	VIII	IX	X	XI	XII
Laidene jeb Vasaras mazā Māras (2)	Jaunās Maizes jeb Elijāss (2)	Egdiņa, Velns no debesīm nomests (1)	Viena no Rudens Mazās Māras dienām (1)	Garu (1)	Bārbalas jeb Aitu, Bārbiņas (4)
Bišu un Liepziedu (4)	Vecās Annas (7)	Brūkleņu (5)	Vecmiķeļi (12)	Dvēseļu (2)	Niklāva jeb Zirgu (6)
Vecie Jāņi (7)	Labrenča jeb Uguns (10)	Mazās Māras (8)	Vecais Lapkritis, Vecā Miķeļa jeb Pokrova (14)	** (8)	Vilku, Zivju, Putnu (Žagatas un Sīļu, 9–12)
Vecā Septiņu gulētāju, Septiņu brāļu (10)	Lielā jeb Vasaras Māras (15)	** (13)	Vēju (15)	Mārtiņi (10)	Lūcijas (13)
Vecā Pēteri (12)	Bērtuļa (24)	Rudens (17)	Simjūdis, Veļu laiks (28)	Cecīlijas (22)	Ziemas saulgrieži (22–26)
Viena no Pērkonas dienām, Pūķa nakts (20)	Linu (25)	Vecā Mazā Māras (21)		Katrīnas (25)	Vecgada (31)
Madaļas (22)		Dzelzs nedēļa (22–29)		Andreja (30)	
Jēkaba (25)		Miķeļi (29)			42
Annas (26)		Jeronīma, koki atvadās no vasaras (30)			

Antra Kļavinska

VIETVĀRDI BALTU FRAZEOLĢIJĀ: STARPTAUTISKA, NACIONĀLA UN LOKĀLA RAKSTURĀ KULTŪRAS ZĪMES

Rakstā, izmantojot lingvokulturoloģisko pieeju, analizēta vietvārdu kā frazeoloģisku vienību komponentu semantika latviešu un lietuviešu valodā. Pētījumā kā pamatavots izmantotas latviešu un lietuviešu frazeoloģijas vārdnīcas, kā papildavots – latviešu un lietuviešu parēmiju korpusi, ko paredz plašāka frazeoloģismu izpratne. Idiomātisku izteicienu

funkcionalitātes noskaidrošanai izmantots Lietuviešu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpus (LiLa), kā arī interneta vietnes.

Vietvārdiem frazeoloģismu sastāvā piemīt tendence deonimizēties, tie zaudē stilistisko neitralitāti. Toponīmi (galvenokārt oikonīmi un hidronīmi) baltu frazeoloģijā ne tikai nosauc tuvākus vai tālākus ģeogrāfiskus objektus, bet arī atspoguļo valodu un kultūru mijiedarbes procesus (aizgūtos frazeoloģismos – biblismos, mitoloģiskās un literārās alūzijās, vēsturisku notikumu interpretācijās), kļūst par nacionālās un lokālās identitātes zīmēm. Toponīmiskiem frazeoloģismiem raksturīgs variants un diahroniska mainība, līdz ar to dažādā funkcionālajā apkaime iespējamas arī to semantiskas modifikācijas.

Atslēgas vārdi: vietvārdi, baltu valodas, frazeoloģija, semantika, kultūras zīme.

PLACE NAMES IN THE PHRASEOLOGY OF BALTIC LANGUAGES: INTERNATIONAL, NATIONAL AND LOCAL CULTURAL SIGNS

Contemporary researchers of proper nouns are increasingly paying attention to onym semantics in both theoretical discussions and practical research. Proper nouns, in the same way as foreign language components, are associated with various extralinguistic factors, and it is for this reason that they have been analyzed in culturohistorical, social, and cross-cultural communicative contexts. In addition, research has been conducted in many languages on proper nouns as phraseological structural elements, usually emphasizing the large number and importance of anthroponyms in phraseology.

Place names as phraseological unit components of semantics in Latvian and Lithuanian are analyzed in this article using the linguoculturological approach. Latvian and Lithuanian phraseological dictionaries are used in the study as primary source, with a catalogue of Latvian and Lithuanian proverbs utilized as a secondary source, providing a wider insight into phraseology.

<http://dx.doi.org/10.17770/latg2015.7.1213>

A catalogue of Lithuanian-Latvian-Lithuanian parallel texts, in addition to online sources, was used to clarify the functionalities of idiomatic expressions.

The phraseological composition of place names tends to deonymize, losing stylistic neutrality. Toponyms (primarily oikonyms and hydronyms) in phraseological unit structure not only name close or distant geographical objects, but also reflect processes of interaction between languages and cultures, or become signs of national and local identity.

Place names borrowed from the phraseologies of other languages highlight the international character of cultural signs analyzed in the Latvian and Lithuanian phraseological material: Biblisms (e. g., “Tower of Babel”, invoked if there is great commotion, confusion, and noise, with many people speaking simultaneously, especially in different languages; “the road to Golgotha” in the sense of ‘torture, suffering and humiliation during a stage of a person’s life’, etc.), mythological and literary allusions (e. g., “Trojan Horse” referring to deception), interpretations of historical events (“discovering (new) America” meaning ‘independently understanding something long since known, expounding upon a commonly-held truth’).

The names of the most important cities (usually capitals; Riga, Vilnius, Kaunas) function in phraseology as cultural signs of natural character with the meanings such as ‘center, large city’, ‘far-away’, ‘good living place’, but also ‘city of arrogant swindlers’. In Latvian and Lithuanian phraseology, the rivers Daugava and Nemuna are also significant cultural signs, which usually have the meaning of ‘river, water’. The names of the countries themselves are found in Lithuanian proverbs (Lithuania, also Latvia), which shows a more substantial consciousness of statehood in the Lithuanian worldview.

Names of Latvian and Lithuanian small towns or villages – more rarely, lake and river names – appearing as phraseological units consist primarily of the characteristics of people, objects, or actions, reflecting a particular person, event, or local cultural identity. For example, consider the Lithuanian “kaip Skuodo buožė” (like the steelyard of Skuodas – a city in the Lithuanian county of Klaipeda), said of a clock which shows the wrong time; the Latgalian “troks voi nu Rogovkys” ‘Crazy or from Rogovka (Rogovka – a village in Rēzekne municipality, in the parish of Nautrēni)’, a popular expression which is used to describe to an implementer of revolutionary ideas, a romantic maximalist, or a patriot of one’s birthplace.

Toponymic phraseology of the Baltic languages is characterized by variability and diachronic fluidity, hence the possibility for semantic modification in different functional localities. For example, in Latvian mass media, the expression “promised in Riga and left behind the stove” is particularly popular, meaning “failure to fulfill promises”. Riga in the phraseological context is seen as the essential center of economics, politics and culture; however, the understanding of center and periphery changes over time, and there are modern variants of this expression, such as “promised in (Europe) Brussels and left behind the stove”.

Contemporary texts are dominated by toponymic phraseologisms, in addition to national cultural signs, while phraseologisms with place names of local interest are used relatively rarely in a given area. Today, discerning the meaning of less current phraseologisms is difficult or impossible; without knowing the motivation of the phraseologisms, their semantics are unclear.

Keywords: place-names, Baltic languages, phraseology, semantics, cultural sign.

Ievads

Mūsdienās īpašvārdu pētnieki gan teorētiskās diskusijās, gan praktiskos pētījumos aizvien biežāk pievērš uzmanību onīmu semantikai. Tiek atzīts, ka īpašvārdu lietojumā svarīgs ir konteksts: tie kļūst saprotami, ja iekļauj runātāja pieņēmumus un klausītājs spēj identificēt referentu. Respektīvi, svarīgs ir kontekstuālās nozīmes pragmatiskais aspekts. Īpašvārdiem piemīt tendence kļūt par starptautiska, nacionāla un lokāla rakstura kultūras zīmēm (Saeed 1997, Taylor 2002).

Īpašvārdi, tāpat kā citi valodas komponenti, ir saistīti ar daudziem ekstralingvistiskiem faktoriem, tāpēc pēdējā laikā tie bieži tiek analizēti kultūrvēsturiskā, sociālā, starpkultūru komunikācijas kontekstā. Daudzās valodās ir veikti pētījumi arī par īpašvārdiem kā frazeoloģijas struktūrelementiem, parasti uzsverot antroponīmu lielo skaitu un nozīmi frazeoloģijā. Onīmi kā frazeoloģisku vienību komponenti līdz šim ir analizēti vairākos aspektos:

- 1) pēc frazeoloģismu tipiem un sintaktiskās struktūras (Moon 1998; Pierini 2008);
- 2) pēc izcelsmes un avotu tipiem (Sušinskienē 2009);
- 3) pēc īpašvārdu nominatīvās funkcijas (Migla 2008);
- 4) pēc īpašvārdu kontekstuālās semantikas (Осыка 2010; Кондакова 2015).

Šis raksts balstīts galvenokārt pēdējās grupas pētījumu pieredzē. Piemēram, Marinas Osikas (*Марина Осыка*) doktora disertācijā „Топонимические фразеологизмы национальной концептосферы” (*Осыка 2010*) ar terminu *топонимический фразеологизм* tiek nosaukta frazeoloģiska vienība, kurā viens no komponentiem ir toponīms. Pētījumā toponimisku frazeoloģismu semantika tiek analizēta koncepta *savs – svešs* aspektā, kā arī salīdzināta to nozīme krievu un franču valodas pasaules ainā (*Осыка 2010*).

Šā raksta mērķis ir, izmantojot lingvokulturoloģisko pieeju, analizēt vietvārdu kā frazeoloģisku vienību komponentu funkcionālo semantiku latviešu un lietuviešu valodā.

Valodniecībā pastāv vairākas pieejas frazeoloģijai, tās atkarīgas no idiomātiskuma (nozīmes pārnesuma) pakāpes izpratnes. Tradicionāli frazeoloģisma izpratne ietver vairākas pamatpazīmes: 1) frazeoloģisms sastāv no vismaz diviem vārdiem – tas ir vārdu savienojums vai vārdkopa; 2) frazeoloģisms ir sintaktiski un semantiski stabils veidojums; 3) frazeoloģismā ir vismaz daļējs nozīmes pārnesums jeb idiomātiskums (*Veisbergs 2013: 157; Jakaitienē 2010: 281; Gläser 1998: 126; Laua 1992: 20*).

Pārējās iezīmes – metaforiskums, ekspresivitāte, emocionālisms, stilistika, nozīmes neparedzamība, necaurskatāmība utt. – nav būtiskas, dažiem frazeoloģismiem tā piemīt, citiem ne (Veisbergs 2013: 157).

Frazeoloģismu plašāka izpratne ietver sevī arī salīdzinājumu konstrukcijas (angļu val. *stereotyped simile*) (Moon 1998: 150) un parēmijas (sakāmvārdus un parunas), kam, līdzīgi kā frazeoloģismiem, piemīt daļējs vai pilnīgs nozīmes pārnese, metaforiskums un funkcionēšana sabiedrībā (Veisbergs 2013: 158; Laua 1992: 28).

Šajā pētījumā kā pamatavots izmantotas divas apjoma un izdošanas laika ziņā samērā līdzvērtīgas frazeoloģijas vārdnīcas: divsējumu „Latviešu frazeoloģijas vārdnīca” (1996) un lietuviešu valodas „Frazeoloģijas vārdnīca” (*Frazeologijos žodynas*, 2001). Kā papildavots izmantoti latviešu un lietuviešu parēmiju korpusi, ko paredz plašāka frazeoloģismu izpratne. Idiomaticu izteicienu cilmes un funkcionalitātes noskaidrošanai izmantoti enciklopēdiska rakstura avoti (Aldersons 2005; Butkus 2009), Lietuviešu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpus (LiLa), kā arī interneta vietnes (sk. avotu sarakstu).

Vietvārdi lietuviešu un latviešu frazeoloģismos

Frazeoloģijas vārdnīcu dati liecina, ka toponīmi kā frazeoloģisku vienību komponenti latviešu un lietuviešu valodā izmantoti samērā reti, tie funkcionē gan no citām valodām aizgūtos, gan pašcilmes frazeoloģismos. Baltu frazeoloģijā pēc vietvārdu nominatīvās funkcijas dominē oikonīmi (apdzīvotu vietu nosaukumi), mazāk sastopami hidronīmi (ūdensteču vai ūdenstilpju nosaukumi), reti lietoti pasaules daļu, kontinentu, valstu, kā arī kalnu, tukšnešu nosaukumi (sk. 1. tabulu).

1. tabula. *Lietuviešu un latviešu frazeoloģijas vārdnīcās minētie vietvārdi*

Table 1: *Place names mentioned in the Lithuanian and Latvian phraseological dictionary*

Nominatīvā funkcija	„Frazeologijos žodynas” (Vilnius, 2001)	„Latviešu frazeoloģijas vārdnīca” (Rīga, 1996)
Oikonīmi	Alaušai (1), <u>Babelis</u> (1), Kaunas (3), Luokė (2), Maskva (1), Plungė (1), Rietavas (1), <u>Ryga</u> (4), Rymas (2), Skuodas (2), <u>Sodoma Gomora</u> (2), <u>Striūpai</u> (1), Tilže (1), <u>Trojas</u> (2), <u>Vilkėnai</u> (1), Vilnius (3)	<u>Bābele</u> (1), <u>Rīga</u> (3), <u>Sodoma un Gomora</u> (1), <u>Troja</u> (1), Tukums (1)
Hidronīmi	<u>Rubikonas</u> (2), <u>Kilučiai</u> (1?)	Daugava, Daugaviņa (3), Iecava (1?), Donava (1), <u>Rubikona</u> (1)
Pasaules daļu, kontinentu nosaukumi	<u>Amerika</u> (8),	<u>Amerika</u> (2),
Kalnu nosaukumi	<u>Kalvarija</u> (5)	<u>Golgāta</u> (1)
Tuksnešu nosaukumi	Sachara (1)	

Visvairāk apdzīvotu vietu apzīmējumu konstatēts lietuviešu frazeoloģijā: 17 nosaukumi, daži no tiem pieminēti vairākos frazeoloģismos. Latviešu frazeoloģijas vārdnīcā konstatēti 6 oikonīmi. Kopumā tie ir gan Lietuvas un Latvijas teritorijā, gan kaimiņzemēs atrodošos apdzīvotu vietu, galvenokārt pilsētu (lietuviešu frazeoloģismos – arī ciemu) nosaukumi, kā arī senu, aizgūtu frazeoloģismu sastāvā minētie oikonīmi. Atsevišķi vietvārdi, galvenokārt aizgūtos frazeoloģismos, pieminēti abu valodu frazeoloģijas vārdnīcās. Lietuviešu frazeoloģismos plašāk pārstāvēti Lietuvas apdzīvotu vietu nosaukumi. Plašāks Lietuvas un Latvijas apdzīvotu vietu klāsts atrodams sakāmvārdu un parunu korpusos, piemēram, *šaukia kaip Raseinių kiaušė* 'k dzied kā Raseiņu¹ cūka' (LPP: (LTR 1547(328)), *gar Jelgavu pie darba iet* (LSD: 609 5109) u. c.

Četri upju nosaukumi konstatēti latviešu frazeoloģijā. Lietuviešu frazeoloģijas vārdnīcā minēts viens upes apzīmējums (aizgūtā frazeoloģismā) un viens ezera nosaukums (pašcilmes frazeoloģismā). Atsevišķi toponīmi – Iecava² un Ūiluči³ (*Kilučiai*) – ir polisēmiski, eksistē identi apdzīvotas vietas nosaukumi un hidronīmi, taču frazeoloģisma otrā komponenta un izteiciena kopējā nozīme liecina par labu hidronīmam: *pazust (nogrimt, ieiet, iebraukt) kā Iecavā* 'nogrimt, pazust uz visiem laikiem' (LFV I: 411); *Kilučių agaras* 'Ūiluču ezerrieksts' ar pārnesto nozīmi 'jebkāda grūti iegūstama vai vispār neiegūstama lieta' (FŽ: 309).

Abās frazeoloģijas vārdnīcās minēts pasaules daļas nosaukums – *Amerika*, lietuviešu valodā tas izmantots astoņos, latviešu – divos frazeoloģismos. Vārdnīcās nav konstatēti kontinentu, valstu nosaukumi, savukārt citos latviešu un lietuviešu valodā lietotu aizgūtu idiomaticu izteicienu avotos un parēmiju korpusā tādi ir atrodami, piemēram, *logs uz Eiropu* (saka par Sanktpēterburgu, pēc kuras nodibināšanas Krievija ieguva pieeju Baltijas jūrai, Aldersons 2005: 113), *supyko kaip Rusija* 'sadusmojās kā Krievija' (LLP); *ar muti Krievijā, ar darbiem – Vācijā* (LSD: 1552 346).

Latviešu un lietuviešu frazeoloģijas vārdnīcā fiksēti biblismi ar Golgātas kalna (lietuviešu valodā – *Kalvarija*⁴) pieminējumu. Parēmiju korpusos bieži lietots apelatīvs *kalns/ kalnas*, taču konkrēti kalnu (uzkalnu) nosaukumi minēti reti, piemēram, lietuviešu valodā: *kaip iš Gedanonių kalno* 'kā no Ģedanoņu⁵ kalna'

¹ Raseiņi (*Raseiniai*) – pilsēta Lietuvas rietumu daļā, Kauņas apriņķī (šeit un turpmākajās atsaucēs informācija par Lietuvas un Latvijas vietvārdiem iegūta no elektroniskās uzziņu vietnes *Wikipedia*).

² Iecava – 1) pilsēta Latvijā, Iecavas novada centrs; 2) upe Latvijā, Zemgalē, tek cauri Jaunjelgavas, Vecumnieku, Bauskas, Iecavas, Ozolnieku un Jelgavas novadam.

³ Ūiluči (*Kilučiai*) – 1) ciems Lietuvā, Biržu rajona pašvaldības teritorijā; 2) ezers Lietuvā, Biržu rajona pašvaldības teritorijā.

⁴ Lietuviešu valodā tas ir polisemantisks īpašvārds: *Kalvarija* – pilsēta Lietuvā, Marijampoles apgabalā, *Kalvarijos* – Viļņas pilsētas daļa, *Kalvarijos kalnas*, arī *Golgotos kalnas* – Jaunajā Derībā minētais uzkalns Jeruzālemes tuvumā, vieta, kurā Jēzus Kristus sists krustā; *Rokiškio Kalvarijos* – sakrālo celtnu komplekss Rokišķu pilsētā; *Veprių Kalvarijos* – sakrālo celtnu komplekss Ukmerģes rajona Vepriju mazpilsētā. Žemaičių Kalvarija – mazpilsēta Telšu apriņķa Puņģes rajonā.

⁵ Ģedanoņu uzkalns (*Gedanonių kalva*) – viens no augstākajiem uzkalniem Lietuvā (257,4 m).

(LLP).

Lietuviešu frazeoloģijas vārdnīcā pieminēts Sahāras tuksnesis: *Sachara paversti* ‘pārvērst par Sahāru’ (FŽ: 596) ar pārnesto nozīmi ‘nopostīt’. Mūsdienu plašsaziņas līdzekļos latviešu valodā lietots līdzīgs frazeoloģisms ar vispārinātu apelaīvu: *pārvērst tuksnesī*, kontekstā: *reģionus nevajag pārvērst tuksnesī* (par darbaspēka aizplūšanu uz ārzemēm) (Igaune 2015).

Kopumā vairāk toponīmu konstatēts lietuviešu frazeoloģijas vārdnīcā: 22 nosaukumi, latviešu frazeoloģijas vārdnīcā – 13 nosaukumi. Iepriekš minētais liecina, ka aplūkotās frazeoloģismu vārdnīcas tomēr ir nepilnīgas un neatklāj daudzas valodā funkcionējošas aizgūtas un pašcilmes frazeoloģiskās vienības.

Toponīmiem frazeoloģismu sastāvā piemīt tendence deonimizēties, proti, tāpat kā apelaīviem, vietvārdiem var piemist vispāriņošā nozīme. Piemēram, par frazeoloģisma *lēkt* (*mesties*) *Daugavā* sinonīmu uzskatāms frazeoloģisms *lēkt upē* ar identu nozīmi ‘slīcināties’ (LFV I: 203). Vietvārdi frazeoloģismos var zaudēt tiem raksturīgo stilistisko neitralitāti un kļūt par konkrēta ģeogrāfiska objekta atsevišķu pazīmju, īpašību raksturotājiem, piemēram, abu valodu sakāmvārdu korpusos atrodami Latvijas un Lietuvas ģeogrāfiskajai ainavai raksturīgu lielāku ezeru apzīmējumi, piemēram, *plots kai Lubonas*⁶ *azars* (LSD: 3509 1647); *platus kaip Platelių ežeras* ‘plats kā Plateļu⁷ ezers’ (LPP: (PP 406)).

Salīdzinājuma konstrukcijās bieži galvenā semantiskā slodze piemīt nevis vietvārdam, bet ar toponīmu (parasti oikonīmu) saistītam objektam vai subjektam, toponīms lietots apzīmētāja funkcijā, piemēram, lietuviešu valodā *žviegia kaip Tilžės drigantas* ‘zviedz kā Tilzītes⁸ ērzelis’ saka par personu, kas skaļi smejas (FŽ: 746), savukārt latviešu valodā lietots līdzīgs salīdzinājums bez vietvārda: *zviedz kā zirgs* ‘ļoti skaļi, nevaldāmi smejas’ (LFV II: 635).

Toponīmi – starptautiska rakstura kultūras zīmes

Kā starptautiska rakstura kultūras zīmes latviešu un lietuviešu frazeoloģijā funkcionē galvenokārt no citām valodām aizgūti toponīmiski frazeoloģismi:

1) biblismi, piemēram: *kā pie Bābeles torņa* ‘saka, ja ir liela burzma, sajukums, troksnis, ja daudzi runā reizē, arī dažādās valodās’ (LFV I: 116)/ *Babelio bokštas* ‘pilnīga nekārtība; nespēja vienoties’ (FŽ: 90); *Sodoma un Gomora* ‘netiklības, izvirtības perēklis, neiedomājams haoss, nekārtība’ (LFV II: 397)/ *Sodoma Gomora* ‘izlaidība’ (FŽ: 631); *Golgātas ceļš* ‘moku, ciešanu un pazemojumu pilns posms cilvēka dzīvē’ (LFV I: 167)/ *kalvarijos kelias* ‘posts, grūtības’ (FŽ: 265);

2) mitoloģiskas un literāras alūzijas: *Trojas zirgs* ‘viltība, mānīga rīcība’ (LFV II: 634)/ *Trojos arklys* ‘par maldinošu rīcību’ (FŽ: 751). *Logs uz Eiropu/ langas į Europą* ar sākotnējo nozīmi ‘Sanktpēterburga’, vēlāk – ‘Krievijas pārvaldītā Baltijas

⁶ Lubāns – lielākais ezers Latvijā, atrodas Lubāna līdzenumā uz Rēzeknes un Madonas novadu robežas.

⁷ Plateļu ezers (*Platelių ežeras*) – ezers Lietuvas rietumu daļā, Plūņģes rajonā.

⁸ Tilzīte (vācu: *Tilsit*, lietuviešu: *Tilžė*) – tā līdz 1946. gadam tika saukta mūsdienu Kaļiņingradas apgabala pilsēta Sovetska (krievu: *Совемск*).

jūras austrumu piekraste'. Izteiciens ieviesies no krievu dzejnieka Aleksandra Puškina poēmas „Vara jātnieks”, savukārt A. Puškins atzīst, ka izteicienu aizguvis no itāliešu rakstnieka Ferenca Algaroti franču valodā rakstītajām „Vēstulēm par Krieviju” (Aldersons 2005: 113; Butkus 2009: 83);

3) vēsturisku notikumu interpretācija: *atklāt (jaunu) Ameriku* ‘patstāvīgi izziņāt kaut ko sen zināmu, klāstīt vispārzināmas patiesības’ (LFV I: 77)/ *Amerikā atrasti* ‘pateikt visiem sen zināmu patiesību’ (FŽ: 60).

Iepriekš minētie frazeoloģismi tiek lietoti vairākās valodās ar līdzīgu nozīmi. Taču latviešu un lietuviešu frazeoloģijā iespējams konstatēt arī savdabīgus starptautiska rakstura kultūras zīmju interpretējumus. Piemēram, frazeoloģisms *zilā Donava* ar nozīmi ‘putra, kurā ir vairāk ūdens nekā piena’ (LFV I 1996: 263), šķiet, var tikt saistīts ar Johana Štrausa (*Johann Strauss*) valša „Pie skaistās zilās Donavas” (*An der schonen blauen Donau*) nosaukumu. Donavas upes nosaukumam deonimizējoties iegūta vispārināta nozīme ‘ūdens’. Savukārt lietuviešu valodā konstatēts frazeoloģisms *ī Amerikā važiuoti* ‘braukt uz Ameriku’ ar nozīmi ‘nomirt’ (FŽ 2001: 83), kā arī citi sinonīmiski frazeoloģismi, kuru struktūru veido kustības verbs un vietvārds, piemēram, *ī Vilkēnus šliaužti ‘uz Vilkēniem*⁹ rāpot’ (FŽ: 840). Iespējams, šādu frazeoloģismu struktūru var saistīt ar mitoloģisku alūziju *doties uz Elizejas laukiem* ‘nomirt’. *Seno grieķu un romiešu mitoloģijā Elizejas lauki jeb Elisijs bija vieta, kur pēc nāves dievu izredzētie pavada laiku mūžīgā svētlaimē. Tos bieži identificēja ar pasaules malā esošajām svētlaimīgo salām, kurās pēc nāves mīt cildenie pusdievi – varoņi* (Aldersons 2005: 52).

Mūsdienās latviešu un lietuviešu valodā starptautiska rakstura toponīmiski frazeoloģismi funkcionē galvenokārt daiļliteratūrā (gan tulkotā, gan oriģinālā), publicistikas tekstos u. c., tie tiek modificēti un piedzīvo dažādas nozīmes transformācijas.

Piemēram, frazeoloģisms *Trojas zirgs/ Trojos arklys* mūsdienās daudziem asociējas ar datorikas terminu *Trojas zirgs* jeb *trojāns* – kaitīga programma, kas visbiežāk izplatās, maskējoties par šķietami nekaitīgu lietojumprogrammu (Butkus 2009: 139). Savukārt Latvijas uzņēmumu datu bāze uzrāda, ka pastāv sabiedrība ar ierobežotu atbildību „Trojas zirgs”, kas darbojas reklāmas jomā (Lursoft IT 1997–2016). Iespējams, šīs reklāmas aģentūras darbība saistāma ar mārketinga metodi „Trojas zirgs” (Enlight 2016).

Mūsdienu plašsaziņas līdzekļos šis frazeoloģisms bieži lietots ekonomiskās, kā arī bēgļu krīzes diskursā, piemēram, par „Trojas zirgu” Eiropas Savienībā tiek dēvētas atsevišķas valstis: Grieķija (Roķis 2015), Ungārija (Aculiecinieks 2015), Serbija (Petruļis 2015) u. c., kā arī bēgļi (Lūsis 2015; Raginytė 2015). Lietuvas plašsaziņas līdzekļos Trojas zirga tēma kļuva aktuāla 2005. gadā, kad Lietuvas teritorijā avarēja it kā noklīdis Krievijas iznīcinātājs SU-27. Kuriozas pilota uzvārda (Trojanovs) un situācijas sakritības dēļ radās vairākas frazeoloģisma variācijas: *Trojos lēktuvas* ‘Trojas lidmašīna’, *rusų Trojos arklys* ‘krievu Trojas zirgs’ u. tml. (Romanovskis

⁹ Viļķēni (Vilkēnai) – ciems Kauņas rajona pašvaldībā.

2005).

Frazeoloģisms *Trojas zirgs/ Trojos arklys* aktuāls arī latviešu un lietuviešu literatūrā, piemēram, Šņabis ir *Trojas zirgs, nevis mierinātājs./Degtinė – tai Trojos arklys, o ne guodējas* (LiLa: Laima Muktupāvela „Šampinjonu derība”, 2002); *Viltīgie prāta Trojas zirdziņi lētticīgā jūtu pasaulē./ Apgaulīgi proto Trojos arkliai patikliame jausmų pasaulyje.* (LiLa: Nora Ikstena „Jaunavas mācība”, 2001); *Lietuva pražuvo tada, kai įsileido pirmuosius penkis rusų kareivius, kada Vilnius nesavanaudiško tautų tėvo Stalino dėka įvažiavo į Lietuvą kaip milžiniškas Trojos arklys./ Lietuva gāja bojā tobrūd, kad ielaida pirmos piecus krievu zaldātus, kad Viļņa, pateicoties nesavtīgajam tautu tėvam Staļinam, iebrauca Lietuvā kā milzīgs Trojas zirgs* (LILA: Ričardas Gevelis „Vilniaus pokeris”, 1995).

Tikpat liela semantiskā slodze abās valodās ir arī biblismam *Bābeles tornis/Babelio (Babilono) bokštas*, kas lietots galvenokārt lingvistiskajā un etniskajā diskursā. Gan Latvijā, gan Lietuvā darbojas tulkošanas biroji un tulkošanas datorprogramma ar šādu nosaukumu, frazeoloģisms tiek plaši izmantots daiļliteratūrā: *Miestai muziejai ir miestai Babelio bokštai./ Pilsētas muzeji un pilsētas Bābeles torni.* (LILA: Ričardas Gevelis „Vilniaus pokeris”, 1995); *(..) visa ši banda, primenantī Babilono bokšto statytojų likučius – jie kalba beveik visomis Sovietų Sąjungos respublikų kalbomis./ (..) viss šis bars atgādina Bābeles torņa cēlāju atliekas — viņi runā gandrīz visās Padomju Savienības republiku valodās.* (LILA: Sigitas Parulskis „Trys sekundēs dangaus“, 2004). *Šim Bābeles tornim uzliek virsū īsta īru kūstoša Čedaras siera jumtu un visu iešauj cepeškrāsnī apsilt./ Ant to Babelio bokšto viršaus uždedamas tikro airių lydyto čederio stogas ir viskas pašaunama į orkaitę apšilti.* (LiLa: Laima Muktupāvela „Šampinjonu derība”, 2002).

Vietvārdi kā nacionālas kultūras zīmes

Toponīmiski frazeoloģismi var sniegt priekšstatu par tautas kultūru, vēsturiskiem notikumiem, apvidus fiziogēogrāfisko savdabību. Latviešu un lietuviešu frazeoloģijas vārdnīcās tomēr konstatēti ļoti nedaudzī toponīmiski frazeoloģismi, kam varētu piedēvēt nacionālas kultūras zīmes statusu. Krietni vairāk šādu idiomātisku izteicienu iespējams fiksēt parēmiju korpusos.

Kā nacionālas kultūrzīmes latviešu valodas frazeoloģismos dominē oikonīms *Rīga*, piemēram, *gudrs kā Rīga* ‘ļoti gudrs’ (LFV II: 235) un hidronīms *Daugava* (arī deminutīvs *Daugaviņa*), piemēram, tautasdziesmas alūzijā *stāsti manim, Daugaviņa* ‘saka dialogā, nepieņemot sarunbiedra teikto, neticot tam’ (LFV I: 204). Valsts nosaukums ne frazeoloģijas vārdnīcā, ne sakāmvērdņu korpusā nav konstatēts, iespējams, tāpēc, ka Latvijas valstiskuma tradīcijas ir salīdzinoši nesenas. Toties lietuviešu valodas sakāmvērdos bieži lietots valsts nosaukums, piemēram, *kojos – Lietuvoj, galva – Amerikoje* ‘kājas – Lietuvā, galva – Amerikā’ (PLI: 30926). Piebilstams, ka tiek pieminēta arī kaimiņvalsts Latvija: *Latvijoj blogos dienos nēra* ‘Latvijā sliktas dienas nav’ (PLI: 36006). Lietuviešu frazeoloģijā funkcionē gan mūsdienu Lietuvas galvaspilsēta Viļņa, gan otra lielākā Lietuvas pilsēta un arī

kādreizējā galvaspilsēta Kauņa: *buvau Vilniui, buvau Kaune, atvažiavau nuoga šlaunia* ‘biju Viļņā, biju Kauņā, pārbraucu plikiem stilbiem’ (PLI: 6472), kā arī garākā Lietuvas upe Nemuna: *Nemuną išgerti* ‘Nemunu izdzert’ (LPP).

No Latvijas kultūras zīmēm frazeoloģismos visaktuālākā ir *Rīga*. Rīga ilgu laiku ir bijusi nozīmīgs Baltijas reģiona politiskais, ekonomiskais un kultūras centrs, bet kopš 1918. gada Latvijas Republikas galvaspilsēta. Iespējams, tāpēc tā bieži pieminēta arī lietuviešu frazeoloģijā, piemēram, *su liežuviu ir Rygą atranda*, tulkojot ‘ar mēli arī Rīgu atrod’, ietverot nozīmi ‘jautājot visu var uzzināt un atrast’ (PLI: 37606).

Latviešu valodas frazeoloģismos *Rīga* iegūst nozīmi ‘centrs’, ‘liela pilsēta’, ‘atrodas tālu’, ‘laba dzīves vieta’: *taisas kā uz Rīgu* (LSD: 23 1130); *i odota leidz Reigai mārceņu sver* (LSD: 640 1551); *Rīgā iegāja kā mežā* (LSD: 23 951); *Rīgā trūkst tik putna piena un vēža asinu* (LSD: 529 1008). No otras puses – tā ir vieta, kur dzīvo arī negodīgi, iedomīgi cilvēki: *uz Rīgu nebrouksi pēc blēžiem, viņi ir tepat* (LSD: 556 1506); *iet kā Rīgas jumprava, deguns padebešos* (LSD: 72 13938).

Mūsdienu plašsaziņas līdzekļos īpaši populārs ir sakāmvārds *ar muti Rīgā, ar darbiem aizkrāsnē* (LSD: 1800 5425), kam piemīt solījumu nepildīšanas semantika. Frazeoloģisma konteksts norāda uz Rīgu kā nozīmīgu ekonomisko, politisko un kultūras centru, par to liecina arī sakāmvārda variants *ar muti Saeimā, ar darbiem aizkrāsnē* (Kuzmina 2000). Taču izpratne par centra un perifērijas attiecībām laika gaitā mainās, tāpēc konstatētas vairākas citas šā izteiciena variācijas: *ar muti Eiropā, ar darbiem – aizkrāsnē* (Leimane 2002); *ar muti Briselē, ar darbiem – aizkrāsnē* (Straždiņa 2014) u. tml.

Latvijas lielākā upe un viens no nozīmīgākajiem nacionālajiem simboliem ir Daugava, dēvēta par māmuļu, par tautas likteņupi. Toponīmiskos frazeoloģismos, kā jau minēts ievadā, tā iegūst vispārinošu nozīmi ‘upe, ūdens’. Kontekstā šim hidronīmam piemīt samērā negatīva semantika, tas apzīmē slīkšanu, pazušanu, grūtības: *peras kā čigāns pa Daugavu* ‘saka, ja kādam dzīvē neveicas’ (LFV I: 196); *kad Daugava pāri, tad vairs nemeklē* (LSD: 23 2090).

Mūsdienu tekstos joprojām aktuāls ir izteiciens *lēkt (mesties) Daugavā*. Daudzos gadījumos tas nemaz nav idiomātisks, bet tiešā nozīmē vēsta par pārgalvīgiem lēcieniem no tilta Daugavā, kā arī par pašnāvības gadījumiem, piemēram: *sieviete mēģināja atkārtoti mesties Daugavā, bet policijas darbinieki sievieti apturēja* (Portāls nra.lv 2015). Taču sastopami arī gadījumi, kad izteicienam piemīt nozīme ‘izdarīt pašnāvību’, piemēram: *pagāja pusgads, un viņa gribēja mesties Daugavā* (par nelaimīgu mīlestību) (Briede 2015).

Kā spilgta kultūrzīme lietuviešu idiomātiskajos izteicienos izmantots valsts apzīmējums *Lietuva*. Atšķirībā no Latvijas, kura kā neatkarīga republika tika pasludināta 1918. gadā, Lietuvas valstiskuma tradīcijas ir krietni senākas: 13. gadsimta vidū tika izveidota Lietuvas Lielkunigaitija, tās pirmais valdnieks Mindaugs 1253. gadā tika kronēts par karali. Tā pamazām kļuva par reģionālu lielvalsti jeb impēriju, iekļaujot sevī milzīgas bijušās Kijevas Krievzemes teritorijas.

16. gadsimta vidū tika izveidota ūnija ar Polijas Karalisti, radās apvienota valsts – Divu Tautu Republika, tās sastāvā ietilpa arī mūsdienu Latgales teritorija. Pēc Polijas dalīšanas 1795. gadā Lietuva nonāca Krievijas sastāvā. No 1918. gada līdz 1940. gadam Lietuva bija neatkarīga valsts, 1944. gadā Lietuva tika iekļauta Padomju Savienībā, bet 1990. gadā atkal atguva neatkarību (pēc Eidinta 2014: 17–22).

Frazeoloģismu sastāvā toponīms *Lietuva* iegūst nozīmi ‘maza, tautai mīļa valsts’, ‘strādīgi un centīgi pilsoņi’: *kiek čia tos Lietuvos: sužagsėsi, kitame krašte atsilies* ‘cik te tās Lietuvas: nožagosies, citā malā atsauksies’ (PLI: 37098); *darbu, triūsu spindi Lietuva mūsu* ‘ar darbiem, ar pūlēm spīd Lietuva mūsu’ (PLI: 7048); *Lietuva nedidelė, bet ana brangi* ‘Lietuva neliela, bet dārga’ (PLI: 37098). No otras puses – izskan arī ironiskas piezīmes par valsts problēmām (ekonomiskām, etniskām), piemēram, Lietuvas himnas alūzija ironiskā kontekstā: *vardan tos Lietuvos virė barščius be mėsos* ‘Lietuvas vārdā vārīja boršču bez gaļas’ (PLI: 37115); *pilna Lietuva kacapu* ‘pilna Lietuva ar krieviem (*kacapas* – krievus apzīmējoša etniskā iesauka)’ (PLI: 37103).

Nozīmīga loma lietuviešu kultūrā ir divām lielākajām Lietuvas pilsētām: Viļņai un Kauņai. Viļņa ilgus gadsimtus ir bijusi Lietuvas Lielkunigaitijas galvaspilsēta. Kad pēc Lietuvas un Polijas konflikta Viļņa faktiski nonāk Polijas teritorijas sastāvā, par Lietuvas „pagaidu galvaspilsētu” 1919. – 1940. gadā kļūst Kauņa – mūsdienās nozīmīgs rūpniecības, transporta, zinātnes un kultūras centrs (Spečiūnas 2008: 16).

Frazeoloģismos, līdzīgi kā Rīga, arī Viļņa un Kauņa iegūst nozīmi ‘centrs’, ‘atrodas tālu’: *boba gali joti į Vilnių* ‘bāba var uz Viļņu aizjāt’ (par neasu nazi) (FŽ: 108); *kaip į Vilnių vyžų parodyti* ‘kā uz Viļņu vīzes parādīt’ (LP); *Kaune gera, o namie ant pečiaus dar geriau* ‘Kauņā labi, bet mājās uz krāsns vēl labāk’ (PLI: 27260). Par Lietuvas un Polijas ciešo saikni, kā arī, iespējams, neviennozīmīgajām attiecībām liecina parēmija *viena koja žiūri į Vilnių, kita į Varšuvą* ‘viena kāja skatās uz Viļņu, cita – uz Varšavu’ (LPI: 31172), savukārt sakāmvārds *Rygoje gyventi, Vilniuje mirti* ‘Rīgā dzīvot, Viļņā mirt’ (LP), iespējams, norāda uz Rīgu kā dzīvošanai ērtāku, iespēju ziņā noderīgāku, taču „svešu” pilsētu, bet Viļņa simbolizē dzimteni, „savējo” telpu.

Līdzīgi kā Daugava, arī Lietuvas lielākā upe Nemuna ir kļuvusi par nacionālu kultūras zīmi, dēvēta par „upju tēvu” (lietuviešu valodā *Nemunas* – vīriešu dzimtes lietvārds), bieži apdziedāta dziesmās un dzejā. Frazeoloģismos Nemuna, tāpat kā Daugava, iegūst nozīmi ‘liela upe, daudz ūdens’: *tada ponai dvarus atgaus, kai Nemuną kibiru išsems* ‘tad kungi muižas atgūs, kad Nemunu ar spaini izsmels’ (PLI: 38543).

Lokālas nozīmes vietvārdi

Lokāla rakstura toponīmisku frazeoloģismus visbiežāk tos izmanto:

1) cilvēka ārējā izskata, rakstura, intelekta u. c. pazīmju nosaukšanai, piemēram, *troks voi nu Rogovkys*¹⁰ – populārs latgaliešu teiciens, ar ko apzīmē revolucionāru

¹⁰ Rogovka – ciems Latvijā, Rēzeknes novada Nautrēnu pagastā.

ideju īstenotājus, romantiskus maksimālistus, dzimtās vietas patriotus (Ūdre 2012: 756); *darbštūs kaip Darbėnų žmonės* ‘strādīgi kā Darbėnu¹¹ ļaudis’ (PLI: 2095);

2) priekšmetu vai parādību pazīmju raksturojumam, piemēram, *kaip Skuodo buožė* ‘kā Skodas¹² bezmēns’, saka par pulksteni, kurš rāda nepareizu laiku (FŽ: 619);

3) lietuviešu frazeoloģijas vārdnīcā – ēdiena apzīmējumam: *Plungės vepeza* ‘Pluņģes¹³ tūļa’ – mīcīti kartupeļi ar krējumu (FŽ: 541);

4) darbības vai darbības pazīmes nosaukšanai: *pazust kā Iecavā* ‘pazust uz visiem laikiem’ (LFV I: 411); *nuo Striūpų tilto nuvažiuoti* ‘no Strjūpu¹⁴ tilta nobraukt’ – sarunāt muļķības (FŽ: 644).

Mikrotoponīmi parasti pieminēti noteiktā apvidū lietotos frazeoloģismos, bieži vien to motivācija nav saprotama bez plašāka konteksta. Piemēram, frazeoloģisma *Kilučių agaras* ‘Ķiluču ezerrieksts’ nozīme ‘kāda grūti iegūstama vai vispār neiegūstama lieta’ (FŽ: 309) pamatojama ar faktu, ka Ķiluču ezerā tiešām agrāk audzis mūsdienās rets, aizsargājams augs – peldošais ezerrieksts (*Trapa natans L.*), bet iznīcis 19. gs. beigās (Žiemgalos leidykla 2002).

Mūsdienās mazāk aktuāliem, retāk lietotiem frazeoloģismiem nozīmes rašanās kognitīvo pamatojumu noteikt ir sarežģīti vai pat neiespējami. Piemēram, *kā Tukuma ziepnieks* ‘saka par viegli aizkaitināmu, ļoti dusmīgu, spītīgu cilvēku’ (LFV II: 629). Iespējams, kāda reāla persona, tās rakstura īpašības ir motivējušas šādu izteicienu, kas joprojām tiek lietots dažādā funkcionālajā apkaimē: *es biju pārskaitusies kā Tukuma ziepnieks* (par *Eurosport* rādīšanas metodēm) (Komentāri, sky 2010); *esmu gudrs kā Tukuma ziepnieks* (Rabinovics 2016); *komandieris kā Tukuma ziepnieks* (Liekniņš 2003).

Kā atzīst lietuviešu valodnieks Alģirds Ruškis (*Algirdas Ruškys*), agrākos laikos radītu frazeoloģismu lietojums runas aktā mūsdienās ir okazonāls, raksturīgs gados vecākiem cilvēkiem. Taču, kā piemēru minot frazeoloģismu *eiti pagal Skuodo buožę* ‘iet pēc Skuodas bezmēna’ (par salūzušu, nepareizu laiku rādošu pulksteni), autors atzīst, ka, uzmanīgāk pētot šādu idiomu konceptuālo nozīmi, iespējams konstatēt, ka tajās iekodēts asociatīvajā uztverē pamatots pasaules modelis (Ruškys 2011: 122). Nezinot frazeoloģisma motivāciju, mūsdienās tā sematika nav saprotama, tāpēc tā nereti modificējas, piemēram, minētais Skodas bezmēns ir kļuvis par Skodas pilsētā notiekošā gadatirgus „Skouda boužės juomarka“ simbolu (Konkauskienė 2015).

Secinājumi

1. Vietvārdiem frazeoloģismu sastāvā piemīt tendence deonimizēties, tie zaudē stilistisko neitralitāti. Toponīmi (galvenokārt oikonīmi un hidronīmi) frazeoloģisku vienību sastāvā ne tikai nosauc tuvākus vai tālākus ģeogrāfiskus objektus, bet arī atspoguļo valodu un kultūru mijiedarbes procesus vai kļūst par nacionālās un lokālās

¹¹ Darbēni (*Darbėnai*) – mazpilsēta Kretingas rajonā.

¹² Skoda (*Skuodas*) – pilsēta Lietuvā, Klaipēdas apriņķī.

¹³ Pluņģe (*Plungė*) – pilsēta Lietuvas ziemeļrietumos.

¹⁴ Strjūpi (*Striūpai*) – ciems Šaķu rajonā.

identitātes zīmēm.

2. Par starptautiska rakstura kultūras zīmēm analizētajā latviešu un lietuviešu frazeoloģismu materiālā var uzskatīt vietvārdus no citām valodām aizgūtos frazeoloģismos (biblismos, mitoloģiskās un literārās alūzijās, vēsturisku notikumu interpretācijās).

3. Kā nacionāla rakstura kultūras zīmes frazeoloģismos funkcionē nozīmīgāko pilsētu (galvaspilsētu) nosaukumi (Rīga, Viļņa, Kauņa) ar nozīmi ‘centrs, liela pilsēta’, ‘atrodas tālu’, ‘laba dzīves vieta’, arī ‘blēžu, iedomīgu cilvēku dzīves vieta’. Latviešu un lietuviešu frazeoloģismos nozīmīgas kultūras zīmes ir arī lielākās upes Daugava un Nemuna, kas iegūst vispārinātu nozīmi ‘upe, ūdens’. Savukārt lietuviešu parēmijās sastopami valstu nosaukumi (Lietuva, arī Latvija), kas liecina par valstiskuma apziņas nozīmību lietuviešu valodas pasaulskatījumā.

4. Latvijas un Lietuvas mazpilsētu, ciemu, retāk, ezeru un upju nosaukumi frazeoloģisku vienību sastāvā galvenokārt raksturo cilvēku, priekšmetu un darbību pazīmes, atspoguļojot konkrētu personu, notikumu, lokālās kultūras savdabību.

5. Baltu valodu toponīmiskajiem frazeoloģismiem raksturīgs variantums un diahroniskā mainība, līdz ar to dažādā funkcionālajā apkaimē iespējamas arī to semantiskās modifikācijas. Mūsdienu tekstos dominē aizgūti toponīmiski frazeoloģismi, kā arī nacionāla mēroga kultūras zīmes, savukārt frazeoloģismi ar lokāla rakstura vietvārdiem tiek lietoti retāk, noteiktā apvidū. Mūsdienās mazāk aktuāliem frazeoloģismiem nozīmes rašanās kognitīvo pamatojumu noteikt ir sarežģīti vai pat neiespējami. Nezinot frazeoloģisma motivāciju, mūsdienās tā semantika nav saprotama.

AVOTI

- Aculiecinieks (2015). *Ungārija – sabiedrotais vai „Trojas zirgs”?* <http://ltv.lsm.lv/lv/raksts/28.02.2015-aculiecinieks.-ungarija--sabiedrotais-vai-trojas-zirgs.id44826>, sk. 07.01.2016.
- Aldersons, Jūlijs (2005). *Kāpēc mēs tā sakām? 2. daļa. Populāru izteicienu un jēdzienu skaidrojumi*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Butkus, Alvydas (2009). *Sparnuotieji žodžiai*. Kaunas: Aesti.
- Briede, Zane (2015). Vakara Ziņas: Eva: „Es vairs neticu mīlestībai”. <http://nra.lv/latvija/156603-vakara-zinas-eva-es-vairs-neticu-milestibai.htm>, sk. 07.01.2016.
- FŽ – Paulauskas, Jonas (red., 2001). *Frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Igaune, Sanita (2015). *Uldis Pīlēns – Reģionus nevajag pārvērst tuksnesī*. http://news.lv/Kursas_Laiks/2015/05/22/regionus-nevajag-parverst-tuksnesi, sk. 07.01.2016.
- Komentāri, sky (2010). *Daiļslidošana*. 23, 15. februārī. <http://calis.delfi.lv/forums/tema/12116948-dailslidosana/22/>, sk. 07.01.2016.
- Konkauskienē, Rūta (2015). *Skuode šurmuliavo jomarkas*. <http://www.zemaitijospaveldas.eu/lt/left/naujienos1/skuodo-jomarkas/>, sk. 07.01.2016.
- Kuzmina, Ilze (2000). *Ar muti Saeimā, ar darbiem aizkrāsne*. http://news.lv/Lauku_Avize/2000/06/08/ar-muti-saeima-ar-darbiem-aizkrasne, sk. 07.01.2016.
- Leimane, Antra (2002). *Ar muti Eiropā, ar darbiem – aizkrāsne*. <http://providus.lv/article/ar-muti-eiropa-ar-darbiem-aizkrasne>, sk. 07.01.2016.

- LFV – Laua, Alīse, Ezeriņa, Aija, Veinberga, Silvija (1996). *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. I, II. Rīga: Avots.
- Liekniņš, Imants (2003). *Kad komandieris kā Tukuma ziepnieks*. 8. martā. <http://zz.diena.lv/laikraksta-arhivs/kad-komandieris-ka-tukuma-ziepnieks-100804>, sk. 07.01.2016.
- LiLa – *Lietuvišu-latviešu-lietuviešu paralēlo tekstu korpus*. <http://korpus.lv/lila/>, sk. 07.09.2015.
- LSD – *Latviešu sakāmvārdu datorfonds*. <http://valoda.ailab.lv/folkloras/sakamvardi/>, sk. 20.10.2015.
- LPP – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (2005–2007). *Lietuvių patarlės ir posakiai*. <http://www.aruodai.lt/patarles/>, sk. 20.10.2015.
- Lursoft IT (1997–2016). *Uzņēmumu datu bāzes*. <http://company.lursoft.lv/trojas-zirgs/40103397041>, sk. 07.01.2016.
- Lūsis, Juris (2015). *Berlīnieši: bēgļi ir „Islāma valsts” Trojas zirgs*. <http://bb.vesti.lv/news/video-berliniesi-begli-ir-islama-valsts-trojas-zirgs?4272>, sk. 07.01.2016.
- Petrulis, Domas (2015). *Ar Serbija bus Trojos arklys Europos Sajungoje*. <http://www.delfi.lt/news/ringas/politics/d-petrulis-ar-serbija-bus-trojos-arklys-europos-sajungoje.d?id=68011544>, sk. 07.01.2016.
- PLI – *Patarlės – liaudies išmintis*. <http://patarles.dainutekstai.lt>, sk. 07.01.2016.
- Portāls nra.lv (2015). Valsts svētkos kāda sieviete mēģinājusi noslīcināties Daugavā. <http://nra.lv/latvija/riga/155971-valsts-svetkos-kada-sieviete-meginajusi-noslincinaties-daugava.htm>, sk. 07.01.2016.
- Rabinovics (2016). Interešu grupa „Pat ļoti gudru cilvēku apvienība”. http://intereses.oho.lv/?grupaid=12&subgrupaid=2381&sub_cmd=grupniki, sk. 07.01.2016.
- Raginytė, Lina (2015). *Pabėgėlių antplūdis – XXI a. Trojos arklys?* <http://www.mignalina.lt/nuomones/3184-pabegeliu-antpludis-xxi-a-trojos-arklys>, sk. 07.01.2016.
- Roķis, Kārlis (2015). *Eksperti: Krievijai būtu izdevīga Grieķija kā Trojas zirgs*. <http://www.lsm.lv/lv/raksts/arzemes/zinas/eksperti-krievijai-butu-izdeviga-griekija-ka-trojas-zirgs-es.a137311/>, sk. 07.01.2016.
- Romanovskis, Andrius (2005). *Trojos lėktuvo pamokos*. <http://www.delfi.lt/archive/trojos-lektuvo-pamokos.d?id=7533523>, sk. 07.01.2016.
- Strazdiņa, Ina (2014). *Ar muti Briselē, ar darbiem – aizkrāsnē*. <http://www.la.lv/ar-muti-brisele-ar-darbiem-aizkrasne/>, sk. 07.01.2016.
- Enlight (2016). *Trojas zirga metode*. <http://tzm.enlight.lv/>, sk. 07.01.2016.
- Vikipedija. *Laisvoji enciklopedija*. <https://lt.wikipedia.org/wiki>, sk. 05.01.2016.
- Žiemgalos leidykla (2002) Šiaurės Lietuvos gamtos paveldas. <http://www.ziemgala.lt/lt/siaures-lietuvos-gamtos-paveldas/birzu-krastas-sigitas-obelevicius-ir-kiti>, sk. 07.01.2016.

LITERATŪRA

- Eidints, Alfonss et al. (2014). *Lietuvos vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Gläser, Rosamarie (1998). The stylistic potential of phraseological units in the light of genre analysis. Cowie, Anthony Paul (ed., 1998). *Phraseology. theory, qnalysis and applications*. Oxford: Oxford University Press, 125–143.
- Laua, Alīse (1992). *Latviešu valodas frazeoloģija*. Rīga: Zvaigzne.
- Migla, Ilga (2008). Īpašvārdi latviešu valodas frazeoloģismos. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 1*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, LU aģentūra „LU Latviešu valodas institūts”, RPIVA, 299– 305.
- Moon, Rosamund (1998). *Fixed expressions and idioms in English. A corpus-based approach*. Oxford: Clarendon Press.
- Pierini, Patrizia (2008). Opening a Pandora’s box: Proper names in English phraseology.

Linguistik online 36, 4/08, 43–58.

Ruškys, Algirdas (2011). Konceptas *žemė* lietuvių frazeologijoje. *Res Humanitariae* X. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 120–140.

Saeed, John I. (1997). *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Spečiūnas, Vytautas (2008). Valstybės simboliai. *Lietuva. Enciklopedija* I. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 8–16.

Sušinskienė, Solveiga (2009). Personal and Place Names in English Phraseology. *Acta humanitarica universitatis saulensis* 8. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 320–328.

Taylor, John (2002). *Cognitive grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Ūdre, Sandra (2012). Troks voi nu Rogovkys. Šuplinska, Ilga (zyn. red., 2012). *Latgolys lingvoteritorialuo vuordineica. Lingvoterritorial dictionary of Latgale* II. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 756–758.

Veisbergs, Andrejs (2013). Latviešu valodas frazeoloģija. Veisbergs, A. (atb. red., 2013). *Latviešu valoda*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 157–172.

Кондакова, Ирина (2015). Фразеологизмы, содержащие топонимы, как средство выражения микроавтостереотипа. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 3 (45), 103–107. www.gramota.net/materials/2/2015/3-1/27.html, sk. 21.10.2015.

Осыка, Марина (2010). *Топонимические фразеологизмы в национальной концептосфере: на материале русской и французской лингвокультур: диссертация..* Белгород. <http://www.dissercat.com/content/toponimicheskie-frazeologizmy-v-natsionalnoi-kontseptosfere>, sk. 21.10.2015.

Otīlija Kovaļevska

KARTOGRĀFISKĀS METODES IESPĒJAS DIENVIDAUSTRUMU LATGALES SĀDŽU NOSAUKUMU UN UZVĀRDU IZCELSMES PĒTĪJUMOS

Darba mērķis ir parādīt karšu izmantošanas iespējas un nozīmi vietvārdu un uzvārdu izcelsmes pētījumos DA Latgalē. Šim nolūkam tika meklēti pēc iespējas senāki avoti ar Latgales vietu un cilvēku vārdiem, mēģinot lokalizēt tos mūsdienu kartē un izprast, kā tie ir veidojušies. 16.–18. gs. dokumentu analīze rāda, ka vairums sādžu nosaukumu ir saistīti ar uzvārdiem,

savukārt uzvārdu veidošanās process norisinājies līdzīgi kā Lietuvā un Polijā. Uzvārdi un sādžu nosaukumi pakāpeniski stabilizējušies līdz ar metriku grāmatu ieviešanu, biežajām 17.–18. gs. revīzijām un kartogrāfijas attīstību.

Atslēgas vārdi: kartogrāfiskā metode, Latgales sādžu nosaukumi, uzvārdu veidošanās Latgalē, sādžu nosaukumu un uzvārdu saistība, dienvidaustrumu Latgale.

APPROACH OF THE CARTOGRAPHICAL METHOD FOR THE RESEARCH OF THE ORIGINS OF PLACE NAMES AND SURNAMES OF SOUTHEASTERN LATGALE

The prevailing majority of contemporary village names of Latgale in historical sources can be traced back to the 18th century at least, whereas surnames, many of which have been preserved up to now, were extensively mentioned already in the 18th century and even in earlier documents. The striking similarity between the village names and surnames evidently points to their relatedness and raises questions about their origin. Despite the large number of these onyms, many village names and surnames are unique, characterizing a certain region, parish, or even village. To some extent, surnames in Latgale are a geographical reality, and as well as place names, they can be investigated by means of the cartographic methods.

The aim of the article is to demonstrate the benefits of using maps in research of the origins of the place names and surnames in Latgale. Applying the maps, the attempt has been made to look at the formation of village names throughout the centuries as well as to find out what the relationship between the family names and place names is. For this purpose the oldest available sources of place names and surnames of Latgale were used, trying to project them on modern maps and searching for correlations. For the research southeastern Latgale has been chosen, since a relatively large number of the 16th–18th century documents, containing personal

<http://dx.doi.org/10.17770/latg2015.7.1214>

names and place names are available regarding this region. Since the field of the research is very wide and each name has its own individual history, only general correlations and traditions were searched for. Nevertheless, the examples mentioned in the article illustrate the opportunities that the projection of ancient sources on the modern map provides.

The main sources used in this research were various documents of revision and inventories from the 16th–18th centuries, partly digitized by the National Historical Archives metrics and materials of revision dated to 1772, as well as some other 16th–18th century documents, containing place names and surnames, as well as maps of various periods. To identify place names on modern maps the Database of Geographical Names <http://vietvardi.lgia.gov.lv/> and Map Browser <http://kartes.lgia.gov.lv/karte/> maintained by the Latvian Geospatial Information Agency (LGIA) have been used.

Maps along with the cartographic method of place names research can be used in several ways: 1) studying maps of different periods; 2) comparing ancient “pre-map” period non-cartographic sources of place names with modern maps; 3) using data search selection and mapping options available in Latvian Geographical Names database and Map Browser. Cartographic method helps to orientate in documents of revisions from the “pre-maps” period, provides new information in terms of the borders of administrative units, changes of place names, sometimes it allows even tracing the origins of place names. Taking into account a certain relation existing between surnames and place names, as well as data on the native population and the new settlers noted in the 18th century inventories cartographic method allows to investigate the migration of population and transmigration of place names as well.

A significant number of the current village names were most probably formed in the 18th century, mainly from surnames. However, the process of formation of surnames in Latgale began already at least towards the end of the 16th century and happened in a similar way as in Lithuania and Poland, since Latgale has been connected to both of them for centuries. Surnames gradually stabilized due to the introduction of metric books and frequent revisions from the 17th and the 18th century. Anything definite regarding the origin of the names can be said only in very rare cases. Frequent revisions in the 18th century as well as the development of cartography and preparation of large-scale maps, especially since the revision 1772 and the cadastre 1784 promoted the stabilization of village names. In some ways village names have also been formed according to the norms and tradition of a particular epoch.

Using the of Latvian Database of Geographical Names and Map Browser, it is possible to select the required information and study various nuances of prevalence of place names as well as traditions of their formation, etc. The mapping of surnames included in the 16th–18th century documents would greatly expand the place names and surnames research opportunities.

Key words: cartographic method, village names of Latgale, formation of surnames in Latgale, relationship between the place names and surnames, Southeastern Latgale.

Ievads

Vairums mūsdienu Latgales sādžu nosaukumu vēsturiskos avotos ir izsekojami vismaz līdz 18. gs. vidum, bet uzvārdi, no kuriem liela daļa ir sastopami arī šodien, masveidā atrodami 18. gs. un pat senākos dokumentos. Acīmredzamā līdzība starp sādžu nosaukumiem un uzvārdiem (piem., *Andžāni – Andžāns, Nartiši – Nartišs, Neikšāni – Neikšāns*), īpaši 18. gs. avotos, nepārprotami liecina par to savstarpējo saistību un rada jautājumus par izcelsmi. Cik seni ir Latgales sādžu nosaukumi? Kad un kā radušies uzvārdi Latgalē? Par ko liecina sādžu nosaukumu un uzvārdu līdzība? Kāpēc daļai uzvārdu ir atbilstes sādžu nosaukumos, bet citiem nav (un otrādi)?

Neraugoties uz lielo skaitu, daudzi sādžu nosaukumi un uzvārdi ir unikāli, un nereti pēc nosaukuma vien jau var pateikt, no kuras puses tas nāk (piem., *Makašāni, Barinauci, Postalūjāni*), vai pēc uzvārda vien – nojaust, kur meklējamas kāda cilvēka „saknes”. Daudzi uzvārdi (un atbilstošie sādžu nosaukumi) ir specifiski raksturīgi kādam noteiktam reģionam, pagastam vai pat sādžai (piemēram, *Eižvertiņš, Suveizda, Prikņa, Muktupuovuls*), daudzi citi „lokalizējušies” vairākos savstarpēji nesaistītos reģionos (piemēram, *Dzalbi, Pīzāni, Vonogi*). Kaut nav gluži tā, ka visiem sādžas iedzīvotājiem reiz būtu bijuši vienādi uzvārdi, un nepavisam nav tā, ka Latgalē zemniekiem uzvārdi tikuši doti pēc sādžas nosaukuma, tomēr arī uzvārdi Latgalē zināmā mērā ir ģeogrāfiska realitāte. Tos, tāpat kā vietvārdus, var pētīt ar kartogrāfiskām metodēm.

Darba mērķis, metode un izmantotie avoti

Darba mērķis ir parādīt karšu izmantošanas iespējas vietvārdu un uzvārdu izcelsmes¹ pētījumos Latgalē. Tas ir mēģinājums ar karšu palīdzību paraudzīties, kā mūsdienu sādžu nosaukumi veidojušies gadsimtu gaitā un kāda ir to saistība ar uzvārdiem.

Šim nolūkam tika izmantoti pēc iespējas senāki avoti ar Latgales vietu un cilvēku vārdiem, mēģinot tos projicēt mūsdienu kartē un meklējot kopsakarības. Pētījumam izvēlēta DA Latgale, jo par to ir salīdzinoši daudz 16.–18. gs. dokumentu, kuros minēti vietvārdi un personvārdi. Turklāt autorei šī teritorija ir labāk pazīstama, līdz ar to vietas un nosaukumus identificēt ir vieglāk. Tā kā pētījuma lauks ir ļoti plašs, un katram nosaukumam ir vēl arī sava vēsture, meklētas vienīgi vispārējas likumsakarības, tradīcijas. Darbā minētie piemēri ilustrē iespējas, kādas sniedz seno avotu projicēšana mūsdienu kartē.

Galvenie izmantotie avoti ir 16.–18. gs. dažādu revīziju un inventarizāciju dokumenti, ko publicējuši: Dmitrijs Dovgjallo (Довгялло 1898, 1903), Jans Jakubovskis un Jozefs Kordzikovskis (Jakubowski, Kordzikowski 1915), Boļeslavs Brežgo (1927, 1943, 1944), Staņislavs Litaks (Litak 1998), Mihaels Zenkovičs (Zienkovicz 1744), daļēji Valsts vēstures arhīva digitalizētās metriku grāmatas

¹ Ar izcelsmi šeit domāta nevis etimoloģija, bet vietvārda kā fakta rašanās.

un 1772. gada dvēseļu revīzijas materiāli, kā arī daži citi vietvārdus un uzvārdus ietveroši 16.–18. gs. dokumenti. Nosaukumu atpazīšanai mūsdienu kartē izmantots Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras (LĢIA) Karšu pārlūks <http://kartes.lgia.gov.lv/karte/> un Vietvārdu datubāze <http://vietvardi.lgia.gov.lv/> (pilnā versija).

Kartogrāfiskā metode vietvārdu un uzvārdu izcelsmes pētījumos

Kartes un kartogrāfisko metodi vietvārdu pētniecībā var izmantot vairākos veidos: 1) skatot dažādu laikmetu kartes, 2) salīdzinot senos „pirmskaršu” perioda nekartogrāfiskos vietvārdu avotus ar mūsdienu kartēm, 3) izmantojot Latvijas Vietvārdu datubāzes un Karšu pārlūka piedāvātās meklēšanas, atlases un kartēšanas iespējas.

Aplūkojot mūsdienu vietvārdus agrāko laiku kartēs un sarakstos, ātri vien var nonākt pie secinājuma, ka visu 20. gs. tie ir bijuši tādi paši (ja neņem vērā vārda pieraksta formu); tādus tos atrodam arī 19. gs. Tātad nosaukumu izcelsme meklējama senākos laikos. Taču senākās – 16. un 17. gs. – kartēs Latgales teritorijā vietvārdu nav daudz (mazā karšu mēroga dēļ): *Rēzekne (Rositten)*, *Ludza (Ludzen, Luczen)*, *Daugavpils (Duneborch, Duneburg)*, dažas upes (*Daugava, Indrica*) un ezeri (*Rāznes ezers, Lubāns*). 18. gs. kartēs vietvārdu parādās vairāk, tomēr līdz gadsimta otrajai pusei to joprojām nav daudz.

Senākās pietiekami liela mēroga kartes, kurās skatāma liela daļa mūsdienu Latgales sādžu nosaukumu, ir 1784.–1785. gada ģenerālmērīšanas plāni (M 1:42 000, 1:84 000). Informāciju par vietvārdiem senākos laikos (detalizētu karšu trūkuma dēļ to nosacīti var saukt par „pirmskaršu” periodu) sniedz dažādu revīziju materiāli. Vispirmām kārtām tā ir 1772. gada dvēseļu revīzija Rēzeknes apriņķī², 1765., 1738. un 1712. gada visu Latgales stārstiju inventāri³, kā arī citi, sīkāki, 18. gs. un senāki dokumenti, kuros atrodami vietvārdu un personvārdu saraksti bez kartogrāfiskā materiāla. Tā kā šajos dokumentos viegli var atpazīt mūsdienu vietvārdus vai vismaz nojaust, uz kuru teritoriju tie attiecas, senos nosaukumus ir iespējams „projicēt dabā”, t. i., mēģināt tos atzīmēt kartē. Tādā veidā var ne tikai uzskatāmāk parādīt sādžu nosaukumu veidošanās procesu, bet arī atklāt kādas sakarības, ko citādi, bez kartes, nebūtu iespējams „ieraudzīt”.

Taču vispirms ir nepieciešama plašāka atkāpe par uzvārdu veidošanās pirmsākumiem Latgalē, jo līdzšinējās publikācijās par šo tēmu sastopamā informācija ir visai pretrunīga⁴. Jebkurā 16. gs. beigās–18. gs. I puses kartē var redzēt Latgales saistību ar Lietuvu un Poliju, tāpēc likumsakarīgi ir domāt, ka uzvārdi Latgalē ir veidojušies tāpat kā tur.

² LVVA, 1881. f., 1. apr., 8. l., <http://www.lvva-raduraksti.lv>. Latvijas Valsts vēstures arhīvā 1772. gada revīzijas materiāli ir tikai par Rēzeknes apriņķi, bet domājams, ka revīzija notikusi arī citos apriņķos.

³ Publicētie dokumenti nepārklāj visu Latgales teritoriju (sal. Zeps 1984: xxxiv–xxxv), tomēr sniedz labu ieskatu vietvārdu un uzvārdu veidošanās procesā.

⁴ Īpaši populārs ir stereotips, ka zemniekiem Latgalē uzvārdi tikuši doti tikai pēc dzimtbūšanas atcelšanas, vēlāk nekā pārējā Latvijā, lai gan fakti liecina pretējo.

Mazliet par uzvārdu veidošanās pirmsākumiem Latgalē

Tā kā Latgale no 1556. līdz 1772. gadam ietilpa katoliskajā Polijā, tad, acīmredzot, arī uz Latgali attiecās Tridentas koncila (1545–1563) lēmumi un vēlākie vietējo bīskapu norādījumi par metriku grāmatu sakārtošanu⁵. Šai tēmai veltīti ļoti daudzi poļu un lietuviešu autoru pētījumi (Moskal 2005; Kotecki 2009; Sinkevičiūtē 2010; Dyjakowska 2012; Mickienē 2013 u. c.).

Nepieciešamība uzskaitīt savu draudžu piederīgos īpaši aktuāla Eiropā bija kļuvusi Reformācijas laikā 16. gs., taču tas nebija vienīgais iemesls stingrākas reģistrācijas kārtības ieviešanai. Tā piemēram, ar nolūku izskaust slepenās laulības, Tridentas koncila 24. sesijā 1563. gada 11. novembrī tika pieņemts dekrēts *Tametsi dubitandum*⁶, kas ieviesa jaunu laulības noslēgšanas kārtību, nosakot, ka laulība ir derīga un nešķirama tad, kad abi laulājamie, brīvi no laulības šķēršļiem, savas draudzes prāvesta vai viņa pilnvarotas personas priekšā, vismaz divu liecinieku klātbūtnē apliecina vēlmi stāties laulībā. Turklāt prāvestiem tika uzdots reģistrēt noslēgtās laulības īpašā grāmatā (vadoties pēc latīņu principa *quod non est in actis, non est in mundo* ‘kas nav dokumentos, tas nepastāv dzīvē’), pretējā gadījumā laulību varēja uzskatīt par nederīgu, resp., nenotikušu. Šajā pašā dekrētā tika uzdots reģistrēt arī kristības, kas perspektīvā paredzēja atvieglot radniecības noteikšanu (tas bija svarīgi ne vien laulību atļaujām, bet arī mantojuma lietām u. c.). Sākot ar Tridentas koncilu, tiek doti vispārēji norādījumi par kristāmvārdu izvēli, kas vēlāk konkretizējas ieteicamo kristāmvārdu sarakstos. Agrākos „nekristīgos” vārdus bieži vien turpināja lietot blakus kristībā saņemtajam vārdam, un ar laiku tie vai nu izzuda, vai pārveidojās par uzvārdiem (Mickienē, Bačiūnaitē-Lužinienē 2013: 31).

1614. gada Romas rituāle (*Rituale Romanum*) paredzēja vēl citus reģistrus un piedāvāja metriku formulārus⁷, kuros vajadzēja rakstīt ne vien vārdus (*nomen*), bet arī uzvārdus, resp. pavārdus, ģimenes vārdus, iesaukas (*familia, cognomen*) vai vecāku vārdus, t. i., norādīt, kādai ģimenei persona pieder. Šo lēmumu realizēšana bija vietējo bīskapu ziņā. Polijai adaptētā Romas rituāle tika publicēta 1631. gadā (t. s. *Rytuał Piotrkowski*), un tā, visdrīzāk, attiecās arī uz Latgali⁸. Jau 1611. gadā Rīgā notikusī sinode bija noteikusi, ka Livonijas katoļu baznīcā ieviešami Tridentas koncila lēmumi⁹. Sarežģītās politiskās situācijas dēļ tas notika ļoti lēnām un pakāpeniski tajā Livonijas daļā, kas palika Polijas pakļautībā. Tā kā Livonijas bīskapi galvenokārt rezidēja ārpus Livonijas, Polijā, un daži bija arī studējuši Romā,

⁵ Metriku grāmatas daudzviet Eiropā jau pastāvēja, taču tās nebija visai Baznīcai obligātas un tām nebija vienotas formas.

⁶ *Decretum de reformatione matrimonii*. Canones et decreta sacrosancti ōcumenici Concilii Tridentini. Augustae Taurinorum: Typographia Pontificia et Archiepiscopalis eq. Petrus Marietti, 1890, p. 172–179.

⁷ *Formulae scribendi in libris habendis apud Parochos*. Rituale Romanum. Romae, 1615, 228–232.

⁸ Sal. arī Klētnieks, 1939 [3]: 437–438.

⁹ Kleijntjens J. *Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa archīvos*, III sēj., II d. Rīga, 1941, 21.

Livonijai nevarēja palikt sveši tie procesi, kas notika kaimiņzemēs, un Polijas diecēzēs noteiktā kārtība attiecībā uz personu reģistriem nevarēja neattiekties arī uz Polijas Livoniju jeb Poļu Infantiju.

Jāuzsver, ka sākotnēji šajos norādījumos nebija prasības pēc uzvārdiem mūsdienu izpratnē, pastāvēja vienīgi vispārīga prasība konkretizēt personu – norādīt vecāku (īpaši tēva) vārdu, dzīves vietu u. tml. Tā par uzvārdiem laika gaitā varēja pārtapt tēvu vārdi (arī tie, kas nebija kristāmvārdu sarakstā), iesaukas, amatu nosaukumi, vietvārdi. Senākos Latgales ļaužu uzvārdus (vai to „iedīglus”) var saziņēt jau 16. gs. beigū Latgales inventāros.

Senākā no Latvijas Valsts vēstures arhīva digitalizētajām Latgales katoļu baznīcu grāmatām¹⁰ ir Kaunatas draudzes kristību reģistrs, kurā ieraksti sākas ar 1696. gada jūliju. Tajā līdzās vārdiem ir arī uzvārdi un dzīvesvietas, piemēram, *Kryftina Kukiniowa ex Kownata, Andreas Murans et Anna Skribisowa, Aleksander Rakszin et Catharina Rutkewiczowa ex Kownata, Michael Rudzels, Josephus Aifpur de loco Sulany* utt. Protams, arī vēlākajās, 18. gs., metrikās uzvārdi ir atzīmēti.

1761. gada Infantijas un Kurzemes jeb Piltenes diecēzes draudžu vizitācijas laikā prāvestiem tika prasīts uzrādīt kristību, laulību un mirušo reģistrus, un lielā daļā draudžu vismaz kristību un laulību reģistri jau bija. Vizitācijas atskaitēs redzams, ka tika prasīts pierakstīt kristāmo un laulājamo vārdus, uzvārdus un dzīvesvietas: *Libros metrices baptisatorum et copulatorum curet exacte describere, specificando nomina, cognomina baptizatorum, copulatorum, testium, originem loci...* (Litak 1998: 184 u. c.).

Baznīcu reģistri kļuva par dokumentiem, ko respektēja arī civilā vara, tātad šie paši uzvārdi tika lietoti arī „laicīgajos” dokumentos, piemēram, revīziju materiālos¹¹. Poļu laikos revīzijas biežākas kļuva 18. gs., un pamazām veidojās noteikta uzvārdu un vietvārdu lietošanas tradīcija. Lasot šos dokumentus, rodas iespaids, ka, no vienas puses, uzvārdi tika prasīti „no augšas”, bet, no otras puses, tie veidojās arī dabiski, jo kaut kā taču neskaitāmie Jāņi, Pēteri, Miķeļi utt. bija jāatšķir. Iespējams, ka rakstības nekonsekvenču dēļ parādās kristāmvārdu variācijas (piemēram, Asūnes pagastā: *Jan, Joń, Jonik, Janko, Iwan; Piter, Peter, Piotr; Mikiel, Michal, Mikul, Myk; Anton, Antoni, Ontusz* u. tml.), arī uzvārdi norādīti gandrīz visiem. Krievu laiki sākās ar 1772. gada dvēseļu revīziju¹², un tajā jau skaidri redzams, ka uzvārdi attiecināti uz visu ģimeni, tātad tiek mantoti (lai gan sievietēm rakstīti vēl pirmslaulību uzvārdi).

1834. gada metriku grāmatu ievados lasāmi Mogiļovas Romas katoļu Baznīcas konsistorijas norādījumi par jauno „drukāto” metriku veidlapu aizpildīšanu. Tajos skaidri tiek prasīts rakstīt vārdus un ‘dzimtu nosaukumus’, resp., uzvārdus (*imion i*

¹⁰ V. Klētnieks (1939 [3]: 437) min arī citas, vēl senākas, metriku grāmatas (Krāslavai no 1667., Daugavpilij no 1689., Indricai no 1696. gada), taču tās atrodas citos arhīvos un nav viegli pieejamas. Biežo karu dēļ 17. gs. daudzas metrikas var būt arī gājušas bojā.

¹¹ Piemēram, Asūnes voistīvē vien 1765. gada inventārā minētas 299 personas ar 149 dažādiem uzvārdiem.

¹² Tas ir laiks, kad notika pirmā Polijas dalīšana, Latgale nonāca Krievijas sastāvā, un tika veikta detalizēta iedzīvotāju uzskaitē.

nazwisk familijnych). Turklāt šie norādījumi ir tikai atgādinājums, jo arī pirms tam metrikas tika aizpildītas tādā pašā veidā, uzrādot arī uzvārdus vai citus ar dzimtu saistāmus papildu apzīmējumus.

Tātad var teikt, ka uzvārdu veidošanās Latgalē ilga vairākus gadsimtus – no 16. gs. beigām līdz 19. gs. sākumam. Nav pamanāma kāda īpaša „uzvārdu došana” kādā vēstures posmā, tomēr Baznīcas dokumentāciju var uzskatīt par sava veida uzvārdu ieviešanu¹³, pakāpenisku nostiprināšanu un zināmu standartizāciju, ko veicināja šo pašu uzvārdu lietošana arī laicīgajos dokumentos.

Uzvārdi un vietvārdi pēc 16.–18. gs. inventāru „projekcijas” mūsdienu kartē

Kā jau minēts, 18. gs. revīziju dokumentus itin viegli var saistīt ar mūsdienu karti, jo vietvārdu un personu uzskaitījums pārsvarā veikts noteiktā ģeogrāfiskā secībā, līdz ar to var vērot nosaukumu izmaiņas laika gaitā. Sakārtojot šos vietvārdus un personvārdus vienotā tabulā (sk. Kovaļevska 2015: 52–65) un „projicējot” tos kartē (piemēram, 1. attēls), var atklāt saistošas detaļas sādžu nosaukumu veidošanās procesā, kā arī vismaz aptuveni noteikt, uz kurām vietām attiecināmi aizmirstie vietvārdi.

1. attēls. Asūnes pagasta Ļutauci un Kurļinova 1785. gada kartē (a) un 17.–18. gs. dokumentu “projekcija” mūsdienu kartē (b)

Figure 1: Villages Ļutauci and Kurļinova (Asūne parish) on the map drawn in 1785 (a) and the “projection” of the 17th-18th century documents data on the contemporary map (b).

Apkopojot šo informāciju, jau diezgan labi var nojaust dažu vietvārdu/ uzvārdu izcelsmi. Tā Asūnes pagasta *Melķeri* visdrīzāk ir atvasināti no personvārda *Melhiors*, nevis no lejasvācu *melker* ‘slaucējs’, kā to piedāvā skaidrot Leonards Latkovskis (Latkovskis 1971: 29). Nedaudzajos 16. un 17. gs. avotos šis nosaukums nav atrodams, toties 1712. gada revīzijā pēc vairākām personām ar uzvārdu *Plesņa* un ¹³ Jāatzīmē arī, ka nav pamanāma robeža starp „muižnieku” un „zemnieku” uzvārdiem.

kāda *Hindrich Muzyznik* minēts *Jan Muzyznik*, kas apstrādā platības *po Melchieru Muzyzniku*. 1738. gada revīzijā ģeogrāfiski šajā pašā vietā minēts nosaukums *Melkieryszki* un vairākas personas, starp kurām ir *Melkier, podwoyski na usłudze*, bet uzvārda *Muzyznik* vairs nav. Uzmanību saista arī tas, ka šajā pašā revīzijā *Veteriškos* (tag. *Veteraucos*) pierakstīts *Melkier Kalwisz*, līdzās citiem pieciem cilvēkiem ar tādu pašu uzvārdu: *Andrzej Kalwisz, Daniel Kalwisz, Józef Kalwisz, Piotr Kalwisz, Jakub Kalwisz*. Šajā kontekstā *Melkier* izskatās pēc vārda, bet uzvārds ir *Kalwisz*. Nosaukums *Melkeriški* atkārtojas arī 1761. gada Asūnes draudzes vizitācijas protokolā, baznīcas zemju robežu aprakstā, kur *między gruntami melkieryszkimi* 'starp Melkerišku tīrumiem' norādīta robežzīme.

1765. gada sarakstā atkal parādās saistība ar kristāmvārdu *Melhior*s – gan sādžas nosaukumā *Malcheryszki*, gan uzvārdos: *Piter Melcher, Antoni i Wasil Melcherowie*. 1772. gada dvēseļu revīzijā šajā sādžā (Мелкеришка) atrodam visus nupat minētos *Melkerus*: uzskaitīta *Pētera Melkera* (хозяинъ Петръ Мелкеръ) 13 cilvēku lielā saime ar 6 bērniem, vedeklu un strādniekiem; vēl lielākā *Antona Melkera* (хозяинъ Антонъ Мелкеръ) saime ar sievu, 4 bērniem, audžumeitu, iebūviešiem, strādniekiem un viņu bērniem. Trešais *Melkers* (хозяинъ Василех Мелкеръ, вдовъ) ir atraitnis ar 4 bērniem, vedeklām, mazbērniem un strādnieku. *Melkeriškos*¹⁴ uzskaitītas vēl piecas citas lielas ģimenes: *Даукштъ, Плесне, Гразуль, Геиба*. Savi uzvārdi ir arī iebūviešiem; sievām uzrādīti viņu pirmslaulību uzvārdi.

Līdzīgi var izsekot arī citu nosaukumu veidošanās procesam. Piemēram, *Perviļova* savu nosaukumu mantojusi no kāda *Ferwera*: 1712. gadā atzīmētas tukšās platības *po Krzysztofu Ferweru*, 1738. gadā minētā teritorija nosaukta piederības formā – *Ferwerowa*, 1765. gadā jau *Perweliszki*, kas varētu liecināt, ka nosaukums jau ir iegājies tautā. Bet paša uzvārda vairs nav ne šajos, ne vēlākos reģistros (diemžēl arī agrākos dokumentos to nav izdevies atrast). Ciems *Apaļi* vēl 18. gs. vidū dēvēts par *Andiņovu* (pēc uzvārda *Andiņš*), taču starp vairākiem citiem uzvārdiem ciemā minēts arī *Apaļs* jeb *Apeļs*. 1785. gada kartē jau atzīmēts sādžas nosaukums *Апелева*. Līdzīgu sādžu nosaukumu veidošanās procesu var novērot arī citur.

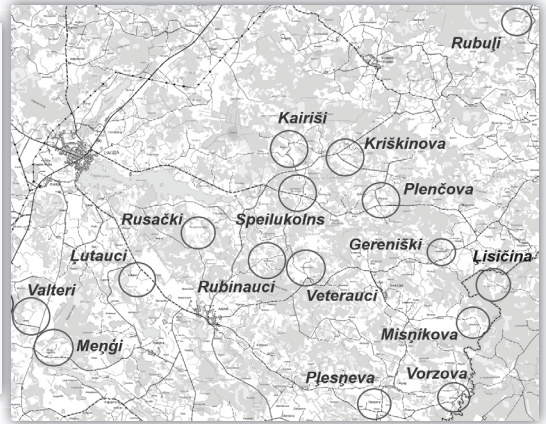
Tā kā 18. gs. sākuma inventāros vietvārdu ir maz, rodas iespaids, ka tie vēl nebija nostabilizējušies vai arī ierēdņus tie neinteresēja. Tomēr nekādā ziņā nevar apgalvot, ka 1712. gada dokumentos minēti kādi pirmie attiecīgo uzvārdu īpašnieki, no kuriem radušies sādžu nosaukumi. Kā liecina 1654. gada *Piscovaja kņiga* (Brežgo 1927), pēc tādiem pašiem uzvārdiem, kādus redzam 18. gs. dokumentos, vietu nosaukumi veidoti jau 17. gs. vidū¹⁵. Šis dokuments ir krievu valodā, tapis kara laika apstākļos, tā sastādītāji, visticamāk, vadījušies pēc savām vietu nosaukumu veidošanas shēmām – uzvārdam pievienojot izskaņu –*ovo, ina, -ščina* (sk. 2. attēlu). Neatpazīstams ir vienīgi nosaukums *Воцколеньщина* – visdrīzāk tas attiecas uz Asūnes pagasta R

¹⁴ Vēlākos avotos sādžas nosaukums ir rakstīts arī: *Мелкаришка, Мелкерева*, tautā saukta arī par *Melkeraciem*, tomēr 20. gs. nostiprinājies uzvārdam identisks nosaukums – *Meļkeri, Melkeri* (latgaliski – *Meļkeri*).

¹⁵ 17. gs. vidus uzvārdus var redzēt arī 1646. gada Ludzas stārstijas inventārā (Brežgo 1944: 11–25).

daļu, varbūt *Aišpūriem* un *Paukštovu*, kur 18. gs. fiksēts uzvārds *Ļahs*, *Ļāks*, vai arī *Plotkiem*, *Valteriem* (uzvārds *Valters*).

ОСУНСКАЯ ВОЛОСТЬ
Резицкого державца Тынавзы подданные.
Дрв. Воцколеньщина во дворѣ десятникъ Вольторко
Стучъ во дворѣ Лякъ Мортишко.
Дрв. Геренина во дворѣ Федька Геренинъ во дворѣ
бобыль Скверьянко.
Дрв. Ворзнина во дворѣ Петрушка Ворза во дворѣ
Обрамко Еникъ Ворза.
Дрв. Плеснино во дворѣ Янко Плесня.
Дрв. Русаково во дворѣ Савка Русаковъ.
Дрв. Ветрешово во дворѣ Андриюшка Ветрешовъ.
Дрв. Менъгино во дворѣ Янко Менъгинъ.
Дрв. Лютово во дворѣ Куземка Лютой.
Дрв. Аспулево во дворѣ Мартишко Оспуль.
Дрв. Рубаново во дворѣ Мартишко Рубанъ.
Дрв. Спилово во дворѣ Ондрушка Спила.
Дрв. Карино во дворѣ Васка Каря.
Дрв. Мыкрышево во дворѣ Микулайко Крышко.
Дрв. Пленцы во дворѣ Ивашко Пленъ.
Дрв. Мисниково во дворѣ Гаспаръ Мисникъ.
Дрв. Рублево во дворѣ Матюшко Рублевской.

2. attēls. *Asūnes pagasta 1654. gada apdzīvoto vietu saraksts (Brežgo 1927: 109) un atbilstošie sādžu nosaukumi mūsdienu kartē*

Figure 2: *Asūne parish village names olisko the document of 1654 (Brežgo 1927: 109) and the corresponding village names on the contemporary map*

Vēlākajos poļu dokumentos ir lielāka izskaņu dažādība un saglabātas arī vietējās vietvārdu veidošanas tradīcijas (ar *-iški* vai *-kolns* u. tml.), taču sādžu nosaukumus veidojošie uzvārdi ir tie paši: *Vorza*, *Plesņa*, *Rusaks*, *Veteris*, *Meņģis*, *Ļuta*, *Rubins*, *Spila* u. c.

Blakus esošajā Pustiņas pagastā 1654. gada sarakstā minētas 12 personas. B. Brežgo tajā saskatījis 12 mājas vienā ciemā (Brežgo 1927: 103), savukārt valodnieks Valdis Juris Zeps nav identificējis nevienu no sarakstā uzskaitītajiem uzvārdiem un apšaubā, vai 1654. gada dokumentā minētais Pustiņas pagasts attiecas uz mūsdienu Robežniekiem (Zeps 1972: 127). Tomēr, spriežot pēc piezīmes virsrakstā (подъ деревнями во дворехъ), tas savā ziņā varētu būt pat apdzīvoto vietu saraksts (sk. 3. attēlu).

ПУСТЫНСКАЯ ВОЛОСТЬ
Гетмана Подханцерева подданные подъ деревнями во дворехъ.
Во дворѣ Павелко Микулаевъ во дворѣ Исачко Зуловъ во дворѣ
Максимко Дубра во дворѣ Яшка Мосъевъ во дворѣ Яшка
Станьковъ во дворѣ Гришка Шарипа во дворѣ Исачко Есулковъ во дворѣ
Ивашко Козьминъ во дворѣ Микулайко Яковлевъ во дворѣ
Федька Варзевъ во дворѣ Андриюшка Лагишовъ во дворѣ Пунцо Ивановъ.

3. attēls. *1654. gadā minētās personas Pustiņas pagasta sādžās (Brežgo 1927: 109)*

Figure 3: *Persons mentioned as inhabitants of Pustiņa parish villages in 1654 (Brežgo 1927: 109)*

Aplūkojot mūsdienu karti un kādu uzvārdu avotu (piemēram, telefonu grāmatu), viegli rodas asociācijas ar tagadējo Robežnieku pagastu: *Исачко Зуловъ* – 5 km DA no Robežniekiem ir sādža *Zulova*, pagastā pazīstams ir arī uzvārds *Isaks*; *Есулковъ* –

vēl 20. gs. sākuma kartēs atrodama sādža *Jasjuļki* (tagad ietilpst Robežniekos); *Мукулаевъ* – uz DR no Robežniekiem ir sādža *Mihalova*; *Дубра* – 4 km DRR no Robežniekiem bija sādža *Dubriški*, ir arī uzvārds *Dubra*; *Варзевъ* – apmēram 10 km no Robežniekiem gan uz ZR, gan ZAA ir sādžas ar nosaukumu *Vorzova*; *Лагушувъ* – pagastā ir uzvārds *Klagišs*¹⁶, kaimiņos Skaistas pagastā ir sādža *Klagači* jeb *Glagači*; *Пуницъ* – uzvārds *Punculis*, apkārtējos pagastos ir vairākas sādžas ar nosaukumu *Puncuļi*; *Мосеевъ* – viens no *Mateikas ezera* nosaukuma variantiem ir *Moseikas ezers*. Arī *Шарипа*, *Станьковъ*, *Яковлевъ* – atbilst mūsdienu uzvārdiem šai pusē: *Šaripa*, *Stankevičs*, *Jakovelis* (sādža *Jākaveļi* ir Aulejas pagastā).

Ģeogrāfiska rakstura informācija „pirmskaršu” perioda vietvārdu avotos

1744. gada Viļņas bīskapu sinodes dokumentu krājumā ievietots Viļņas diecēzes draudžu apdzīvoto vietu saraksts, kurā ir informācija arī par Drujas draudzi (Zienkowicz 1744: 84–85), kas ietilpa Braslavas dekanātā, savukārt Drujas draudzei piederēja arī tag. Piedrujas, Indras un Robežnieku pagasts. Pirmajā acu uzmetienā saraksts izskatās pēc nepilnīga un diezgan haotiska vietvārdu uzskaitījuma, piemēram, Piedrujas pagasta sādžas var atrast gan saraksta sākumā, gan vidū. Nav skaidrs, kāpēc minētas tieši šīs apdzīvotās vietas, lai gan 1749. gada Pustiņas muižas inventārā (Brežgo 1943: 24–40) ir arī citas. Varētu domāt, ka 18. gs. vidū Drujas draudzē apdzīvoto vietu bija maz, vai arī visas netika uzskaitītas (sk. 4. attēlu).

4. attēls. *Drujas draudzes apdzīvoto vietu saraksts 1744. gada Viļņas bīskapu sinodes dokumentu krājumā (Zienkowicz 1744: 84–85). Vietvārdu numerācija (cipars pirms nosaukuma) atbilst cipariem kartē 5. un 6. attēlā.*

Figure 4: *Druja parish settlement names olisko document of the Vilnius Synod of Bishops in 1744 (Zienkowicz 1744: 84-85). The numbers used in the list correspond to the numbers on the map (Figures 5 and 6).*

¹⁶ 1749. gada Pustiņas muižas inventārā rakstīts kā *Klagaysz* (Brežgo 1943: 37).

Tomēr, sākot atzīmēt šos nosaukumus mūsdienu kartē, atklājas pārsteidzoša aina – vietvārdi ļoti precīzi virknējas gar toreizējās Drujas draudzes robežu, ar nelielām atkāpēm „iekšzemē” (sk. 5. attēlu): 1) *Kišielewce* (tag. *Kiseļevci*), 2) *Krzywośielce* (*Krivoseļci*), 3) *Toloiowce* (*Tolojevci*), 4) *Cyrmánowo* (*Cirmani*), 5) *Wółkowo* (tag. *Berjozovka*, agrāk *Volkova*), 6) *Wółkowszczyzna* (tag. *Berjozki*), 7) *Filopowo* (*Filipova*), 8) *Zyzowszczyzna* (*Zizovščina*), 9) *Pielsze* (*Peļši*).

5. attēls. *Drujas draudzes 1744. gada apdzīvoto vietu saraksta „projekcija” mūsdienu kartē (fragments)*

Figure 5. “Projection” of the Druja parish settlement names list 1744 on the contemporary map (fragment)

Tātad īstenībā šis saraksts satur svarīgu ģeogrāfisku informāciju un faktiski apraksta Drujas draudzes robežas, nevis ietver visas draudzes apdzīvotās vietas (sk. 6. attēlu). To apstiprina pie citu draudžu sarakstiem šajā pašā dokumentā bieži sastopamās latīniskās piezīmes *in circumferentia* ‘pa perimetru’ – tātad arī citas draudzes aprakstītas *pa perimetru*, resp., gar robežu.

6. attēls. *Druja draudzes 1744. gada apdzīvoto vietu saraksta „projekcija” mūsdienu kartē. Ar cipariem kartē atzīmētas apdzīvotās vietas tādā secībā, kādā tās minētas sarakstā. Ar gaišajiem aplīšiem atzīmētās vietas nav precīzi identificētas mūsdienu kartē; sādžas Nr. 64.–105. atrodas Daugavas kreisajā krastā Baltkrievijas teritorijā (visas nav atzīmētas), arī tās izvietotas „pa perimetru”. Salīdzinājumam sk. LĢIA Karšu pārlūku.*
 Figure 6: “Projection” of the *Druja* parish settlement names list 1744 on the contemporary map. Place names are numbered in the same order as they appear on the list. The location of place names marked with clear circles are not precisely identified on the contemporary map. The villages nr. 64–105 are located on the left bank of the *Daugava* in Belarus (not all are marked), they are also located “around the perimeter”. Cf. *Map Browser*.

Tas nozīmē, ka apdzīvoto vietu skaits un nosaukumi šajā teritorijā 18. gs. vidū principā daudz neatšķiras no mūsdienu situācijas. Pateicoties tam, ka sarakstā minētos nosaukumus var viegli salīdzināt ar mūsdienu vietvārdiem, dažu labu toponīmu var precizēt, var drošāk spriest par to izmaiņām. Iezīmējas noteiktas vietvārdu veidošanas tradīcijas. Piemēram, Robežnieku pagasta *Gelutjova* 1744. gadā rakstīta kā *Gilućie*, 1749. gada inventārā (Brežgo 1943: 31, 41) minēts uzvārds *Giluć*, *Giluć*. Vietvārdi reģistrēti gan ar, gan bez izskaņām, vārddarināšanā izmantotie formanti ir raibu raibie (-āni, -iņa, iški, -ova, -ovci, -ščizna), nereti sastopamas „dubultizskaņas”: -in- + ov (*Skądźinow*), -iš- + -ov (*Pimpiszow*). Kaut vietu nosaukumos vēl visai skaidri saskatāma piederības forma, kopumā var teikt, ka šajā teritorijā vietu nosaukumi jau principā ir noformējušies.

Liecības par iedzīvotāju migrāciju un vietvārdu „pārceļošanu”

17.–18. gadsimtā

Pēc senajos dokumentos minētajiem personvārdiem un vietvārdiem nereti var izsekot iedzīvotāju migrācijas ceļiem un pamanīt vietvārdu pārceļošanu vai vismaz pārceļotāju ietekmi uz vietu nosaukumiem.

Salīdzinoši daudz personvārdu un ģeogrāfiska rakstura informācijas ir īsajos latviski pierakstītajos 1688. un 1692. gada zvērestu tekstos (Волтеръ 1907: 171–175): par *Grebseldas* muižas robežām un zirga zādzību no Sejas kunga un aizvešanu uz *Du(k)stugala* muižu. 1688. gada dokumentā minēti: *Andris Zydin, Andza Pundur, Gryza Pundur, Ane Puncul, Andreyz Dawguls, muiža wæta Grebselda, kungs Seia, kungs Sudurski, Lukstu cels, Skuias uppe, Dubia waca*. 1692. gada dokumentā: *Jakub Panculis, Andrieus Kuk, Pawils Barysis, Iwan Spalnis, Krystops Zydynis, Mortins Durskunis, Anszkinis Punculis, Juris Baltinis* (..) *iz tos muižes Dusztugala, motia Ania Baltinienia, kungs Seia, kungs Szadurskis*. Vienīgā mūsdienās atpazīstamā norāde uz notikumu vietu ir *Dukstigala* pieminējums 1692. gada zvērestā. Uz to, ka abi teksti ģeogrāfiski varētu būt saistīti, norāda abos minētie kungi: Seja (*Seia*) un Šadurskis (*Sudurski, Szadurski*), kā arī zemnieku uzvārdi: *Punculis* un *Zydynis*. Pārējie uzvārdi un vietu nosaukumi atšķiras.

Aplūkojot Rāznas ezera *Dukstigala* (*Diužgola*) līča apkārtni mūsdienā kartē, viegli var pamanīt abos dokumentos minētajiem zemnieku uzvārdiem atbilstošus sādžu nosaukumus: *Zīdi, Puncuļi, Lielie un Mazie Bareisi, Pirmie un Otrie Baltiņi*, mazliet tālāk – arī *Punduri*. Par *Skujas* upi kādreiz varēja saukt *Rēzeknes* upi, bet *Grebseldas* muižas vietā, iespējams, vēlāk radusies *Rezenmuiža* (jeb *Rozeļmuiža*, tag. Stoļerovas pag.), uz ko savukārt norāda kāds cits, vēlāks, dokuments. Tā ir Ludzas apriņķa 1765. gada inventāru (Довгялло 1903: 392) piezīme par Ludzas stārastijā dzīvojošiem zemniekiem – *Dauguļiem* (*Daugulow*), *Žurilām* (*Žuryłow*), *Žīdiņiem* (*Żydyniow*), *Puncuļiem* (*Punculow*) un *Pundurkiem* (*Pundurow*), kas piederot *Rēzeknes* apriņķa *Dukstigala* muižai un *Rezenmuižai* (*do dobr Duksztygały y Rezenmuyży*). Mūsdienā kartēs šiem uzvārdiem līdzīgu vietvārdu komplektu var atrast *Nirzas* pagastā, kur *Nirzas* ezera tuvumā ir *Dauguļi, Lielie un Mazie Žureili, Puncuļi*. Tā varētu būt tikai sagadīšanās, jo pārējo nosaukumu tuvākajā apkārtnē nav, taču uzmanību saista vēl citi *Nirzas* apkārtnes vietvārdi – *Barisi, Diukši*, kuriem līdzīgi ir arī *Dukstigala* (*Diužgola*) pusē – *Lielie un Mazie Bareisi, Baltais un Melnais Diužgols*. Iespējams, tieši tur apmetušies no *Diužgola* un *Rezenmuižas* izceļojušie zemnieki. Taču par laiku, kad tas noticis, ir grūti spriest, jo daži no šiem uzvārdiem, piemēram, *Dawgulis* un *Puncul*, ir minēti jau 1646. gada Ludzas stārastijas *Nirzas* pagasta inventārā (Brežgo 1944: 11–25).

Dažos 1765. gada inventāros lasāmas īpašas atzīmes par iedzīvotāju pārvietošanos. Tā *Grāveru*¹⁸ un *Vecpils*¹⁹ pagasta inventārā pie daudziem uzvārdiem ir norādīts, no kurienes cilvēks ienācis. Pārceļošanas laiks gan nav minēts, un arī pārceļotāju

¹⁸ Ietver tag. Grāveru un Šķeltovas pagastus.

¹⁹ Ietver galvenokārt tag. Naujenes un Biķernieku pagastus.

skaitu pēc šiem sarakstiem nevar precīzi noteikt, tomēr kopumā viņu ir bijis daudz – piemēram, Grāveru pagastā no uzskaitītajām 192 personām vai ģimenēm apmēram 90 ir ieceļojušas (tātad gandrīz puse). Ienācēji ir galvenokārt no kaimiņu pagastiem vai muižām – Kombuļiem (15), Krāslavas (6), Teneismuižas (16), Indricas (11), Šterembergas (3), Pustiņas (7), un viņus var atpazīt ne tikai pēc pagasta norādes, bet arī raksturīgajiem uzvārdiem. Diezgan daudz ienācēju ir no Baltkrievijas (8) un tālākiem Krievijas apgabaliem, t. s. *Moskale* (21); vēl daži atzīmēti tikai kā *zachoże*, neminot, no kurienes viņi ir.

Vairumā gadījumu ienācēji apmetušies esošajās sādžās līdzās vietējiem un vietu nosaukumus nekādi nav ietekmējuši, piemēram, Kūdeņos (*obrąb Kudzinow*) blakus vietējiem – *Stanisław Kudzin*, *Stasz Kudzin* – reģistrēti ienācēji no Kombuļiem un Indricas: *Juran*, *Kumbulski*; *Plyucz*, *Kumbulski*; *Andrzej y Anczkin Melderowie*, *Indryccy*. Tomēr daži sādžu nosaukumi – *Luņi*, *Spaļbi*, *Mateļi* un *Zukuli* – izskatās „pārnesti” no agrākajām dzīvesvietām līdz ar ieceļotāju uzvārdiem:

1) iecelotāji ar uzvārdu *Luņi* 1765. gadā Grāveru pagastā dzīvo vairākās sādžās – Raģeļos (*obrąb Ragielow*), Padskočos (*obrąb Poskocziszki*), Ramaniškos (*obrąb Danowskich*), un ir arī atsevišķa apdzīvota vieta *obrąb Łuniow*, kur apmetušies *Stanisław y Samuel Łuniowie*, *Tenismuiscy*. Viņi visi nāk no Skaistas pagasta, kur Teneismuižas tuvumā vēl 20. gs. vidū bija daudzi – *Lielie*, *Mazie*, *Vidējie* u. c. – *Luņi* (tagad apvienoti vienā ciemā);

2) arī *Zukulu*²⁰ nosaukums varētu būt pārceļojis no Skaistas pagasta, kur mūsdienās ir divi *Zukuliški*. 1765. gadā Grāveru pagasta *obrąb Żukulow* apdzīvo *Stefan Orup*, *Tenismuyski*; *Żukul*, *Tenismuyski*; *Michał Marchilewicz*; *Ciz Marchilewiczowie*, un arī tagad *Zukuliem* kaimiņos ir *Marhiļeviči* jeb *Markauski*;

3) Grāveru pagasta *Spaļbi* ir „ieceļojuši” no Kalniešu pagasta, kur vēl saglabājies šī nosaukuma agrākais variants *Spaļvi*. 1765. gadā Grāveru pagastā reģistrēts *obrąb Spalwiow*, kur dzīvo: *Jur Stata*, *Indrycki*; *Jan Andzan*, *Indrycki*; *Jan Eykszta y Spalwia*, *Szteremberscy*;

4) savukārt Grāveru pagasta *Mateļu* izcelsmes vieta meklējama daudz tuvāk – aptuveni 6 km gaisa līnijā uz DA atrodas Kombuļu pagasta *Mateļi*. 1765. gadā Grāveru pagasta *obrąb Metelow* apdzīvo: *Michał Metel*, *Kumbulski*; *Michał Krywion*, *Kumbulski*; *Marcin Metel*, *Kumbulski*; *Laudanska*, *wdowa*, *Kumbulska*; *Gaspar Biżan y Owsiannik*.

Salīdzinot 1765. gada sarakstu ar mūsdienu karti, var nojaust daža izzudušā nosaukuma kādreizējo atrašanos. Piemēram, *obrąb Grochowskich*, kur dzīvo *Iwan Awsionow*, *kowal*; *Iwan Grochowski*; *Piotr Rusak*, *Indrycki*; *Sampan*, *Kraslawski*, visticamāk, ir mūsdienu *Sampāni*, kam kaimiņos atrodas *Aksenova* un *Prusaki* (minēti 1765. gadā kā *obrąb Axionow* un *obrąb Prusakow*).

Arī Vecpils pagastā 1765. gada inventārā atzīmēti daudzi pārceļotāji. No sarakstā minētajām 362 personām vai ģimenēm 133 (gandrīz 37%) ir ieradušās vai nu no kaimiņu pagastiem – Krāslavas (15), Kombuļiem (3), vai attālākām vietām – Indricas

²⁰ Tagad Šķeltovas pagastā.

(12), Teneismuižas (2), Nauļāniem (1, ar piezīmi, ka baltkrievs), savukārt 49 personas atzīmētas kā *Bialoruski* (iespējams, no Baltkrievijas) un 51 – *moskal* (iespējams, vecticībnieki no tālākiem Krievijas apgabaliem). Dažos gadījumos arī Vecpils pagastā ienācēji ir atnesuši līdzī vai ietekmējuši jau pastāvošos sādžu nosaukumus. Tā, piemēram, *obrąb Siłozakiszi Wyrwiałow*, kurā dzīvo *Jurko Wyrwiała Kombulski* un *Wilim Wyrwiało Kombulski*, pārtapis par tagadējiem *Virvjaliem* (Kombuļu pagastā ir sādža *Virveļi*). Tagadējo *Bandališku* vietā 1765. gadā bijis *obrąb Baldynow*, tā nosaukums varētu būt atnests no Kalniešu pagasta *Baldiniškiem*, kam blakus ir *Caurumi*, kas kā uzvārds fiksēts Vecpils pagastā (*po Caurumie*).

Revīzijas gaitā droši vien nav trūcis arī nenopietnu brīžu – piemēram, *Peikstuliškos* (*obrąb Pikstuliszki*) 1765. gadā pierakstīti: *Nikan Niedwiedz* ('lācis'), *Cieriech Wouk* ('vilks'), *Harasko Łoś* ('alnis'), *Iwan Wierblud* ('kamielis'). Droši vien tās ir iesaukas, kuras vēlākos dokumentos vairs nav fiksētas. Savukārt *Osinovkā* (*obrąb Osinowa Puszcza*) ir īsts tautību raibums: *Jasko Pietraczonek*, *Bialoruski*; *Jonik Krywan*, *łotysz*; *Awsiey*, *moskal*; *Klim Kartawy*, *Bialoruski*; *Andrżey Putan*, *łotysz*; *Paweł*, *łotysz*. Nav skaidrs, kāpēc rakstvedim licies svarīgi šeit atzīmēt arī latviešus, jo citur tas nav darīts.

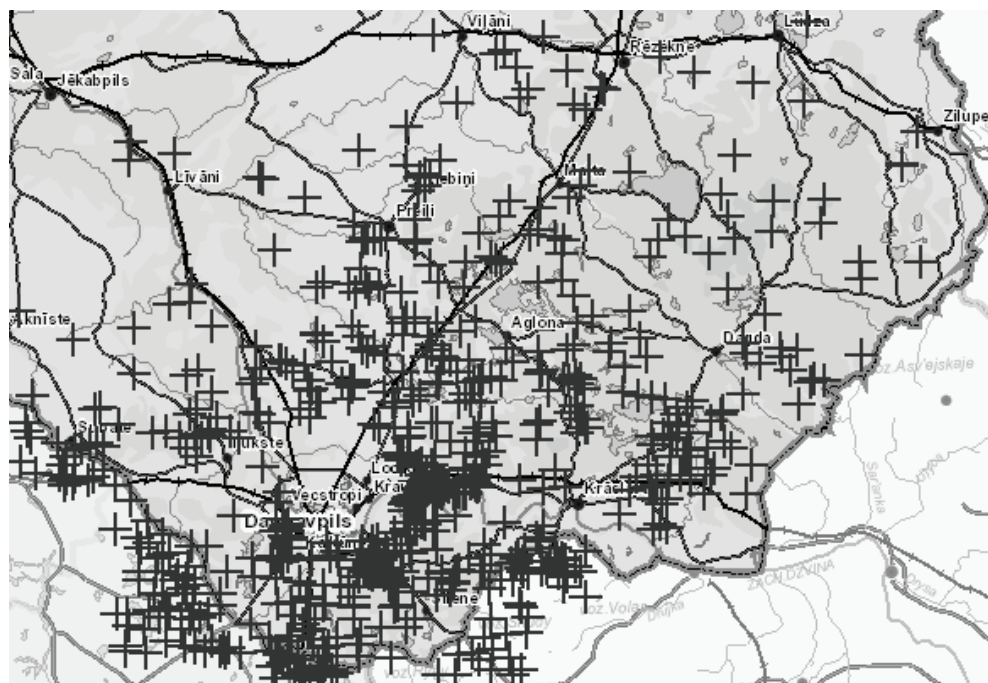
Norādes uz pārceļotājiem ir arī 1749. gada Pustiņas muižas inventārā – pie vairākiem uzvārdiem ir piezīme *nowik*, ir arī *Noviku* sādža. Savukārt 1738. gada Asūnes pagasta inventārā katrai personai ir norādīts, vai tas ir vietējais (*wieczysty*) vai ienācējs (*zachoży*). Šajā laikā Asūnes pagastā ienācēju bijis daudz, tomēr, spriežot pēc uzvārdiem, vairums no viņiem nebija tālu ceļu mērojuši – parcēlušies vai nu no tā paša pagasta, vai kaimiņiem.

Kādā 1797. gada dokumentā (Gizbert-Studnicki 1912: 187–189) publicēts Asūnes „šļahtas” saraksts, kas pārsvarā ir bezzemnieki, rentnieki (*szlachta bezrolna*). Tajā minētas 46 personas ar toreizējai Asūnei svešādiem uzvārdiem, no kuriem tikai daži ir atrodami agrākos reģistros, piemēram, kopš 1712. gada kļūst pazīstams uzvārds *Jankiewicz*; kopš 1738. gada *Bortkiewicz*, *Piotrowski*, *Raginski*, *Szyszło*, *Terwid*; kopš 1765. gada *Stankiewicz*, *Szpakowski*. Pārējie acīmredzot ir ieceļojuši vēlāk. Spriežot pēc uzvārdiem, daļa varētu būt ienākusi no kaimiņu pagastiem, piemēram: *Kruman*, *Mackiewicz* (no Robežnieku pagasta, kur ir sādža *Krumani* un uzvārds *Mackevičs*), *Rusiecki* (Bērziņu pagastā ir sādža *Rusecki*), bet daži – no attālākām vietām: *Bortkiewicz*, *Raginski* (iespējams, no Krāslavas puses, kur Ūdrīšu un Grāveru pagastā ir sādžas ar attiecīgiem nosaukumiem). Protams, uzvārdi var nebūt saistīti ar konkrētajiem vietu nosaukumiem, un reizēm, meklējot sakarības, gadās kuriozi. Tā, piemēram, tikko minētajā Asūnes „šļahtiču” sarakstā ir uzvārds *Ćwikliński*, kam atbilst Svariņu pagasta sādžas nosaukums *Cvikļi*. Pārbaudot iespējamās nosaukumu atbilstmes ārpus Latvijas, var uziet pārsteidzošu vietvārdu komplektu: Polijas ZA ir ciems *Ćwikły-Krajewo*, kas atrodas pie pilsētas ar nosaukumu *Zambrów*, bet turpat netālu – ciems *Rutki-Kossaki*. Arī Svariņu pagastā ir gan *Rutki*, gan *Zamborova*, kas 19. gs. beigu kartēs rakstīta kā *Zambrova*, bet kas tomēr ir diezgan sens šejienes nosaukums, jo jau 1712. gada revīzijā minēta vieta *po Zambaru* un 1765. gadā –

Zambarowo²¹.

Latvijas Vietvārdu datubāzes izmantošanas iespējas vietvārdu un uzvārdu izcelsmes pētījumos

Analizējot DA Latgales vietvārdus un uzvārdus plašākā ģeogrāfiskā un vēsturiskā kontekstā, var atklāt zināmas vietu nosaukumu veidošanās shēmas, tradīcijas, reģionālās īpatnības. Neatsveramu palīdzību šai ziņā sniedz Latvijas Vietvārdu datubāze un Karšu pārliuks. Piemēram, atlasot vietvārdus ar vienādu sakni vai vienādām izskaņām (sk. 8. attēlu), var analizēt kādu parādību izplatību.

8. attēls. *Izskanās –iški, –iškas izplatība pēc Latvijas Vietvārdu datubāzes datiem (LĢIA, 2015)*

Figure 8: *Distribution of place names ending with –iški, –iškas according to the information of the Latvian Geographical Names database (LĢIA, 2015)*

Vietvārdu un uzvārdu izpētes iespējas krietni paplašinātu 16.–18. gs. dokumentos minēto uzvārdu kartēšana.

Secinājumi

Kartogrāfiskā metode palīdz orientēties „pirmskaršu” perioda revīziju materiālos,

²¹ 1738. gada revīzijā šai vietā ir *Andiniowa*, kur dzīvo divi brāļi *Andiņi*. *Andiņi Zamborovas* sādžā minēti arī 1765. gada revīzijā.

tāpat tā sniedz jaunu informāciju – par administratīvo vienību robežām, vietvārdu maiņu un dažkārt pat to izcelsmi. Ņemot vērā uzvārdu un vietvārdu saistību, kā arī izmantojot 18. gs. inventāros minētās ziņas par vietējiem un ienācējiem, ar kartogrāfisko metodi var pētīt arī vietvārdu pārceļošanu un pat iedzīvotāju migrāciju.

Liela daļa tagadējo sādžu nosaukumu, visticamāk, veidojusies 18. gs., galvenokārt no uzvārdiem vai citiem personvārdiem. Tomēr daudzi ir vēl senāki. Par nosaukumu izcelsmi ko konkrētu pateikt var tikai ļoti retos gadījumos. Sādžu nosaukumu stabilizēšanos 18. gs. veicināja biežās revīzijas, kā arī kartogrāfijas attīstība un liela mēroga karšu sagatavošana, īpaši sākot ar 1772. gada dvēseļu revīziju un 1784. gada ģenerālmērīšanu. Sādžu nosaukumi šajā procesā savā ziņā tikuši „standartizēti”, t. i., veidoti atbilstoši kādām sava laika normām, tradīcijām.

Uzvārdu veidošanās Latgalē ir sākusies vismaz 16. gs. beigās un norisinājusies līdzīgi kā Lietuvā un Polijā, ar kurām Latgale bijusi saistīta gadsimtiem ilgi. Uzvārdi stabilizējušies pakāpeniski, līdz ar metriku grāmatu ieviešanu un biežajām revīzijām 17.–18. gs.

Latvijas Vietvārdu datubāze un Karšu pārlūks sniedz iespēju operatīvi atlasīt nepieciešamo informāciju un pētīt dažādas niansas vietvārdu izplatībā u. tml. Ņemot vērā Latgales vietvārdu un uzvārdu ciešo saistību un to kultūrvēsturisko nozīmību, Karšu pārlūkā varētu izveidot „uzvārdu slāni”, kur rādītu onīmu izplatību telpā un laikā. Tas ievērojami paplašinātu vietvārdu un arī uzvārdu pētīšanas iespējas.

LITERATŪRA UN AVOTI

Brežgo, Boļeslavs (1927). 1654. gada „Piscovaja knīga” Latgalē. *Filologu biedrības raksti* VII. Rīga, 101–109.

Brežgo, Boļeslavs (1943). *Latgolas olisko un ģenerālmēreīšonas zem' u aproksti, 1665.–1784.* Daugavpils: VI. Lōča izdevnīceiba.

Brežgo, Boļeslavs (1944). *Latgolas vēstures materiali.* Daugavpils: VI. Lōča izdevnīceiba.

Dyjakowska, Marzena (2012). Rejestracja stanu cywilnego w Polsce przedrozbiorowej. *Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego*, Nr. 1, 19–42.

Gizbert-Studnicki, Waław (1912). Z archiwum Dyneburskiego (vol. 3, 4 i 6 z 1797 r.): Szlachta osuńska bezrolna. *Z okolic Dźwiny: Księga zbiorowa na dochód czytelnicy polskiej w Witebsku.* Witebsk, 187–189.

Jakubowski Jan, Kordzikowski Józef (red., 1915). Rewizya Inflancka 1599 r. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym XIII. Inflanty.* Część I. Warszawa.

Klētnieks, Valdemārs (1939). Dzintu vēstures pētīšana. *Latvijas Vēstures olisko žurnāls*, 3 (11) 403–440; 4 (12) 581–614.

Kotecki, Radosław (2009). Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa Kościoła katolickiego (ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa diecezji Chełmińskiej, Gnieźnieńskiej, Płockiej i Włocławskiej). *Nasza Przeszłość*, 112, 35–75.

Kovaļevska, Otilija (2015). Asūnes un Pustiņas kā Baltkrievijas pierobežas pagastu vietvārdi gadsimtu griezumā. *Latgalistikys kongresu materiali* V. Rīga: LU, 42–72.

Latkovskis, Leonards (1971). Latgaļu uzvārdi, palames un dzymtas. [Minchene]: Latgaļu izdevniecība.

Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras (LĢIA) Karšu pārlūks <http://kartes.lgia.gov.lv/karte/>, sk. 02.12.2015.

- Latvijas Vietvārdu datubāze*. <http://vietvardi.lgia.gov.lv/>, sk. 02.12.2015.
- Litak, Stanislaw (red., 1998). *Akta wizytacji generalnej diecezji Inflanckiej i Kurlandzkiej czyli Piltyńskiejsz z 1761 roku*. Toruń: Towarzystwo Naukowe.
- LVVA. Latgales revīziju saraksti 1772–1876: Rēzeknes apriņķa muižas un ciemi (1772). *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 1881. f., 1. apr., 8. l., pieejams: <http://www.lvva-raduraksti.lv>, 02.12.2015.
- Mickienē Ilona, Bačiūnaitē-Lužinienē Lina (2013). *Onomastikos ižvalgos [Mokomoji metodinė knyga]*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Moskal, Tomasz (2005). Historia ksiąg metrykalnych kościoła katolickiego na ziemiach polskich. *Archiwariusz*, 1, 55–83.
- Sinkevičiūtē, Daiva (2010). Kokios yra mūsų pavardės? *Spectrum : Vilniaus Universiteto žurnalas*, 1(12), 10–12.
- Zeps, Valdis (1972). Kū līcņoj 1654. Goda Piscovaja kņiga par Latgolū. *Acta Latgalica*, 4. [B. V.]: Latgaļu Pētnīceibas instituts, Latgaļu izdevnīceiba, 124–127.
- Zeps, Valdis J[uris] (1984). *The Placenames of Latgola*. Madison: Baltic Studies Center.
- Zienkovicz, Michaele Joanne (red., 1744). *Synodus Dioeciesana Vilnensis ab [...] Michaele Joanne Zienkovicz, episcopo Vilnensi [...]*. Vilnae.
- Вольтеръ, Эдуард (1907). Латышскіе отрывки. *Известия Отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии наук*. XII, 3. Санктпетербургъ, 163–175.
- Довгялло, Дмитрий (ред., 1898). *Историко-юридическіе матеріалы, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губерній Витебской и Могилевской*. Вып. 27. Витебскъ: Губернская Типо-Литографія.
- Довгялло, Дмитрий (ред., 1903). *Историко-юридическіе матеріалы, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губерній Витебской и Могилевской*. Вып. 31. Витебскъ: Губернская Типо-Литографія.
- Калачовъ, Николай (ред., 1877). Полоцкъ и Полоцкій поветъ. *Писцовыя книги XVI века*, II. Санктпетербургъ: Императорское Русское географическое общество, 421–566.
- Лаппо, Иван (ред., 1905). *Полоцкая ревизия 1552 года*. Москва: Изд. Императорскаго общества истории и древностей Россійских.
- Планы генерального межеванія 1780–х гг.* М 1:84 000 (2 версты в дюйме).
- Дюнабурскій, Режицкій, Люцинскій уезд. <http://www.litera-gu.ru>, sk. 02.12.2015.

Sandra Ūdre

AR GRĪZŠONŪS SAISTĒTĪU LATGALĪŠU LEKSIKA I FRAZEOLĒJEJA

Storpdisciplinārā pietējumā ar lingvokulturoloģisku pētēju latgalīšu leksika i frazeolējeja apsāvārta caur četrīm tematiskīm lūkim: 1) dorba procesu i reiku apzēimuojumī; 2) laika apstuoķļu raksturuojumis; 3) doncuošonys procesa apzēimuojumī; 4) haosa semantiku reprezēntējūšys leksemys. Volūdā atspēdynuotuo arhaiskuokuo grīzšonus sapratēņa pamatā mitiskais treju daļu (pazeme, zeme, dabasi) pasaulā modeļs, kur vīns nu veidu nūjaukt rūbežus storp itom daļom ir nakontrolējami dreizā sasagrīzšona spirālveida vierpulī. Daudzūs gadīņūs izmontuots latgalīšu leksemu i frazeolēģismu kontrastivs saleidzēnyuojumis ar cytu volūdu pīmārim. Atkluota leksemu, kai dzyga, maule, mutulys i c., frazeolēģisma nūskrit pa mutuli i c. jau damierstuo i viņ mitiskā redzēnī izprūtamuo semantika. Jaunuoku laiku semantikys atteisteibu raksturoj metaforiska nūzēimis puornasuma i konotativūs komponentu lūmys pasalelynuošonys tendēnce.

Atslāga vuordi: latgalīšu volūda, grīzšonus, lingvokulturoloģiskuo pētēja, leksiskuo semantika, mitolēgeja.

LATGALIAN VOCABULARY AND IDIOMS RELATED TO SPINNING

Spinning (rotation) as a physical phenomenon is an interesting thing. Many archaic notions remain in the language of the dominating perceptions of physical phenomena. Specific studies associated with the Latgalian language have determined that the use of various Latgalian lexemes in contemporary texts creates problems with archaic semantics. These are practical questions for users of Latgalian (primarily writers): which synonym is more appropriate – „doncuot” or „dzyguot” (both meaning ‘to dance’)? Are these terms equivalent? Does the word „maule” (meaning ‘wheel hub’) have only one meaning, even when used in the interjection „ot, maule!”? Why, in Latgalian, does snow spin („snēgs grīž”), but in standard Latvian different words and a different sentence structure must be used for the same expression? This study not only answers these particular questions of lexeme semantics in use, but will also use the linguoculturological approach to discuss the following thematic arcs in Latgalian phraseology and lexicon: 1) signs of natural processes and tools; 2) characteristics of the weather; 3) signs of the process of dancing; 4) lexemes representing the semantics of chaos. An archaic understanding of spinning in language is associated with the concept of the mystic triangle (underworld, world and heaven) model of the world, in which one of the ways to tear down the boundaries between the worlds is

<http://dx.doi.org/10.17770/latg2015.7.1215>

to spin in an uncontrollably fast spiral vortex. This notion is reminiscent of Stephen Hawking's theory of singularity in black holes.

*In traditional farm work, the primary role of women was work associated with spinning, such as spinning yarn and grinding grain into flour by hand. In Latgalian texts the phrase „vērpt un sprēst” ('spin') is used to denote these processes. The word „vērpt” has multiple meanings and has preserved the semantics of the root **uer-* 'to cut, bend', whereas the words „sprēst” ('spin'), „spriedieja” ('spinner'), „sprieža” ('spinning') and „pussprieža” ('unspun wool thread made by a spinning wheel') are all seen as historicisms. In modern Latgalian texts: 1) both „vērpt” and „sprēst” are used as absolute synonyms; 2) „sprēst” is seen (especially in dictionaries) as more Latgalian („ours”), in comparison to the standard Latvian „vērpt”; 3) „sprēst” has more of an ironic subtext.*

The winding and twisting of the spinning wheel was seen as contrary to the “correct” clockwise “rotation” of the sun. Therefore, operating the spinning wheel was understood in some sense to be “wrong” and contributing to chaos in the world (Plotnikova 1996: 104). Reflexive verbs and the words derived from these roots directly relate to being in a chaotic situation: „šketerētis” ('to waddle'), „škatynuotīs” ('to wander') and „šketer meterom” ('to wobble') (KIV II: 472).

Ancient Latgalian mythology associates strong wind, blizzards or thunderstorms with the maelstrom, seen as a symbol of chaos. Studies of the phraseologies of other languages reveal the causers of chaotic situations as a variety of mythological creatures (Masiulionytė 2007: 80–81). The devil is dominant in Latgalian phraseology: „valni (ar raganem) doncoj” ('devils dancing [with witches]'). Natural events are personified, and give them the functions of mythological beings, e. g., „Kaidis putiņš tevi atnese?” ('What blizzard brought you?'), „Kaidis čorts juos atnese?” ('What devil brought them?') From the syntactic perspective, the semantics of weather events in Latgalian sentences is dominated by two structural models ($N_n - V_{fin}$), in contrast to the single component model (V_{fin}^3) of standard Latvian sentences without an actor (LVG: 714). This suggests that Latgalian has preserved the personification of adverse natural events as mythological beings to a greater extent.

Users of Latgalian must distinguish between three lexemes: „dancuot”, „dejuot” and „dzyguot”, all meaning 'to dance'. Of these three, „dancuot” is most often used (comparable to the German 'tanzen', the English 'dance' the Russian 'tantsyevat' and the French 'dancer'). The less-understood „dejuot” is a term seldom used outside of literature. The use of this and „deja” ('dance') is attributable to the Young Latvians, as part of a trend in the 1920s and 30s to render Latgalian lexically and morphologically closer to Latvian literary language. Two movements dominate dancing – hopping and spinning. Today, the word „laksteit” 'to hop' has a negative connotation in the context of dancing, but „grīztīs” 'to spin', indicates skilled dancing.

The popularity of the lexeme „dzyguot” or „dzyga” is evidenced by the title of the well-known dance catalogue „Dzīga” (LLV: 199). The etymology of the word is

connected with „dzīga” and „dzīgot” (‘life’, ‘to live’) (LLV: 197 < Karulis 1992 I: 252), whereas Lithuanian and Slavic languages have another meaning for this root. In mythology, dancing in an uncontrollably fast, whirling manner was associated with having the devil as a dance partner, and often had the result of a maiden being sucked into a tornado and disappearing. The rotation of a tornado also has similarities with the spinning of a toy top. It is thought that the root „dzyga” evokes this spinning dance (Russian „ziga, dziga”, Ukrainian „dziga”, (‘spinning top’ or ‘a restless man’); Lithuanian „dzigas” (‘muddlehead’) or „dzigė” (‘frivolous woman’).

The archaic semantics of the curse „Komulī, komulī! Skrytulī, maulē!” (‘Yarn, yarn! Wheel, hub!’) (Latkovskis 1956: 15) are associated with the practice of magic – the chaotic spinning of the maelstrom. The following lexemes also mark stages on the ‘road to hell’: „komuļš” (‘a randomly moving mess’), „skrytuļš” (‘a spiraling whirlpool’), „maule” (‘a downward spiral’). In this context the phraseologism „nūskrīt iz mutuli” (lit. ‘run to the boiling’) meaning ‘to disappear’, has a mythological meaning of ‘to go to hell’.

Keywords: Latgalian language, spinning, linguocultural approach, lexical semantics, mythology.

Īvodam

Grīzšonus (rotaceja) kai fizisks fenomens ir gona interesanta paruodeiba. Rotaceju fizikā raksturoj precīzi izmērojami leļumi – apriņčuojuma periods, apriņčuojuma frekvence, lineārais dreizums, centrālais padreizynuojums i leņčiskais dreizums (DZM), sovutīs psihologeja i medicinā itymā sakarā runoj par kusteibys (pi ituo ari grīzšonus) iztveris slīksni – kai jis puorsamej vysaidu parametru – stymula dreizums, vierzīņš, demonstracejis laiks, fona trūksnis, stymulu bleivums i c. – ītekmē (van den Berg, Arnoldussen, Goossens 2010). Atguoduosim, ka 19. godu symtā, pasateicūt itam iztveris slīkšņam (naspiejai iztvert atseviški pa vīnai dreizi grīzušūs attālus), nu „kusteigūs biļdeišu” tyka izgudruota kina.

Tok senejī cylvāki vēļ bez specialu fizikys zynuošonu i mārinstrumentu – kai vysu naizskaidrojamū – grīzšonūs saprota mitiskuos dūmuošonys katejorejuos, pošys nūslāpumainuokuos realejis palyka aizlīgtyš (tabu) parostajim ļaudim, a daīmamyš magejis ci kulta rytualu praktizātuojim. Niule dominejūt eksaktam redzīņam par itū, tūmār juopīzeist, ka koč kas nu arhaiskūs pīrškstotu sasaglobovs ari volūdā. Filologiskūs pietejumūs pītmynātū grīzšonūs parosti apsaver holistikā vasalumā, pīmāram, kai konceptu (Сърица 2007) ci plašuok – kusteibys vyspuor kai taidys – koņtektstā, ite juonūsauč zynuotniskūs rokstu kruojums „Kusteibys koncepts volūdā i kulturā” (Агапкина 1996).

Itaida pietejuma aktualitati latgalīšu volūdys sakarā nūsacejuse na viņ pietnīcyska iņterese (taida ari ir!) par dasaceitū fenomenu, a vysu pyrma tys, ka atsevišku latgalīšu leksemu lītuojums myusu dīnu tekstūs roda problemys deļ jūs arhaiskuokuos (partū vaira naatguoduotuos) semaņtikys. Tī ir praktiski vaicuojumū

latgalīšu volūdys lītuojuojam (parosti raksteituojuojam), pīmāram, kuru sinonimu izalaseit – *doncuot* ci *dzyguot* i voi jī vyspuor ir sinonimi; voi vuordam *maule* ‘rotu rumba’ ir viņ itei vīna nūzeime i kai eisti radīs izsaučīņš *ot, maule!*; cik mitologiskuos semaņtikys saglobuots vuordkūpā *snīgs grīž*. Tod ituo pietejuoma mierks byutu atbiļdēt na viņ iz itūs atseviškūs vaicuojuomu par leksemu semaņtiku i lītuojuomu, a plašuok sistemiski apsavērt latgalīšu volūdā atspīdynuotū grīžšonuos fenomenu, izmontojūt lingvokulturologiskū pīēju i leksemu semaņtiskūs komponentu (semu) analizi. Daudzūs gadiņūs izmontuots latgalīšu leksemu i frazeologismu kontrastivs saleidzynuojums ar cytu volūdu pīmārim. Par olūtim izalaseits myusu dīnu latgalīšu tekstu korpuss (MuLa), uorpus korpusa palykušī latgalīšu lugu teksti frazeologejis ekscerptim, izmontuotys ari latgalīšu vuordineicys – kai apjūmeiguokuo KIV, kai vacuokuo, kuramā ir latgalīšu leksika, PLLV i BLV – daudzējūs apkūpuotūs olūtu deļ. Apsavārtys ari Pītera Stroda PV i Anatoleja Bērzkalna LVVK.

Grīžšonuos semaņtika dorba procesu i reiku apzeimuojuomūs

Naturalā saimisteibā nu seneju laiku ir nazcik dorbu, kurūs vysa pamatā koč kuo grīžšona. Sīvīšu golvonuo nūsajimšona tod beja saisteita ar vysaida veida pavedīņu veiduošonu i gryudu maļšonu rūkys dziernavuos. Agruokūs laikūs spriesšonā (spriežā) golvonais dorbareiks beja vuorpsts. Vāluok spriesšonai suoce īsaguoduot ar kūka vyrpu taiseitus rateņus, jū grīžūt atkuoleņ (preteji) varēja šķeterēt – salikt kūpā nazcik pavedīņu i grīžūt saveit kūpā (Reķēna 1975: 343, 348). Jau 1858. goda Jana Kurmina vuordineicā atrūnam pīmyņātu rateņu – *Ratens da spreszonaj dzejas, digu* (PLLV: 52). 20. g. s. 30. godūs vylņys apstruodē kai pakolpuojumu nu molys izmontova jaunuoku tehnologeju – pavedīņa veiduošonu ar spriežamū mašynu, jū pusgotovu vāluok sātā viņ sasprēde da gola ar rateņu, itū procesu sauce *salaist pusspriežā* (Reķēna 1975: 350).

Piec ME dūtuo skaidruojuma i nūsauktūs vītu, kur vuords fiksāts, *vērpt* (ME IV: 564, 565) i *sprēst* (ME III: 1018) ituo dorba procesa apzeimuojuomūs pīzeistami par sinonimim, obeji zynomi ari Latgolā, tok *vērpt* ir daudznuzeimeigs, a *sprēst* – vīņys nūzeimis. Senejuokuos grīžšonuos semaņtikys leksemys ir ide saknis *uer- ‘grīzt, likt’ reprezentanti (Karulis 1992 II: 510), partū *vērpt* verba suoku nūzeimē ‘grīzt’ apsavārta ari cytūs tematiskūs blokūs. A nu slavu volūdu (sal. krīvu *прямь, пряжа, пряслице*, pūļu *prząśc, przędza, prząślica*) aizgiutais *sprēst* ar atlasynuojumim nu juo *spriesleica* ‘dieleits, pi kura pīstyprynoj kūdeļu’, *spriedieja, sprieža, pussprieža* pīzeistami par historismim, kas apzeimoj naaktualys, etnografiskys realejis. Myusu dīnu latgalīšu tekstūs:

1) obejus *vērpt* i *sprēst* lītoj kai absolutus sinonimus: *Pōrejūs senlītu materialu sastōda kūku cērššonai lītōtī akmiņš kīļveida un kōtcauruma cērvs, mōla skrīmeli, kurus izmontōja vērpšonā* [*< vērpt – S. Ū.*]: *vylnu un lynus sprēde ar vōrpsteņom, kurom grīššonōs vīnmēreibu nūdrūšynōja tōs golā uzmauktais skrīmeļs* (MuLa, Kuniga 2008); *Laikam nav taida darbeņa, kū myusu mameite naprota: ar zyrgu ora teirumu, plōve ar izkapti, vērpe, aude, adeja i daudz kū cytu dareja* (MuLa, Antoņina

2009). Ari LVVK obejis leksemys *vērpt* (LVVK: 543) i *sprēst* (LVVK: 489) vuociski tulkuotys ar vīnu *spinnen*;

2) bīžuoķ lītuota leksema *sprēst* (korpUSA dati) i atlasynuojumi nu juos, nasaverūt, ka *vērpt* izalaseišonu varātu veicynuot lītuojums latvīšu literarajā volūdā. Partū var dūmuot, ka *sprēst* tūmār izjiut kai vairuok latgalisku (sovu) vuordu par *vērpt*: *Jei nu syunu muok zeida dīgus sprēst, bet, nagrybādama nu syunu sprēst, prosa nu manis lynu* (MuLa, Čižiks 2012); „*Saaprotu! Nu datora – saslimšu, sprēst – naļauņ, adeit – navuici; maņ garlaiceigi, babeņ!*” „*Nu kaida nu tevis spriedieja; apsasiessi iz beņča, a kōjenis rateņa pamynu nadasnīgs.*” „*A es spriessu, kōjōs stōvādama.*” (MuLa, Tenča-Goldmane 2010);

3) *sprēst* izmontoj zamteksta veiduošonai ironiskūs tekstūs: *par itū sprēššona suocēs pēc 2009. gods LgSC kūpsapuļcis* (MuLa, Sperga 2009), konkrēti itamā *sprēššona* dubulta semaņtika – atpazeistams fonetiski leidžeigais *sprīššona* i asociaceja par *vērpt intrigas*.

Tuoļuoķais dorbs piec spriessōnys ir pavedīņa nūteišona (nūmotuošona) ar teitovu (sauc ari par motka rateņu) paleidzeibu, pādeķais – motku nu teitovu satyn komulī (Reķēna 1975: 361). Motuošonā i šķeteriešonā rateņš teik grīzts atkuoleņ „pareizajam” saulis i stuņdinīķa ruodeituoja vierzīņam, partū ituos darbeibys koč kaidā ziņā teik saprostys kai „napareizys”, haosa pasaulam pīdereigys. Binaruo opoziceja „pareizs–napareizs” grīzšōnys sakarā paīt zam plašuokys „lobš – ļauns” i napareizuo izvēlis gadīnī nūvad pi saskaris ar demoniskū pasauli (Плотникова 1996: 104). Pīmynātūs latgalīšu refleksivūs verbu i ituos saknis atlasynuojumu puornastuos nūzeimis taišni paīt iz atsarasšōnys haosa situacejā: *šķeterētīs* ‘īt guozeleķjūtīs’, *šķatynuotīs* ‘blūdeit’, *šķeter meterom* ‘guozeleķjūtīs’ (KIV II: 472). Tūmār myusu dīnu poetiskūs tekstūs itūs leksemu lītuojumā īspieķama i negativa (*.nasabuoķ ar sovu dagunu munuos saimis lītuos vairuok kai tev atļauņ! nikod naasu tev ļyuguse šķeterēt munys saimiskuos problemys.* (MuLa, Seiksts, Gagaine 2000)), i pozitiva konotativuo semaņtika: *..a partū ka maņ pateik process – šķatynuot teikumu aiz teikuma..* (MuLa, saprge 2009); *Itymā gryuteķā laikā, sazateķūt ir īspieķa padūt paleidžeigu rūķu seņ naradzātam školys bīdrām, šķatynuot atmiņu komuleiti i kūpā atguoduot sen aizmierstus pīdzeivuoķumus* (MuLa, Kalvāne 2010).

Vēļ leluokā mārā grīzšōnuos procesa saisteibu ar mitologiskū pasauli paruoda ticieķumi par aizlīgumim struoduot itaidus dorbus zynomā laikā. Latgolā kai katuoļticeigā zemē vēļ šudiņ īvāroj Bazneicys bausleibu svātdīnēs i svātķu dīnuos atsaturēt nu gryutu dorbu, kab pagūdynuot Dīvu i nūsadūt ar jū saisteitom lītom. Poguoniskī aizlīgumi sprēst, šķeterēt, pi ituo ari aust i adeit (dīgi!) kalendarajūs gūdūs i konkreťuos nedelis dīnuos atsatīc iz sakraluo laika, kod cylvāķu pasaulam teik nūķaukti rūbeķi ar dīvišķū i pazemis pasauli, tak ītikt cylvāķa telpā vaira rauga pazemis apdzeivuoťuoķi (Виноградова 1996: 166). Krīsteigajam i poguoniskajam redzīņam sinkretiski saplyustūt, eistuos dīnys i svātķi (Bazneicys kalendars daudz kū puormeķs), iz kurim aizlīgums atsatīc, damierstys. Ticieķumu teksti paruoda, ka sevkura svātķu dīna par taidu var tikt pīķeita. Tai, puoršķūrstūt vīnu apkūpūķjūšu

pietejumu folkloristikā par Latgolā svieteitom dīnom (Čudare-Eriņa 2005: 141–209), atrūnam, ka pīmyntāti aizlīgumi juoīvāroj *Zīmyssvātku sastdīnē, nu Zīmyssvātku da Treju Kieneņu dīnys, Aizgavienī, Palnu dīnā, gavieņa pīktdīnēs*, sevkurā catūrtdīnis vokorā, sevkurā ūtardīnis vokorā, sevkurā sastdīnis vokorā, Lelajā Catūrtdīnē, Lelajā Pīktdīnē ci *Jura dīnā*. Redzim, ka svareiguokais ir na konkrēta dīna, a sakralais laiks kai taidis, kod apdraud haosa spēki. Folkloriste Janīna Kursīte itūs aizlīgumus sprēst pamatoj ar tū, ka sīvīšu dīveibys itymā laikā pošys spriež cylvāku dzeiveibys pavedīņus, arī saulei i gaismai asūte sovi dzeiveibys pavedīni. Ka napuortryukst (Kursīte 1996: 210). Par aizlīguma puorkuopšonu struope var byut atšķireiga:

1) mozuokuo – saīt nakvalitativs, navīnāids pavedīņs ar leluokim ci mozuokim *pubulim*. „Standarts” ir gluds, smolks, vīnāida rasnuma pavedīņs, itū prīškstotu par dīgim paruoda saleidzynuojumi: *kai pa dīdžeņu* ‘bez aizačeršonys, bez šķieršļu’ (MuLa, Dzērvīnīks 2007), *(tak) kuo pa dīdžeņu* ‘ar tīvu stryukleņu’, *tīvs kuo dīgs* (KIV I: 268). Samozguojumus savārtajā pavedīnī apzeimoj ar specialu ekspresīvu leksemu – *pubuļs*, lai spriedieja suopeiguok izjiut apleicejuos sabīdreibys attīksmi: *Eš byutumū šū rudin/ Jauna puīša ļaudaveņa,/ Bòbys pļukšys sapļukšòja,/ Ka eš rasnu dzeji šprēžu./ Tymšņēč beja, nāredzēju,/ Kaidis izleida, taidu grīžu* (DS: 8402-5); *Pubuļóju, pubuļóju/ Dála môte dzeju sprēde;/ Izkópuse uz pubuļa,/ Īraudzeju bròļa sātu* (DS: 7015-0);

2) videjuo – vysaidys naveiksmis ar lūpim, naizadūšona ar ražu i c. bādys. Ka ari ticiejumūs ļaunūs byušu namiņ, tok arhaiskuokūs redzīņūs tys izprūtams kai ļaunu goru īsadorbuošona (Плотникова 1996: 106);

3) „piec pylņys programys” – īraudzeit sūpluok demonisku byuti – vysbīžuok valnu. Pīmyntātajā pietejumā atrūnam teiciejis stuosteitū par kaidu sīvīti, kas, puorkuopdama aizlīgumu spriest i aust, īraudzejuse, ka jai paleidz valns (Čudare-Eriņa 2005: 199).

Itys i ari ticiejumūs pīmyntātais aizlīgums sakralajā laikā maļt (Čudare-Eriņa: 160, 184) līk tūmār dūmuot par plašuoku pamatuojumu itaidim aizlīgumim – caur grīžšonus nūteik treisdaleiguo pasaulā rūbežu izjaukšona i pasaulu sasajaukšona. Juodasoka, ka veirīšu dorbūs vysaidys grīžšonys nūteikti ir vaira, pīmāram, pūdu grīžšona iz vyrpys, ūrbšona, vysaida veida skrytuļu i skrytuleišu grīžšonus mehanismūs, tok itī dorbareiki ir jaunuoku laiku.

Grīžšonus semaņtika laika apstuokļu raksturojumā

Laika zinīs niule ir dajiukta kasdīnys informaceja. Par laimi, myusu zemi naapdraud dziveibai beistamys dobys stihejis, nalobvieleigus laika apstuokļus varim pīzeit viņ par napateikamim. Nu mitologejis redzīņa taidu laiku – styprys viejs, putīņs ci nagaiss ar vīsolu – var pīzeit par haosa īsastuošonu, teik izjaukta asūšuo kuorteiba, pagaist rūbeži storp pazemi, zemi i dabasim. Frazēologejis pietejumi atkluoj, ka taidai haosa situacejai ir vaininīks – mitologiska byute, pīmāram, pi lītuvīšu, taiseidami kuozys, kurynuodami pierti, dareidami olu i cytys lītys, sacēļt putini var valns, rogonā, ari vylks, bolūds, dzagiuze, starks, kīveite, žogota, ceiruļs, svātuo Luceja, svātais Jurs,

buoba i ubogs, a vuocīšim – Hoļlis kuņdze, svātais Pīters i Muortēš (Masiulionytė 2007: 80–81; Jasiūnaitė 2010: 36). I tuos vēļ na vysys byutis, kam sakars ar laika apstuoklim, pietejumā pīmyņātys 33 lītuvišu i 24 vuocu mitologiskuos byutis. Slavu volūdu materials paruoda, ka vysaidus vīsolus sacēļ ļauni demoni, kurūs sauc vuordūs, kam sakars ar leksemom, kas apzeimoj grīzšonūs, riņčuošonu, spirālveida kusteibu, itū attīcynoj ari iz iudiņa grīzšonūs otuoī (Плотникова 1996: 104–105). Pretstotā saceitajam, LFV naatrūnam frazeologismus par laika apstuoklim, kam komponentūs byutu kaidis mitologisks personažs. Par itvartū mitologemu var runuot viņ frazeologismā *zeme ar debesīm griežas kopā* ‘styprys putiņš, vīsolš’ (LFV: 1400). Latvīšu volūdā, runojūt par sevkurim laika apstuoklim, dominej vīnkomponenta modeļa (V_{fin3}) teikumi – bez dareituoja (viņ predikats), pīmāram, *snieg; līst; smidzina* (LVG: 714). Demitologizāts pasaūļa redzīņš.

Tūmār latgalīšu tekstūs par laika apstuoklim mitologiskys byutis pasaruoda. Ar negatīvu attīksmi raksturuoti nalobvieleigi laika apstuokli ar Valnu, pasaruoda ari rogonys: *As brauču tymā datumā i dīnā, kod valni donucuo pa zemis viersu* (MuLa, Raibīs Suņs 2011); *Zam yudiņa īgrimt dreikstējom tikai leidz 200 m, jo lela vātra – leidz 25 m drusceņ vēļ šyupoj, bet, jo 50 m voi dziļōk, tod augšā kaut voi valni doncoj, bet te ir mīrs* (MuLa, Ondžāns 2008); *Kod azars cīš vaid un ryuc nakti, runoj, kod raganis ar valnim doncoj pa tū kolnu* (MuLa, Leikuma 1993). Var saleidzynuot semaņtiski sinonimus teikumus, kur vīns pīzeistams par idiomys *valns atnese* (sal. lītuvišu kuris *velnias nešioja* (FŽ: 813); krīvu *чѣрм носим* (ФСРЯ: 521)) leksisku modifikaceju, *putiņš* [atnese] i **čorts** atnese lītuoti kai sinonimi: *Vasals, kaimiņ, kaidis putiņš ta tevi...[atnese] pi manis? – Brone drupeit tik spēja pōrspļaut par lyupom. – Sveicynōta... – Nu tak īsim ustobā, apsasiļdeisi, – Brone aicynōja sābri. – Kas ta iz sirds* (MuLa, Sondore 2007); *Vot syudus tān pītaisejam, kuods čorts tuos abejas cik vālu vokarā atnese* (MuLa, Danskovīte 2008). Juopīzeist, ka *putiņš* vītā varātu byut ari *vīsolš, vierpuļš, vierpats, viejs*. Tūmār latgalīšu tekstūs radzama ari demitologizacejis tendence. Poetiskūs tekstūs atrūnomys tālainys personifikacejis ar demoniskūs spēku funkceju, a pozitīvu attīksmi, pīmāram: *I dabasūs sazaceļ vīsolš! Tūmār prognoze labvēleiga... Vīn skaļōk sōk dauzētīs sirds.../ Kaisleibas... Jōš tok vairōk kai vīsolš, – izraun dvēseli tovu, paceļ augšōk par sešstōva nomu* (MuLa, Kūkuojs 1995); *Vēja brōzma pēški sagrīž mozas vērpētes, līkāš, ka bērneibā laseitōš pōsokas varūni tronkoj vīns ūtru storp mozajom egleitem* (MuLa, Blaževičs 2011); *Ap sātu kai karuselī viejs grīž kruosainys rudiņa lopys. Pādejuos, kas vēļ palykušys* (MuLa, Silagaile 2011); Orā ceļas vejputnis. *Vīsolš, grīzdams ozboraiņa snīga stulpus, aizveļ pa klaju muīžas teirumu* (BLV). Tys pats, kas gaisā, paīt iz iudiņa stihejis, ari iudiņš latgalīšu volūdā grīž: *Lai rostu āderi, kur olūts guldžus grīž, Kur vīta oku rakt, lai vysim veldza byutu* (MuLa, Kūkuojs 1995).

Eipaša viereiba laika apstuokļu apzeimuojumim atseviškā atvārumā pīgrīzta Jura Cybuļa i Lidejis Leikumys 1992. goda „Latgalīšu ābecē (lementarī)“ (Cybuļš, Leikuma, 1992: 64–65), pīduovuotys leksemys teikumu veiduošonai piec vīna modeļa. Ite, pīmāram, atrūnam, ka latgalīski *snīgs snīg (snygst), kreit, bierst, putinej,*

grīzās, drieb (drāb) (Cybuļs, Leikuma 1992: 65), *snīgs grīzās* byutu juosaprūt kai intensivuokuo nūkrišņu izpaušme. Tys, ka savīnojumi ir bez refleksiva verba, t. i., teikuma obligats komponents ir ari objekts, pastreipoj subjekta aktivuo dareituoja lūmu ($N_n - V_{fin} - N_a$) i tūmār koč kaidu personifikacejis pakuopi: *Nabeja jau tai, ka snīgs grīze zemi ar dabasim kūpā, nā, tik troki nabeja* (MuLa, Kaļva 2011). Tok jaunuokā izdavumā – „Latgalīšu-latvīšu-krīvu sarunu vuordineicā“ – atrūnam ari vīnkomponenta modeļa teikumus, kas paruoda iz jau pīmyntū demitologizacejis tendēnci: *Snīg. I vakar vysu dīnu snyga./ Putiņs. Putynojs jau nu reita* (LLKSV: 85).

Grīžšonus semantika doncuošons procesa apzeimuojumūs

Nav tai, ka cylvāks ceņšās sorguoētīs nu draudeigūs situaceju, kod īspiejama saskare ar cytu pasauli. Cylvāks pats meklej īspieju puorīt taidus rūbežus, koč voi svātkūs saplyusmei ar dīviškū. Tys nūteik psihis leidzīnī, pīdzeivuotuo kvalitate atkareiga nu transa stuovūkļa. Lokuokī profesionali pīšonai transa stuovūkļī, saprūtams, ir šamani (Элиаде 2000: 9), kam puorsavītuošona iz dabasim i zemi ir obligats pīnuokums. Tok ari puorejim arhaiskā sabīdreibā koč kas datyka nu rytuala transa praktiziešons. Arpiņu īspaiduot varēja sekss, alkohols i cytys apreibynūšys vīlys, ari šyupuošonus i grīžšonus. Voi Leldīnis šyupuošonus i Aizgavieņa dreizuo vyzynuošonus ar ladonku ci rogovom nu kolna, traukšonus zyrgu komonus, grīžšonus skretelī (puorejuo simbolika nikur napagaist) nav transa stuovūkļu praktiziešons atskanis? Ir nūstuosti par sasagrīžšonu daņča vierpulī i meitys pagaisšonu reizē ar valnu (Плотникова 1996: 109–110). Volūdā transa stuovūkļus smolki naškir, frazeologisms *grīzās golva* (Reķēna 1998 I: 313) var apzeimuo reibumu nu fiziologisku izjiutu da pacyluotu dvēselis stuovūkļu.

Leluoka leksiska daudzveideiba atsakluoj pi doncuošons. Daņcs kai socials fenomens izaveidovs nu rytuala kusteibu muzykys pavadeibā, latgalīšu volūdā lītuotuojam juoizašķir par izalaseišonu nu treju leksemu: *doncuot, dejuot, dzyguot*. Ituos sinonimu ryndys pamatvuords ir aizgiutais *doncuot* (sal. vuocu *tanzen*, angļu *dance*, krīvu *танцевать* < franču *dancer*), kas da 19. g. s. beigu kai īrostuokais vuords lītuots ari puornūvoda latvīšu volūdā *dancot* (Karulis 1992 I: 215–216). Ari 19. g. s. PLLV ir atrūnams latgalīšu *Es doncoju*¹ (PLLV: 216) ar atīceigim atlasynuojumim cytūs škieklūs – *Doncotoja; Doncotois; Dancsz, doncoszona* ‘daņcs’. Piec korpusa datu leksema *doncuot* (72 lītuojumū, *dejōt* – 2, *dzyguot* – 0) popularuokuo nu vysu. Mozuok lītuotais *dejuot* (parosti *dejōt*) pīzeistams par literarismu². Itys vuords i atlasynuojumū nu juo atrūnami vuordineicuos, kas puorstuov 20. g. s. 20.–30. godu tendēnci latgalīšu rokstu volūdu literarizēt, t. i., leksiski i morfologiski tyvynuot latvīšu literarai volūdai, – *deja, dejōt* (PV: 68) i *deja, dejōšona, dejōt, dejōtkōrs, dejōtuojs* (LVVK: 112), pādejā tūmār ar atlasynuojumim plaši puorstuovāts *doncōt, doncōdams, doncojams, doncōšona, doncuotuojs* (LVVK: 119), *daņcs,*

¹ Itymā izdavumā kai verbu pamatforma lītuoata 1. persona.

² Literarisms – latvīšu literaruos volūdys vuords, kas latgalīšu runai vysbīžuok damiereits viņ fonetiski (Leikuma 2013: 20)

dancynuošona, dancynuot, dancynuotais, dancynuotīs, arī latgalīšim nadajiuktais, nu vuocu kalkuotais *daņcmaņs* (LVVK: 108).

Doncuošona parosti naprofesionalā viertejumā saistuos ar doncuotuoju divejaidom kusteibom – laksteišonu i grīzšonūs. Da 18. g. s. i vāluok leksemys, kas apzeimoj doncuošonu i laksteišonu, bejušys sinonimi (Karulis 1992 I: 216), jaunlatviši tekstūs īvīse *dejoj* i *deja*. Redzīni par doncuošonu kai laksteišonu apstyprynoj arī PLLV, kur *Doncotoja; Doncotois* sinonimi ir *Springetoja; springetoisz* (PLLV: 216), verbs gon nav dūts. Taišni Latgolā popularuo daņča poļkys golvonuo pazeime ir lieciņš (LLV: 573). A myusu dīnuos lītuo tuo leksema *laksteit* doncuošonys nūzeimē dabovuse negativu konotaceju, ar kū izsoka nūraidūšu viertiejumu naprofesionalai, estetiski napīviļceigai, morali napījamamai ci navītā i nalaikā suoktai doncuošonai, pīmāram: *Izvālātuo muzyka nikam naderēja i nivīnam napatyka, tok vysy laksteja leidza. Mes naatpalykom* (MuLa, Raibīs Suņš 2011); *Te vīns nu struodņiku nu lelyš prīcys suoce doncuot. – Kas tev, Ignat, nūtyka? Parkū tu taidš prīceigs, ka loksti? – praseja vīns nu struodņiku* (MuLa, Koļčs 2011).

Sovutīs grīztīs kai *doncuot* sinonims apzeimoj prasmeiguoku doncuošonu: *Dzīdōja slovonais Pīters. Zālē grīzēs i jauni, i vaci* (MuLa, Matvejāns 2005–2010); *Olafs ar Ivandu vīglanai grīzēs pa grumbuļainū kūka greidu rudiņa lopu vīglumā* (MuLa, Raibīs Suņš 2011); *Obeji doncova plaukstiņpolku, grīzēs vaļsī, meili bučovuos i sabučova vysus, kas gadejuos jūs ceļā, raudzeidami sabučot veļ i Ciklonu* (MuLa, Slišāns 2011). Verbs bez atgrīziniskuma grīzt apzeimoj partnera vodūšu lūmu: *Īysi apsprīž, ka uzvarātōjš Ļoņš doncoj poļku „pa kaunatski”, kai doncoj tikai Kaunatā – doncojūt atsvīž vīnu kōju atpakaļ i meitu grīž ap sevi.* (MuLa, Matvejāns 2005–2010); *As grybu doncuot, as grybu trokuot, as grybu kai vīsuļš ar tevi uotrū vaļsi grīzt, cikom nūreibš golva, cikom tu suoksi spīgt i hyugtīs, lai apsastuoju...* (MuLa, Slišāns 2008); *Vere atsēdēja molā – cyti jōš nalyudze, jo zynōja, ka jei Pītera bryute. A Pīters grīze te ar Stasi, te ar Magdu* (MuLa, Matvejāns 2005–2010).

Leksemu *dzyguot* i *dzyga* popularitati nūsacejs vīnys nu atpazeistamuokūs deju kūpys i kapelyš nūsaukums „Dzīga” (LLV: 199). Tai ka vuorda etimologeju saista ar *dzīga* ‘dzeive’ i *dzīgot* ‘dzeivuot’ (LLV: 197 < Karulis 1992 I: 252), leksema parūceiga poetiskim tekstim, kur saplyust doncuošonys i dzeivuošonys ideja nu obeju pušu vīnlaiceigi atteistomā metaforā (dzeive kai *dzyga*; *dzyga* kai dzeive): *„Lobuo dīna” ir ocu i dasadyurīņu volūda, kurei komoj, dzygoj i nivīnam nikuo daudz napīmat* (MuLa, Šuplinska 2003). Reizem vuords izjysts kai sovs latgaliskais pretstotā arī cytuos volūduos atpazeistamajam *doncuot*. Ari itūs ryndu autore storp sinonimim *daņcs* i *deja* pīduovovuse *dzygu* kai etnografisku daņci (Ūdre, Magazeiņš 2013: 33). Pagarais cytats paruoda, kai saprūt ituos leksemys semaņtiku – ‘daņcs’: *Dzygu konkurss-koncerts „Karaliskais strods” Feimaņūs 3. martā 18:00 Rēzeknis nūvoda Feimaņu kulturys nomā vīnpadsmīt tautiskūs dzygu kolektivi nu Latgolys i cytom Latvejis vītom puļcēsīs iz konkursu-koncertu, kur sasaceņš par dzygu kausu „Karaliskais strods” (Karaliskais strazds). Kab dabuotu uzvarātuoja kausu, doncuotuojim byus juosasaceņš erudicejis kaitā, kur juoparuoda sovys zynuošonys*

dažaiduos *dzygys* atzarēs (klasiskuo, latvīšu, cyttautu, viesturiskuo *dzyga*, *dzygys* *terapeja* i *viesture*) (MuLa, Husare 2012).

Tūmār juopīsazeist par nūdzierdom, ka juobyun itam vuordam ar daņci taisnuokai etimologiskai saitei. Tai, apsaverūt ituos saknis leksemys radnīceigajā lītuvīšu i tyvuokajuos slavu volūduos, izaruoda, ka taida ir. Leitovā zyna temperamenteigu veirīšu daņci „Džigūnas” (ari *dzigūnas*), puorejuos leksemys gon apzeimoj „nasakuortuotys” lītys: *dzigas* ‘juceklis golvā’, *dzigaliuoti* ‘skraideit, laksteit’ ar nagativu konotaceju, *dzigalas* ‘skraideituojs, laksteituojs’, *dzigē* ‘vīgla pruota sīvīte’ (LKŽ). Kriīvu *зыга* (ТСЖВЯ 1863: 625), boltkriīvu *дзыга* (ЭЭ) i ukraiņu *дзыга* (СУМ: 267) ‘žvūrgzdyns, kū grīž pierstūs, puorn. namīreigs cylvāks’. Kriīvu volūdys etimologejis vuordineicā leksemys izcelsme pīzeita par naskaidru (Фасмер 1986: 109). Juodasoka, ka *дзыга* ir Ukrainys piļsātys Ļvovys vizitkarte, koč, īraudzeidams sātyslopys adresi (<http://dzyga.com/uk>), navīns viņ latgalīts samulstu.. Par „Дзыга” tautā īsaukuši kafejneicu „Под клепсидрой” i muokslys galereju, kas ir kulta puļceišonuos vīta piļsātys radūšajai elitei i nūsadūšonai bohemai. Vyss apsavārtais līk dūmuot, ka tūmār latgalīšu leksemys etimologeja i agruokuo semaņtika saistoma ar žvūrgzdynu – par dzygu varēja saukt taidu doncuošonu, kod sasagrīze vaira nakontrolējamā dreizumā da beistama vierpuļa i īspiejis nūjaukt pasaulā kuorteibys rūbežus.

Haosa (*ceļš iz eļni*) semaņtiku reprezeņtejūšys leksemys

Par itū aizadūmuot lics trymdys presē latgalīšu leksikys apkūpuojumūs īraudzeitais ļauna vieliejums *Komulī, komulī! Skrytulī, maule!* (Latkovskis 1956: 15), kū pretstota loba vieliejumam *Aileņā! aileņā!* Itūs vieliejumus bārni kaituodamīs izklīdze iz syltū molu lidojūšom dzērvem, kab izjaukt i atpakaļ salikt juos kuosī. Tys varēja byut ari saucīņs *Rotā, rotā!* i – kuorteibys atgrīzšonai: *Kuosī, kuosī!* Sovpateiga kaita pasaulā pamata gudreibys īsavuiceišonai – haosu puormeit par kuorteibu i otkon nu gola. Tūmār itam ļauna vieliejumam (publicātuoja žanriskais kvalificiejums) nav taidom konkrete adresejamom formulom (luostim) soveiguos strukturys ar verbu vieliejuma izteiksmē i īvoda partikulu (Ūdre 2012: 177), partū itū formulu varātu attīcynuot iz plašuoka vierīņa magejis aktu.

Myusu dīnuos obejūs pīmyņātajūs ļauna vieliejumūs nūsauktuos leksemys *komuļs* (Reķēna 1975: 362), *skrytuļs* (Reķēna: 296), juo sinonims *rots* (Reķēna: 104), *maule* (Reķēna: 296) apzeimoj vysaidūs dorba procesūs izmontojamus prišķmatūs i juos vysys atrūnamys amatnīceibys leksikys apkūpuojumā. Eipaši daudz teik izmontuots skrytuļs, jau 19. g. s. PLLV atrūnami nazcik *skrytuļa* sinonimu: *Rots, Ratensz, Skrytulejts, Abgrystuwe* (PLL: 52). Magejis napraktiziešona i saskare ar ituom realejom kasdīnys dorbūs veicynovuse arhaiskuokuo semaņtikys sluoņa naatguodoušonu. Ituo teksta autore poša nazkod LLV škieklī „Nalīta” ir pīzynuse, ka *maule* ir *bīžuok* *problemys* *rodūšuo detaļa zemņika braucamūs inventārā, partū izsaucīņs ot, maule!* lītuoys ari cytuos naveiksmēs (LLV: 506). Voi pi ituo viņ dazynuošonys juopalīk?

Partū izmontuosim niule apsaveramū formulu kai pavedīni dziļuokai juos komponentu leksikys izzynuošonai. Dūmojams, ka leksemu seceiba – *komulī, skrytulī, maulē* – nav najauša i ir īraugoma asociativa leidzeiba ar singularitatis procesim malnajūs caurumūs (Hokings 1997: 94, 101–104). Juodasoka, ka sovutīs teoretiskuos fizikys puorstuovs Stivens Hokings (*Stephen Hawking*) astrofizikalu procesu izskaidrojumūs izmontoj pīmārus nu sadzeivis situaceju. Tok mitiskajai sasagrīžšonai vierpulī ar singularitati malnajā caurumā ir kūpeja haosa situaceja (fizikā – entropeja), rotaceja, simetrejis ass kai žvūrgzynam, cita laiktelpys dimensionalitate. Tuoļuok tiks lingvistiski pamatuota kotrys leksemys atbiļšteiba nūteiktam procesa pūsmam.

Leksema *komuļs* atbylstu sagrīztuo vierpuļa suoku stadejai – pykam, respektivi, sferiskam kerminam ar haotiskā kusteibā asūšom daļeņom. Ari lingvistiski ituo vuorda etimologeju saista ar ide **kem-* ‘samīgt’ → ‘opols, līkts’ (Karulis 1992 I: 375). Nasaverūt, ka myuslaiku vuordineicuos leksemai fiksāta viņ pamatnūzeime ‘sateits bumbai leidzeigs veiduojuoms’ (KIV 1998 I: 481; LVVK 2007: 250), tekstūs lītoj ari ar nūzeimi ‘haotisks pyks’: *Tod sazaceļ feini sylts viejs, apgluostei mani, radzādams munu ārtū turku pōzu, īzaskrīn i rozšketinei kaštanu zīdus, saveļ komulī i svīž maņ jūs sejā, iz motim, kliepī* (MuLa, Raibiis 2011). Ituos pošys saknis leksemys *kamys* ‘pyks, kļocka’, *komuotīs* ‘mūceitīs’ (KIV 1998 I: 480) jau paīt tuoļuok nu grīžšonuos semaņtikys.

Vuords *skrytuļs*, dūmojams, Latgolā jaunajai paaudzei pa pyrmam atsaguodoj ar muzykys festivalu „Muzykys skrytuļs”, i pat juo veiduojuojim jis nav asociējts ni ar kaidu cytu skrytuli kai CD (LLV 2012: 436). Tim, kas ituo fakta nazyna, taipoš radzama nūsaukuma pozitivuo puse – kusteiba iz prīšku, riņčs ar vysu simboliskū semaņtiku. Tok skrytuli var pagrīzt atkuoleņ i nu mitologejis redzīņa – vaira nasalūbs ni tik. Skrytuļs, koč ar kaidu sinonimu aizstuots, paaruoda eļnis i „ceļa iz tīni” sakarā: *atrodu l šmuku, tok jim birojs eļnē rotā, a pīguode Ls 4,5 Reigā. nu nā, par taidu cenu asu gotova īt* (MuLa, saprge 2009). Itys vēļ skaidruok radzams latvišu frazeologeja: *triekt ratā* (LFV: 1003), *ej ratā!* (LFV: 1004), *ellē ratā un pie velna vecmāmiņas* (LVS: 139). Tod nu skrytuļs izmontotajā modelī atbylstu nūtykumu horizontam – malnūs caurumu apjamūšuos sferys radiusam (rūbežam).

Sagrīztuo vierpuļa centraluo ass – maule – atbylst malnuo cauruma vydam, kur veidojās singularitate – izlīkta laiktelpa, nu kurys nikas navar iztikt uorā, palīk īrauts vydā. Itymā kontekstā par mauli var saukt ļaunuma īmīsuojumu. Vīna teksta rūbežūs var redzēt, ka izsaučīni *maule* i *valns* lītojami kai sinonimi, aizstuojujūt vīnu ar ūtru, semantika napuorsamej: *Kū tī čorts atnese?! Ribaks (taids, ka acis navar paplēst). Maule, sābris vīns pats vysu olu izdzēre! A es tai beju cerējis. (..) Janka. Ribak, valns, pagaidi koč leidz vokoram! Myusim jōbyun solidim, ka nā, vēļ prodzeis. Tyuleņ saļmus dzīdōsim vysī, tod pacīneis. Ribaks. Maule, es namōku!* (MuLa, Rancāne 2010); *Īsaver stuņdinīkā — vo, maule! Vīna minota da dorba suokuma!!! Moš reit lobuok pīsaceļt drusku mudruok i pa pusstuņdi proīt itū gabaleņu kuojom* (MuLa, Raibīs Suņs 2011). Tendeņce leksemu personificēt ci vulgarizēt iz pejorativu

mīšys daļu apzeimuojumim, dūmojams, ir vuocu *das Maul* ‘lūpa purņš’ īspaidā (sal. lītuvīšu *maulis* ‘kas apsalāids, nateirs’, *maulys* ‘atbaidūšs cylvāks’, *maulē* ‘purņš’ (LKŽ)): *Pīsareģistrieju hotmail’a e-postā i nūvytku nu oficialōs mōjaslopas oficialū M\$ Windows 7. Mauļa maņ sapysa vysu MBR’u* (MuLa, Cyxob 2009); *Dašamejuos literaturys viesturis apsaver vysus varamūs i navaramūs teksta konjunkturys apstuokļus, viņ poša literatura vysim ir pi maulis* (MuLa, Seiksts 1999). Ļauna vieliejumu formuluos leksemis *maule* vītā pasaruoda *gaņgi*: *Ka viņu eļnis gaņki parautu! Ej tu pa devenim eļnis gaņgim! Nuocit jius pa devenim gaņgim!* (Ūdre 2012: 184). Dūmojams, taišni patmaļu *gaņgi* (kai ejis, kur vydā vyss grīžās) beja tys vizuali īdūmojamais tāls, ar kū asociēt ceļu iz eļni. *Valna patmalis* (LLV: 549) reizē ir mistiska vīta, kur izīt iniciaceju, kur nūteik rytuali.

Daudznūzeimeiguo leksema *mutuļs* ar nūzeimi ‘rotu rumba’ (ME II: 676) myusu dīnu tekstūs nav atrūnāma, viņ Ļauna vieliejuma formulā vēļ redzim sasaglobojušu semaņtikys arhaiku: *Izalosi pa devenim mutulim prūjom!* (Ūdre 2012: 184). Iz itū pošu semaņtiku nūruoda ari autora idioma *nūskrīt iz mutuli* (myusu dīnu ‘pagaist’; arhaiskuokuo ‘tikt pazemē’): *Uz mutuli jau nanūskrēja, te pat kaut kur ir* (Dainis 1995: 6). Sūpluok līkami ari *kai iudinī īkrist, kai gunī sadegt* ‘pagaist’, viņ paruoda ceļu iz pazemi caur pamatstihejom iudini i guni: *Vysus dokumentus, svātuos gruomotys miliceja pajāmuse, a tāvs – kai iudinī īkritis, koč muote mekliejuje pa vysurīni* (MuLa, Leikuma 2012); *Bet niu i čyguoni kai gunī sadaguši, ar sveci naatrassi* (Tolivaļds 1995: 3). Dailliteratūrā leksemu *mutuļs* izmontoj vaira stilistiskuos ekspresejis, na semaņtikys deļ, kas roda komisku efektu, eipaši jū izmontoj rakstņiks Ontons Rupaiņš romānā „Zemes sōļs” (Šuplinska 2009: 150), tok komiski izaklausa ari *it mutuļ-mutulim tei pindzele* Apalis runā komedejā „Dzimtā zemē” (Rupaiņš 1936: 21). Sovutīs aktiva, namiteigom nūtikšonom pylna dzeive teik metaforiski pīleidyntuota atsarassōnai mutulī – 1915. goda luga „Dzeives mutuļ”, dzeivis problemsituacejis teik saprostys kai taidys, nu kurūs juoizagrīž, juomuok izagrūzeit: *Voi es nabogs, kad dūdi maņ tūs santimus. Bez šņaba butelis i nadūmoj izagrīzt* (Valpīters 1995: 4).

Vyss apsavārtais (koč iz kūpejuo fona šaurs tematiskais aspekts) paruoda, ka ari myusu dīnu lītuoajā latgalīšu volūdā gona daudz pasagluobušu arhaiskuo „pādu”, viņ damierstys nūzeimis. Tys līk aizadūmuot, ka latgaliski runojūša cylvāka dūmuošonys veids, naapzynuotais, ar zamapziņu tvartais jusšonys veids nūteikti par kaidu naizmierejamu pakuopi vēļ tyvs pyrmatnejūs cylvāku harmonejai.

OLŪTI

BLV – Kūceņš, Armands, Bierzeņš, Aņšs Ataols. *Baļtīšu-latgalīšu vuordineica*. <http://vuordineica.lv/>, sk. 07.01.2016.

Cybuļs, Jurs, Leikuma, Lideja (1992). *Latgalīšu ābece (lementars)* 2. Lielvārde: Lielvārds.

Dainis (1995). *Dīvi izradzātī*. Bērzgale: Bēržgola dramaturgs. [1931]

DS – *Dainu skapis*. <http://www.dainuskapis.lv/>, sk. 07.01.2016.

KIV– Reķēna, Antoņina (1998). *Kalupes izloknes vārdnīca* I, II. Rīga: Latviešu valodas institūts.

- LLLV (2011–2013) – *Lītvvīšu-latvīšu-latgalīšu vuordineica*.
<http://hipilatlit.ru.lv/dictionary/ltg/dictionary.html>, sk. 07.01.2016.
- LVVK – Bērzkalns, Anatolijs (2007). *Latgaļu olisko vārdu krājums*. Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevniecība.
- LLKSV – Andronovs, Aleksejs, Leikuma, Lideja (2008). *Latgalīšu-latvīšu-krīvu sarunu vuordineica*. Reiga: LVAVA.
- MuLa (1987–2012) – *Myusu dīnu latgalīšu tekstu korpuss*. Rēzeknes Augstskola.
http://hipilatlit.ru.lv/ltg/products/mula_info.html, sk. 07.01.2016.
- PLLV – Kurmin, Jan (1858). *Słownik olisko lacinsko lotewski*. Wilno: w drukarni M. Zimełowicza.
- PV – Strods, Pīters (1990). *Pareizraksteibys vōrdneica*. Daugavpiļš.
- Tolivaļds (1995). *Čigoni*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs. [1928]
- Vaļpīters, Bronislavs (1995). *Jāru slimeiba*. Bērzgale: Bērzgola dramaturgs. [1933]

LITERATURA

- van den Berg, Albert, Arnoldussen, David, Goossens, Jeroen (2010). The vestibular frame for visual perception of head rotation. *Journal of Vision*, 10, 849.
<http://jov.arvojournals.org/article.aspx?articleid=2138987>, sk. 07.01.2016.
- Čudare-Eriņa, Bronislava (2005). Svētki un svinamās dienas Latgalē. Paklone, Inese (sak., 2005). *Nomales identitātei*. Rīga: Madris. 141–209.
- DZM (b. g.). Kustība pa riņķa līniju. *Dabaszinātnes un matemātika*. ISIC.
- FŽ (2001) – Paulauskas, Jonas. *Frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Hokings, Stīvens (1997). *Īsi par laika vēsturi*. Rīga: Madris.
- Jasiūnaitė, Birutė (2010). *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Karulis, Konstantīns (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Kursīte, Janīna (1996). *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne.
- Latkovskis, Leonards (1956). Filologijas materiāli. *Dzeive*, 23, 14–19.
- Leikuma, Lidija (2013). Latgaliešu valodas materiāla atspoguļošanas iespējas tulkojošajās trīsvalodu vārdnīcās. *Via Latgalica* V, 6–30.
- LFV (2000) – Laua, Alise, Veinberga, Silvija, Ezeriņa, Aija. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- LKŽ (2008). – *Lietuvių kalbos žodynas*. Lietuvių kalbos institutas.
- LLV (2012) – Šuplinska, Ilga (zyn. red. Red.). *Latgolys lingvoteritorialuo vuordineica*. *Lingvoterritorial dictionary of Latgale II*. Rēzekne: Rēzeknis Augstskola.
- LVG (2013) – Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red., 2013). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- LVSV (2009) – Bušs, Ojārs, Erntšone, Vineta. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Masiulionytė, Virginija (2007). Apie vieną pasaulio modelio fragmentą: orus valdančios būtybės lietuvių ir vokiečių frazeologijoje. *Filologija* 12. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla. 66–83.
- ME (EH) (2000–2011). *Mīlenbaha–Endzelīna latviešu valodas vārdnīca*. <http://www.tezaurs.lv/mev/>, sk. 07.01.2016.
- Reķēna, A[ntoņina] (1975). *Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās*. Rīga: Zinātne.
- Šuplinska, Ilga (2009). Komisma elementi Ontona Rupaņa prozā. *Latgalistikys kongresu materiāli I*, 143–153.
- Ūdre, Sandra (2012). Ļauna vieliejumu formulys. *Latgalistikys kongresu materiāli IV*,

176–189.

Ūdre, Sandra, Magazeiņš, Ivars (2013). Latgolys lingvoteritorialuos vuordineicys tulkuojums latgaliski: koncepcēja i realizaceja. *Via Latgalica* V, 30–36.

Агапкина, Татьяна (ред., 1996). *Концепт движения в языке и культуре*. Москва: Индрик.

Виноградова, Людмила (1996). *Календарные переходы нечистой силы во времени и пространстве. Концепт движения в языке и культуре*. Москва: Индрик. 166–184.

Фасмер, Макс (1986). *Этимологический словарь русского языка*, II. Москва: Прогресс.

ФСРЯ – *Фразеологический словарь русского языка*. <http://frazeologia.ru>, sk. 07.01.2016.

Элиаде, Мирча (2000). Шаманизм: Архаические техники экстаза. Киев: София.

<http://volkstay.com/biblioteka/1/shamanism.pdf>, sk. 07.01.2016.

Плотникова, Анна (1996). Слав. *viti в этнокультурном контексте. *Концепт движения в языке и культуре*. Москва: Индрик. 104–113.

СУМ (1971) – Білодід, Іван (ред.). *Словник української мови*, 2. Київ: Наукова думка.

Сырица, Галина (2007). Концепт кружение в русской языковой и концептуальной

картинах мира. *Filologija* 12. VšĮ Šiauliai: Šiaulių universiteto laidykla. 123–131.

ТСЖВЯ (1863) – Даль, Владимир. *Толковый словарь живаго великорускаго языка*, 1. Москва: Въ типографіи А. Семена.

ЭЭ (2003–2016) – *Электронная Энциклопэдыя*. <http://www.slounik.org/>

Ilona Vilcāne

VOKĀLIŠMA ĪPATNĪBU LOKALIZĀCIJAS SAISTĪBA AR KULTŪRVĒSTURISKAJĀM ROBEŽĀM RUDZĀTU IZLOKSNĒ

Darbs balstīts plašākā autores pētījumā, kas 2015. gadā LU aizstāvēts kā maģistra darbs „Rudzātu izloksne un tās izveides kultūrvēsturiskie apstākļi”. Raksta mērķis ir noskaidrot, vai kultūrvēsturiskās robežas, kas šķērsoja Rudzātu⁴³⁷ izloksnes teritoriju līdz tās apvienošanai vienā pagastā 1925. gadā, ir ietekmējušas izloksnes izveidi un vai mūsdienās tas atspoguļojas fonētiskajā materiālā – izloksnes vokālismā. Secināts, ka atsevišķām fonētiskām parādībām nosacīta robeža novelkama aptuveni gar Ošas upi.

Atslēgas vārdi: Rudzāti⁴³⁷, izloksne, vokālisms, kultūrvēsture, Ošas upe, robežas.

VOWEL PECULIARITIES ASSOCIATED WITH CULTUROHISTORICAL BOUNDARIES IN THE RUDZĀTI SUBDIALECT

This article expands upon the findings of the paper presented at the 8th International Conference of Latgalistics. The study is based more generally upon the author's study that forms the basis of the Master's thesis "The culturohistorical circumstances of the development of the Rudzāti subdialect".

The Rudzāti⁴³⁷ subdialect is spoken in contemporary Līvāni municipality in the parish of Rudzāti, and also in section Z of Rožupe parish. The neighboring subdialect ZR is Atašiene⁴³², ZA – Stirniene⁴³³, A – Preiļi⁴³⁹, D – Vārkava⁴³⁸, bet R – Līvāni⁴³⁶ (see Figure 1).

As documented by the publication "Atlas of Latvian Subdialects: Phonetics" (LVDA), as well as in Rūķe's map of Latgalian isoglosses, parallel vowel forms to standard literary Latvian or isoglosses crossing subdialects are found within the area of the Rudzāti subdialect.

Since geographic, economic or political circumstances have differentiated groups of people (In Latvia, the largest factor in the development of dialects has been the allocation of territory to different manor estates, Rudzīte 2005: 15), the aim of the research is to clarify which culturohistorical boundaries crossed the territory of the Rudzāti dialect until it became a single parish in 1925, which neighboring dialects influenced its development, and whether this is reflected in contemporary phonetic material, especially in the dialect's vowel sounds.

In order to fulfill this goal, the following tasks were undertaken: 1) analysis of 18th–20th century historical sources, in order to gather information about the

<http://dx.doi.org/10.17770/latg2015.7.1216>

settlement's administrative affiliation, property owners, and the Roman Catholic church, paying attention to population migration, other religious denominations and contacts with neighboring groups; 2) collection and analysis of sociolinguistic information on the dialectal expressions and recorded audio material of speakers, in order to find matches to the vowels and diphthongs of standard Latvian; 3) on the basis of the obtained vowel shift results, finding the correlations between detected localized distinctions in vowel sounds and culturohistorical boundaries within the territory, as well as with migration.

Interviews conducted for the 2010–2012 ESF project “Their nest, their land – Latvian rural population development strategy and cultural change” were used in the research (ESF 2010–2012). Three Rudzāti speakers from the ZA subdialect area were also interviewed (Speaker interviews, 2015).

The Rudzāti parish was formed in the 1920s by the consolidation of the outskirts of four pre-existing parishes – Stirniene, Preiļi, Vārkava, and Līvāni. Similarly, a combination of the rural populations of three pre-existing congregations (Stirniene, Preiļi, and Līvāni) also formed the Rudzāti Catholic Church. Taking an analytical approach to the historical sources would lead to the conclusion that until 1925, there was no unifying factor among the Latvian population in this territory that might have contributed to the creation of a homogenous dialect. However, in fact, exactly the opposite is true – there are the outskirts of a different, larger administrative unit as well as the edges of the Roman Catholic congregation in the A and D areas of the subdialect areas Z and ZR, but contacts between neighboring inhabitants was otherwise small.

The most important factor in the analysis of the characteristics of the Rudzāti₄₃₇ dialect was the gathering of the most accurate sociolinguistic information possible about the speakers. It was especially important to discern the places of birth and current residence of the speakers, in order to detect peculiarities in the “endpoints” of the Rudzāti₄₃₇ dialect and isolate these. For this reason, it was also important to query the place of birth of speakers' parents. Attention was also paid to each speaker's religious confession and denomination. The Ošas river was used as a conditional boundary line during analysis of speaker material, because this was the boundary between the counties of Rēzekne and Daugavpils during the Russian Imperial period, and speakers of the dialect were grouped according to which side of the river their place of residence was located.

In the study, correlations to the vowels and diphthongs of standard Latvian were analyzed in the Rudzāti dialect in addition to vowel deletions, reductions and insertions in the final syllables. Special attention was paid to instances in which vowel and diphthong shifts indicated the possibility of intersections with isoglosses. Such differences were found in shifts of the standard Latvian vowels *e*, *ā*, *ē*, *ū* and the diphthong *ei*.

On the left bank of the Ošas river, the *e* of standard Latvian was pronounced as *e > ɛ*, while the right bank was more characterized by a shift of *e > e // ɛ*.

Analysis of the corresponding vowel to the standard Latvian \bar{a} showed that on the right bank of the river, an $\bar{a} > oa//ua$ shift was more used, while. This was especially noticeable in pronunciations of the word „māsa” (‘sister’). Speakers on this side also exhibited the \bar{o} and \bar{o} sounds characteristic of the Līvāni dialect. On the left bank of the river, a stable $\bar{a} > uo$ shift was visible.

Analysis of shifts in the vowel \bar{e} establish the Ošas river as the boundary which divides a shift of every $\bar{e} >$ on the right bank, and the same shift on the left bank, but only if the next syllable is e . Otherwise, an $\bar{e} > ie$ shift occurs. The diphthong-izing tendency of the left bank is also apparent in words where a syllable containing \bar{e} is followed by a syllable containing e (e. g. „mēness” ‘moon’, „ķēve” ‘mare’) (see Tables 1 and 2).

Shifts of \bar{u} are noticeable in an isogloss that demarcates a $\bar{u} > yu$ shift on the right bank of the river and a $\bar{u} > eu$ shift on the left bank (see Table 3).

A variation in pronunciation of the word „meita” (‘daughter’) demonstrating an $ei > ei // ei$ shift is apparent in the speech of those born on the right side of the river. Those born on the left side of the river demonstrate an $ei > ei$ shift. The formation tendencies of or exact boundary between these shifts are not possible to discern, similarly to instances of narrowing of the vowel e ; however, those born on the right coast of the Ošas river use a narrower e than those on the left coast.

The examination of vowel shifts in spoken language of the Rudzāti₄₃₇ subdialect suggests the conclusion that it is not possible to speak of a homogenous subdialect, and that although most vowel and diphthong shifts are shared between speakers, some phenomena are effectively divided by the Ošas river, which once divided the counties of Daugavpils and Rēzekne. This means that the location of this territory in one administrative unit (Rudzāti parish) from 1925 to 1949 was not long enough to homogenize the linguistic differences between the banks of the Ošas river. Therefore, it can be said that hundreds of years of lasting culturohistorical processes have contributed to the fact that a unified Rudzāti dialect has failed to develop.

Keywords: Rudzāti₄₃₇, subdialect, vocalism, culture and history, Oša river, boundaries.

Ievads

Darbs balstīts plašākā autores pētījumā, kas 2015. gadā LU Humanitāro zinātņu fakultātē aizstāvēts kā maģistra darbs „Rudzātu izloksne un tās izveides kultūrvēsturiskie apstākļi”.

Rudzātu₄₃₇ izloksnē runā mūsdienu Līvānu novada Rudzātu pagastā, kā arī Līvānu novada Rožupes pagasta Z daļā. Kaimiņu izloksne ZR ir Atašiene₄₃₂, ZA – Stirniene₄₃₃, A – Preiļi₄₃₉, D – Vārkava₄₃₈, bet R – Līvāni₄₃₆ (sk. 1. karti).

Šī izloksne līdz šim padziļināti nav analizēta, lai gan savos darbos faktus par to ir sniegusi Velta Rūķe, Antons Braidaks u. c. Gan izdevumā „Latviešu valodas dialektu atlants: fonētika” (LVDA), gan V. Rūķes Latgales izoglosu kartēs (Rūķe

1939) vairākos gadījumos Rudzātu izloksnē ir fiksētas latviešu literārās valodas patskaņu atbilstmju paralēlformas vai izloksni šķērsojošas izoglosas.

Tā kā izloksnes ir radušās īpašu ģeogrāfisku, ekonomisku vai politisku apstākļu nošķirtās ļaužu grupās (*Latvijā lielākā loma izloksnes izveidē tiek piešķirta muižu teritorijām*, Rudzīte 2005: 15), pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai kultūrvēsturiskās robežas, kas šķērsoja Rudzātu izloksnes teritoriju līdz tās apvienošanai vienā pagastā 1925. gadā, ir ietekmējušas izloksnes izveidi un vai mūsdienās tas atspoguļojas fonētiskajā materiālā – izloksnes vokālismā.

Pētījums ir starpdisciplinārs, un tā uzdevumi ir: 1) izanalizējot 18.–20. gs. sākuma vēstures avotus, noskaidrot Rudzātu⁴³⁷ teritorijas apdzīvoto vietu administratīvo piederību, īpašniekus, kā arī Romas katoļu draudzes, pievēršot uzmanību arī iedzīvotāju migrācijai, konfesijām un savstarpējiem kontaktiem; 2) apkopot un izanalizēt sociolingvistisko informāciju par izloksnes teicējiem un viņu ierunāto audio materiālu, lai fiksētu latviešu literārās valodas patskaņu un divskaņu atbilstmes; 3) balstoties iegūtajos patskaņu un divskaņu atbilstmju rezultātos, noskaidrot korelāciju starp konstatēto vokālisma īpatnību lokalizāciju un teritorijas kultūrvēsturiskajām robežām un iedzīvotāju migrāciju.

Nozīmīgākie pētījumā analizētie vēstures avoti ir Rēzeknes pilsētas un apriņķa zemju apraksts, kas tika sastādīti 1784. gada ģenerālmērīšanas laikā (Beržgo 1943), 1785. gada divverstu ģenerālmērīšanas kartes (Планы 1784–1785), 1840. gada Ignācija Holovinska Mogiļovas arhidiecēzes draudžu un tajās ietilpstošo apdzīvoto vietu saraksts (Hołowinski 1850), 19. gs. vidus Krievijas impērijas trīsverstu militāri topogrāfiskā karte (Капра 1846–1863), 1897. gada Krievijas pirmās modernās tautas skaitīšanas aizpildītās aptaujas lapas (LVVA), 1906. gada Vitebskas guberņas apdzīvoto vietu saraksts (Списокъ 1906). Darbā izmantots 2010.–2012. gadu ESF projektā „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas“ (ESF 2010–2012) veikto interviju audio materiāls, kas ietver arī sociolingvistisko informāciju par visiem 20 teicējiem. Tā kā 2010.–2012. gadu projekta laikā netika aptverta visa izloksnes teritorija, papildus atlasīti, apciemoti un intervēti trīs Rudzātu⁴³⁷ teicēji, kas ir ne tikai dzimuši, bet arī joprojām dzīvo izloksnes ZA daļā (Teicēju ieraksti 2015).

Rudzātu⁴³⁷ teritoriju šķērsojošas kultūrvēsturiskās robežas

Pētījumā analizētas 62 mūsdienās pastāvošas Rudzātu⁴³⁷ apdzīvotas vietas, kas atrodamas 1998. gada (Turlajs, Millīņš 1998) un (vai) 2007. gada sarakstā (LC) (sk. 1. karti.).

Ošas labo krastu, iedzīvotājus līdz Rudzātu pagasta izveidei savā starpā saistīja viena lauku sabiedrība, līdz tam muiža, taču kā lielāks un nozīmīgāks centrs iezīmējās Stirniene, kur atradās baznīca un pagasta centrs.

Daugavpils apriņķī ietilpstošā izloksnes teritorija 18. gs. beigās bija salīdzinoši mazāk apdzīvota un piederēja Preiļu un Vārkavas Borhiem (Brežgo 1943: 90–92). 1785. gada kartē šajā Rudzātu izloksnes daļā galvenokārt fiksēti neapdzīvoti meži un purvi (Планы 1784–1785), līdzīga, maz mainījies situācija fiksēta arī 19. gs. vidus kartē (Карта 1846–1863). 19. gs. un 20. gs. sākuma avoti liecina, ka šajā Rudzātu izloksnes teritorijā bija neviendabīga apdzīvoto vietu administratīvā (LVVA-107: 471–477; LVVA-89: 390–416; LVVA-96: 1–267; LVVA-97: 516–702; LVVA-84: 122–374; Список 1906: 99, 123, 131–134) un arī draudžu piederība (Hołowinski 1850: 21, 22, 24; Čakuls 1997: 233, 340, 475). Bija gan lieli privātīpašumi, kuros pamatā saimniekoja nomnieki, gan arī nelieli zemnieku īpašumi, kā arī veselas trīs lauku sabiedrības – Preiļu pagasta Eleonorvīles (vairums katoļticīgo piederēja Preiļu Romas katoļu draudzei), Līvānu pagasta Līvānu (iedzīvotāji pierakstīti Līvānu draudzē), Vārkavas pagasta Rožupes (Vārkavas, vēlāk Līvānu un Vanagu draudze).

1897. gada tautas skaitīšanas dati liecina, ka arī iedzīvotāju migrācija starp šīm četrām daļām 19. gs. beigās bija vāji izteikta (LVVA-107: 471–477; LVVA-180: 144–165, 492–562; LVVA-89: 390–416; LVVA-96: 1–267; LVVA-97: 516–702; LVVA-84: 122–374). Tautas skaitīšanas dati sniedz arī informāciju, ka tajās apdzīvotajās vietās, kas neietilpa lauku sabiedrībās (parasti tie bija *zastenoki*), šajā laikā pamatā dzīvoja ienācēji no citiem pagastiem un lauku sabiedrībām. Var redzēt, ka tieši Rudzātu⁴³⁷ Ošas kreisajā krastā īpaši daudz bija šo ienācēju apdzīvoto vietu, kas varētu būt skaidrojams arī ar to, ka vēl gadsimta vidus kartes liecina, ka liela daļa šīs teritorijas tajā laikā bija neapdzīvota (Kapra 1846–1863).

Tātad Rudzātu⁴³⁷ izloksnes teritorijas kultūrvēsture liecina, ka laikā līdz 1925. gadam nepastāvēja šīs teritorijas latviešu tautības iedzīvotājus vienojoši apstākļi, kas varētu būt veicinājuši viendabīgas izloksnes izveidi. Tieši pretēji – analizējamās izloksnes teritorijas Z un ZR, A un D daļas atradās citu, lielāku administratīvu vienību un arī Romas katoļu draudžu nomalēs, bet savstarpējie iedzīvotāju kontakti bija maz izteikti.

Sociolingvistiskās informācijas apkopojums par teicējiem

Pētījumā izmantota 23 Rudzātu izloksnes teritorijā dzimušu teicēju sniegtā informācija (17 sievietes un 6 vīrieši). Lielākā daļa teicēju ir vecākās paaudzes pārstāvji – virs 60 gadiem, kas varētu nozīmēt, ka viņu valodā vislabāk ir saglabājušās izloksnes īpatnības.

Analizējot Rudzātu izloksnes īpatnības, būtiski bija apkopot pēc iespējas precīzāku sociolingvistisko informāciju par teicējiem. Īpaši svarīgi apzināt teicēju dzimšanas un dzīves vietu, lai varētu precizēt katra Rudzātu izloksnes „gala” īpatnības un tās nošķirt, jo arī dzīvesvietas maiņa izloksnes robežās var ietekmēt valodas īpatnības. Tāpat būtiski precizēt teicēju vecāku dzimšanas vietu, lai noteiktu kādu vēl izloksni

teicēji ir dzirdējuši bērnbā – laikā, kad veidojās viņu valoda. Uzmanība pievēršama arī teicēju konfesijai, jo, kā iepriekš konstatējusi gan Antoņina Reķēna (Reķēna 1998: 6), gan Edmunds Trumpa (Trumpa 2012: 60), Latgalē pastāvējušas luterticīgo ienācēju salas, kurās saglabātas atsevišķas izcelsmes izloknes īpatnības.

Kā tika konstatēts, izanalizējot teritorijas kultūrvēsturi, par stabilāko uzskatāma aprīņķu robeža, kas Krievijas impērijas laikā lielākajā izloknes teritorijā pa Ošas upi nošķīra Rudzātu izloknes Z un ZR daļu, kas ietilpa Rēzeknes aprīņķī, no A un D daļas, kas ietilpa Daugavpils aprīņķī. Tāpēc, analizējot teicēju materiālu, kā nosacīta robeža tika izmantota Ošas upe un teicēji grupēti pēc tā, kurā upes krastā atrodas viņu dzimšanas vieta – 8 aptaujātie teicēji ir no Ošas labā krasta un 15 no kreisā krasta.

Tikai 6 no aptaujātajiem teicējiem uzskatāmi par Rudzātu izloknes runātājiem vismaz divās paaudzēs – tas ir – abi vecāki ir dzimuši izloknes robežās tajā pašā upes krastā, un arī paši dzīves laikā nav uz ilgu laiku mainījuši dzīvesvietu. Līdz ar to vislabāk Rudzātu izloknes Ošas labā krasta valodas īpatnības var tikt saklausītas teicēju 43^{1933²}, 45^{1942²}, 49¹⁹⁶² runā, savukārt Ošas kreisā krasta – teicēju 57^{1941²}, 59^{1936²}, 64¹⁹³⁰ runā. Vairums teicēju ir katoļi, bet 3 luterticīgie – 44^{1932²}, kas dzimis Liuzinīkos, un Tūmeņos dzimušās un dzīvojošās teicējas 229¹⁹⁵³ un 228^{1924²}.

Vairumam teicēju viens no vecākiem dzimis ārpus Rudzātu izloknes teritorijas, tāpēc šo teicēju runā var saklausīt arī citu izlokšņu īpatnības.

Vokālisma analīzes rezultāti

Pētījumā analizētas latviešu literārās valodas īso patskaņu *a, e, u, i*, garo patskaņu *ā, ē, ū, ī*, un divskaņu *ai, au, ie, ei, uo, ui* atbilsmes Rudzātu⁴³⁷ izloksnē, kā arī patskaņu atmešana, reducēšana un iespraudumi gala zilbēs. Patskaņi *o, ō* mantotos vārdos sastopami tikai latviešu valodas izloksnēs (Rudzīte 1993: 143), tāpēc to dialektālās atbilsmes netiek analizētas. Īpaša uzmanība pievērsta gadījumiem, kad latviešu literārās valodas patskaņiem un divskaņiem teicēji lieto atšķirīgas atbilsmes.

Rezultātā konstatētās latviešu literārās valodas patskaņu un divskaņu atbilsmes var grupēt šādi: 1) atbilsmes visu teicēju runā sakrīt; 2) atbilsmēs pastāv atšķirības, kuras to mazskaitlīguma dēļ nevar sistematizēt, vai ko ierunājuši tikai daži teicēji; 3) atšķirības atbilsmēs var norādīt uz iespējamām izloksni šķērsojošām izoglosām. Turpmāk rakstā tiks aprakstīta trešā atbilsmju grupa.

Patskaņa *e* atbilsmes

Uzsvērtā zilbē infinitīvos *tecēt, redzēt* pamatā teicēji *e > ɛ*, lai gan teicējas 45^{1942²}, 49^{1962²}, kam arī abi vecāki dzimuši Rudzātu izloknes šajā pašā Ošas krastā, šajā pozīcijā izmanto *ɛ* vai *e*. LVDA 26. kartē (LVDA: 216) Rudzātu^ɕ izloksnē norādīts *e > ɛ* pārveidojums, kaimiņizloksnēs – Līvānu un Atašienes – *e > e//ɛ*.

Verbu *derēt, drebēt, peldēt* tagadnes 3. personas formās *e* teicēju runā pārveidots atšķirīgi. Taču var konstatēt, ka ZR daļas teicējas pamatā tomēr lieto pusplato vai pat šauro *e*. Atlasot tikai to teicēju atbilsmes, kam arī abi vecāki ir vietējie, var vērot

tendenci, ka, līdzīgi kā vārdos *tecēt, redzēt*, labajā krastā $e > e // \underline{e}$, savukārt kreisajā $e > \underline{e}$. Kaimiņizloksnēs \underline{e} lietojums vārdā *dreb* fiksēts Līvānu izloksnē, savukārt *peld* – Līvānu un Stirnienes. Atašienes izloksnē tiek izmantotas citas leksēmas: *geld; trīs; maudojās* (LVDA: 220, 221, 222, 58, 59, 60).

Arī vietniekvārdā *es* vērojama e atbilstmju dažādība – vairums Ošas labā krastā teicēju lieto šauru e vai \underline{e} , lai gan divas teicējas $e > \underline{e}$. Ošas kreisā krasta 9 teicēji $e > \underline{e}$, kas dažiem robežojas ar a skaņu, izņēmums šajā upes krastā ir tikai abas luterticīgās Tūmeņu teicējas 229¹⁹⁵³ un 228¹⁹²⁴, kas $e > \underline{e}$. LVDA 42. kartē (LVDA: 232) Rudzātu izloksnē vārdā *es* norādīts $e > \underline{e}$ pārveidojums.

Tātad Ošas labā krasta teicēju $e > e // \underline{e}$ šajos vārdos ir tuvāks Līvānu, kā arī mazākā mērā Atašienes un Stirnienes izloksnes atbilstmēm, kamēr Ošas kreisā krasta teicēji pamatā $e > \underline{e}$, kas tuvāks Vārkavas un Preiļu izloksnēs raksturīgajam šīs skaņas pārveidojumam.

Patskaņa \bar{a} atbilstmes

Rudzātu izloksnes teicēju runā vērojamas atšķirības skaņas \bar{a} pārveidojumā. Pamatā tiek izmantoti divskaņi *oa, ua, uo*, vāji diftongizēts “ \bar{o} ”, vai garais patskanis \bar{o} . Teicēju izrunātajos divskaņos starppakāpes bieži vien ir grūti nošķiramas, uz ko norādījusi arī dialektoloģe Marta Rudzīte (Rudzīte 1993: 236).

Saknes zilbēs vairumam teicēju $\bar{a} > uo$, taču atsevišķi teicēji $\bar{a} > oa//ua$. Visbiežāk tas saklausāms vārdā *māsa* $m[\bar{o}a]sa$, īpaši skaidri to izrunā Ošas labā krasta tiecēji. No šajā krastā dzimušajiem teicējiem neviens vārdā *māsa* neizrunā skaidru *uo*. Savukārt Ošas kreisā krasta teicēji tieši pretēji $\bar{a} > uo$. Var secināt, ka šajā vārdā Ošas labajā krastā raksturīgs $\bar{a} > ua // oa$, savukārt kreisajā krastā – $\bar{a} > uo$.

Pārējos analizētajos vārdos abu krastu teicējiem \bar{a} pamatā tiek pārveidots par *uo*, lai gan labā krasta teicēju runā sporādiski parādās arī *oa*.

Vairākiem Oša labajā krastā dzimušajiem fiksēts arī sporādisks daļēji diftongizēts “ \bar{o} ” lietojums, kas parādās atkarībā no izrunātā vārda. Piemēram, teicēja S. Z.¹⁹⁶³ $\bar{a} > “\bar{o}$ ” vārdos *m[“ \bar{o} ”]ja* ‘māja’, *m[“ \bar{o} ”]sa* ‘māsa’, *d[“ \bar{o} ”]rks* ‘dārgs’, bet $\bar{a} > uo$ *k[“ \bar{o} ”]ja* ‘kāja’, *p[“ \bar{o} ”]rl’ik’t* ‘pārlikt’, *v[“ \bar{o} ”]rna* ‘vārna’ un *d[“ \bar{o} ”]rss* ‘dārzs’. Savukārt luterticīgais teicējs 44¹⁹³², kam vecāki ir ienācēji no Līvānu un Dignājas izloksnes teritorijas, pamatā visos vārdos $\bar{a} > \bar{o}$. Ošas kreisajā krastā dzimušo teicēju runā $\bar{a} > “\bar{o}$ ” vai $\bar{a} > \bar{o}$ lietojums netika fiksēts.

Līdzīgi arī infinitīvu izskaņā –*āt*, lai gan vairums teicēju $\bar{a} > uo$, arī šajā izskaņā Ošas labā krasta teicēju runā sporādiski parādās vāji diftongizēts –*“ \bar{o} ”* variants.

Līdz ar to latviešu literārās valodas patskaņa \bar{a} atbilstmju analīze norāda uz atsevišķām atšķirībām Rudzātu izloksnes Ošas labā krasta un kreisā krasta teicēju runā. Raksturīgi, ka Ošas labā krasta teicēji biežāk izmanto sēliskajām izloksnēm raksturīgo $\bar{a} > oa//ua$. Šī krasta teicēju runā saklausāma arī Līvānu izloksnei raksturīgā “ \bar{o} ” vai \bar{o} skaņa, taču to drīzāk var skaidrot ar teicēju vecāku izcelsmi vai arī neseno Rudzātu pagasta administratīvo piesaisti Līvānu novadam, jo vecākās paaudzes teicēji to nelieto.

Patskaņa ē atbilstmes

Rudzīte šķir trīs augšzemnieku izlokšņu grupas pēc tā, kā tiek pārveidots ē: 1) katrs ē > ē sēliskajās izlokšnēs un daļā izlokšņu Latgales dienvidos; 2) katrs ē > ie Vidzemes ziemeļaustrumos un Latgales dienvidrietumos, kā arī Sēlijas Lašos; 3) ē vietā radies vai nu ē vai ie. Kā norāda M. Rudzīte, parasti šajā izlokšņu grupā ē > ie zilbēs, kurām neseko zilbe ar e, ē (Rudzīte 1993: 226).

Pētījuma gaitā izanalizētās ē atbilstmes ļauj konstatēt, ka Rudzātu izlokšnē raksturīgs ē pārveidojums par ie vai ē (ja nākamajā zilbē seko e, ē) vai arī ē visos gadījumos tiek pārveidots par ē.

Uzsvērtās zilbēs ē-celmu vārdos, kur nākamajā zilbē seko e, ē, šaurais ē Rudzātu izlokšnes teicēju runā tiek pārveidots par dažāda platuma pakāpes ē, tomēr skaidru ā uzsvērtā zilbē šajos vārdos neviens teicējs nav lietojis (sk. 1. tabulu raksta beigās). Lielākā daļa teicēju ē > ē arī vārdā *ķēve*.

Daudz biežāka un izteiktāka diftongizācija ir saklausāma vārdā *mēness*. Lai gan Ošas labajā krastā dzimušie teicēji konsekventi lieto plato ē- *m[ē]n'ēs's'*, Ošas kreisajā krastā dzimušo teicēju runā jau vērojama diftongizēšana – *m'[iē]n'es's'*. Sīkāk analizējot teicēju izcelsmi, var vērot, ka stabilu diftongu lieto tie Ošas upes kreisā krasta teicēji, kas nav mainījuši dzīvesvietu. Teicēji, kas dzīvo Rudzātu izlokšnes dienviddaļā, vārdā *mēness* jaukti lieto *ie*, ē un pusplato ē. LVDA 20. kartē, kā arī A. Breidaka atlanta 20. kartē šī teritorija atspoguļota kā ē > ē areāls (LVDA: 210; Breidaks 1996: 28), taču analīze liecina, ka Ošas kreisā krasta teicēju runā var vērot diftongizācijas tendences arī vārdos, kur nākamajā zilbē seko e. Zīmīgi, ka ē > ie vārdā *mēness* arī vecākās paaudzes teicēji, tostarp tādi, kam abi vecāki ir dzimuši šajā teritorijā.

Uzsvērtās zilbēs ijo- un i-celmu vārdos *vēzis*, *dēlis*, *klēts* Ošas labajā krastā dzimušie teicēji ē > ē. Neviendabīgāka aina paveras Ošas kreisā krasta teicēju ē atbilstmēs. Vairums teicēju ē > ie vārdos *dēlis*, *vēzis* un *klēts*. Teicēji, kas ir pārcēlušies uz Ošas labo krastu – 48¹⁹⁵⁸ un 61¹⁹³², vārdā *vēzis* jaukti pārveido ē par ie// ē. Arī Rudzātu⁴³⁷ D daļas teicēji paralēli lieto ē un ie atbilstmes. Teicēja²³⁰₁₉₂₁, kuras māte ir no Stīrnieces izlokšnes teritorijas, visos vārdos lieto tikai ē un diftongs viņas runā nav saklausāms. Detalizētāk teicēju lietotās ē atbilstmes dažādos vārdos sk. 2. tabulā raksta beigās.

Līdzīgi arī deminutīvos *bērniņš*, *sētiņa* uzsvērtā zilbē ē atbilstmes teicēju runā atšķiras. Teicēji, kas dzimuši Ošas labajā krastā, vārdā *bērniņš* lieto ē. Gandrīz visi Ošas kreisā krasta teicēji (10), kas šo vārdu ierunāja, lietoja skaidru diftongu *ie*. Skaidru ē lietojusi luterticīgā teicēja²²⁸₁₉₂₄, kas līdzīgi ierunājusi arī vārdu *bērziņš* – *b'[ē]rn'in'č*, *b'[ē]rz'in'č*. Šajā gadījumā iezīmējas vēl viena teicējas īpatnība – piedēlis *-iņ-* netiek pārveidots par *-eņ-*. Tas var liecināt, ka abas šīs īpatnības vārdos *bērniņš* un *bērziņš* saglabājušās no teicējas vecvecāku vai vēl tālāku priekšteču laikiem, kas, spriežot pēc teicēju atmiņām, bija ienācēji no Dunavas, kas ietilpst dziļo sēlisko izlokšņu areālā.

Tātad Ošas labā krasta teicēji stabili lieto ē > ē. Savukārt kreisajā krastā dzimušie

teicēji pamatā vārdos, kur nākamajā zilbē neseko *e*, \bar{e} izmanto diftongu *ie*, īpaši skaidri tas saskatāms to teicēju izrunā, kam arī abi vecāki ir no Rudzātu izloknes Ošas kreisā krasta teritorijas, jo viņu runā $\bar{e} > \bar{e}$ vispār netika saklausīts. LVDA 21. kartē Rudzātu⁴³⁷ izloksnē norādīts $\bar{e} > ie // \bar{e}$. Jāatzīmē, ka Rudzātu izlokne atrodas pa vidu starp Preiļu un Vārkavas izloksnēm, kur $\bar{e} > ie // \bar{a}$, un Līvānu, Atašienes un Stirnienes, kur $\bar{e} > \bar{e}$ (LVDA: 211).

Pēc izanalizētā materiāla un tā salīdzināšanas ar teicēju un viņu vecāku izcelsmes vietām, var spriest, ka izoglosa, kas šķir $\bar{e} > ie$ vai \bar{e} vārdos, kur nākamajā zilbē seko *e*, \bar{e} skaņa, un \bar{e} visos gadījumos $> \bar{e}$, Rudzātu izloknes teritorijā iet pa Ošas upi, un Rudzātu izloknes Z un ZR, jeb Krievijas impērijas laika Rēzeknes apriņķa teritorija, kas kultūrvēsturiski bijusi saistīta ar Stirnieni un Atašieni, ietilpst izlokšņu grupā, kur katrs $\bar{e} > \bar{e}$, savukārt D un DA – grupā, kur \bar{e} vietā radies vai nu \bar{e} vai *ie*, bet atsevišķu teicēju jaukto lietojumu lielā mērā nosaka sociolingvistiskie faktori. Atšķirības vērojamas arī \bar{e} kvalitātē – tikai Ošas kreisā krasta teicēju runā saklausāma skaņa, kas robežojas ar \bar{a} . Arī V. Rūķe savā 1939. g. kartē izoglosas, kas šķir $\bar{e} > ie$, \bar{e} un $\bar{e} > \bar{e}$ lietojumu, ir novilkusi pāri Rudzātu pagastam, nošķirot tā DA galu kā $\bar{e} > ie$, \bar{e} lietojuma areālu (Rūķe 1939: 146–147, 1. karte).

Patskaņa \bar{u} atbilstes

Latviešu literārās valodas patskaņa \bar{u} atbilstmēs Rudzātu izloksnē vērojama liela dažādība – \bar{u} var tikt pārveidots par *yu*, *iu* // *eu* // *ou*. Lai gūtu skaidrību par šī patskaņa atbilstmju lietojumu, sīkāk jāizanalizē ne tikai tā lietojums pēc iespējas lielākā vārdu skaitā, bet arī sociolingvistiskā informācija par teicējiem.

Vārdos *ūdēns* un *cūka* teicēji, kas dzimuši Ošas kreisajā krastā, lieto diftongu *eu*. Izņēmums ir teicēja 61¹⁹³², kas jaunībā pārcēlusies uz Ošas labo krastu – viņa dažādos vārdos $\bar{u} > eu // iu$ vai *yu*. Ošas labā krasta teicēji $\bar{u} > iu$, izņēmums ir teicēja S.Z.¹⁹⁶³, kas $\bar{u} > eu$. Iespējams, šīs teicējas gadījumā nozīme ir ne tikai tam, ka viņa dzīvo pašā upes malā blakus bijušā Preiļu pagasta teritorijai, bet arī mātes izcelsmei no Preiļu izloknes, kur LVDA 49. kartē atzīmēts $\bar{u} > eu // yu$ (*iu*) pārveidojums (LVDA: 239).

To, ka $\bar{u} > yu$ un $\bar{u} > eu$ lietojumu Rudzātu izloksnē, iespējams, šķir Ošas upe, apliecina arī citi vārdi, jo $\bar{u} > yu$ vai *iu* lietojums pamatā parādās vienīgi labajā upes krastā dzimušo teicēju runā (gan atbildot uz jautājumiem, gan arī brīvā runā), kā arī sporādiski teicējam 61¹⁹³², kas dzīves laikā ir pārcēlusies no kreisā upes krasta uz labo. Konsekvents $\bar{u} > yu // iu$ pārveidojums Ošas kreisajā krastā raksturīgs vienīgi teicējam 230¹⁹²¹, kuras māte ir no Stirnienes⁴³³, kur līdzīgi kā Rudzātu izloknes Ošas labajam krastam, raksturīgs $\bar{u} > yu$ (LVDA: 239). Arī teicējs 48¹⁹⁵⁸, kas ar šo skaņu ierunājis tikai vienu vārdu, lieto $\bar{u} > yu$, bet jāņem vērā, ka viņš laulību rezultātā ir pārcēlies uz upes labo krastu. Pārējie 10 kreisajā krastā dzimušie teicēji ar nelieliem izņēmumiem lieto *eu* pārveidojumu arī citos vārdos. Sīkāk \bar{u} atbilstes dažādos vārdos atspoguļotas 3. tabulā raksta beigās.

Analizējot skaņu materiālu, atsevišķu teicēju valodā tika konstatēts arī $\bar{u} > ou$,

kas pēc LVDA 49. kartes no kaimiņizloksnēm ir raksturīgi tikai Līvānu izloksnei (LVDA: 239). Atsevišķi jāpievēršas teicējai 228₁₉₂₄ no Tūmeņiem, kas, gan nosaucot vārdus, gan arī brīvā runā, konsekventi lieto *ou*. Šajā gadījumā var meklēt vairākus skaidrojumus, balsoties sociolingvistiskajā informācijā par teicēju un šīs apdzīvotās vietas vēsturē: 1) teicēja ir Līvānu draudzei piederīga luterāne; 2) teicējas māte ir no Kalupes₄₄₅, kur konstatētas luterāņu *salas* ar raksturīgu *ū > ou* pārveidojumu (Trumpa 2012: 60); 3) 19. gs. beigās Tūmeņos dzīvoja tikai divas luterticīgas ienācēju ģimenes ar tādu pašu uzvārdu kā teicējai (LVVA-84: 346–350), un arī 1940. gadā te dzīvoja ģimenes tikai ar šādu uzvārdu (Būmanis 2003: 173), kas var liecināt, ka šie luterticīgie ienācēji Tūmeņos dzīvoja diezgan noslēgti un, asimilējoties vietējā latgaliskajā vidē, bet saglabājot luterticību un esot piederīgiem Līvānu draudzei, izveidoja jauktu izloksnes variantu. Visi šie apstākļi liedz uzskatīt 228₁₉₂₄ par „fīras” Rudzātu izloksnes runātāju, taču nevar arī ignorēt šo *ū* pārveidojumu par *ou*, jo tas sporādiski sastopams arī citu teicēju runā, kam viens vai abi vecāki ir no sēliskajām izloksnēm – 44₁₉₃₂ un 52₁₉₂₉.

Tādējādi var pieļaut, ka robeža starp *ū > eu* un *ū > yu* vai *iu* lietojumu novelkama aptuveni pa Ošas upi. LVDA 49. kartē Rudzātu izloksnē atzīmēts abējāds lietojums, neiezīmējot robežu starp variantiem (LVDA: 239), savukārt A. Breidaka 16. kartē Rudzātu izloksnē *ū > eu* (Breidaks 1996: 24). V. Rūķes 1939. gadā izoglosu kartē viss Rudzātu pagasts ir atstāts *ū > eu* pārveidojuma areālā un robeža Z iet starp Atašienes un Rudzātu pagastiem (Rūķe 1939: 144–146, 1. karte). Arī M. Rudzītes 14. kartē Rudzātu izloksnē *ū > eu*, savukārt Stirnienes₄₃₃ un Atašienes₄₃₂ – *ū > yu* (Rudzīte 2005: 126–127).

Divskaņa *ei* atbilsmes

Saknes zilbēs vārdos *meita*, *beigt* Rudzātu izloksnē divskanis pamatā tiek pārveidots par *ēi*, *ēi* vai saglabājas *ei*. Vārdā *meita* Ošas labajā krastā dzimušās teicējas S.Z.₁₉₆₃ un 45₁₉₄₂ *ei > ēi*, taču vairums labajā krastā dzimušo teicēju lieto pusplato vai šauru *e – m'[ei]ta // m'[ēi]ta*. Ošas kreisajā krastā dzimušie teicēji vairums izmanto *ēi*.

Skaidru robežu starp *ei > ēi* un *ei > eil/ ēi* noteikt nevar, lai gan iezīmējas tendence, līdzīgi kā gadījumos ar šaurā *e* pārveidojumiem, piem., vārdos *es*, *der*, *dreb* u.c., Ošas labajā krastā dzimušajiem teicējiem lietot šaurāku *e* nekā Ošas kreisajā krastā dzimušajiem.

Secinājumi

Vēstures avoti liecina, ka izloksnes teritorijā līdz vienota pagasta izveidei 1925. gadā nepastāvēja centrs, ap kuru būtu varējusi formēties šīs teritorijas iedzīvotājus vienojoša izloksne. Arī migrācija 19. gs. beigās izloksnes robežās bija maz izteikta, vienlaikus teritorijā ieplūda liels skaits ienācēju no citiem pagastiem un guberņām. Tādējādi netika konstatēts neviens kultūrvēsturisks apstāklis, kas varētu būt veicinājis viendabīgas izloksnes izveidi. Vienīgā teritorija, kurā var runāt

par kādu tikai tās iedzīvotājus apvienojošu faktoru, ir Z un ZR daļa jeb Ošas labais krasts, kur zemnieki bija pakļauti sākotnēji Rudzātu muižai, vēlāk – Rudzātu lauku sabiedrībai, līdz ar to varēja nostiprināt sev raksturīgas, stabilas izloksnes īpatnības, taču arī šī teritorija bija saistīta ar pagasta centru Stirnienē.

Apkopojot vokālisma atbildsmes Rudzātu izloksnes runātāju valodā, jāsecina, ka, lai gan vairums patskaņu un divskaņu atbilsmju teicēju runā sakrīt, dažām parādībām nosacīta robeža novelkama aptuveni gar Ošas upi.

Tātad Rudzātu izloksnes kultūrvēsture – apdzīvoto vietu dažādā administratīvā un draudžu piederība, kā arī iedzīvotāju migrācija – noteica to, ka arī mūsdienās nevar runāt par viendabīgu izloksni, jo izanalizētais un apkopotais fonētiskais materiāls apliecina, ka vairākas izoglosas sakrīt ar bijušo Daugavpils un Rēzeknes apriņķu robežu. Tas nozīmē, ka šīs teritorijas atrašanās vienā administratīvā vienībā (Rudzātu pagastā) no 1925. līdz 1949. gadam nav bijusi pietiekami ilga, lai izlīdzinātos līdz tam abos Ošas krastos pastāvējušās lingvistiskās atšķirības. Tāpēc var teikt, ka šajā teritorijā gadu simtiem ilguši kultūrvēsturiskie procesi veicinājuši to, ka joprojām nav izveidojusies vienota Rudzātu izloksne.

Tāpat var atzīmēt, ka Ošas labā krasta 1924. gadā dzimušās teicējas 228₁₉₂₄ runā saklausāmās sēliskajām izloksnēm raksturīgās īpatnības apstiprina, ka Rudzātu₄₃₇ teritorijā ir pastāvējušas luterticīgo ienācēju salas, kurās vēl līdz mūsdienām ir saglabājušās šo ienācēju senās izloksnes pazīmes. Tomēr tas nav uz ilgu laiku, jo viņas meitas 229₁₉₅₃ runā vairums šo īpatnību vairs nav saklausāms.

AVOTI UN LITERATŪRA

Breidaks, Antons (1996). *Augšzemnieku dialekta latgalisko izlokšņu fonētikas atlants*.

Daugavpils: DPU izdevniecība „Saule”.

Brežgo, Boļeslavs (1943). *Latgolas inventari un generalmēreišonas zem' u aproksti 1695–1784*. Daugavpils: VI.Lōča izdevnīceiba.

Būmanis, Jānis (2003). *Mazā Zemgale laikmetu griežos*. Rīga.

Cakuls, Jānis (1997). *Latvijas Romas katoļu draudzes. Kūrījas arhīva materiālu apkopojums*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja.

ESF (2010–2012) – ESF projekta „Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” materiāli: teicēju 43₁₉₃₃, 45₁₉₄₂, 49₁₉₆₂, 44₁₉₃₂, 50₁₉₃₃, 52₁₉₂₉, 266₁₉₃₉, 57₁₉₄₁, 59₁₉₃₆, 64₁₉₃₀, 11₁₉₆₁, 48₁₉₅₈, 58₁₉₇₀, 60₁₉₃₈, 61₁₉₃₂, 63₁₉₇₁, 66₁₉₉₃, 228₁₉₂₄, 229₁₉₅₃, 230₁₉₂₁, atbildes uz „Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programmas” fonētikas aptaujas anketas jautājumiem un brīvā runa. 2010.–2012. g. ieraksti.

Hołowinski, Ignacy (1850). *Mogiļovas arhidiecēzes draudžu un tajās ietilpstošo apdzīvoto vietu saraksti*. Aglonas bazilikas arhīva materiāli. http://home.lu.lv/~etrumpa/Dialekti/DATUBAZE/A_SARAKSTI_DRAUDZU_1.html, sk. 10.12.2015.

LC – Strautniecē, Vita (galv. red., 2007). *Latvijas ciemi. Nosaukumi, ģeogrāfiskais ievietojums*. Rīga: Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra.

LVDA – Sarkanis, Alberts (sag., 2013). *Latviešu valodas dialektu atlants: fonētika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

LVVA-107 – *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 2706. f., 1. apr., 107. l. Krievijas 1895. gada tautas skaitīšanas Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes gubernā materiāli 1897. g. <http://www>.

lvva-raduraksti.lv/, sk. 10.10.2015.

LVVA-180 – *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 2706. f., 1. apr., 180. l. Krievijas 1895. gada tautas skaitīšanas Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņā materiāli 1897. g. <http://www.lvva-raduraksti.lv/> [skatīts 10.10.2015.]

LVVA-89 – *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 2706. f., 1. apr., 89. l. Krievijas 1895. gada tautas skaitīšanas Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņā materiāli 1897. g. <http://www.lvva-raduraksti.lv/>, sk. 10.10.2015.

LVVA-96 – *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 2706. f., 1. apr., 96. l. Krievijas 1895. gada tautas skaitīšanas Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņā materiāli 1897. g. <http://www.lvva-raduraksti.lv/>, sk. 10.10.2015.

LVVA-97 – *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 2706. f., 1. apr., 97. l. Krievijas 1895. gada tautas skaitīšanas Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņā materiāli 1897. g. <http://www.lvva-raduraksti.lv/>, sk. 10.10.2015.

LVVA-84 – *Latvijas Valsts vēstures arhīvs*, 2706.f., 1. apr., 84. l. Krievijas 1895. gada tautas skaitīšanas Kurzemes, Vitebskas un Vidzemes guberņā materiāli 1897. g. <http://www.lvva-raduraksti.lv/>, sk. 10.10.2015.

Reķēna, Antoņina (1998). *Kalupes izlokšnes vārdnīca*, 1. Rīga: Latviešu valodas institūts.

Rudzīte, Marta (1993). *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.

Rudzīte, Marta (2005). *Darbi latviešu dialektoloģijā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Rūķe, Velta (1939). Latgales izlokšņu grupējums. *Filologu biedrības raksti*, 19. Rīga: Latviešu filologu biedrība. 133–188.

Teicēju ieraksti (2015) – Teicēju S.Z.¹⁹⁶³, P.P.¹⁹⁵⁰, T.R.¹⁹⁴⁷. atbildes uz „Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programmas” fonētikas aptaujas anketas jautājumiem un brīvā runa. Autores personiskais arhīvs.

Trumpa, Edmunds (2012). *Latviešu ģeolingvistikas etīdes*. Rīga: Zinātne.

Turlajs, Jānis, Milliņš, Gints (1998). *Latvijas apdzīvotās vietas. Klasifikācija, vērtēšanas kritēriji, ciemu saraksts, kartes*. Rīga: Jāņa Sēta.

Планы (1784–1785)– *Планы генерального межевания*. Масштаб 1:84000.

Списокъ (1906) – Сапуновъ, А. (ред., 1906) *Списокъ населенныхъ мѣстъ Витебской губернии*. Витебскъ: изд. Витебскаго губернскаго статист. комитета и губернской типо-литографіи.

Карта (1846–1863) – *Военно-Топографическая карта Россійской имперіи*. Масштаб: 3 версты в одном дюйме. <http://www.etomesto.ru/shubert/>, sk. 10.10.2015.

1. tabula. *Patskaņa e atbilstmes vārdos, kur nākamajā zilbē e, ē*
 Table 1: *References of the vowel e in the words with e, ē in the following syllable*

	teic. kods	<i>m[ē]le</i>	<i>dz[ē]rve</i>	<i>dz[ē]rvenes</i>	<i>ķ[ē]ve</i>	<i>m[ē]ness</i>
Ošas labajā kraštā dzimušie teicēji	43 ₁₉₃₃	è	è			è
	45 ₁₉₄₂	è	è		è	è
	49 ₁₉₆₂	è	è	è	è	è
	50 ₁₉₃₃				è	
	52 ₁₉₂₉			è		è
	266 ₁₉₃₉	è				
	S.Z. ₁₉₆₃	è	è		è	è
Ošas kreisajā kraštā dzimušie teicēji	57 ₁₉₄₁	è	è			<i>ie</i>
	59 ₁₉₃₆	è	è		è	<i>ie</i>
	64 ₁₉₃₀	è	è		è	<i>ie</i>
	11 ₁₉₆₁			è		<i>è</i>
	48 ₁₉₅₈	è	è	è		<i>ie</i>
	58 ₁₉₇₀	è	è		è	<i>ie</i>
	60 ₁₉₃₈				è	
	61 ₁₉₃₂	è	è		è	<i>ie</i>
	63 ₁₉₇₁					è
	66 ₁₉₉₃	è	è		è	<i>è</i>
	228 ₁₉₂₄		<i>ē</i>	è	<i>ie</i>	è
	229 ₁₉₅₃	è	è	è	<i>ie</i>	è
	230 ₁₉₂₁			è		è
	T.R. ₁₉₄₇	è	è		è	<i>ie</i>
P.P. ₁₉₅₀	è	è		è	è	

2. tabula. *Patskaņa e atbilstmes*Table 2: *References of the vowel e*

	teic. kods	kl[ē]ts	d[ē]lis	v[ē]zis	v[ē]ja	v[ē]jš	kr[ē]jums	kl[ē]pis	r[ē] ķināt
Ošas upes labajā krastā dzimušie teicēji	43 ₁₉₃₃		è	ê		iê//è		è	
	45 ₁₉₄₂		è	ê		è			è
	49 ₁₉₆₂	è	è	ê					
	44 ₁₉₃₂	è	è			è			
	52 ₁₉₂₉								
	266 ₁₉₃₉	è						è	
	S.Z. ₁₉₆₃	è	è	ê	è	è	è	è	è
Ošas upes kreisajā krastā dzimušie teicēji	57 ₁₉₄₁		ie	iê	ie	ie			ie
	59 ₁₉₃₆	ie	ie	iê	ie	ie	ie	ie	ie
	64 ₁₉₃₀	ie	ie			ie	ie	ie	
	48 ₁₉₅₈	ie//è		iê//è					
	58 ₁₉₇₀	ie	ie	iê		ie			ie
	60 ₁₉₃₈								ie
	61 ₁₉₃₂	ie	ie	iê//è		ie			
	66 ₁₉₉₃	è		iê//è		ie	è	è	
	228 ₁₉₂₄			ê	è	è	è	è	iè
	229 ₁₉₅₃	è		iê//iè//è	è	ie	è	è	
	230 ₁₉₂₁	è		ê					
	T.R. ₁₉₄₇	ie	ie	iê		ie	ie	ie	ie
	P.P. ₁₉₅₀	è	è	ê	ie	è	è	è	ie

3. tabula. *Patskaņa ū atbilstmes*
 Table 3: *References of the vowel ū*

		<i>c[ū]ka</i>	<i>[ū]dens</i>	<i>p[ū]pols</i>	<i>d[ū]mi</i>	<i>l[ū]pa</i>	<i>b[ū]šu, b[ū]s</i>	<i>l[ū]dzam</i>	<i>l[ū]gt</i>	<i>i[ū]pra</i>	<i>šk[ū]nis</i>	<i>br[ū]klenāji</i>	<i>k[ū]p</i>	<i>sl[ū]ris</i>	<i>m[ū]ris</i>	<i>kr[ū]mi</i>	<i>sal[ū]za</i>	<i>gr[ū]ti</i>
Ošas uabajā krašā dzimušie teicēji	43 ₁₉₃₃	yū					yû						yū					yū
	45 ₁₉₄₂	yū	iû	yû	yû	yû	yû	yū										
	49 ₁₉₆₂									iu				yū			yû	
	44 ₁₉₃₂				yû									yū	yû	òu		
	50 ₁₉₃₃		iû								iu							
	52 ₁₉₂₉		iû				ou		ou	iu						eu		
	266 ₁₉₃₉	yū					yû							yū				yū
	S.Z. ₁₉₆₃	èu	eû	eû	èu	èu	eû	èu	èu	èu	èu	èu	èu					
Ošas kreisajā krašā dzimušie teicēji	57 ₁₉₄₁	èu	eû	eû	èu	èu		èu										
	59 ₁₉₃₆	èu	eû	yû	èu	èu	eû	èu		èu			eû					
	64 ₁₉₃₀	èu	eû	eû	èu	èu	eû	èu										
	48 ₁₉₅₈																	yū
	58 ₁₉₇₀	èu	eû	eû	èu	èu		èu					eû					
	60 ₁₉₃₈	èu	eû			èu												
	61 ₁₉₃₂	èu// yû	iû		èu// yû	èu// yû	yû	èu		iu			eû					
	63 ₁₉₇₁		eû				eû											
	66 ₁₉₉₃	èu	eû	eû	èu	èu	eû	èu					eû					
	228 ₁₉₂₄		ou		èu// ou		ou	ou	ou			ou	ou					
	229 ₁₉₅₃		eû		èu// yû	èu	eû	èu	èu	èu	èu	èu	iû// eû					
	230 ₁₉₂₁	yū			yû		yû				iu						yū	
	T.R. ₁₉₄₇	èu	eû	eû	èu	èu	eû	èu	èu	èu	èu	èu						
P.P. ₁₉₅₀	èu	eû	eû	èu	èu	eû	èu	èu	èu	èu	èu							

Angelika Juško-Štekele

TRADĪCIJA UN IDEOLOĢIJA: AGLONAS SVĒTCEĻOJUMA DISKURSS

Raksta mērķis ir raksturot Aglonas svētceļojuma tradīciju reliģiskās un antireliģiskās ideoloģijas sadursmē padomju presē 20. gs. otrajā pusē. Līdz ar to uzmanības centrā ir ne tik daudz pats svētceļojums kā kultūras fenomens, bet gan nozīmes, kas tam piedēvētas padomju antireliģiskajā propagandā. Šo nozīmju raksturojums balstās sociālā konstrukcionisma teorijā un tiek tipoloģizēts, izmantojot krievu medijpedagoģijas profesora Aleksandra Fedorova izstrādāto metodiku propagandas teksta analīzei.

Atslēgas vārdi: tradīcija, ideoloģija, svētceļojums, antireliģiskā propaganda.

TRADITION AND IDEOLOGY: DISCOURSE OF THE PILGRIMAGE TO AGLONA

The purpose of this article is to characterize the tradition of pilgrimages to Aglona and the collision of religious and anti-religious ideology during the Soviet period in the latter half of the 20th century. In respect to research sources (magazine and journal articles), the research uses social constructionist theory, which provides a critical view of information taken for granted, the historical and cultural conditionality of facts, and links between knowledge, social processes, and their development.

The attention of the article is not strongly focused upon the pilgrimage as a cultural phenomenon, but upon the meaning assigned to it in specific historical and cultural situations during the period of Soviet ideology. Elite discursive characterizations of 19 pilgrimages were published from 1952 to 1976 in Latvian Soviet mouthpiece publications such as the newspapers „Cīņa” (‘Struggle’), „Padomju Jaunatne” (‘Soviet Youth’), the magazine „Zvaigzne” (‘Star’), etc. From these materials a body of text has been compiled that consists of 12,893 words, which were statistically analyzed with the computer program Mono Conc pro for Windows. Content analysis of the research material utilizes the method of ideological analysis of media text developed by the professor of media pedagogy Alexandr Fedorov, looking for influencing techniques adopted by mass media such as instrumentation, projection, selection, exaggeration or embellishment of facts, insult, attribution of offensive properties, evidence presentation and stylistic simplification.

Instrumentation in antireligious propaganda texts can be seen as purposeful psychological pressure, constantly repeating and stressing the same facts while simultaneously accenting ideology with linguistic tools. These linguistic tools

<http://dx.doi.org/10.17770/latg2015.7.1217>

include the use of scare quotes – quotation marks to indicate disbelief, or to indicate that the word is to be understood with the opposite meaning or ironically – and the use of “so-called”.

Projection in the discourse of the pilgrimage to Aglona takes the form of mutating various Christian concepts in the context of the Soviet way of life. One Christian dogmatic concept commonly mentioned by the press during the Soviet period – miracles – had been twisted in meaning and associated with the primitive greed of which clergy and unfaithful Soviet citizens were often accused.

Selection in mass media tools is evidenced in the black-and-white polarization of facts, and the distortion and exaggeration of these facts. Antireligious propaganda of the Soviet period reflects aspects of Christianity and the Aglona pilgrimage as related to the undermining of productivity and the competitiveness of socialism, while reporting on the Aglona festival calls into question the pilgrimage and its religious motivation and undermines traditional Christian ideas and values.

The embellishment of facts surrounding the Aglona festival traditions often uses emotional expressions, dramatizing and exaggerating the receiving of the sacraments, blessing with holy water, and other aspects of ritual.

The most effective tool of antireligious propaganda is the destruction of the dogma of faith, tying it with historical materialism and oppression, and attempting to characterize it as irrational and full of unwarranted assumptions, with arbitrarily shifting positions. Propaganda texts focus on the coercion of mass consciousness, assumed facts and the notion that religious texts are socially constructed to maintain a power structure, rather than document reality.

One of the fighting techniques of militant atheism is arraignment of both imaginary and real ideological opponents and the attribution of offensive qualities to them – from the rank and file of clergy, ministers and clerics all the way to the most sacred figure of the church in the context of the pilgrimage to Aglona – Our Lady of Aglona.

Appeals, following the Soviet nomenclature, to choose moderate, scientific atheism are supported by antireligious propaganda tools, and in Latvia these were expressed in such a way as to influence the masses of simple people in an understandable, clear and hearty propaganda style.

The understanding of ideological structure in the article was supported by the work of the American political scientist John Zaller, who updated knowledge of informative tools used in so-called elite discourse or top-down political ideology to influence public opinion.

Keywords: tradition, ideology, pilgrimage, antireligious propaganda.

Ievads

Tradīcija tiek definēta kā (...) noteiktā cilvēku grupā izveidojies uzskatu un darbību, rīcības kopums, kas tiek pārmantots no paaudzes paaudzē. (LLVV 1991: 576) Īpašu uzmanību un interpretācijas niansi tradīcija iegūst 21. gs., kad pretstatā

globalizācijas procesiem aktualizējas prasība pēc pasaules kultūru daudzveidības saglabāšanas. Tradīcija kļūst par vienu no atbalsta punktiem tādās dažbrīd pat radikālās tendencēs kā reģionālisms¹, partikulārisms² u. c., kas tradīcijas izpratnei piešķir zināmu ideoloģisku nokrāsu. Tā kļūst par rīku ideoloģijā – *politisko, tiesisko, morālo, estētisko, reliģisko un filozofisko uzskatu sistēmā* (LLVV 1975: 215) – un tiek ierauta dažādos, nereti antagonistiskos, procesos un diskursos.

Raksta³ mērķis ir raksturot Aglonas svētceļojuma tradīciju reliģiskās un antireliģiskās ideoloģijas sadursmē 20. gs. otrajā pusē. Svētceļojums uz Aglonu un ar to saistītā simbolika nokļūst karojošo ideoloģiju sadursmes zonā vēsturisko notikumu ietekmē. Laikā no 1940. gada līdz 1941. gadam un pēc Otrā pasaules kara – no 1944. gada līdz 1990. gadam – Latvija atradās PSRS⁴ sastāvā. Neskatoties uz to, ka PSRS pamatlukums – konstitūcija – paredzēja, ka *brīvība piekopt reliģiskus kultus (...) atzīta visiem* (Konstitūcija 1950: 27), valstī tika izvērsta aktīva pretreliģiska propaganda, kas balstījās uz ideoloģiskām pasaules skatījuma atšķirībām un izvērtās karojošā nostājā par zinātniskā ateisma atziņām. Likumsakarīgi, ka Latvijā par karojošā ateisma „uzbrukumu” objektu kļūst viena no 20. gs. sākuma masveidīgākajām reliģiskajām tradīcijām – svētceļojums uz Aglonu.

Pētījuma avoti, metodika un teorētiskais pamatojums

Aglonas kā reliģisku svētceļojumu vietas aizsākumi rakstos attiecināti uz 18. gs. sākumu, kad Aglonā sāk darboties pirmā dominikāņu mūku uzceltā, Svētās Jaunavas Marijas godam veltītā koka baznīca (Latkovskis 2012: 27–28). Tomēr pirmās publiskās liecības par organizētiem svētceļojumiem uz Aglonu parādās tikai saistībā ar 1911. gada Vasaras svētkiem Aglonā (Velkme 1955, III: 326). Sākot no 20. gs. sākuma līdz pat mūsdienām, attiecīgi mainoties ideoloģiskajiem akcentiem, Latvijas periodikā plaši un vispusīgi tiek dokumentēta Aglonas svētceļojumu un Aglonas svētku norise. Preses materiāli ne tikai pierāda svētceļojuma tradīcijas noturību Latvijas kultūrā, bet arī ļauj identificēt būtiskākos tradīcijas un ideoloģijas saskarsmes aspektus.

Respektējot pētījumu avota (avīžu un žurnālu raksti) specifiku, rakstā izmantota sociālā konstrukcionisma teorija, kas paredz kritisku skatījumu uz pašsaprotamu informāciju, faktu vēsturisko un kultūras nosacītību, saikni starp zināšanām un sociālajiem procesiem, zināšanām un sociālo uzvedību (Burr 2003: 2–4). Līdz ar to rakstā uzmanības centrā ir ne tik daudz pats svētceļojums kā kultūras fenomens, bet gan nozīmes, kas tam piedēvētas noteiktā vēstures un kultūras situācijā – padomju ideoloģijas periodā. Ideoloģijas struktūras ideja rakstā balstīta uz amerikāņu

¹ *Reģionālisms* – tendence vairāk rūpēties par kādu vienu (parasti savu) novadu, reģionu, nevis gādāt par visas valsts interesēm (SVV 1999).

² *Partikulārisms* – valsts atsevišķu daļu, apgabalu tiekšanās pēc iespējami lielākas neatkarības, pēc savu vietējo tiesību neatkarības (LLVV 1986: 419)

³ Pētījums ir tapis ar valsts pētījumu programmas „Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” apakšprojekta „Vērtību izpratne Letonikā” finansiālu atbalstu.

⁴ PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība.

politologa Džona Callera (*John Zaller*) atziņām, aktualizējot t. s. elites diskursa jeb lejupejošās politiskās ideoloģijas informatīvos paņēmienus sabiedriskā viedokļa (pār)veidošanā (Zaller 1992: 11).

Elites diskurss attiekmē pret svētceļojuma tradīciju padomju periodā izpaužas atklātas un normētas propagandas veidā, kas tiek īstenota ar preses un citu masu komunikācijas līdzekļu starpniecību. Elites diskursa raksturojumam atlasītas 19 Aglonas svētceļojumam veltītas publikācijas posmā no 1952. līdz 1968. gadam tādos padomju laika ideoloģijas ruporos kā laikraksti „Cīņa”, „Padomju Jaunatne”, žurnāli „Zvaigzne” u. c. No atlasītajiem materiāliem tika izveidots tekstu korpuss ar 12 893 vārdlietojumiem, kas statistisko datu ieguvei apstrādāti ar datorprogrammu *Mono Conc pro for Windows*.

Iegūtā materiāla saturiskai analīzei izmantota krievu medijpedagoģijas profesora Aleksandra Fedorova (*Александр Федоров*) izstrādātā metodika mediju tekstu ideoloģiskai analīzei, kas satur tādus plašsaziņas līdzekļos pielietotus masu ietekmēšanas paņēmienus kā instrumentēšana, projekcija, selekcija, faktu izpušķošana jeb pārspīlēšana, aizvainojošu, aizskarošu īpašību piedēvēšana, lietiskie pierādījumi un stila vienkāršošana (Федоров, 2007: 32).

Instrumentēšana

Instrumentēšana (*оркестровка*) A. Fedorova metodikā raksturota kā mērķtiecīgs psiholoģisks spiediens, nemitīgi atkārtotot un uzsverot vienus un tos pašus faktus. Pret Aglonas svētkiem un Aglonas svētceļojumu vērsta antireliģiskajā propagandā leksikas līmenī tiek atkārtoti ierastie svētceļojuma koncepti (sk. 1. attēlu).

1. tabula. *Dominējošās leksēmas antireliģiskās propagandas tekstos*

Table 1: *Dominant lexemes in antireligious propaganda texts*

Semantiski radniecīgo vārdformu grupas antireliģiskās propagandas tekstos	Vārdformu lietojumu skaits	Kopējais skaits
Aglona	174	174
Baznīca	156	156
Garīdznieki + tēvi + baznīckungi + mūki	24 + 24 + 31 + 21	120
Dievmāte + Marija+ brīnumdarītāja	40 + 26 + 8	74
Brīnums	58	58
Avots + ūdens	26 + 31	57

Lai konceptuāli salīdzinātu leksikas lietojumu Aglonas svētceļojumam veltītajās publikācijās Latvijas brīvvalsts periodikā 20. gs. 30.-40. gados, tika izveidots izlases tekstu korpuss (Avoti II) ar 8310 vārdformām. Šajā korpusā biežāk lietotās leksēmas ir **Aglona** – 119 pieminējumi, **Dievmāte** (brīnumdarītāja/ Marija) – 63 pieminējumi, **baznīca** – 50 pieminējumi, **garīdznieki** (baznīckungi/ mūki) pieminēti 34 reizes, **brīnums** – 11 reizes. Neskatoties uz to, ka otrs korpuss ir skaitliski mazāks, tas uzrāda tipiskākos pirmspadomju perioda Aglonas svētceļojuma konceptus, kas vēlāk tiek atkārtoti arī antireliģiskajā diskursā, vienlaikus mainot šo konceptu lietojuma

stilistisko ekspresiju no emocionāli pacilājošas uz ironisku un pat sarkastisku. Tas tiek panākts, gan izmantojot interpunkcijas paņēmienus, gan sintaktiskās modalitātes līmenī.

Biežāk sastopamais interpunkcijas paņemiens antirelīgiskajā diskursā ir nozīmīgāko reliģisko konceptu izcelšana ar pēdiņām, šādi uzsverot, ka attiecīgais vārds ir saprotams pretējā nozīmē vai arī tiek lietots ironiski. Šāda stilistiskās un emocionālās ekspresijas maiņa uzskatāmi parādās jau avīžrakstu nosaukumos, piemēram, „Brīnumi” Aglonā (Kalme 1950: 7), Aglonas „brīnumi” (Vladimirovs 1954: 3) u. tml. Avīžrakstos pēdiņās tiek likti nozīmīgākie, ar svētceļojuma ideju saistītie koncepti, kas ir pretrunā materiālistiskajam pasaules skatījumam (sk. 2. tabulu).

2. attēls. *Pēdiņu lietojuma piemēri antirelīgiskās propagandas tekstos*

Table 2: *Examples of the use of scare quotes in antireligious propaganda texts*

Koncepti	Piemērs
Aglona	„brīnumu vieta” (Zvejsalnieks 1958: 2), Aglonas „svētumi” (Springovičs 1959: 3)
Dievmāte	„brīnumdarītāja” dievmāte (Reimanis 1950: 2), „svētā Marija”; „augsta debesu valdniece” (Dundurs 1959: 4)
Dievmātes debesbraukšanas svētki	„piemiņas diena” (Vladimirovs 1954: 3), „15. augusta izrāde” (Riekstiņš 1974: 2)
Garīdznieki	„garīgie tēvi”; „baltie tēvi”; (Springovičs 1959: 3), „svētie tēvi” (Vladimirovs 1954: 3), labi apmācīts „karaspēks” (Riekstiņš 1974: 2)
Avots	„svētie avoti” (Vladimirovs 1954: 3), „brīnumavotiņš”; „brīnumainais” ūdens (Springovičs 1959: 3), „svētā pelķe” (Vladimirovs 1954: 2)
Citi koncepti	„svētceļojums” (Springovičs 1959: 3), „svētais vakarēdiens” (Dundurs 1959: 4), „svētās relikvijas”, „svētais gars”, „svētais laukums”, „nezūdošā mūžīgā manta” (Zvejsalnieks 1958: 2)

Šādi antirelīgiskās propagandas tekstos pēdiņas līdz ar tām piemītošo stilistisko un emocionālo ekspresivitāti iegūst arī ideoloģisku funkciju, apšaubot un ironizējot gan par nozīmīgākajiem kristietības dogmatiem, gan par kristīgajām vērtībām kopumā.

Instrumentēšanas līmenī jāizdala arī tādi lingvistiskie paņēmieni, kuru mērķis – ar valodas līdzekļiem ietekmēt lasītājus, sēt šaubas, neticību kristietības uzskatiem un pārliecināt par pretējo. Pie šādiem paņēmieniem pieder valodas līdzekļi, kas izsaka šaubas neticību, piemēram, partikula *it kā*. Lietota blakus kristietības konceptiem, jo sevišķi konstrukcijā ar atstāstījuma izteiksmi, partikula *it kā* ne tikai izsaka, bet arī pastiprina neticības nozīmi. Kā norāda valodniece Andra Kalnača, *lietojot šādu konstrukciju, lietotāji īpaši vēlas uzsvērt (...) savas šaubas par izteikuma saturu vai arī norādīt uz neticību izteikuma saturam* (Kalnača 2010: 45). Daži piemēri:

Gandrīz katrā sprediķī „garīgie tēvi” stāsta par vienu vai otru brīnumu, kas it kā apliecinot reliģijas patiesīgumu un dieva visspēcību (Springovičs 1959: 3). *Ar „brīnumu” sludināšanu, kurus it kā veikusi Aglonas dievmāte, nodarbojas Preiļos*

un Aglonā pazīstamā reliģisko „peršu” sacerētāja, bijusī skolotāja Rozālija Tabiņa⁵ (Vladimirovs 1954: 3). *Kāda vecene, nometusies tieši ceļā uz kāpnēm, aizsmakusi kliedz skaļāk par visiem, kliedz bez mitas vienus un tos pašus trīs it kā lūgšanas vārdus* (Dzirkale 1954: 2).

Līdzīgas funkcijas tekstos veic arī iestarpinājums *tā sauktais/ tā saucamais*, kas izsaka šaubas, neticību un diskreditē kristietības vērtības:

Zilo ezeru zemē Latgalē atrodas tā sauktā „brīnumu vieta” — Aglonas baznīca (Zvejsalnieks 1958: 2). *Viņi organizēja tā saucamos svētos gājienus ar svētbildēm, dziesmām, lūgšanām* (Riekstiņš 1974: 2).

Īpašu uzmanību pelna gadījumi, kad tekstā viena teikuma robežās sastopami vairāki informācijas evidencialitātes apliecinājumi, piemēram: (..) *cilvēki* (..) *jo cītīgāk sākuši krāt tā saukto „nezūdošo mūžīgo mantu”* (..) (Zvejsalnieks 1958: 2).

Konkrētajā piemērā uz evidencialitāti norāda gan *atstāstījuma izteiksme*, gan iestarpinājums *tā sauktais*, gan pēdējās liktais *svešais (kristietības vērtības apliecinājošais) teksts* [pasvītrojums mans – A. J.-Š.]. Visi šie paņēmieni, lietoti vienkopus, uzskatāmi parāda padomju ideoloģijas īpašo degsmi cīņā pret reliģiju, uzsverot, ka tas, kas bija (ja vispār bija) pagātnē, ir pretrunā ar racionālu prātu, nav pieņemams un ir nosodāms. Šīs pārliecības augstākā izpausme ir kategoriskais noliegums, kas nereti tiek lietots, revidējot kristietības vērtības. Piemēram: (..) *neviens no „garīgajiem tēviem”* (..) *nevar minēt kādu konkrētu Aglonas dievmātes brīnumu, jo tādu nav bijis un arī nevarēja būt* (Springovičs 1959: 3).

Četras nolieguma konstrukcijas (*neviens/ nevar/ nav bijis/ nevarēja būt*) kopā ar nenoteikto vietniekvārdu (*kāds*) pat viena apgalvojuma robežās pretendē uz tādu aksiomātisku patiesumu, kuru nav nepieciešams pierādīt; tam vienkārši jānotic. Jaunā padomju ideoloģija tiek veidota, izmantojot arī kristietībai raksturīgo bezierunu ticības principu, bet tas iespējams, tikai sagraujot veco. Turklāt cīņas lauks, izmantojot darbības vārda pagātnes formu nolieguma konstrukcijā *nevarēja būt*, no tagadnes tiek pārnests uz pagātņi, pašā saknē apšaubot kristietības vērtību iespējamību.

Kristietības vērtību diskreditācija instrumentēšanas līmenī tiek panākta, jau avīzrakstu nosaukumos piesakot to atmaskošanu. Šim nolūkam tiek izmantotas tādas valodas konstrukcijas, kur kristīgās vērtības (Aglona, Aglonas brīnumi u. tml.) tiek iesaistītas vārdu savienojumos, kas imanenti ietver kontrastu: piemēram, „Patiesība par Aglonas brīnumiem” (Dundurs 1959: 3) vai „Taisnība par Aglonas „brīnumiem” un pūšlotājiem” (Oļeņikova 1952: 4). Šajos gadījumos Aglona un ar to saistītās vērtības apriori iegūst nepatiesības, maldu statusu. Tā tiek uztverta kā informācija, kas līdz šim tikusi pasniegta sagrozītā, maldinošā formā, bet nu ir atklāta patiesība. Līdzīgs, bet krietni radikālāks paņēmieni ir Aglonas vārda iesaistīšana vārdsavienojumos, kur otrs to komponents ir semantiski izslēdzošs ne tikai kristietības, bet arī padomju oficiālajā vērtību sistēmā, piemēram, „Business Aglonā” (Jurītis 1958: 8) vai „Aglonas „business”” (Reimanis 1950: 2).

⁵ Runa ir par latgaliešu rakstnieci Naaizmērstuli (īst. v. Rozālija Tabiņa) – red. piebilde.

Projekcija

Projekcija A. Fedorova metodikā skaidrota kā atsevišķu pazīmju, īpašību pārnešana no vienām parādībām uz citām (Федоров 2009: 130). Aglonas svētceļojuma diskursā projekcija izpaužas kā atsevišķu kristietības konceptu pārnešana padomju sadzīvē. Pie šādiem konceptiem pieder, piemēram, viens no padomju perioda preses tekstos visai bieži pieminētajiem kristietības dogmatiem – brīnums. Kā neatbilstošs materiālistiskā reālisma un zinātniskā ateisma principiēm brīnums antireliģiskajā propagandā tiek apšaubīts visdažādākajos veidos. Līdzīgi kā citi kristietības koncepti, brīnums tiek:

- likts pēdīnās, uzsverot, ka brīnumu nav: *Latvijā vēl gadās cilvēki, kas tic brīnumiem. Viņi parasti stāsta par Aglonas „brīnumiem”* (Oļeiņikova 1952: 4);
- pakļauts kategoriskam noliegumam: *Brīnumu nav! Tos izdomā un sludina garīdznieki lētticīgiem ļautiņiem, lai tādejādi izvilinātu no tiem vairāk naudas* (Dundurs 1959: 4);
- lietots vārdrindās kopā ar brīnuma pārdabiskajai būtībai pretējām leksēmām: *Dominika ordeņa mūki (...) nodarbojās ar visādu brīnumu un fokusu fabricēšanu (...)* (Zvejsalnieks 1958: 2);
- attiecināts uz tumsonību, zemu kultūras un izglītības līmeni: *Jā, grūti šodien klājas „brīnumiem”. Nav vairs tie laiki, kad cilvēki dzīvoja tumsā un nezinā. Tagad tauta zinātņi vairs negrib aizstāt ar svētbildēm* (Jurītis 1958: 2).

Brīnuma nozīme tiek pazemināta, arī projicējot to dažādās (tostarp padomju) dzīves negācijās. Piemēram, kādā rakstā brīnumi no Aglonas svētvietas tiek pārnesti uz Rutuļu ciema padomi, kur svētceļojumam tiek atvēlēti kolhoza zirgi, Aglonas ciema padomi, kur brigadieris, pamet labības kulšanu, lai sagatavotos svētkiem, un uz Aglonas lielceļu, kur milicijas mašīna par maksu pārvadā svētceļniekus (Kalme 1950: 7). Brīnuma semantika tiek pazemināta līdz primitīvai iedzīvošanās kārei, kurā tiek vainoti gan negodprātīgi padomju pilsoņi, gan (un jo īpaši) garīdzniecība: *Tā tika radīta un izveidota vesela virkne „Aglonas brīnumu” cilvēku mānīšanai un garīgo tēvu ienākumu pavairošanai* (Zvejsalnieks 1958: 2). Pēc šādas semantiskās analogijas ar leksēmu ‘brīnums’ tiek darināti arī citi ar naudu, naudas ievākšanu saistīti apzīmējumi, piemēram, *„dižā reize”, kad tiek savākts viss, ko cilvēki neželē iemest upurtraukā; „brīnumi bez brīnumiem” – kad kolektē samet ne tikai padomju naudas vienības, bet arī latus, santīmus, bikšu pogas un medaljonus, feniņus un markas, cara laika naudu; „lielo brīnumu diena” – (...) vairākus desmitus tūkstošu rubļu lielā kolekte* (Zvejsalnieks 1958: 2).

Selekcija

Nākamais A. Fedorova ideoloģiskās analīzes posms ir selekcija (*селекция, подмасовка*). Tā plašsaziņas līdzekļos mēdz parādīties kā tendenciozu (tikai pozitīvu vai tikai negatīvu) faktu atlase, to sagrozīšana, pārspīlēšana (Федоров 2009: 130).

Antireliģiskajā propagandā no padomju dzīves īstenības tiek atlasīti tādi ar kristietību kopumā un Aglonas svētceļojumu saistīti fakti, kas ir pretrunā un pat

grauj PSRS Konstitūcijā noteiktās padomju cilvēka pamattiesības, pamatbrīvības un pamatpienākumus. Sevišķi bargi tiek kritizēta Aglonas svētceļnieku necienīgā attieksme pret vienu no kolektīvisma idejā balstītajiem padomju pilsoņa pienākumiem – veikt apzinīgu darbu *viņa izraudzītājā sabiedriski derīgas darbības sfērā, darba un ražošanas disciplīnas stingra ievērošana* (Konstitūcija, 1978: 18).

Tā kā Marijas debesbraukšanas svētki 15. augustā sakrīt ar ražas novākšanas periodu padomju saimniecībās, pamata kritika tiek vērsta pret svētceļniekiem, kas grauj darba ražību un apdraud sociālistisko sacensību: *Mūsu lauku rajonos dažādu reliģisku kopu locekļi brīvi svin savus svētkus pat viskarstākajā ražas novākšanas laikā. Latgalē Marijas debesbraukšanas dienā (..) svētceļojumā uz Aglonu (..) dodas desmiti tūkstoši ticīgo. Tādi svētceļojumi atrauj kolhoziem darbaspēku ražas novākšanas laikā uz trim un vairākām dienām* (Niedre 1959: 3). Atzīstot, ka šāda situācija veidojas arī nepietiekamas ateistiskas propagandas dēļ, cilvēku morāles un apziņas audzināšana padomju presē notiek, gan apelējot pie darbaļaužu sirdsapziņas un kolektīvās atbildības jūtām, gan atmaskojot atsevišķu svētceļnieku patiesos reliģiskās dedzības iemeslus.

Uz emocionālo līdzpārdzīvojumu mudina novārtā atstāto lauku un tehnikas tēlaini apraksti: *Saulē nobrūnējušie kviešu lauki gaidīt gaida plāvėjus. Nekulti tūrumos stāv nopļautie rudzi. Auzas un mieži arī jau dzeltē, un nenoplūkti vēl lieli linu masīvi. (..) Preiļu rajona kolhozu laukos neredz ļaudis strādājam*” (Dzirkale 1954: 2). Savukārt uz kolektīvismā balstīto sociālistiskās sacensības garu apelē konfrontācija starp reliģijas un padomju vērtībām: *(..) sendienās izveidojusies tradīcija svinēt baznīcas svētkus izmaksā kolhozam daudzus simtus izstrādes dienu. Pagājušajā gadā svētkos nestrādāja vairāk kā 70 procenti Molotova vārdā nosauktu lauksaimniecības arteļa kolhoznieku* (Vladimirovs 1954: 3).

Lai palielinātu antireliģiskās propagandas iedarbīgumu, presē tiek pielietots *pars pro toto*⁶ princips, akcentus no kolektīvās atbildības pārnēsot uz personisko. Praksē tas izpaužas kā padomju pilsoņu – reliģijas apoloģētu atmaskošana, šādi pastiprinot vispārējo reliģijas un svētceļojuma kaitējumu sociālistiskajai sabiedrībai. Publiskai kritikai tiek pakļautas tādas padomju profesijas, kam pēc būtības nevajadzētu būt saistītām ar baznīcu (skolotāji) un tādas (kolhozu priekšsēdētāji, brigadieru, zirgkopji, šoferi u. c.), kuru tiešs vai netiešs atbalsts baznīcas pasākumiem tiek saistīts ar viņu negatīvajām rakstura īpašībām – bezatbildību, mantkārtību, personisko izdevīgumu u. tml. Piemēram, presē tiek nosodīti pedagogi Kromane un Valaine, kas atklāti piekopusas reliģiskos rituālus (Vladimirovs 1954: 3); kolhoza „Pirmais Maijs” valdes priekšsēdētājs Ruskuls, kas, vienojoties pie alkohola glāzes, atļāvis svētceļojumam izmantot kolhoza zirgus, kolhoza zirgkopis, kurš ne tikai pats ar kolhoza zirgu devies uz svētkiem, bet no katra līdzbraucēja iekasējis pa 10 rubļiem, Daugavpils milicijas vecākais autoinspektors Bruhanovs, kas ņēmis kukuļus no svētceļotāju pārvadātājiem (Kalme 1950: 7) utt.

Rezultāts, ko panāk oficiālā vara, kritizējot negācijas padomju dzīvē, ir divpusējs:

⁶ *Pars pro toto* – daļa veselā vietā (Čerfase 1992: 201).

no vienas puses, tiek apliecināta principiāla nostāja cīņā par padomju cilvēka ideālo tēlu, no otras puses – tiek apšaubīta svētceļojuma un reliģiskās pārliecības motivācija, kas parādās arī atbilstošos Aglonas svētku aprakstos, konsekventi atlasot tādus faktus, kas grauj tradicionālos kristīgos priekšstatus un vērtības. Pie biežāk pieminētajām Aglonas svētku ēnas pusēm tiek minēti:

- piedzērušo kautiņi: *Vietējie jaunieši, kas netic ne dievam, ne velnam, priecīgi par izdevību iedzert un padauzīties. Klaiģādami viņi šturmē turpat pie baznīcas vārtiem izvietojušos dzērienu pārdevējus un, piedzērušies kā lopi, taisa tračus, ar nepieklājīgām dziesmām apmulsina ticīgos. Milicija nespēj savaldīt huligānus* (Vladimirovs 1954: 3);

- „profesionālu” ubagu un spekulantu pulcēšanās: *Ubagu vidū pavīd vairākas redzētas sejas. Atmiņā nāk Rīga, Jūrmalas vilciens un milicis, kuram ne vienu vien reizi iznākusi darīšana ar šiem „profesionālajiem ubagiem”* (Jurītis 1958: 8).

Šāda tendencioza negatīvo fakti atlasīšana ir viens no radikālākajiem soļiem antireliģiskajā propagandā un seno kristietības tradīciju izskaušanā.

Faktu izpušķošana

Faktu izpušķošana papildina jau faktu selekcijas posmā izveidoto negatīvo priekšstatu par *tumsonības citadeli Aglonas baznīcu* (Dzirkale 1954: 2). Šai posmā faktiem tiek piešķirta īpaša emocionāla ekspresija, dramatizējot un pārspīlējot atsevišķus novērojumus Aglonas svētku laikā.

Dramatizēšana ir vēl viens ideoloģisks paņēmieni, kas papildina materiālistiskajā pasaules skatījumā balstīto cīņu pret tādiem ar Aglonas svētceļojumu un Aglonas svētkiem saistītiem kristietības tradīcijās nostiprinātiem reliģiskajiem aizspriedumiem kā ticība Aglonas Dievmātes visvarenajai žēlastībai un Aglonas avota dziednieciskajām spējām.

Īpašu kritiku antireliģiskajā propagandā izpelnās cilvēku ticība Aglonas dievmātes spēkam: *ko tik tā nav „paveikusi”, ko „izdarījusi”:* „nomērdējusi” zagļa roku, „izglābusi” slīkoni un „atlaidusi, atlaidusi” grēkus (Rekšņa 1976: 4). Savukārt, lai kļiedētu cilvēku ticību Dievmātes spējai ārstēt slimos, tiek izmantoti dažādi – gan faktos balstīti, gan ar kategorisko noliegumu spēcināti – pretargumenti: *Zinātniska atbilde var būt tikai viena: nē! Nekāda dievmātes svētbilde neatbrīvo un nevar atbrīvot cilvēku no slimībām* (Oļeņikova 1952: 4).

Viens no paņēmieniem faktos balstītai antireliģiskajai propagandai ir profesionāļu iesaistīšana diskutablā jautājuma izšķiršanā. Piemēram, rakstu „Taisnība par Aglonas „brīnumiem” un pūšlotājiem” laikrakstā „Padomju Jaunatne” raksta A. Oļeņikova, gan raksta pieteikumā, gan raksta nobeigumā uzsverot – ārste. Lai pierādītu, ka slimības rodas no mikrobiem, bet izārstēt tos var vienīgi ārsti, raksta autore intervē vietējo garīdznieku, kas, izrādās, neatceras nevienu izdziedināšanas gadījumu, vietējās zemnieces, kas nevajadzīgi paļāvušās uz pūšlotājiem vai dievmāti un tikušas izdziedinātas, tikai iesaistoties ārstiem un noskaidrojot patiesos slimības iemeslus. Ārste A. Oļeņikova sniedz arī virkni dramatizētu aprakstu, kam jāpārliecina lasītāji,

ka Aglonas svētki ir vieta, kur no slimībām nevis tiek vaļā, bet gan tās iegūst antisanitāro apstākļu dēļ: *Tas, ko te novēroju, mani satrēca: (..) Ar šausmām es redzēju, ka rindas kreisajā pusē (..) kāds večuks (..) vairākas reizes noskūpstīja krustu. Pēc tam (..) satvēra vēl pavisam jauna sieviete un piespieda tam sava bērna maigo sejiņu. Es nodrebēju un nodomāju: „Bet, ja vecis slimo ar kādu smagu lipīgu slimību, kas tad notiks ar bērnu?” (..) Man šausmās noreiba galva, jo tā taču iespējams pārnest no cilvēka uz cilvēku desmitiem slimību (Oļeņikova 1952: 4).*

Līdzīgas dramatiskas noskaņas vērojamas arī Aglonas svētavota aprakstos. Blakus liecībām par kādreizēja sēravota dziedniecisko spēju izzušanas reālajiem iemesliem, parādās arī emocionāli sakāpināti tēlojumi: *Svētceļotāji, kas 15. augustā pulcējās Aglonā, avotā mazgāja savus bērnus, strutojošās brūces, ņēma ūdeni uz mājām nevis kā ārstniecības līdzekli, bet kā lielu svētumu (Avēkse 1963: 25). Pretīga aina redzama pie „svētajiem avotiem”. Netīru, purva gļotām pārklātu ūdeni smeļ ar spaiņiem un kausiem un turpat dzer. „Svētajā peļķe” mazgā kājas, peldina bērnus, met tam naudu, maizi, olas (Vladimirovs 1954: 3).*

Pārspilēšana tiek pielietota, Aglonas svētvietas un svētuma izpratni paplašinot līdz tādiem mērogiem, ka tas iegūst kariķētu veidolu: *Kāds Aglonas sirmgalvis stāstīja, ka viņa vectēvs ļoti labi atcerējies to dienu, kad pēc dievkalpojuma apkārt baznīcai t. s. „svētajā laukumā” cilvēki ne tikai plūkuši zāli, lasījuši lapas un zarus, bet arī novākuši visus zirgu un putnu mēslus, lai tos kā „svētas relikvijas” pārnestu mājās (Zvejsalnieks 1958: 2). Pārspilējumu šai gadījumā papildina arī citi ideoloģiskās propagandas paņēmieni. Pirmkārt, tas ir jau pieminētais pēdiņu lietojums, kas noliedz svētuma tradicionālo izpratni („svētajā laukumā”) un pazemina tā vērtību, uzrādot jaunas nozīmes niansas („svētas relikvijas” – zāle, lapas, zari, zirgu un putnu mēsli). Otrkārt, tie ir tādi stāstījumu naratīvam tipiski ticamību pastiprinoši paņēmieni kā atsaukšanās uz konkrētā apvidus cilvēkiem (*Aglonas večuks*), viņu tuviniekiem (*viņa vectēvs*) un atmiņu precizitāti pastiprinošu leksēmu lietojums (*ļoti labi atcerējies*). Ietekmējoties no formālajiem uz precizitāti pretendējošiem leksiskajiem līdzekļiem, kā arī svētuma izpratnē ietvertajiem emocionāli ekspresīvajiem objektiem (*zirgu un putnu mēsli*), lasītājs, iespējams, nepamana, ka izteikums faktiski nav pamatots. Nenoteiktais vietniekvārds *kāds* Aglonas večuka pieteikumā, atsaukšanās uz šī *kāda* vectēvu, kurš *ļoti labi atcerējies to* (vienīgo) *dienu*, kad notikušas aprakstītās darbības, patiesībā liek apšaubīt izteikuma patiesumu. Kopumā faktu izpušķošanas (dramatizēšanas un pārspilēšanas) paņēmieni uzskatāmi par vieniem no iedarbīgākajiem ideoloģijas līdzekļiem, jo rosina iztēli un palīdz mainīt vērtību akcentus jau zemapziņas līmenī.*

Liecības

Tā kā kristietības un reliģijas pamatā ir ticība, kas ir tikai daļēji pamatota vai pat nav pamatota vispār, antireliģiskās propagandas iedarbīgākais līdzeklis ir ticības dogmu graušana, izmantojot vēsturiskā materiālisma principu, proti, izklāstot kristietības dogmu vēsturisko izcelšanos, uzrādot racionālajam prātam nepieņemamus, faktiski

nepamatotus pieņēmumus un vienlaikus mainot attiecīgās dogmas uztveres akcentus.

Aglonas svētceļojuma kontekstā antireliģiskās propagandas centrā ir divi galvenie Aglonas svētvietas simboli – Aglonas dievmātes svētbilde un Aglonas svētavots.

Aglonas dievmātes svētbilde kļūst par centrālo tēmu antireliģiskajā propagandā, pakļaujot preparācijai Dievmātes nāves laiku un vietu, svētbildes parādīšanos, kvotu izcelsmi un Aglonas dievmātes brīnumdarītājas spējas. Propagandas shēma vienā no avīzrakstiem pieteikta šādi: *Lai ikvienam kļūtu skaidrs, ka Aglonas katoļu baznīcas Marijas attēlam nav nekāda sakara ar brīnumiem, īsi iepazīsimies ar tiem apstākļiem un notikumiem Latgalē, kas pamudinājuši katoļu garīdzniecību Marijas attēlu pasludināt par brīnumdarītāju* (Dundurs 1959: 4).

Iecerētā sasniegšanai autori cenšas iespējami daudz uzrādīt konkrētus faktus. Lasītājiem tiek skaidrots, ka 15. augustu par Marijas debesbraukšanas dienu noteicis Bizantijas ķeizars Maurīcijs (582.–602. g.), pirms tam tā svinēta 18. janvārī, bet precīzu Marijas dzimšanas, vārda, nāves, debesbraukšanas dienu un laiku neviens (arī baznīcas vēsturnieki) nezina (Springovičs 1959). Šāda ar konkrētiem datumiem un personvārdiem piesātināta informācija satur arī antireliģiskajai propagandai atbilstošus akcentus – Marija tiek saukta par *mistisko*, uzsvērts, ka viņa, *tāpat kā Kristus, nav vēsturiska, bet gan fantastiska perona* (Springovičs 1959: 3).

Līdzīgi akcenti likti, arī izklāstot Latgales vēsturisko situāciju, kas veicinājusi Dievmātes svētbildes kulta veidošanos. Rakstos detalizēti izklāstīti kristietības ienākšanas apstākļi Latvijā, akcentējot, ka ar Marijas vārdu *bruņinieki ar uguni un zobenu izrēķinājās ar visiem katolicisma pretiniekiem* (Dundurs 1959: 4). Tikpat detalizēti raksturota sociālekonomiskā situācija Latgalē 18. gs. beigās, īpaši izceļot zemnieku smago stāvokli. Par Aglonas svētbildes īpašo spēju rašanās laiku pasludināts 1863. gads, kad sacēlušies zemnieki nav uzlauzuši Aglonas baznīcas durvis, aiz kurām, it kā pie Aglonas svētbildes lūgdamies, esot slēpušies *apkārtnes zemnieku kaklakungi* (Dundurs 1959).

Atsaucoties uz Daugavpils pilstiesas 1715. gada dokumentiem, tiek apstrīdēta leģenda par to, ka Dievmātes svētbilde pati esot pārvietojusies un atrasta purvā. Vainīgs pie tā, kā izrādās, ir *laupītājs – mūks Gardeckis* (..), kurš *licis iekraut laivā Šostovicku iedzīvi, pašu ar bērniem, kā arī no lūgšanu telpas „Vissvētākās Jaunavas svētbildi” un aizvest, iemetot staignā purvā pie Lubānas* (Springovičs 1959: 3).

Beidzot Aglonas dievmātes visspēcība tiek apstrīdēta, uzrādot konkrētus faktus, kad tā nav palīdzējusi: *Ja Aglonas baznīcas Marijas attēls būtu „brīnumdarītājs”, kāpēc gan hitleriskās okupācijas laikā tas pieļāva masveida slepkavības Cīrišu ezera krastā, kas atrodas netālu no Aglonas baznīcas. Tur tika slepkavotas veselas ģimenes — sirmgalvi, sievietes, bērni. Kāpēc Aglonas baznīcas „svētā Marija”, ja tā patiesi varētu darīt brīnumus, kā to apgalvo garīdzniecība, neglāba šos nevainīgos bērnus? Brīnumu nav!* (Dundurs 1959: 4).

Šādi, piesaucot palīgā vēstures notikumus, dokumentus, kā arī atsaucoties uz aculiecinieku liecībām, antireliģiskā propaganda cenšas diskreditēt vienu no kristietības lielākajiem svētumiem, pasludinot to par mantkārības nodomā

safabricētu falsifikāciju: *Aglonas dievmātes svētbildes aizsegā baznīckungi cenšas iedzīvīnāt ticību visfantastiskākiem brīnumiem, lai tādā veidā nostiprinātu ticīgo apziņā reliģiskos aizspriedumus* (Springovičs 1959: 3).

Īsts izaicinājums padomju antireliģiskajai propagandai ir Aglonas svētavots, jo tā kādreizējo dziedniecisko spēju izzušana Latvijas iedzīvotājiem nav pārsteigums. Jau 20. gs. sākumā Latvijas sabiedrība dažādos sava laika prezentablos izdevumos ir tikusi informēta par Aglonas avota sērūdēns sastāva izzušanu un dziedniecisko spēju zaudēšanu. Piemēram, Latvijas publicists un sabiedriskais darbinieks Marģers Skujenieks Valsts statistiskās pārvaldes izdevumā „Latvija: zemes un iedzīvotāji” informē par sērūdēns dziedinātavu, kas 19. gs. sākumā veiksmīgi darbojusies pie Aglonas klostera, bet savu darbību pārtraukusi (Skujenieks 1922: 183). Neskatoties uz to, antireliģiskā propaganda konsekventi atkārtoti avota vēsturi: *Vēl 19. gadsimta pirmajā pusē pie „brīnumavota” bija uzbūvēta mājiņa, kurā atradās sešas koka vannas un pavards ar katlu ūdens sildīšanai. Dominikāņu mūki un vietējie muižnieki te ārstēja savas ādas slimības. Taču „svētais” ūdens ne visai līdzēja, to lietojot arī ārīgi, un jau 1861. gadā no šīs dziedniecības iestādes bija palikušas tikai drupas* (Springovičs 1959: 3).

Propagandas nolūkiem padomju ideoloģijas tekstos izmantoti dažādi manipulācijas paņēmieni. Pirmkārt, precīzu gadskaitļu pieminēšana (1861. gads, kad beidz pastāv Aglonas klostera dziedinātava), detalizēts dziedinātavas iekārtojuma apraksts (*sešas koka vannas un pavards ar katlu ūdens sildīšanai*), pēdiņas, lai uzsvertu ūdens svētuma aplamo izpratni („brīnumavots”, „svētais” ūdens), tēlainis rezumējums par dziedinātavas darbības izbeigšanos (*palikušas tikai drupas*), uzsverot šāda procesa neizbēgamību. Paralēli informācijā par dziedinātavu ieprogrammēta arī akcentu maiņa, uzsverot Aglonas klostera un baznīcas reakcionāro, šķirisko raksturu. Raksta autors Z. Springovičs rakstā norāda, ka dziedinātavā *savas ādas slimības ārstējuši dominikāņu mūki un vietējie muižnieki*, šādi uzsverot šķirisko nevienlīdzību starp mūkiem, muižniecību un vietējiem zemniekiem, kam nebija iespējas ārstēties dziedinātavā.

Šāda faktu socializēšana, lai gan šķiet loģiska viena avīzraksta robežās, tomēr ir pretrunā ne tikai ar iepriekšējo vēsturisko periodu liecībām, bet arī citiem padomju antireliģiskās propagandas tekstiem. Piemēram, korespondents V. Mickāns 1938. gadā, aprakstot Aglonas brīnumus, stāsta, ka Aglonas dziedinātavai bijusi starptautiska slava – tajā esot ārstējušies *aristokrāti no Pēterpils, Maskavas, Varšavas un citurienes. (..) no tiem laikiem tautā vēl dzīvs ticējums, ka pietiek avotos nomazgāt slimu vietu vai locekli, lai tas taptu vesels* (Mickāns 1938: 4). Savukārt antireliģiskās propagandas tekstos viens no caurviju motīviem ir apraksti, kā tauta masveidīgi izmanto avotu arī pēc tam, kad tā dziednieciskās spējas ir zudušas.

Antireliģiskās propagandas paziņojumu tendenciozitāte, arī atsaucoties uz oficiāliem avotiem, skaidri redzama gadījumos, kad vienu un to pašu informāciju iespējams lasīt vairākos avotos. Šādu salīdzinājumu pastarpināti iespējams veikt, salīdzinot Latvijas radio paziņojumu par Aglonas klostera slēgšanu un presē

publiskoto bīskapa Pētera Stroda skaidrojumu. Aglonas klostera slēgšanas ziņu, kas izskanējusi Latvijas Radio 1960. gada 29. maijā, atreferējis laikraksts „Austrālijas Latvietis”, norādot, ka *pēc oficiālās informācijas uz sabiedrisko organizāciju pieprasījuma* [pasvītrojums mans – A. J.-Š.] *klosteris šogad tika slēgts un mūķenes pēc pašu vēlēšanās izraudzījās un sākušās strādāt sabiedriski derīgu darbu*. Savukārt bīskaps P. Strods intervijā norāda, *ka minētais klosteris tiešām slēgts, un ar š. g. 3. maiju māsas – mūķenes atstājušas Aglonas klostera mūrus un iestājušās darbā sanatorijās, slimnīcās u.c. padomju Latvijas iestādēs* (AL 1960: 1). Patiesos Aglonas klostera slēgšanas apstākļus pēc preses ziņām noskaidrot ir sarežģīti, tomēr P. Stroda intervija, lai gan tā pamatos sakrīt ar oficiālo viedokli, tomēr liek apšaubīt klostera slēgšanas sabiedrisko labumu un mūķeņu labprātīgo vēlmi atstāt klosteri.

Šādi ar Aglonas svētceļojumu saistītu liecību analīze padomju periodikā atklāj, ka propagandas tekstos, kas vērsti uz masu apziņas ietekmēšanu, piesauktie fakti un atsauces uz dokumentiem ir uzskatāmas par sociāliem konstruktiem, kas veido varas pozīcijai izdevīgu viedokli, nevis dokumentē realitāti.

Aizvienojošu, aizskarošu īpašību piedēvēšana

Antirelīģiskā propaganda, par vairogu izvēloties karojošā ateisma principus, pretinieka vājināšanai izvēlas visdažādākās cīņas metodes un aicina neatslābt, jo *tur, kur neizplata sociālistisko ideoloģiju, tur viegli ieviešas un nostiprinās reakcionārā baznīcas ideoloģija* (Dzirkale 1954: 2). Viens no karojošā ateisma atklātiem cīņas paņēmieniem ir gan konkrētu, gan iedomātu ideoloģisko pretinieku apsūdzēšana, sākot ar ierindas baznīcas kalpotājiem, garīdzniekiem un beidzot ar baznīcas lielākajiem svētumiem, Aglonas svētceļojuma kontekstā tā ir Aglonas Dievmāte.

Viens no īpatnējiem antirelīģiskās propagandas līdzekļiem ir dialogiska vēršanās pret baznīcas ideoloģiju, atbildot kādam anonīmam rakstītājam. Šāds retorisks vēstījums dod ideologiem iespēju uzdot izdevīgus jautājumus, uz kuriem iespējams dot izdevīgas atbildes. Uzskatāms šādas retorikas piemērs ir padomju funkcionāra, literāta un folklorista Jāņa Niedres polemiskais raksts „Atbilde anonīmam” laikrakstā „Padomju Jaunatne” 1959. gadā (Niedre 1959: 3). Tas uzrakstīts retoriskā strīda formā, (...) *kurā svarīgi tikai uzvarēt pretinieku, nevis tuvoties patiesībai* (Ivins 1990: 215).

Rakstā izmantotā uzrunas forma daudzskaitļa 3. personā (*Jūs*) ir piemērota, lai lasītājs autora uzbrūkošo stilu uztvertu kā iespēju robežās cienīgu, pieklājīgu un pamatotu atbildes reakciju uz anonīmā ideoloģiskā pretinieku insinūcijām. Iesūtītā vēstule tiek raksturota kā *neķītrs anonīms sacerējums, kurā no katras rindas šļāc naidis*. Savukārt anonīmās vēstules autors tie aprakstīts gandrīz dēmoniski: *tas ir karojošs tumšona, kam patīk zagties klusiem soļiem, ievilkta laužu dvēseles savos lipīgajos tīklos, zem ksendza sutanas, popa talāra vai baptistu sludinātāja svārkiem tas vienmēr slēpj tumšas obskurantiskas lietas, naidu pret visu progresīvo*. Pret šo aptverošo ļaunumu J. Niedre cīnās, atmaskojot arī konkrētus tumsas spēku pārstāvjus. Tas ir svētais tēvs Smilga, kas *iekārtojis „satikšanās namu”, kuru apmeklē Smilgas*

savervētas jaunavas, tās ir trīsdesmit Aglonas klostera mūķenes, kas slimo ar tuberkulozi atklātā formā un ir pārvērtušas šo *Latgales katoļu svētumu par slimības perēkli*, tas ir autora vārdabralis Dagdas ksendzs Jānis Niedre, kas uz 15 diennaktīm ieslodzīts par sīko huligānismu. Anonīmais pretinieks ksendza sutanā izaicina autoru ne tikai apliecināt kaismīgu visaptverošu sociālpolitiskas cīņas sparū (*Mēs cīnīsimies par mieru, celsim komunismu!*), bet arī globālu mesianisku *nepārtrauktu cīņu starp veco un jauno, progresu un atpalicību, gaismu un tumsu* (Niedre 1959: 3).

Līdzīgi arī citos rakstos padomju ideoloģijas aizstāvība notiek, atklāti nomelnojot ideoloģiskos pretiniekus. *Baznīckungu neķītro morāli un divkosību* parāda Aglonas baznīcas ērēglieka Jankēviča otrreizēja salaulāšana baznīcā ar meiteni, kurai viņš piedzīvojis bērnu, pats būdams precējies ar citu sievieti (Dundurs 1959: 4), paši baznīckungi ir mantrauši, neprot glabāt grēksūdzes noslēpumus, demagogi un pat noziedznieki. Daži piemēri: *Tomēr bezgoži paliek bezgoži — ja ticīgo pieplūdums Aglonā vairo viņu ienākumus, tad uzstāties pret to, kas pievelk dievlūdējus, viņi nav spējīgi* (Springovičs 1959: 3). *(..) baznīckungi (..) pārstāsta viens otram dzirdēto no ticīgo grēku sūdzēm, ņirgājas par jaunatnes grēkiem un brīnās par sirmgalvjem: „Veci cilvēki, bet kādi grēku āži!”* (Zvejsalnieks 1958: 2). *Brīnumu nav. Tos izdomā un sludina garīdznieki lētticīgiem ļautiņiem, lai tādejādi izvilinātu no tiem vairāk naudas* (Dundurs 1959: 4). *Vēl četras reizes šīs muižnieces ģimenei uzbruka dominikāņu (..) uzsūtītie ļaudis, galīgi izpostot muižu, piekaujot mājkalpotājus, aplaupot dzimļaudis* (Springovičs 1959: 3).

Ideoloģiju karā netiek taupīti arī katoļu lielākie svētumi. Sava deva sarkasma tiek arī Svētajai Marijai:

No svētbildes Marija noraugās viņos.

Kā dāmai aiz letes tai vienaldzīgs skats:

Jā, viņa tam kungam šīs prasības ziņos,

Bet, saprotiet paši, cik maksā tāds blats! (Artavs 1976: 7).

Jāatzīst, ka tieši šī antirelīģiskās propagandas daļa, kas izsmēja ticīgo svētumus, lika padomju funkcionāriem pārskatīt cīņas līdzekļus. Jau 1954. gadā PSKP CK⁷ sekretārs Ņikita Hruščovs (*Hukuma Xpyyuec*) izdeva lēmumu par kļūdām zinātniskā ateisma propagandas darbā, kur tika uzsvērts, ka partija neatbalsta ticīgo jūtu aizvainošanu. Dažāda veida administratīvie pasākumi un aizvainojoši uzbrukumi ticīgajiem un baznīcas kalpiem var tikai kaitēt un novest ne tikai pie reliģisko aizspriedumu nostiprināšanās, bet pat pie to pastiprināšanās (Ковалев 1959: 480). Kaut arī Latvijas funkcionāri mēģina sekot atsevišķiem šī paša PSKP CK lēmuma ieteikumiem (izskaidrojošajā darbā iesaista profesionāļus – ārstus (Oļeiņikova), zinātniekus un rakstniekus (J. Niedre) u. c. izglītotus un labi sagatavotus padomju pilsoņus), Latvijā vēl līdz pat 70. gadu beigām šo pašu labi sagatavoto ideologu publikācijās vērojumi ticīgos un viņu svētumus aizskaroši izteikumi.

Tomēr PSKP CK aicinājums izvēlēties mērenus, zinātniskā ateisma atzinumos balstītus antirelīģiskās propagandas līdzekļus arī Latvijā rod izpausmi tāda masu

⁷ PSKP CK – Padomju Sociālistiskās Komunistiskās partijas Centrālā Komiteja.

ietekmēšanas paņēmiena kā vienkārša, cilvēkiem saprotama, izskaidrojoša un pat sirsnīga stila meklējumos.

Stila vienkāršošana

Latvijas presē 20. gs. 50. gadu beigās–60. gadu sākumā antireliģiskajā propagandā parādās jaunas vēsmas: zinātniskā ateisma idejas lasītājiem tiek izskaidrotas, ilustrējot, kā tās, pateicoties skolai un zinātnei, veidojas un nostiprinās bērnu apziņā. Kādā rakstā šādu izaugsmi iziet puika Pēteris, kas, izcīnot sevī konfliktu starp mātes pārstāvētajām katoliskajām vērtībām un jauno zinātniskā ateisma ideoloģiju, nonāk pie atziņas: *Dieva nav, to apliecināja zinātne. Skola un grāmatas viņam palīdzēja atdarīt acis un ieraudzīt patiesību* (Avēkse 1963: 25).

Raksts veidots kā zēna iekšējais konflikts starp baznīcu un skolu, māti un skolotājiem, reliģiju un zinātnisko ateismu. Pie jaunajām atziņām viņš nonāk pakāpeniski, bet, tā kā vecās vērtības pārstāv Pētera māte, tad attieksme pret reliģiju un baznīcu nav radikāla, bet gan drīzāk iecietīga un līdzjūtīga: *Bet pašlaik mātei uzmanīgi jāpasaka, ko viņš domā par baznīcu un dievu. It īpaši par Aglonas dievmāti, par kuru māte runā ar lielu bijību.*

Rakstā izmantoti dažādi paņēmieni, lai uzsvērtu reliģiju kā vecās, aizejošās pasaules daļu pretstatā jaunajai padomju sabiedrībai. Subjektu līmenī veco pasauli pārstāv slimā māte, kas jau zaudē redzes gaismu, un bezpersoniski baznīckungi, savukārt jauno – skolēni – karojošie ateisti: pats Pēteris un vēl *Jāzeps, Juris, Alojs, Vitālijs, Francis, Sofija, Olga, Monika, Helēna un Antons*. Šāds uzskaitījums veido pārliecību, ka karojošā ateisma pozīcijas ir stipras, ja tās pārstāv tik daudzi jauni, zinoši cilvēki, kurus *nodarbina arvien vairāk citas problēmas — kosmoss, ķīmija, fizika*. Raksts pilnībā izpilda jaunās nostādnes zinātniskā ateisma nostiprināšanā – neaizvainojot ticīgo jūtas, tas ar lasītājam saprotamiem piemēriem audzina, nevis karo, pārliecina, nevis uzspiež zinātniskā ateisma uzskatus.

Otra pieeja zinātniskā ateisma propagandā ir labvēlīgā, pat sirsnīgā stilā uzrakstīti avīzraksti, kas Aglonas svētkus rāda nevis oponentu, gan pašu svētku dalībnieku acīm. Tāds, piemēram, ir tolaik jaunās rakstnieces Dagnijas Cielavas (īst. v. Dagnijas Zigmontes) epistolārais raksts „Vēstule Aglonā redzētai meitenei”, kur, līdzīgi kā ilustrējošās stilistikas gadījumā, zinātniskā ateisma idejas izteiktas nevis karojošā, bet gan draudzīgā, nedaudz uzspēlēti vēlīgā uzrunā: *Meitene, saproti mani pareizi: mēs tevi negribam kaunināt, negribam tev ar varu liegt mērot garo ceļu uz Aglonu. Ja tu pati neizpratīsi, cik lieki un pazemojoši tas viss ir, tad nepalīdzēs nekādi vārdi, tie tikai tevī radīs rūgtumu* (LB 1958: 4).

Atšķirībā no uzbrūkošās propagandas tekstiem, šeit ateistiskā propaganda balstās uz tādas ticīgo pašapziņas atdzīvināšanu, kas ļautu viņiem apzināties sevi kā vērtību, kam nav jāzemojas, krītot ceļos uz putekļainā klona, skūpstot kājas māņu tēliem. Kā caurviju motīvu autore izmanto komplimentāro stilistiku: *tu, gaišā, labā meitene; tu, lepnākā no sava ciema meitenēm; tev, jaunai, veselai un skaistai*. Rakstā, protams, skaidri redzami antireliģiskās propagandas atslēgas koncepti, kas asociatīvi saistīti

ar kaut ko vecu, aizejošu, sevi pārdzīvojušu. Tādas ir *svētītās puķes meitenes rokās, kas novītušas, vairs tikai ar sienu smaržu, bēdīgs pagalmis, māma, pacietīga rinda pie grēksūdzes* utt. Gan pieklusinātos toņos, tomēr nav paiets garām arī ierastajiem karojošās antireliģiskās propagandas motīviem: garīdznieku iedzīvošanās piemēriem, pārdodot ticīgo par dārgu naudu pirktās sveces, novārtā atstājiem labības laukiem: *Dievmāte neko nezina par nepļautajiem laukiem, par statiem, kurus izmērcēs lietus.*

Antireliģiskās propagandas tekstiem negaidīta tēlainība tiek panākta, iestrādājot tuvu draudzeņu noslēpumu stilā ieturētu viegli erotizētu jūsmu par jaunajiem mūkiem: *Zini, es šai brīdī redzēju jauno mūku ne vairs melnajā tērpā, bet piesvīdusā darba kreklā tīrumā, rudzu gabalā, es redzēju tevi viņam līdzās, kūlīšus sienot, un nekur nebija manāmi baltie Aglonas baznīcas torņi.*

Neskatoties uz to, ka šādā vienkāršā, lasītājam saprotamā stilā stilā uzrakstītie antireliģiskās propagandas teksti nav agresīvi vai katoļu svētumus atklāti zaimojoši, tie tomēr tiek uztverti kā vērsšanās pret latgaliešu būtiskākajām vērtībām – t. s. *latgaļu saturu* (LB 1958: 4).

Nobeigums

Pret Aglonas svētceļojumu vērstie antireliģiskās propagandas teksti spilgti parāda varas, ideoloģijas un tradīcijas attieksmes noteiktā Latvijas vēstures periodā – 20. gs. 50.–70. gados. Rakstā pielietotā A. Fedorova metodika ir tikai viens no veidiem, kā iespējams izvērtēt cilvēku apziņas ietekmēšanas principus dažādos varas diskursos. Aprakstītie principi ļauj sakārtot materiālu un iezīmē būtiskākos akcionālos kodus, ko varas struktūras pielieto ne tikai presē, bet arī citās kontroversālās komunikatīvās praksēs. Paralēli raksts atklāj, cik būtiska loma ideoloģijas diskursā ir valodai, kas saskaņā ar kritiskā diskursa teoriju, tiek pakļauta sociālājiem un politiskajiem faktoriem (Wodak 1999: 186).

AVOTI I

- AL (1960). [B.a.] Iznīcina Aglonas klosteri. *Austrālijas Latvietis*, 541. 1.
 Artavs, Valdis (1976). Aglonas brīnumi. *Dadzis*, 16. 7.
 Avēkse, J. (1963). Aglonas brīnums. *Bērnība*, 12. 25.
 Dundurs, A (1959). Patiesība par Aglonas brīnumiem. *Cīņa*, 189. 4.
 Dzirkale, E. (1954). „Brīnumi” Aglonā. *Cīņa*, 197. 2.
 Jurītis, N. (1958). Bizness Aglonā. *Dadzis*, 19. 8–9.
 Kalme, (1950). R. „Brīnumi” Aglonā. *Padomju Jaunatne*, 171. 7.
 Niedre, Jānis (1959). Atbilde anonīmam. *Padomju Jaunatne*, 35. 3.
 Oļeiņikova, A. (1952). Taisnība par Aglonas „brīnumiem” un pūšlotājiem. *Padomju Jaunatne*, 22. 4.
 Reimanis, K. (1950). Aglonas „bizness”. *Padomju Jaunatne*, 162. 2.
 Rekšņa, F. (1976). Jaunās dzīves vārdā. *Padomju Jaunatne*, 9. 4.
 Riekstiņš, Jānis (1974). Aglonas reportāža. *Padomju Jaunatne*, 24. 2.
 Springovičs, Z. (1959). Aglonas dievmātes aizsegā. *Padomju Jaunatne*, 158. 3.
 Vladimirovs, G. (1954). Aglonas „brīnumi”. *Padomju Jaunatne*, 161. 3.
 Zvejsalnieks, B. (1958). Aglonas brīnumi. *Padomju Jaunatne*, 159. 2.

AVOTI II

- A. A. (1942). Latgales ceļos un ļaudīs. *Daugavas Vanagi*, 24. 4.
- A. E. (1942). Aglona. *Laikmets*, 1935. 16.
- Broks, Jānis (1939). Vasaras svētki Latgalē. *Rīgas Vēstnesis*, 21–22. 3.
- BZ (1936). [B. a.] 60 000 svētcēlnieku Aglonā. *Brīvā Zeme*, 185. 10.
- BZ (1939). [B. a.] 80 000 dievlūdžēju Aglonā. *Brīvā Zeme*, 183. 8.
- Eglītis, Andrejs (1942). Ceļinieks Latgalē. *Rēzeknes Ziņas*, 65. 3.
- Grieze, Aloizs (1942). Aglonas brīnumdarītāja. *Daugavas Vēstnesis*, 184. 6.
- JZ (1938). [B. a.] Ļaužu plūdi Aglonā. *Jaunākās Ziņas*, 126. 4.
- Klauberga, Emija (1930). Aglonā. *Zeltene*, 1930, 18. 12.
- L (1938). Kilometriem dievlūdžēju pajūgi Aglonā. *Brīvā Zeme*, 183. 2.
- LK (1939). [B. a.] Jaunavas Marijas kronēšanas svētki Aglonā. *Latvijas Kareivis*, 183. 5.
- LV (1936). [B. a.] Svētcēlnieki Aglonā. *Latgales Vēstnesis*, 64. 1.
- Štāls, E. (1944). Sveiciens Latgalei, *Tukuma Ziņas*, 33. 2.
- T (1941). [B. a.] Svētcēlnieku tūkstoši dodas uz Aglonu. *Tēvija*, 38. 2.
- T. L. (1937). Neredzēts svētcēlotāju saplūdums Aglonā. *Rīts*, 223. 6.
- tl (1939). Katoļticīgo tūkstoši Aglonā. *Kurzemes Vārds*, 183. 6.
- V. M. (1937). Rīt Aglonā pulcēsies svētcēlnieki. *Rīts*, 220. 3.
- V. T. (1939). Baltā Aglona. *Kurzemes Vārds*, 182. 2.
- Vanags, K. (1936). Svētcēlojums uz Aglonu. *Rīts*, 223. 2.
- Mickāns, V. (1938). Vai 20. gadusimtenī notiek brīnumi? *Latgales Vēstnesis*, 61. 4.

LITERATŪRA

- Burr, Vivien (2003). *Social constructionism*. London, New York: Routledge.
- Čerfase, Lija (1992). *Latīņu spārnoties teicieni*. Rīga: Zinātne.
- Ivins, Aleksandrs (1990). *Pareizas domāšanas māksla*. Rīga: Zinātne.
- Kalnača, Andra (2010). Partikula *it kā* un modalitāte. *Latvistika un somugristika Latvijas Universitātē*. Latvijas Universitāte. 39–49.
- Konstitūcija (1950). *PSRS Konstitūcija. Pamatlikums*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Konstitūcija (1978). *PSRS Konstitūcija. Pamatlikums*. Rīga: Liesma.
- LLVV (1975). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 3. Rīga: Zvaigzne.
- LLVV (1986). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 6₁. Rīga: Zvaigzne.
- LLVV (1991). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*, 7₂. Rīga: Zinātne.
- Skujenieks, Marģers (1922). *Latvija: zeme un iedzīvotāji*. Rīga: Valsts statistiskās pārvaldes izdevums.
- SVV (1999). *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga: Jumava.
- Velkme, Jānis (1955). Visusvētākās Jaunavas Marijas godināšana. *Dzimtenes Balss*, 8. 325–328.
- Wodak, Ruth. (1999). Critical discourse analysis at the end of the 20th century. *Research on Language and Social Interaction*, 32 (1&2), 185–193.
- Zaller, John (1992). *The nature and origins of mass opinion*. New York: Cambridge Univ. Press.
- Федоров, Александр (2009). *Медиаобразование: вчера и сегодня*. Москва: Изд-во МОО ВПП ЮНЕСКО.
- Ковалев. С. И. (отв. ред., 1959) *Спутник атеиста*. Москва: Государственное издательство политической литературы.

Skaidrīte Kalvāne

18.–19. GS. „SVĀTUOS DZĪSMIS”: AVOTU MEKLĒJUMI

Raksta mērķis ir atklāt latgaliešu „svātūs dzīsmu” avotus. Tie ir galvenokārt divi: senās latīņu himnas un poļu oriģināldziesmas.

Tika izmantota tekstu salīdzināšanas metode, kas vienlaicīgi rāda arī tulkotāju un/vai lokalizētāju mākslinieciskās spējas un trūkumus. 18.–19. gs. garīgās dziesmas Latgales latviešus ir ievadušas Rietumeiropas kristīgās kultūras lokā, iepazīstinot ne tikai ar jaunām dziesmām – lūgšanām, bet arī ar mākslinieciskās literatūras paraugiem. Turpmāk tie ir būtiski ietekmējuši Latgales latvieša gara pasaules veidošanos.

Atslēgas vārdi: „Nabożeństwo”, „Dzismies Swatas”, garīgās dziesmas, jezuīti.

SEARCHING FOR THE SOURCES OF 18TH AND 19TH CENTURY LATGALIAN RELIGIOUS SONGS

Latgalian „svātuous dzīsmis” (‘sacred songs’) were not only sung in the church in the 18th and 19th centuries. These songs became integral and necessary components of both home and spiritual life.

Some publications of spiritual song and prayer books written by the Latvians of Latgale have been preserved until today: „Nabożeństwo” (1771, 1786, etc.) and „Dzismies Swatas” (1801, etc.). Of these are both first editions and reissues. These compilations represent the basic core of 19th century spiritual songs in conjunction with the book „Piļņeigajā gruomotā lyugšonu” (“The Complete Book of Prayers”) published in the latter half of the century. Psalms which were written well before the birth of Christ are among the oldest religious songs. Psalms of penance and prayers for the dead were first published in Latgalian in the 1786 edition of „Nabożeństwo”.

Discerning the exact translators and localizers of Latgalian sacred songs is difficult; traditionally searched for among members of spiritual orders. The Jesuit Mihaēls Rots’ participation in the first edition of „Nabożeństwo” is undisputed – but identifying the other coauthors is a challenge. It is possible that Rots used an external translator that worked outside of the Dagda Jesuit mission. Maybe this person was mentioned in the 1730 „Katoliszka Dzismiu gromota” (‘Catholic Songbook’), which has not been found to this day? If Rots was the only author, it is possible that he signed in a similar manner as he did in the forward to a book published in 1775: “Issued by Dagda S. J. Missionary X”¹. It is similarly difficult

¹ Written in Polish. The Latvian version in the title of this importance reference is missing.

to determine the identity of the signer of the book „Dzismies Swatas” issued by the Puša Jesuit mission.

The diversity of genres of songs is surprising: songs using scriptural texts, hymns of the Fathers of the Church, sequences and antiphonies. The progress of the liturgical year was supported by additional processional hymns, hour songs (*godzinkas*), descriptions of the lives of saints set to music, catechism songs and prayers which are written as prose but given a melody in order to be sung. Directly arrhythmic language and certain metrical text used for worship in prayers made it unclear exactly how many texts were in fact songs.

The article also mentions various hymns and spiritual songs written in Polish and Latin, as well as their authors. Latin songs include the famous “*Puer natus in Bethlehem*”, “*Jesu dulcis memoria*” “*Stabat Mater*”, etc. Possible authors of these songs are Bernard of Clairvaux, St. Augustine, St. Ambrosia, Thomas Aquinas, etc. Polish spiritual songs are also a source for Latgalian songs, the oldest of which being „*kolendas*”, or Christmas carols, which are connected to ancient Latin hymns. Jan Żabczyk is seen as the Polish “Father Christmas”, who is regarded as the author of the song „*Nu Raia ſkayſta miſta*”. The works of other Polish authors also appear during the church liturgical year: Vladislav of Gielniów, Abraham Roźniatowski, Franciszek Karpiński, Jan Białobłocki, Józef Baka, Dominik Rudnicki, etc.

It is not possible to prove the existence of original songs, as there are no songs in the body of Latgalian religious texts of the 17th and 18th centuries that are not duplicates of texts in other languages (e.g. „*O Jezu ſoldons pimineszona gorda*”), suggesting that the work of translators was also used for versification.

It is not possible to determine the authors of all songs. Text recognition is also hampered by the lack of a printed Polish source – the work that the Jesuits translated to create the hymnals has not been found. Thus, for comparison of these texts it is necessary to find them in various books or consult the wider body of 19th century songs, wherein the content of songs is usually altered. The “sacred songs” examined and analyzed in this article were selected at random. The majority of songs so far sourced are from „*Nabożeństwo*”, but identification work continues at present.

Keywords: „*Nabożeństwo*”, „*Dzismies Swatas*”, religious songs, jesuits.

Latgales katoļu garīgās dziesmas latviešu literatūras vēsturē ir maz izgaismotas. Avotos atrodamā informācija par jezuīta Georga Elgera (*Georg Elger*; 1585–1672) literāro darbību, viņa latviešu dziesmu grāmatām – „*Geiftliche Catholifche Gesänge*” (1621) un „*Cantiones spirituales*” (1673), un šķiet, ka zināma katolisko dziesmu tradīcija ar G. Elgeru arī beidzas. Literatūras vēsturnieks Teodors Zeiferts raksta: *Turpmākie katoļu garīgie raksti izšķīras divos zaros. Viens no tiem valodā un rakstībā pieslēdzas luteriešu rakstiem, otrs nošķiras no tiem kā īpatnīgi latgalisks, valodā pieņemdams augšgaliešu izloksni un rakstībā poļu burtus. Pirmā tīpa grāmatas nodomātas Latvijas rietumu, otrā tīpa Latvijas austrumu katoļiem* (Zeiferts 1993:

211). Autors īsi piemin trīs katoliskas dziesmu grāmatas: Latvijas rietumu katoļiem domāto „Katholifchka Mahzibu, Luhgschanu un Dfeefmu Grahmata” (1731) un austrumu katoļiem paredzēto – līdz šim neatrasto izdevumu „Katoliszka Dzismiu gromota Diwam wysuuarygam por gūdu un Łatwiszym por izmociejyszonu sarakstita un izdrukowota Wilniê pi Baznickungu Jezuitu 1730. godâ”, dodot norādi arī uz grāmatu, kas iespiesta poļu valodā – „Nabożeństwo” (1771). Latviešu nacionālajai rakstniecībai veltītajā sadaļā „Latgaliešu raksti” no latgaliski rakstošiem autoriem vieta atradusies tikai Gustavam Manteifelim, Pīteram Miglinīkam un Andrivam Jūrdžam (Zeiferts 1993: 361–368).

Situācija daudz nemainās arī vēlāk. Latgaliešu garīgajām dziesmām (tāpat kā visai katoliskajai literatūrai) uzmanību pievērsuši vienīgi latgaliešu literatūras un kultūrvēstures izzinātāji: Meikuļs Apeļs, Viktors Vonogs un Miķelis Bukšs, kurš turpināja garīgo dziesmu pētīšanu trimdā, pārsvarā balstīdamies uz agrākajām, vēl brīvajā Latvijā veiktajām, iestrādēm. Diemžēl arī atjaunotajā Latvijas Republikā pētnieku uzmanība pret katoļu reliģiskajiem tekstiem, tostarp garīgajām dziesmām, ir bijusi nepietiekama. Varbūt to noteicis padomju laikā iemantotais nihilistiskais uzskats, ka daiļliteratūra neietver *visu to, ko, piemēram, M. Bukšs saprot zem jēdziena „literatūra”* – *baznīcas tēvu sarakstītās lūgšanu grāmatas, garīgo dziesmu tekstus, svēto dzīves aprakstus un vispār klerikāla rakstura sacerējumus* (Laizāns, Zeile 1958: 236), kas kļuva vispārpieņemts. Ne velti pat latgaliskā mantojuma labs pazinējs literatūrzinātnieks Vitolds Valeinis raksta: *Garīgās dziesmas vēl neveido latgaliešu literatūras sākumu, jo, pirmkārt, tās tulkoja un sacerēja cittautieši, otrkārt, tās kalpoja praktiskiem didaktiskiem nolūkiem, tajās tikpat kā neatspoguļojās cilvēka individuālā iekšējā pasaule* (Valeinis 1998: 18). Par dziesmu praktiski didaktiskajiem mērķiem var diskutēt, bet cilvēka individuālo iekšējo pasauli tās, bez šaubām, ietekmēja – varbūt daudz vairāk, nekā mēs to šodien varam iedomāties.

Visai nevarīgi mēģinājumi pastāstīt par latgaliešu reliģiskajām dziesmām atrodami „Tāvu zemes kalendāros” rubrikā „Kultūrvēstures pieminēkli”. Tās lielākā vērtība ir dziesmu atgādināšana vai, šodienas valodā runājot, – popularizēšana, kas, iespējams, kādā no lasītājiem varēja rosināt vēlēšanos iepazīt attiecīgā „kultūras pieminēkļa” saturu, bet ne pieņemt par respektējamu neveiklo, neprecīzo tā izklāstu, kas izrietējis no rakstītāja personiskajām izjūtām. Ieskatu latgaliešu garīgajās dziesmās sniegusi arī Anna Stafecka apcerējumā „„Evangelia Toto anno..” (1753) un latgaliešu rakstu valodas gaita” (Stafecka 2004: 233–234).

Latviešu senākās literatūras pētniece Zigrīda Frīde „Latviešu literatūras vēsturē” (1. sēj., 1998) latgaliešu literatūrai atvēl nepilnu puslapu, katoliskā literatūra nav iekļauta arī autores apjomīgajā pētījumā „Ienest sveci istabā” (Frīde: 2011). Grāmatā vienreiz minēts G. Manteifeļa un Simforijona Mieleškas vārds, un tas arī viss. Rodas iespaids, ka latviešu literatūras vēsturē ir tikai viena istaba — lieliem glāžu logiem, un celta tā ir vāciski luteriskajā kultūras telpā. Svece tiek nesta vienā istabā, otra tā arī paliek tumsā...

„Nabożeństwo”

Pirmā līdz mūsdienām nonākusī lūgšanu grāmata, kurā ietvertas arī 34 garīgās dziesmas, ir „Nabożeństwo”² (1771). Tās nākamais izdevums 1786. gadā tāpat tiek izdots ar polisko nosaukumu, kas 1811. gadā nomainīts ar latvisko — „Gromota łyugszonu”³. Kopkatalogā „Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855” (1999) tiek minēti vēl kādi „Nabożeństwo” izdevumi 1790. (S: 503) un 1798. gadā (S: 655), kas tomēr palikuši neatrasti. Līdzīgi nav atrasta 1821. un 1833. gadā izdotā „Gromota łyugszonu” (S: 1070; S: 1350), kurā, tāpat kā iepriekšējās, acīmredzot bijušas tās pašas garīgās dziesmas. Toties ir apzināts grāmatas 1820. un 1833. gada izdevums, kas ir konvolūts (kopsējums) (S: 1037; S: 1351).

Grāmatu izdod Dagdas misijas jezuiti, kuru vidū pazīstamākais ir par latviešu apustuli sauktais tēvs Mihaels Rots (*Michael Roth*; 1721–1785), viņš ir zināms kā vairāku grāmatu sarakstītājs (tulkotājs, lokalizētājs). 1771. gadā tēvs M. Rots misijās vada jau 25. gadu, bet abi viņa ticības brāļi — Jakobs Valksimovičs (*Jacobus Walximowicz*) un Jozefs Simonovičs (*Josephus Symonowicz*), attiecīgi, devīto un ceturto misiju gadu. Par J. Valksimoviču zināms, ka 1767. gadā viņš latviešu valodu labi neprot (Kleijntjenss 1941: 378), par otro jezuitu šādu ziņu trūkst. 1771. gada grāmatas valoda un mākslinieciskā viengabalainība liek domāt, ka M. Rots varētu būt bijis galvenais rakstītājs un izdevuma satura veidotājs.

1786. gada izdevumā nodrukāti psalmi — „Diws myfu globeys un styprums”, „Dziesmes pakutas Dowida swata”, „Łyugszonas por numyruřzym”, tāpat psalmi, kas dziedami Ziemassvētkos un Lieldienu laikā (arī pie Kunga kapa Lielajā sestdienā).

Daļu dziesmu veido seno Baznīcas himnu tulkojumi no latīņu valodas. Tas attiecas arī uz latgaliešu Ziemassvētku dziesmām, kuras to dzīvīguma un atraktivitātes dēļ tika uzlūktas par poļu Ziemassvētku dziesmu — kolendu — tulkojumiem. Būtībā tā arī ir, jo kolendas tāpat ir latīņu seno himnu tulkojumi. Tā, piemēram, dziesma „Bernińfz pidzims ira” (*Dzieciatko fię*) ir 14. gs. dziedājuma „Puer natus in Bethleem” tulkojums.

Dziesmas, kuru centrā nostājas ganiņi, radušās baroka laikā — 17.–18. gs., kad nostiprinājās tendence — svētkus darīt tuvākus mazajiem ļaudīm. Dziesma „Atteceja uz Bethlejem Jau gony” ir 17. gs. poļu kolendas „Przybieżeli do Betlejem pasterze” variants (*Pasterze*), par tās autoru tiek uzlūkots Jans no Žabčicas (*Jan z Żabczyc*; 1580–1629), kurš tiek dēvēts par poļu Ziemassvētku dziesmu tēvu (*Smaszcz*). Savukārt „Engiels gonym sacyia”, kurā uzsvēta *breyniga dzimszona./ Na dzirdata byufzona./ Iieme Dału, cįfta byudama./ Cįfta* [‘ceista’ – šķīsta – S. K.]

² Pilns nosaukums: *Nabożeństwo ku czci i scwale Boga w Troycy S. jedynego, niepokalenie poczętey Maryi Panny i ss. patronow z piosnkami, i krótką nauką chrześcianską na lotewski język z polskiego przetłumaczone*. Roku Panskiego 1771. W Wilnie w drukarni J.K.M.I. Rzeczy Pospolitey Akademickiey Societatis Jesu. [1771.]

³ Pilns nosaukums: *Gromota łyugszonu uz guda Diwa Kunga iksz Tryadibas winiga, Wyssu Swatokas Jumprawas Maryas un Diwa swatu. Ar dzismiemi un eysu katoliszku mocieybu diel wajadzieybas Latwiszu izdrukawota*. Polockā, Noma taysieyszonas gromotu pi Baznickungu Jezuitu.

dzymdynodama/ Palyka Marya (Nabożeństwo 1771: 210), ir latīņu viduslaiku himnas „Dies est laetitiaē” fragments.

Tekstus skatot virspusējāk, dziesma „O Jezu łożdons pimieszona gorda” varētu šķist svētajam Bernardam no Klervo (1090–1153) piedēvētā dziedājuma „Jesu dulcis memoria” variants (Stock 2013: 84), taču latgaliskais teksts pilnībā atšķiras no latīņu un poļu variantiem. Tas nevar būt arī pazīstamās dziesmas saīsinājums vai kopsavilkums ne satura, ne apjoma ziņā. Astoņpadsmit rindās – caur lūgumu *Nu wyssa launa forg del towa worda./ Caur towu afzni un caur towu muku* (Nabożeństwo 1771: 133–134) – Jēzus tiek aicināts pasniegt savu svēto roku mums – grēciniekiem, dot mieru ķēniņiem (resp., valdniekiem), sargāt no kara, mēra un pagāniem. Dziesmas noslēgumā tiek uzrunāta Jumprava Marija – aizlūgt par mums pie Dieva, kad reiz stāsīties taisnās tiesas priekšā, jo viņa ir vienīgā, kura var „pārlūgt” (būt par starpnieci starp cilvēku un savu Dēlu Kristu) Dievu par mums, un dziesma izskan – *bo ar Ražańcu wysod tiawi teycam* (Nabożeństwo 1771: 135). Šī dziesma noslēdz litāniju „Uz Kunga Jezu Chryšta Wordu”. „O Jezu łożdons pimieszona gorda” varētu būt arī oriģināldziesma. Šādi domāt vedina ne tikai nosaukuma poļu vai latīņu valodā trūkums, bet arī vienkāršā, skaidrā valoda un izteiksmes forma, kas šo tekstu ļauj šķirt no pārējiem tulkojumiem.

Latīņu himnā „Jesu dulcis memoria” izskan slavinājums Jēzus vārdam. Arī tās tulkojums ir atrodams 1771. gada „Nabożeństwo” ar nosaukumu „Jezu łożdons protam padums”. Saturiski dziesma atbilst „Jesu dulcis”. Iesākumā tiek uzsvērts: *Jezu łożdons protam padums/ Eyfsta pryica firdiey tu mums/ Gordoka towa draudzieyba./ Ne mads ne wyssa bareyba* (Nabożeństwo 1771: 140–141), tālāk paskaidrojot, ka Jēzus ir žēlīgs „vaidētājiem” (resp., pret grēku nožēlotājiem), „laskavs” (resp., laipns) lūdzējiem, labs tiem, kuri viņu meklē vai ir jau atraduši. Atšķirīgs no oriģināla ir apjoms: latgaliskā teksta 10 četrpantņu daļēji saskan ar attiecīgo latīņu tekstu daļu – no pieciem pantņiem precīzi pārtulkoti ir četri. Pārējos pantņus, kas organiski iekļaujas kopējā kontekstā, veido dziesmas varianti. Tā, piemēram, 4. pantņ: *Jezu fīrzu to łożdonums./ Ołuts prawdas, prota spudrums./ Tu ayz wyssu dorgoks pryicu/ Kad tu łoboks ayz wyss, ticu* (Nabożeństwo 1771: 141), ir grūti atpazīt poļu tekstā kā 4. pantņ no dziesmas septiņiem: *Jezu, pociecho serc czystych/ Źródło prawd Boskich wieczystych/ Wszelkie pociechy przechodzisz/ Tysiąc pragnień w sercu rodzisz* (Szceble do Nieba 1867: 549). Tas tulkojams kā – *Skaidro siržu mierinājums (iepriecinājums)/ Mūžīgo dievišķo patiesību avots/ Pārspēj visus citus iepriecinājumus/ Tūkstoš ilgu sirdī iededz*. Salīdzinājums rāda, ka 12. gs. radusies dziesma „Jesu dulcis” gadsimtu gaitā tika variēta – papildināta. Tā ļāvās pārmaiņām, jo sākotnējais dziesmas variants nebija pietiekami noslēgts, lai to nevarētu pilnīgot. Teksta papildināšana izrietēja arī no tā, ka viduslaikos dziesma bijusi īpaši iemīļota, un tā jau 16. gs. no 40 (42) rindām tā bija izaugusi līdz 79 (Stock 2013: 85). Romas breviārā tā tika sadalīta trīs daļās un izmantota kā himna vesperēs (vakara lūgšanā), matutinā (lūgšanā starp pusnakti un agra rīta stundu) un laudēs (rīta lūgšanā).

Viena no senākajām laba laika izlūgšanas dziesmām, ko zināja no galvas lielākā

daļa ticīgo, ir „O Kungs Kienińfz Diws pafaula globotoys, dud mums lowu źeleftibu, fyłtu leytu *aba* Saufu łayku *aba* fpuđru faule, kad zynotu pafauls, kad tu effi Diws un Kungs myufu” (Naboźeństwo 1771: 240). Atsevišķās draudzēs šī dziesma skan arī mūsdienās. Dziesmas pamatā, kā to apliecina norāde, ir teksts latīņu valodā „Domine Rex”. Tas tapis 18. gs. (Matyszewski 2011). Šajā dziesmā Dievs – pasaules Ķēniņš un pasaules sargātājs – ir arī tas, kurš gādā, lai zeme dotu augļus. Dziesmas pamatā ir Ķēniņu 1. grāmatas teksts: *Un tanī brīdī, kad dāvinājuma upuri mēdz nest, praviētis Elija piegāja un sacīja: Kungs, Ābrahāma, Īzāka un Israēla Dievs, šodien dari Sevi zināmu, ka Tu esi Dievs Israēlā -- . Atbildi man, Kungs, atbildi man, lai šī tauta zina, ka Tu, Kungs, esi Dievs* (1 Ķēn 18, 36–37).

Grāmatā atrodamas četras dziesmas gavēņa laikam, kuras vēstī par Kristus ciešanām. To autors ir Abrahams Ruźņatovskis (*Abraham Róźniatowski*; ap 1581–1665), muiźnieks un karavīrs, kas, būdams 40 gadus vecs, dažus gadus pēc atgriešanās no „maskaļu” (krievu) gūsta, iestājas bernardīnu klosterī. Vēl pirms ordeņa svētsolījumu salikšanas viņš ir publicējis vairākas reliģisku dzeju grāmatas par Kunga Jēzus ciešanām. Dziesmu tapšanu ietekmēja arī Zebźidovskas Kalvarijas (*Kalwaria Zebrzydowska*) – Jeruzalemi atveidojošas vietas Polijā – apmeklēšana, kur pēc bernardīnu lūguma rakstījis kādu scenāriju šīs svētvietas vajadzībām. Dziesma „Jezu Chryšte Diws muns miłays” (Naboźeństwo 1771:204) – „Jezu Chryste, Panie miły” (Siedlecki 1980: 63) sarakstīta jau 1610. gadā (Musyka kościelna 1891: 23). Mūsdienu latgaliešu lūgšanu grāmatās tā ir ar nosaukumu „Jezus Kristus, Kungs Dīvs miłais” un tiek dziedāta, noslēdzot „Ryugtōs sōpes” (Teicit Kungu 1986: 70). Savukārt dziesmai „Dwesele Diwabayliga Jezu Chrysta tu miliga” ir noteikts tikai tās oriģināla sacerēšanas laiks – tas ir 16. gs. (Siedlecki 1980: 74), tātad tā ir viena no senākajām poļu Kristus ciešanu dziesmām. Gavēnī dziedama ir arī himna „Beja Motie raudodama/ Lut, zam kryłta łtowedama”, kas lūgšanu grāmatā ievada roźukroņa 2. daļu. Tā ir pazīstamā dziedājuma – sekvences „Stabat Mater Dolorosa” – tulkojums. Tās autoru vidū tiek minēts svētais Bernards no Klervo, sv. Bonaventūra, vairāki pāvesti – Gregors I Lielais, Gregors XI, Inocents III un Jānis XXII, daļa zinātnieku par dziedājuma autoru uzskata itāļu franciskāni Dźakoponi di Todi (*Jacopone da Todi*; 1228–1306) (Lijka 2013: 752–753).

Dziesmas Dievmātes godam grāmatā netiek atsevišķi izdalītas. Skaita ziņā to nav daudz. Garākā dziesma Dievmātes godam ir „Kas gryb Swatay Maryay dinēt”. Par tās autoru tiek uzskatīts bernardīnu mūks – svētīgais Vladislavs no Ģeļņovas (*Władysław z Giełniowa*; ap 1440–1505), kurš ir pazīstams kā pirmais dzejnieks, kurš savus darbus rakstījis poļu valodā. 120 rindas garajā dziesmā tiek izstāstīts apsolījums, kā savas dzīves laikā nopelnīt lielākas žēlastības no Kunga, atgādinot par Dievmātes septiņiem priekiem un sāpēm. Apsolījuma sludinātājs svētais Bernards no Klervo atgādina, ka piepildīsies viss, ko lūgsim no Dievmātes, *bo del fowas Moties Jezus jam wyff [wysu] dus* (Naboźeństwo 1771: 200).

Pie roźukroņa dziesmām pieder „Sweycynota tu reytoja zwaygznie” – *graku dzidatoja [dziedinātāja – S. K.]/ Motie pafaula, un kiezyerynia,/ Engielu effi*

Kieninia (Nabożeństwo 1771: 156), kas ir latīņu dziedājuma „Ave, Stella matutina, peccatorum medicina” tulkojums, bet tajā vērojamas atkāpes no latīņu un poļu teksta. Latīniskā loka dziesmām pieder arī rožukroņa Dziesma „Sweycynota effi tu Marya”, tā varētu būt viena no t. s. katehisma dziesmām, kas palīdz iemācīties lūgšanu „Esi sveicināta, Marija”. Katrs lūgšanas piesaukums atkārtojas divreiz, tam seko *lay mes dzidam* vai *lay mes faucam* un refrēns – *Ach Jezu mes lyudzam, tiewi ar offforom, Apfizalois par mums* (Nabożeństwo 1786; 242–243).

„Ok dina Kunga dufmibas” pirmavots ir itāļu franciskānim Tomasam no Čelano (*Tommaso da Celano*; 1200–1265) piedēvētais 14. gs. sacerētais latīņu dziedājums „Dies Irae, dies illa”, tā iespējamais tulkotājs poļu valodā ir Jans Bjalobockis (*Jan Bialobocki*; ap 1600–1661). Dziesma tēlo Pastaro dienu un dvēseles stāšanos Dieva priekšā. Tā ir dramatisma pilna vīzija. Šī dziesma ir neatņemama mirušo liturģijas sastāvdaļa.

1786. gada „Nabożeństwo” ir papildināta ar dziesmu „Miliba muna, miliba firdiga./ Jezus, Jezus, Marya, Jozef” (Nabożeństwo 1786: 244), kas apdzied „zemes Trīsvienību” (Mazurkiewicz 2011: 82) – Jēzu – Mariju – Jāzepu. Dziesma ar nosaukumu „Piešn” (*‘Dziesma’*) atrodama 1766. gadā izdotajā dzeju krājumā „Uwagi Śmierci niechybnej” (*‘Neizbēgamās nāves piezīmes’*) (Baka 2001: 6). Tās autors ir jezuīts Juzefs Baka (*Józef Baka*; 1707(1706)–1780), kurš kādreiz darbojies arī Krāslavas un Indricas misijās, bet plašāk pazīstams kā dzejnieks, kurš sava atzīšanu iemanto vien 19. gs. vidū. Uz J. Bakas saistību ar Latgali norāda arī viņa panegiriks (pārmērīga slavas dziesma), kurā cildināts Krāslavas grāfs Jans Ludviks Platers⁴.

Suplikācija „Ok tu Swats Diws” (Nabożeństwo 1771: 246–247), kuru šodien pazīstam kā „Svātū Dīvu” (Teicit Kungu 1986: 44–45), ir latīņu pārlūguma dziesmas „Sanctus Deus, Sanctus Fortis, Sanctus Immortalis” tulkojums, kas laika gaitā ir papildināts un mainījies. Suplikācija latīņu valodā nozīmē ‘lūgums’. Tas formulēts neritimizētā tekstā, svēto Dievu – svēto vareno – svēto mūžīgo Dievu lūdzot apžēloties par mums un izpestīt no mēra, bada un „waydu” [karu – S. K.], „nu piefzkas un nazynomas Nowes”, no mūžīgas pazušanas un visādām nelaimēm. Lielāko daļu aizlūgumu esot sākts piesaukt 17. gs. karu laikā (Korolko 1999: 521). Pēc savas būtības katrs aizlūgums atgādina t. s. šautru lūgšanu.

„Dzismies Swatas”

Grāmatu „Dzismies Swatas”⁵ 1801. gadā ir izdevusi Pušas jezuītu misija par labdares Dorotas no Ščītiem Šadurskas (*Dorota z Szczytow Szadurska*) līdzekļiem⁶. Darbu ievadot ar pateicības vārdiem, jezuīti uzbur ainu, kas šodien ir grūti saprotama – *Bija kādreiz strādīgajai tautai tāda dievbijība, ka pār laukiem, tīrumiem*

⁴ Vairāk par viņu sk. Māsa Klāra P.I.J. Par kādu tautā iemīlētu dziesmu un tās saistību ar Pušu un Krāslavu. *Katoļu kalendārs 2013*. Katoļu Baznīcas Vēstnesis, 2012, 158–160.

⁵ Pilns nosaukums: *Dzismies Swatas uz Guda Diwa Kunga, Jumpr. Maryas un Diwa Swātu izdrukawotas*. Połockā, pi Baznickungu Jezuitu 1801 godā.

⁶ Interesanti, ka Pušā dzimis un audzis Staņislavs Šadurskis (Stanisław Szadurski; 1726–1789?), ievērojams jezuīts — filozofs, Viļņas universitātes profesors. Par viņu sk. Franciszek Bargiel SJ, *Stanislaw Szadurski SJ (1726—1789). Przedstawiciel uwspolcześnieonej filozofii scholastycznej*. Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, Krakow, 1978.

un mežiem tā skandināja - - svētas dziesmas DIEVA godam - - Viscienījamākās Viņa Dēla [Mātes], svēto un Kunga - - slavai. Kas par prieku tad bija ceļotājiem redzēt zemnieku rokas, aizņemtas ar arklu vai sirpi, un dzirdēt, kā viņu vienkāršās un nevainīgās dvēseles caur viskarstākajiem ticības, cerības un mīlestības aktiem pacēlās līdz pat Dievišķajam tronim, tādā veidā svētījot sevi pašus, sirdis, kā arī klausītājus maigi vedot pie Dieva! Apsikusi tagad ir tā dedzība, līdzīgi kā citi dievbijīgi senču paradumi, tauta sava darba smagumus un ilgas sev saldināt meklē ar sazin kādu rīboņu pa laukiem, jo nav svētu dziesmu (Dzismies Swatas 1801: ievads). No tālākā teksta izriet, ka Dorotas Šadurskas zemniekiem šī grāmata tiks dalīta par velti. Vai Pušas apkārtņē nebūtu bijusi pazīstama kaimiņu misijas — Dagdas izdotā „Nabożeństwo”? Tam ir grūti piekrist, jo „Dzismies Swatas” neatkārtoti nevienu no iepriekšējos izdevumos atrodamajām dziesmām.

Ir grūti piemeklēt iespējamus grāmatas autorus. M. Bukšs (Bukšs 1957: 145) izsaka minējumu, ka tie varētu būt Ignats Jamonts (*Ignatius Jamontt*; 1745–1788) (Kleijntjens 1940: 461–462), Andrejs Jankovskis (*Andreas Jankowski*; 1717–1782) (Kleijntjens 1940: 459) un Francisks Sebastjanovičs (*Franciscus Sebastianowicz*; 1720–1797) (Kleijntjens 1940: 464). Tomēr tie ir tikai minējumi, jo pirmo divu jezuītu mūžs ir noslēdzies krietnu laiku pirms 1801. gada grāmatas izdošanas, bet F. Sebastjanovičs Pušas Šadursku misijā ir uzturējies tikai 1770., 1772.–1774. gadā (Kleijntjens 1941: 442–443). Krakovas jezuītu arhīva ziņas liecina, ka Pušā strādājis arī Francisks Zeidlers (*Franciszek Zeydler*; 1783–1785), Jakobs Valksmanovičs (1787–1794, kurš darbojās arī Dagdas misijā), Francisks Smoļskis (*Franciszek Smolski*; 1788–1798), Ludviks Vizgints (*Ludwik Wizgint*; 1785–1786, 1795–1798), Juzefs Grabčīņskis (*Józef Grabczyński*; 1798–1819) un Tadeušs Kučīņskis (*Tadeusz Kuczyński*; 1798–1801) (Jezuici).

„Dzismies Swatas” seko poļu garīgās dziesmas attīstībai. Līdzās klasiskiem darbiem, kas piedēvēti svētajiem: Akvīnas Tomam – „O wyświatoka Hoftya” (*O Salutaris Hostia*) un „Patieyc – Syons Peltitoju” (*Lauda Sion Salvatorem*), svētajiem Ambrozijam un Augustīnam – „Tiewi Diws tieycam” (*Te Deum Laudamus*) u. c., grāmatā atrodami arī jaunāki dzejojumi, kā Francišeķa Karpiņska (*Franciszek Karpiński*, 1741–1825) oriģinālsacerējumi – „Leyta laykā” un „Sausā laykā” (Dzismies Swatas 1801: 96). Šīs dziesmas, kas dziedamas laba laika izlūgšanai, publicētas viņa 1792. gadā izdotajā garīgo dziesmu krājumā „Pieśni nabożne” (*Dievbijīgas dziesmas*) (Karpiński 1792: 77–78).

Tāpat jaunāko laiku dziesmām var pieskaitīt arī jau pieminētā jezuīta J. Bakas „Łoba nakts o Jezu”, kas ir izpelnījies 19. gs. tautas himnas apzīmējumu, jo tikusi dziedāta gan pie sādžu krustiem, gan ticīgo latgaliešu mājās kā vakara lūgšana (Briška 1968: 299). „Łoba nakts” tiešām ir dievbijīgu pārdomu pilna, sirsnīga, atdevīga un uz Kungu pašāvēģa lūgšana: *Łoba nakts o Jezu! Tu muna miliba;/ Rukôs Towôś ayzmigt grib Towa radiiba./ Łai es naturu cytu fapynu,/ Niko ar miali łay napiminiu, Kay Tiewi o muns JEZU!* (Dzismies Swatas 1801: 3).

Grāmatā ir atrodamas vēl vairāku jezuītu dziesmas. Tā „Ab łobumu Diwa” autors

ir Dominiks Rudņickis (*Dominik Rudnicki*; ap 1676–1739). Viņš tiek saukts arī par dzejnieku eksperimentētāju, jo 18. gs. sākuma poļu literatūrā centies ienest tautas folkloras elementus, tādējādi atdzīvinot izsmalcināto baroka laika liriku; reliģiskās dziesmas viņš mēģinājis tuvināt tautasdziesmām, savukārt tautasdziesmas centies darīt reliģiskākas (Prejs 1999: 178). Dziesmā Dievs ir „wyf-aukftoks lōbums un jaukums mužygays”, kura labumu neviena radība pat nespēj pienācīgi izsacīt. Latgaliešu dziesmas 1. pantā tiek runāts par cerēšanu, nevis mīlestību uz Dievu, kā tas ir poļu tekstā. Rindās: *Por wys lobumu, Tu Diws effi loboks,/ Ceret kay wajag Tiew nawaru naboks [nabogs]:/ Bet cik ir zwaygzniu kab tik firds turatum,/ Tiewi ceratum!* (Dzismies Swatas 1801: 4) autors ir aizvietojis poļu tekstā skaidrāk pausto domu: *Nad wszelką dobroć dobrotliwszy Panie,/ Na twe kochanie serca mi nie stanie,/ Bym miał serc tyle, ile gwiazd na niebie,/ Kochałbym ciebie* (Rudnicki). Latgaliskajā versijā tam būtu jāskan: *Puori par vysu lobumu, vyslobuokais Kungs,/ Tevis mīlūošonai maņ napītiks sirds,/ Jo maņ byutu tik siržu, cik dabasūs zvaigžņu,/ Mīlūotum Tevi* [ar vysom – S. K.]. Tad teksts būtu saprotamāks. Dziesmas beigās skan jautājums: *Kopec pamieti Diwu wys Jaukoku/ Sirds muna? Litu ceradama troku./ Wayrok ir Jury ne lafiē iudinia/ Tiew diel dzierynia* (Dzismies Swatas 1801: 5). Poliskais teksts atklāj, ka ar „trako lietu” ir domāta sirds tiekšanās pēc radības, ne pēc paša Dieva, un secinājums ir – sevi atspirdzināt mēs varam, dzerot no avota, nevis lūkojot veldzēties ar vienu ūdens lāsi (*Czemuż rzucając prześlicznej natury/ Pana, serce me, Igniesz do kreatury?/ Więcej jest w źródle niż w kropelce wody./ Dla twej ochłody.*). D. Rudņickis ir arī vairākiem svētajiem veltītu dziesmu autors, bet par to citreiz.

Grāmātā „Dzismies Swatas” atrodamas vairākas garās dziesmas. Viena no tām skan Adventa laikā. Dziesmā „Nu Raia Ikayfta miłta ” atspoguļots Ziemassvētku gaidīšanas laiks. Dziesma izstāsta 1. Mozus grāmatas notikumus par cilvēces grēkā krišanu, pazīstamo saturu atdzīvinot ar Ādama monologu. Dziesmā darbojas arī Marija un Jāzeps, un izskan apsoliņums, ka pasaulei tiks dots Pestītājs. Dziesma poļu valodā publicēta grāmātā „Symfonie anielskie” (1630, ‘*Enģeļu simfonijas*’). Par tās autoru tiek uzskatīts Jans no Žabčicas, kurš visām dziesmām esot piemeklējis tautā pazīstamas laicīgu dziesmu melodijas. Arī „Nu Raia Ikayfta miłta” nav izņēmums, tai atbilst dziesmas „Jechał chłop do miasta, spadła mu z woza niewiasta” („Brauca zemnieks uz pilsētu, izkrita no ratiem līgava”) melodija (Jan z Żabczyc 1630: 17). Par frazeoloģismiem tautas atmiņā ir kļuvuši teicieni: *Tułayk prots iam dagoia/ kad tam łayks iau porgoja; Uz Raiu tikt nawaru,/ Graks dora cielu garu; Kab byutim loba fiwa,/ Klaufieytim worda Diwa* u. c.

Otrai garajai dziesmai, kurā ir 64 panti, – „Bryfimi iraudzieju, Ikfz dorza eleju [E]llas” autoru noskaidrot pagaidām nav izdevies. Daudzas gavēņa laika dziesmas ir tapušas 18. gs., kā, piemēram, „Raudit Engieli” (*Plączcie Anieli*; Siedlecki 1980: 78).

Krājumā „Dzismies swatas” no citām ir šķirtas desmit „Dzismies ap wyfu swatoku Jumprowu Maryu”. Daudzas no tām ir zināmas arī šodien, kā, piemēram, „Marya,

Marya, por fauli spudroka, mieniefi kaitoka, por wys cinigoka”, „O! Marya, tu lilya efi cieyftibas” u. c. Pagaidām nav izdevies noskaidrot to izcelsmi. Tāpat nav noteikti arī avoti filozofiskas ievirzes dziesmām – „O naľaprosta gara myużeyba” un „Abgodoy cyľwiecień”, kas pēc savas ievirzes un izteiksmes veida ir radniecīgas Stefana Bagiņska grāmatā „Kawieklis piestieygs” (1808) atrodamajām.

1801. gada grāmatā iespiesti arī Svētās Mises dziedājumi: „Gūds uz aukftuma Diwam” (*Gloria*), „Tycu ikfz winu Diwu” (*Credo*), „Wysziemigu dudam gudu” (*Tantum Ergo Sakramentum*), „O Jerinfz Daľs Diwa” (*Agnus Dei*), lieliski papildinot „Nabożeństwo” izdevumus.

Abas pirmās dziesmu grāmatas ir kļuvušas teju vai mūžīgas – kad beidzās šo vairākkārt drukāto atsevišķo izdevumu pastāvēšana, tās tika iekļautas „Piľneigajā lyugšonu gruomotā”⁷, kas vēlāk pārtapa par „Vacū lyugšonu gruomotu”. Dziesmas tika aktīvi pārrakstītas latīņu drukas aizlieguma laikā. Arī šodien lietotajā lūgšanu un dziesmu grāmatā „Teicit Kungu” atrodamas dziesmas no tāļajiem „jezuītu laikiem”.

Darbs latgaliešu *svātūs dzīšmu* avotu un autoru noteikšanā turpinās.

LITERATŪRA

Baka, Józef (2001). *Poezje. Uwagi rzeczy ostatecznych i złości grzechowych; uwagi śmierci niechybnej*. Uniwersytet Gdański: Instytut filologii Polskiej. <http://literat.ug.edu.pl/baka/jbaka.pdf>, sk. 01.12.2015.

Briška, Bonifacjusz (1968). Latgolā dzīdōtōs himnas. *Acta Latgalica* II. [Minhene]: P/s Latgaļu izdevnīceiba. 299–300.

Bukšs, Miķelis (1957). *Latgaļu literaturas vēsture*. [Minhene]: P/s Latgaļu izdevnīceiba.

Dzismies Swatas (1801) – Dzismies Swatas uz Guda Diwa Kunga, Jumpr. Maryas un Diwa Swātu izdrukawotas. Połockā, pi Baznickungu Jezuitu 1801 godā.

Frīde, Zigfrīda (2011). *Ienest sveci istabā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

Jezuīci – <http://jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&n=5452&q=0>, sk. 15.12.2015.

Karpiński, Franciszek (1792). *Pieśni Nabożne*. Supraśl: Księża Bazylianie.

Kleijntjens, Jozefs (sak., 1941). *Latvijas vēstures avoti Jezuītu ordeņa archīvos*. 3. sēj. 2. daļa. Rīga: Latvju grāmata.

Korolko, Mirosław (1999). *Leksykon kultury religijnej w Polsce*. Warszawa.

Laizāns, Pēteris, Zeile, Pēteris (1958) – Pa latgaliešu literatūras un preses takām. *Aiz ezera balti bērzi*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 189–246.

Lijka, Kazimierz (2013). Stabat Mater dolorosa. *Encyklopedia katolicka* XVIII. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. 752–753.

Matyszewski, Adam (2011). Chrystus Król w pieśni. *Msza Świąta*, 11. <http://www.msza.tchr.org/artukul-3027.html>, sk. 12.12.2015.

Mazurkiewicz, Roman (2011). *Z dawnej literatury Maryjnej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP.

Muzyka kościelna (1891) – Rozmaitości. *Muzyka kościelna*, 3. Poznań.

Nabożeństwo 1771 – *Nabożeństwo ku czci i swale Boga w Trojcy S. jedynego, niepokalenie poczętey Maryi Panny i ss. patronow z piosnkami, i krótką nauką*

⁷ *Pilniejga gromata lyugszonu uz guda Diwa Kunga ikszan Tryjadibas winiga, wysssu swatokas Jumprawas Maryas un Diwa swatu*. Wilna: noma taysieszonas gromatu, 1857.

- chrześcijańską na lotewski język z polskiego przetłumaczone*. W Wilnie w drukarni J.K.M.I. Rzeczy Pospolitey Akademickiey Societatis Jesu.
- Nabożeństwo 1786 – *Nabożeństwo ku czci i swale Boga w Trojcy S. jedynejo, niepokalenie poczętej Maryi Panny i ss. patronow z piosnkami, i krótką nauką chrześcijańską na lotewski język z polskiego przetłumaczone*. W Wilnie w drukarni J.K.MCI. Przy akademii.
- Pasterze – http://pl.wikipedia.org/wiki/Przybie%C5%BCeli_do_Betlejem, sk. 15.12.2015.
- Prejs, Marek (1999). *Egzotyzm w literaturze staropolskiej: wybrane problemy*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut Literatury Polskiej.
- Rudnicki – http://staropolska.pl/barok/poeci_minorum_rudnicki.html, sk. 15.12.2015.
- S — *Kopkatalogs Seniespiedumi latviešu valodā 1525–1855*. Latvijas Nacionālā bibliotēka, 1999.
- Siedlecki, Jan (1980). *Śpiewnik kościelny*. Wydanie XXXVI. Wydawnictwo św. Krzyża w Opolu.
- Jan z Żabczyc (1630). *Symfonie anielskie*. Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1998. <http://ibl.waw.pl/12bps.pdf>, sk. 15.12.2015.
- Smaszcz, Waldemar – *Symfonie anielskie*. Jana Żabczyca. *Czas miłosierdzia. Białostocki biuletyn kościelny*. <http://www.archibial.pl/czas/arch22/art/sml.htm>, sk. 15.12.2015.
- Stafecka, Anna (2004). *Evangelia toto anno 1753*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Stock, Alex (2013). *Lateinische Hymnen*. Verlag der Weltreligionen.
- Szceble do Nieba (1867) – *Szceble do Nieba czyli Zbiór piosni z melodyjami w kościele rzymsko-katolickim od najdawniejszych czasów używanych*; uskuteczniiony przez Teofila Klonowskiego, Nauczyciela przy Król. katol. naucz. Seminarium w Poznaniu. T. 1. Poznań: nakładem i szcionkami Ludwika Merzbacha.
- Teicit Kungu (1986) — *Teicit Kungu*. Reigas Metropolijas kurija.
- Valeinis, Vitolds (1998). *Latgaliešu lirikas vēsture*. Rīga: Jumava.
- Zeiferts, Teodors (1993). *Latviešu rakstniecības vēsture*. Rīga: Zvaigzne.

Grāmatas u. c. izdevumi

2015. gada jūnijā nāca klajā arheoloģes **Ilzes Birutas Lozes** monogrāfija „**Lubāna mitrāja apdzīvotība akmens laikmetā. Rēzeknes novada mezolīta un neolīta apmetnes**”. Grāmata ir veidota no desmit nodaļām, galvenokārt ir veltīta tieši Rēzeknes novada akmens laikmeta apmetnēm. Tās galvenais uzdevums ir arheoloģiskā materiāla publikācija, tostarp Kvāpānu II apmetnes materiālu pirmpublicācija. Kā grāmatas priekšvārdā norāda grāmatas autore, tad *Lubāna mitrājs, būdams viens no vislielākajiem neolītiskajā Eiropā, sniedz ieskatu par apdzīvotības ilgtermiņa ciklu 10 000 gadu garumā. Tieši šis apstākļis – viena reģiona veiksmīga apsekošana un darba lauka izveide – ir uzskatāms par mūsdienu arheoloģijas prioritāti. Tas tiek augsti vērtēts un izvirzīts par piemēru jauno arheologu apmācībai.*

Grāmata var noderēt kā mācību materiāls Rēzeknes Augstskolas un citu augstskolu studentu apmācībai, veidojot sapratni par jaunu arheoloģisko objektu atklāšanas nepieciešamību. Grāmata ir izdota ar Izglītības un zinātnes ministrijas atbalstu, prezentācijas pasākumos tā tiek dāvināta skolām, bibliotēkām, muzejiem.

2015. gada jūnijā tika izdots ES projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” laikā sagatavotais izdevums „Latgalieša CV” (red. **Sanita Lazdiņa**). Tas ir papildināts izdevums un sagatavots latgaliešu literārajā valodā „**Latgalīša CV**”. Izdevuma autori (**Ingars Gusāns, Sanita Lazdiņa, Heiko F. Marten, Sandra Murinska-Gaile, Solvita Pošeiko, Ilga Šuplinska**) koncentrētā veidā izstāsta latgalieša vēstures, valodas, literatūras, izglītības, mūzikas, amatniecības un mediju stāstu. Var teikt, ka tā ir latgaliskā kultūrintitātes „ābece”, akcentējot būtiskākos pavērsiena punktus Latgales kultūras vēsturē.

Izdevums sagatavots ar Izglītības un zinātnes ministrijas atbalstu, tiek dāvināts skolām, muzejiem, bibliotēkām.

2015. gada septembrī nāca klajā uzreiz **divi Luisa Kerola grāmatas „Alise Breinumu zemē” izdevumi** – viens Īrijā, pieejams L. Kerola grāmatas kolekcionāriem, ievietots Britu bibliotēkas katalogā, pateicoties izdevējam **Maiklam Eversonam** (*Michael Everson, www.evertype.com*), otrs tepat Latvijā, pateicoties IZM finansiālam atbalstam. Jāatzīmē, ka abi tulkojumi ir atšķirīgi: 1) noformējumā – Latvijā izdotajā ir izmantoti plakāti, ko sagatavojušas RA dizaina programmas studentes docētājas Diānas Apeles vadībā, Īrijā izdotajai grāmatai ir L. Kerola oriģinālgrāmatas ilustrācijas, 2) valodā, jo Latvijas izdevums ir gatavots ar gada atšķirību, tāpēc slīpētas atsevišķas formas un frāzes, 3) tikai Latvijas izdevums ir papildināts ar spēlēm pēc katras nodaļas, tādējādi padarot grāmatas lasīšanas procesu interaktīvu un palīdzot bērnam tikt galā ar visai sarežģīto Alises pasauli.

Grāmatas tulkošana ilga vairākus gadus, iedibinot grāmatu izdošanas sēriju „Pasauļs kārmanā”. Grāmatas tulkotāja – Latvijas Kultūras akadēmijas absolvente **Evika Muizniece**, tulkojums slīpēts sadarbībā ar dzejnieku **Valentīnu Lukaševiču**, latgalisti **Sandru Ūdri** un grāmatas redaktori **Ilgu Šuplinsku**.

L. Kerola grāmatas tapšanas 150 gadei tika sagatavots arī zinātniska rakstura izdevums, kurā trijos sējumos literatūrzinātnieks Džons Lindsets (*Jon Lindseth*) apkopojā: 1) esejas par Alises stāstiem, tulkojuma un uztveres problēmām, ko rakstījuši zinātnieki vai tulkotāji no visas pasaules, 2) bibliogrāfiju, kurā uzrādīti visi zināmie grāmatas „Alise Brīnumzemē” tulkojumi un izdevumi angļu valodā pasaulē; 3) vienas nodaļas atkārtots tulkojums angļiski no dažādām pasaules valodām, lai redzētu, cik daudzveidīgi un sarežģīti ir noticis pats grāmatas tulkošanas process.

Grāmata ceļo pa Latgali, ir dāvināta bērniem Dagdas, Kaunatas, Kārsavas, Baltinavas, Bērzgales, Nautrēnu, Upītes, Tilžas, Rugāju, Eglaines skolās. 2016. gadā grāmatas lasījumi un literārās darbnīcas notiks Rēzeknes Centrālajā bibliotēkā.

Notikumi

2015. gada 22. maijā Latvijas Universitātē RA REGI zinātniskā asistente **Sandra Murinska-Gaile** aizstāvēja disertāciju „**Latgales reģiona prese kultūrsociālajā telpā**” (disertācijas vadītājs profesors Dr.philol. Viesturs Zanders), iegūstot doktora grādu komunikācijas zinātnē. Pētījuma recenzenti – profesore Dr.hist., V. Zelče, profesors Dr.phil. A. Dimants, profesors Dr.art. D. Hanovs, Tartu Universitātes lektors PhD Ragne Kōuts-Klemm.

Šis ir pirmais plašākais akadēmiskais pētījums, kas apkopo daudzpusīgu informāciju par vietējiem medijiem. Tas sniedz teorētisko pamatojumu komunikācijas zinātnē, ļaujot izvērtēt vietējo mediju darbības principus, savukārt empīriskais pētījums ataino Latgales preses izdevumu attīstību un atklāj nozīmīgākos notikumus un procesus vietējo laikrakstu ikdienā kopš 1991. gada, kā arī analizē reģiona iedzīvotāju komunikatīvās integrācijas veidošanas praksi.

Disertācija ir lasāma: http://www.szf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/promocijas_darbi/Murinska-Gaile_promocijas_darbs.pdf

2015. gada 13. septembrī sadarbībā ar Rēzeknes Latgaliešu kultūras biedrību, Kultūras ministriju, Izglītības un zinātnes ministriju un vairākām Latgales pašvaldībām tika organizēts **N.Rancāna izcilāko Latgales reģiona skolotāju konkursa noslēguma pasākums**. Žūrija izskatīja 28 pieteikumus, balvai izvirzot 9 pretendentes. Īpašs prieks par profesori Lidiju Leikumu, kas saņēma balvu par devumu latgalistikā.

Pasākums ļāva veidot ciešāku sadarbību kā ar skolu, tā ministriju pārstāvjiem. Pasākums iecerēts kā ikgadēja tradīcija, svinot N. Rancāna dzimšanas dienu kādā no

Latgales pašvaldībām. Pasākumā nominanti saņēma arī RA izdevumus un speciāli šim pasākumam veidoto izdevumu par garīdznieku, sabiedrisko darbinieku un Rēzeknes Valsts skolotāju institūta direktoru N. Rancānu.

2015. gada 22. septembrī RA REGI pētniece **Antra Kļavinska** Latvijas Universitātes Valodniecības zinātņu nozares promocijas padomes atklātajā sēdē aizstāvēja promocijas darbu „**Etnonīmi latgaliešu folklorā: lingvistiskais aspekts**” (darba zinātniskā vadītāja asociētā profesore Dr. philol Laimute Balode; recenzentes: profesore Dr. philol. Sanita Lazdiņa, profesore Dr. habil. philol. Dace Markus, profesore Dr. philol. Anna Vulāne).

Promocijas darba zinātniskā novitāte saistāma ar etnonīmu identificēšanas un tipoloģijas problēmu risināšanu, antropoloģiskās lingvistikas un kognitīvās lingvistikas teorētisko atziņu izmantojumu etnonīmiskās leksikas semantikas analīzē; latgaliešu folkloras tekstu izmantojumu latgaliskā latviskuma savdabības, kultūras lauka atklāsmei pašnosaukumu izveidē un cittauniešu nominēšanas procesu aktualizēšanā. A. Kļavinskai ir piešķirts filoloģijas doktora zinātniskais grāds baltu valodniecībā. Disertācija ir skatāma: http://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31016/298-51022-Klavinska_Antra_ak05177.pdf?sequence=1

No 13. septembra līdz 20. novembrim **Latgales reģiona 8.–12. klašu skolēniem** bija iespēja piedalīties **konkursā „Muna sāta, škola, pogosts/ piļsāta 1917.–2015. godi”**. Konkurso rīkoja RA sadarbībā ar Rēzeknes Latgaliešu kultūras biedrību, Kultūras ministriju un Izglītības un zinātnes ministriju.

Konkursa mērķis bija – apzināt lokālos, individuālos naratīvus (stāstus) par spilgtākajiem notikumiem, personībām dzimtās, skolās, skolu vēsturē, pagastos/ pilsētās, kas atklāj 1917. gada situācijas raksturojumu, tās ietekmi un izmaiņas gandrīz 100 gadu ilgā attīstības posmā.

Konkursā piedalījās 50 skolēni no 11 Latgales skolām. Konkursa nolikums paredzēja, ka jaunieši savu redzējumu izklāsta, veidojot avīzi. Tas nebija nejauši, jo pirmais laikraksts „Gaisma” savu lasītāju satika tieši pirms 110 gadiem. Konkurssam tika iesniegtas 15 avīzes, kas tika vērtētas divās klašu grupās: 8.–10.klase un 11.–12. klase.

Par uzvarētājiem kļuva Preiļu Valsts ģimnāzijas 10. klases skolēns Ilgmārs Rubīns, kurš veidoja avīzi „Peļieču Gaisma” (konsultants V. Maksimovs, Preiļu vēstures un lietišķās mākslas muzeja speciālists), un Maltas Bērnu un jauniešu centra komanda (konsultante S. Svikša, laikraksta „Vietējā Latgales Avīze” žurnāliste) ar avīzi „Dzirkstelīte”. Jāpiebilst, ka abi konsultanti ir RA absolventi.

Konkursa materiāli, kā arī pētnieku sarūpēti apraksti būs par pamatu jaunai datorspēlei, ko paredzēts izveidot sadarbībā ar SIA „MS-IDI” līdz Latgales kongresa simtgadei.

2015. gada 15. decembrī LU Humanitāro zinātņu fakultātē Valodniecības zinātņu nozares promocijas padomes sēdē RA REGI zinātniskā asistente **Solvita Pošeiko** aizstāvēja promocijas darbu „**Valodas un to funkcionalitāte pilsētu publiskajā telpā: Baltijas valstu lingvistiskā ainava**”, iegūstot filoloģijas doktora grādu. Darba vadītāja: profesore Dr.philol. Sanita Lazdiņa, recenzenti: Dr.habil. philol. I. Druviete, Dr.habil. philol. Z. Ikere, Dr.habil. philol O. Bušs.

Promocijas darbā pirmo reizi tik plašā Baltijas valstu areālā (t. i., 9 reģionālajās pilsētās) ir veikta lingvistiskās ainavas izpēte, apvienojot lingvistikas, semiotikas un kultūrvēstures studijas. Īpaša uzmanība ir veltīta nosaukuma zīmēm, izvērsti sniedzot ergonīmu klasifikāciju pēc formas, satura un funkcionalitātes, kā arī lingvistiskā noformējuma (leksikas, interpunkcijas, stilistikas), semantikas un semiotikas analīzi. Tāpat novatora ir lingvistiskās ainavas izpētes pieejas kā zinātniskās metodes aprobācija, attīstīšana un pilnveidošana Baltijas valstīs.

Izmantojot pētījuma teorētisko materiālu, izveidoto valodas zīmju datu bāzi (<http://ldata.ru.lv/>) un iegūtos rezultātus, tiek gatavota monogrāfija. Disertācija ir lasāma: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/31349/298-51593-Poseiko_Solvita_sp10146.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Konferences

2015. gada 23.–24. aprīlī RA notika 4. starptautiskā konference „**Autors. Teksts. Laikmets**” (koordinatore – S. Ratniece), kas bija veltīta literatūrzinātnieces Ilonas Salcevičas 75 gadu jubilejai. Jubilāre kopā ar mazdēlu bija sagatavojuši dzimtas prezentāciju, bagātīgi atspoguļojot visu latgaliešu literatūras tapšanas procesu, sākot no Konstances Daugules-Kempas, Pītera Līpeņa un beidzot ar ieskatu mūsdienu jaunākās literatūras vērtējumā. I. Salcevičas kolorītais stāstījums atklāja nevienu vien nezināmu lappusi latgaliešu un latviešu literārās personības mūžā.

Konferencē diskutēja par 2014. gada latviešu, latgaliešu un ārzemju literatūru, jaunākajiem pētījumiem literatūras vēsturē un jaunāko metodoloģiju teksta analīzē, aktualizēja mijšakarības literatūrā un nacionālajos kodos (mitoloģija, folklorā, etnogrāfija, latgaliešu teksti, Latvijas citu tautu un citu novadu literatūra). Tika prezentēti arī Rēzeknes, Liepājas un Pleskavas filoloģijas studentu jaunākie pētījumi literatūrzinātnē.

Pirmās konferences dienas noslēgumā interesenti un dalībnieki tikās ar dzejnieci Annu Rancāni, kura lasīja savus dzejoļus un dalījās atmiņās par dramaturgu un ilggadēju skolēnu literārās nometnes „Aicinājums” vadītāju Daini Grīnvaldu. Vēlāk varēja ieklausīties fragmentā no Andra Zeibota apceres par D. Grīnvaldu un jauno autoru no Liepājas (Undīne Arāja, Dace Metēja, Ēriks Vilsons), Rēzeknes (Inga Kaļva, Anita Mileika, Oskars Orlovs) un Rīgas (Anna Belkovska, Gints Dreimanis,

Ance Kristāla, Alise Redviņa, Andrejs Vīksna) dzejas un prozas priekšlasījumos. Pēc tam klātesošie tika iesaistīti Liepājas teātra aktiera Ērika Vilsona monoizrādē, kas bija izveidota pēc R. Blaumaņa noveles „Nezāle” motīviem. Savukārt pēc otrās konferences dienas dalībnieki devās uz Roberta Mūka memoriālā muzeja atklāšanas pasākumu pēc tā renovācijas Galēnos, Riebiņu novadā.

Šobrīd tiek gatavots konferences rakstu krājums.

Pateicoties valsts pētījumu programmas „Letonika – Latvijas vēsture, valodas, kultūra, vērtības” apakšprojektam „Vērtību aspekti Letonikā” (koordinatore: Ilga Šuplinska), bija iespējams pieteikt un organizēt **XII starptautiskajā baltistu kongresā** Viļņas Universitātē (2015. gada 28.–31. oktobrī, <http://www.baltistikongresas.flf.vu.lt/index.php/lv/par-kongresu>) **sekciju „Globalizācija un reģionālisms – valodu un kultūru mijiedarbības globālais raksturs”** (vad.: profesore S. Lazdiņa, profesore I. Šuplinska).

Sekcijā tika nolasīti 13 referāti, prezentējot Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, ASV, Krievijas, Itālijas Kongress u. c. valstu pieredzi globalizācijas elementu pētniecībā. RA pārstāvēja REGI humanitārā virziena pētnieki: S. Lazdiņa, I. Gusāns, S. Pošeiko, I. Šuplinska, A. Kļavinska, S. Ūdre, V. Malahovskis, A. Juško-Štekele.

Projekti

<http://langoer.eun.org>

Kopš 2014. gada RA tiek realizēts projekts, kas paredz aktivitātes, lai aktivizētu mazāk lietotās valodas, īpaši valodas un izglītības politikas jomā (projekta aprakstu sk.: <http://langoer.eun.org/>). Projekta vadošais partneris ir Nīderlande, Frīzu Akadēmija.

2015. gadā būtiskākie projekta rezultāti ir saistīti ar skolotāju tālākizglītības kursu organizēšanu. Projektā tika plānota viena skolotāju grupa – līdz 40 cilvēkiem. Tā kā tika saņemts ap 80 pieteikumu, tika lemts izveidot divas skolotāju grupas, viena no tām kursu apguva 2015. gada martā, otra – aprīlī, maijā abu grupu skolotāji prezentēja savus individuālos darbus. Tā bija skolotāju kompetences paaugstināšana digitālo rīku apgūvē, lai ar dažādu datorprogrammu palīdzību varētu izveidot atraktīvus, skolēniem un pašiem skolotājiem baudāmus mācību materiālus novadmācības, latviešu valodas u. c. mācību priekšmetu mācīšanā. Tā bija nelielu videofilmu veidošana par dzimto skolu, pagastu, pilsētu; subtitru rakstīšana, īpaši

populārām latgaliešu dziesmām, bet arī mulfilmām un izglītojošiem sižetiem; tekstu pievienošana fotogrāfijām, veidojot nelielus foto stāstus par klasē realizētiem projektiem u. tml.

Otrs temats, kas īpaši tika uzsvērts kursu laikā, bija brīvpieejas mācību resursi tīmeklī (OER – *Open Educational Resources*). Skolotājiem tika rādīti repozitoriji latviešu valodas un latgaliešu literārās valodas apguvei. Kursanti, darbojoties katrs ar savu datoru, izmēģināja gan spēles, gan iepazīnās ar mājaslapām, gan izmēģināja uzdevumu pildīšanu, iejūtoties skolēnu lomā. Paralēli tematam par OER skolotāji tika iepazīstināti arī ar plaģiāta jautājumiem, proti, brīvpieejas licenču veidiem. Kursu noslēgumā tika saņemts daudz pozitīvu vērtējumu; ieskatam tikai viens, kas noteikti dod iedvesmu strādāt arī turpmāk: „...atklāju, ka ir daudz interesantu lietu, ko var JOPROJĀM iemācīties no dzimtās augstskolas pasniedzējiem”.

Visu sešu valstu kursu rezultāti un retāk lietoto valodu loma izglītībā un sabiedrībā kopumā – pamatā šie divi jautājumi tika apspriesti seminārā, kas oktobra sākumā notika Nīderlandē, Frīzu Akadēmijā (*Open Learning in Minority Languages: Chances and Perspectives*). No RA piedalījās arī visas projekta dalībnieces: S. Lazdiņa, I. Šuplinska un S. Pošeiko. Detalizētāku ieskatu seminārā aplūkotajos jautājumos, kas tiek skatīti arī visa projekta laikā (2014–2016), var gūt, noklausoties interviju: <http://padlet.com/alacre/langoer1015/wish/74251344>.

Sanita Lazdiņa,
LangOER projekta Latvijas grupas vadītāja

Eiropas Ekonomikas zonas finanšu instrumenta programmas “Pētniecība un studijas” aktivitātes “Pētniecība” projekts “Dzimumsocialitāte kultūras un varas mijattiecībās: Latvijas un Norvēģijas diversitātes” (Nr. NFI/R/2014/061) tiek īstenots arī RA no 2015. gada septembra.

Sadarbībā ar projekta vadošo partneri Latvijas Universitāti (LU, zinātniskā vadītāja profesore Ausma Cimdiņa) un Dzimumsocialitātes pētījumu centru (STK) Oslo Universitātē RTA humanitārā virziena pētnieces (profesore I.Šuplinska, asociētā profesore A. Juško-Štekele) ir aktualizējušas dzimumsocialitātes jautājumus etniskajos un nacionālajos diskursos.

Projektam ir vairāki apakšmērķi, kas veicinātu gan sabiedrības informētību un izpratni par dzimumsocialitātes jautājumiem, rosinātu feminisma/ dzimumsocialitātes pētījumus iekļaut augstskolu studiju programmās starpnozaru dimensijā, nodrošinātu politisko, sociālo un akadēmisko dzimumsocialitātes diskursa ilgtspēju Latvijas

sabiedrības pilsoniskajā kultūrā.

Projektā iesaistītie pētnieki kopš pagājušā gada septembra strādā pie diviem pamatuzdevumiem. Pirmkārt, katram pētniekam ir sava individuālā pētījuma tēma, kas, iekļaujoties kopējā projekta problemātikā, atklāj dzimumsocialitātes jautājumu izpratni kultūrā un sabiedrībā. Otrkārt, veido pamastruktūru dzimumsocialitēts terminoloģijas vārdnīcai, kurā varētu būt iekļauti ap 100 svarīgu jēdzienu, kas ļauj izprast dzimumsocialitātes, vēsturi, teoriju, perspektīvas un atklāt Latvijas un Norvēģijas pieredzes specifiku šajos jautājumos.

Jāpiebilst, ka projekta gaitā tiks veikta arī kvantitatīvā un kvalitatīvā anketēšana un intervēšana, noskaidrojot sabiedrības viedokli un informētību par dzimumsocialitātes jautājumiem. RA pētnieces jau ir izstrādājušas anketu, kas palīdzēs noskaidrot respondent viedokli par dzimuma lomām, stereotipiem svētku koncepta sakarā.

Projekta kopējais izmaksas 283 030 EUR, no kurām 85,2% ir Norvēģijas finanšu instrumenta līdzfinansējums, 10% valsts budžeta finansējums un 7,5% iesaistīto institūciju finansējums. Īstenošanas termiņš: 01.05.2015.–30.04.2017.

Ilga Šuplinska,
projekta koordinatore RA

Kultūras ministrija

Sadarbībā ar Rēzeknes Latgaliešu kultūras biedrību RA realizē Kultūras ministrijas finansētu **Latvijas valsts simtgades projektu „Latgales apvienošanās kongresam 100”**, nodrošinot vairāku konceptuāli svarīgu pasākumu īstenošanu līdz kongresa simtgadei 2017. gadā.

Proti: konkursa „Muna sāta, škola, pograsts/ piļsāta 1917.–2015. godi” organizēšanu, N. Rancāna balvas izsludināšanu un balvas pasniegšanas ceremonijas rīkošanu; pētnieciskā darba veikšanu par Latgales apvienošanās kongresu; kā arī datorspēles par Latgales vēsturi koncepcijas un tehniskās specifikācijas izstrādi.

Projektā iesaistīti RA virziena „Valoda un kultūra” studējošie, kā arī vēstures pētnieks V. Malahovskis, projektu koordinators RA M. Igaveņš. Sadarbība tiks turpināta arī nākamajā gadā.

Ilga Šuplinska,
projekta vadītāja

Prakses

No 2015. gada 25. jūnija līdz 1. jūlijam RA docētāji, studenti, Pleskavas Valsts universitātes pārstāvji, postfolkloras grupa „Rikši” piedalījās **folkloras praktikumā** (vad. – prof. I. Šuplinska) **Dagdas novadā**. Praktikumā tematika bija senie amati; mērķis – apzināt, vākt un vēlāk arī sistematizēt savāktos folkloras materiālus, parādīt, ka seno amatu prasmes ir palikušas un mūsdienās attīstās vairākās amatniecības nozarēs.

Pateicoties sadarbībai ar Dagdas novada domi, Folkloras centra vadītāju Intu Viļumu, praktikuma norises laiks bija visai noslogots. Papildus ierastajām vizītēm pie teicējiem tika sarīkots koncerts vietējiem iedzīvotājiem, kā arī vakarēšanas pasākums Lubāna pilskalnā kopā ar Dagdas novada folkloras kopām: <http://www.dagda.lv/otherpages/visas-zinas/browse/9/backto/15/article/dagdas-tv-ra-folkloras-ekspedicija-dagda.html>.

Šobrīd rit materiālu sakārtošanas un sistematizēšanas darbs.

Gusāns Ingars (dz. 1974) –

Dr. philol., literatūrzinātnieks. Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskā institūta vadošais pētnieks.
ingars.gusans@ru.lv

Juško-Štekele Angelika (dz. 1968) –

Dr. philol., folkloriste. Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskā institūta vadošā pētniece, asociētā profesore.
angelika.jusko-stekele@ru.lv

Kalvāne Skaidrīte (dz. 1967) –

Dr. philol., literatūras vēsturniece. Rīgas Augstākā reliģijas zinātņu institūta asociētā profesore.
muosa@inbox.lv

Kļavinska Antra (dz. 1972) –

Dr. philol., valodniece. Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskā institūta pētniece, lektore.
antra.klavinska@ru.lv

Kovaļevska Otilija (dz. 1964) –

Mg. ģeogr., Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra, Ģeodēzijas un kartogrāfijas departamenta Toponīmikas laboratorijas leksikogrāfe.
otilija.kovalevska@lgia.gov.lv

Lazdiņa Sanita (dz. 1969) –

Dr. philol., valodniece. Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskā institūta vadošā pētniece, profesore.
sanita.lazdina@ru.lv

Malahovskis Vladislavs (dz. 1965) –

Dr. hist., vēsturnieks. Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskās institūta vadošais pētnieks, asociētais profesors.
vladism@inbox.lv

Pošeiko Solvīta (dz. 1985) –

Dr. philol., Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskā institūta zinātniskā asistente.
solvita.poseiko@gmail.com

Šuplinska Ilga (dz. 1970) –

Dr. philol., literatūrzinātniece. Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskā institūta vadošā pētniece, profesore.

ilga.suplinska@ru.lv

Ūdre Sandra (dz. 1974) –

Mg. philol., Rēzeknes Augstskolas Reģionālistikas zinātniskā institūta zinātniskā asistente, Daugavpils Universitātes valodniecības doktorante.

sandraiudrei@inbox.lv

Iļona Vilcāne (dz. 1981) –

Mg. philol., Latvijas Universitātes valodniecības doktorante.

ilona.vilcane@gmail.com

Gusāns Ingars (born 1974) –

Dr. philol., literary scholar. Senior Researcher in the Research Institute for Regional Studies at Rēzekne University College.

ingars.gusans@ru.lv

Juško-Štekele Angelika (born 1968) –

Dr. philol., folklorist. Senior Researcher in the Research Institute for Regional Studies, Associate Professor at Rēzekne University College.

angelika.jusko-stekele@ru.lv

Kalvāne Skaidrīte (born 1967) –

Dr. philol., literary historian. Associate Professor at Riga Higher Institute of Religious Sciences.

muosa@inbox.lv

Kļavinska Antra (born 1972) –

Dr. philol., linguist. Researcher in the Research Institute for Regional Studies, Lecturer at Rēzekne University College.

antra.klavinska@ru.lv

Kovaļevska Otilija (born 1964) –

Mg. geogr., Lexicographer of the Laboratory of Toponymy, Department of Geodesy and Cartography, Latvian Geospatial Information Agency.

otilija.kovalevska@lgia.gov.lv

Lazdiņa Sanita (born 1969) –

Dr. philol., linguist. Senior Researcher in the Research Institute for Regional Studies, Professor at Rēzekne University College.

sanita.lazdina@ru.lv

Malahovskis Vladislavs (born 1965) –

Dr. hist., historian. Senior Researcher in the Research Institute for Regional Studies, Associate Professor at Rēzekne University College.

vladism@inbox.lv

Pošeiko Solvīta (born 1985) –

Dr. philol., Research Assistant in the Research Institute for Regional Studies at Rēzekne University College.

solvita.poseiko@gmail.com

AUTHORS

Šuplinska Ilga (born 1970) –

Dr. philol., literary scholar. Senior Researcher in the Research Institute for Regional Studies, Professor at Rēzekne University College.

ilga.suplinska@ru.lv

Ūdre Sandra (born 1974) –

Mg. philol., Research Assistant in the Research Institute for Regional Studies at Rēzekne University College. PhD student of linguistics at Daugavpils University.

sandraiudrei@inbox.lv

Iloņa Vilcāne (born 1981) –

Mg. philol, PhD student of linguistics at the University of Latvia.

ilona.vilcane@gmail.com

IZDOŠANAS PRINCIPI

Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls, kas publicē pētnieciskus darbus literatūrzinātnē, valodniecībā, folkloristikā, vēsturē, kultūras vēsturē, kulturoloģijā, filozofijas vēsturē, kā arī starpnozaru pētījumus, ja to tematika ir saistīta ar Latgales reģiona izpēti, novatoru teorētisku vai metodoloģisku koncepciju humanitāro zinātņu attīstībā.

Iesniegtajiem **materiāliem ir jābūt oriģināliem**, t. i., tie nedrīkst būt publicēti iepriekš vai paredzēti publicēšanai citos izdevumos. Raksta valoda – latviešu, latgaliešu, angļu, krievu. Katru manuskriptu **anonīmi pārskata divi vai vairāki zinātniskā rakstu krājuma redkolēģijas eksperti**, kas akceptē zinātniskās terminoloģijas kvalitāti un iesniegto materiālu oriģinalitāti. Manuskripts pēc publicēšanas autoram netiek atdots.

Manuskripts publicēšanai krājumā ir iesniedzams latviešu, latgaliešu, krievu vai angļu valodā. Tas ir jānoformē atbilstoši izvirzītajām prasībām un jāiesniedz elektroniskā formātā, pievienojot raksta izdruku.

Manuskripta struktūra: autors (vārds, uzvārds), iesniedzēja institūcija, valsts, raksta virsraksts, anotācija, atslēgas vārdi raksta valodā, kopsavilkums un atslēgas vārdi (angļu valodā, sk. skaidrojumu tālāk tekstā); raksta struktūrā ir jāievēro šāda secība: ievads, darba mērķis, materiāls un metodes, rezultāti, secinājumi un literatūras saraksts.

Anotācijas struktūra, apjoms: darba mērķis, izmantotā metode, būtiskākie secinājumi (*500 zīmju*). Ja raksts iesniegts krievu vai angļu valodā, tad arī latviešu valodā.

Atslēgas vārdi: pieci līdz septiņi pētījuma izpratnei svarīgākie termini, vārdu savienojumi vai personvārdi. Tiem jābūt raksta valodā un angļu valodā. Ja raksts iesniegts krievu vai angļu valodā, tad arī latviešu valodā.

Kopsavilkuma struktūra, apjoms: raksta nosaukums angļu valodā (vai latviešu valodā, ja raksts ir iesniegts angļu vai krievu valodā), ievads, darba mērķis, materiāli un metodes, rezultāti, secinājumi (4000–6000 zīmju). Kopsavilkums – angļu valodā.

Raksta beigās ir minami šādi dati: autora akadēmiskais amats, zinātniskais grāds, vārds, uzvārds, dzimšanas gads, raksta autora pārstāvētā institūcija, elektroniskā pasta adrese; pievienojams autora foto (JPG. formātā, ne mazāks par 1 MB).

Noformējuma prasības: raksta apjoms – līdz 15 lappusēm (kopā ar literatūras sarakstu). Rakstam ir jābūt sagatavotam A4 formātā, izvietotam vienā kolonnā, ievērojot šādus parametrus: attālums no augšas, no apakšas, no labās malas – 2 cm, no kreisās malas – 3 cm, teksta redaktors – *Word*, burtveidols – *Times New Roman*,

burtu lielums – 12 pt, atstarpes starp rindām – 1,5.

Tabulas, diagrammas un kartes ir iesniedzamas atsevišķā failā melnbaltā variantā ar nosaukumiem latviešu un angļu valodā. Tabulu arābiskās numerācijas atsauce tekstā ir obligāta. Tabulu izmēri nedrīkst pārsniegt A4 formāta lapu. Piemēri tekstā ir dodami kursīvā, kam nepieciešamības gadījumā seko tulkojums vai skaidrojums, kas rakstāms starp vienpēdiņām.

Teksta daļu parametri:

Autora vārds, uzvārds.....	12 pt, Bold
Iesniedzēja institūcija, valsts	12 pt, Normal
Raksta nosaukums (latviešu un angļu valodā)	14 pt, Bold, All Caps
Anotācija	12 pt, Italic
Kopsavilkums	12 pt, Italic
Raksta teksts	12 pt, Normal
Literatūra	10 pt, Normal
Ziņas par autoru	10 pt, Normal

Citāti tekstā ir dodami kursīvā. **Atsauces** tekstā ir jānorāda, ierakstot apaļajās iekavās autora (redaktora, sakārtotāja) uzvārdu, darba publicēšanas gadu un vajadzīgo lappuses numuru, piemēram, (Valeinis1991: 101). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gadskaitļa ir jāpievieno burti *a, b* utt. Literatūras sarakstā ir norādāmi visi darbi, uz kuriem ir atsaucies autors. Literatūras saraksts ir kārtojams alfabēta secībā pēc autoru vai redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Tas attiecas arī uz elektronisko resursu izmantojumu. Piemēri:

Atsevišķs izdevums:

Omārova, Santa (1996). *Cilvēks dzīvo grupā*. Rīga: Kamene.

Край, Георгий С. (2000). *Психология развития*. Санкт-Петербург: Питер.

Rakstu krājums:

Lazdiņa, Sanita (sak., 2008). *Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi: starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

Hatton, Roger (ed., 1999). *Louis XIV and Absolutism*. Plymouth: Macmillan Press.

Raksti žurnālos, avīzēs un rakstu krājumos:

Pučure, Indra (2003). 5–6 gadus vecu bērnu fiziskās aktivitātes. *Es gribu iet skolā: rokasgrāmata skolotājiem*. Rīga: SIA „Puse plus”. 93–103.

Millers, Tenis, Cimmermanis, Sigurds (2003). Skolotājs un novadpētnieks Arnolds Štokmanis. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 57 (3/4). 58–68.

Huston, Tony, Levinger, Georg (1978). Interpersonal Attraction and Relationships. *Annual Review Psychology*, 17. 116–124.

Kočāne, Inta (2001). Psiholoģija vecākiem. *Diena*, 23. 1.

PUBLISHING PRINCIPLES AND GUIDELINES FOR SUBMISSIONS

Via Latgalica is a journal of the humanities which publishes research papers in literature, linguistics, folklore studies, history, cultural history, cultural studies, history of philosophy, as well as in borderline sciences, if their topics concern the region of Latgale, or if they deal with innovative theoretical or methodological concepts in the development of the humanities.

Materials for publication have to be original works, i. e., they should not have been published before and they should not be intended for publication in other titles. The languages of publication are Latvian, Latgalian, Russian and English. Each manuscript will be reviewed **anonymously by two or more experts of the editorial board for the collection of scientific articles**, who will verify the quality of the scientific terminology and the originality of the suggested materials. The manuscript shall not be returned to the author after publication.

Manuscripts intended for publication in the collection shall be written in Latvian, Latgalian, Russian or English. They have to correspond to the requirements mentioned above and shall be submitted electronically. In addition, a printed version of the paper shall be submitted.

Structure of the manuscript: the author's name and surname, the institutional affiliation, the country, the title of the paper, an abstract in the language of the paper and a summary in English. The paper shall be structured in the following order: introduction, objective of the work, materials and methods, results, conclusions and a list of references.

Structure and length of the abstract: objective of the work, methods, important conclusions (*500 characters*). The abstract is to be written in the language of the paper and in Latvian if the paper is submitted in English or Russian.

Key words: 5–7 in the language of the paper and English and in Latvian if the paper is submitted in English or Russian.

Structure and length of the summary: title of the paper in English (or in Latvian if the paper is submitted in English or Russian), introduction, objective of the work, materials and methods, results, conclusions (4000–6000 characters). Summary language – English.

At the end of the paper the following should be mentioned the author's academic position, his (her) scientific degree, name and surname, dzimšanas gads, institutional affiliation, e-mail address, and a photo of the author (JPG format, no smaller than 1 MB, sent in a separate file)

Design requirements: volume of the paper shall be up to 15 pages (including the

list of literature and summary intended for translation into English or Latvian). The text shall be organized on an A4 sheet of paper in one column and meet the following parameters: margins from the top, from the bottom, from the right – 2 cm, from the left – 3 cm, text redactor – *Word*, font – *Times New Roman*, font size – 12 pt, line spacing – 1,5.

Tables, diagrams and charts shall be made available on separate file in black and white with titles in Latvian and English. Reference of the tables in the text using Arabic numeration is compulsory. The size of a table shall not exceed an A4 sheet of paper. Examples within the text shall be given in italics, followed where necessary by translations or explanations, which shall be written in inverted commas.

Parameters for the parts of the text:

Author's name, surname	12 pt, Bold
Institutional affiliation of an applicant, country..	12 pt, Normal
Title of the paper (in Latvian and English).....	14 pt, Bold, All Caps
Abstract.....	12 pt, Italic
Summary for translation.....	12 pt, Italic
Text of the paper	12 pt, Normal
List of references	10 pt, Normal
Information about the author	10 pt, Normal

Use *italics* for quotations. When including references in the text, it is necessary to put the author's (editor's, compiler's) surname, the year of publication and the corresponding page number into round brackets, e. g., (Valeinis1991: 101). If there are references to more than one publication by the same author in one year, the letters *a*, *b* etc. shall be added after the year. The list of references has to contain all the sources, the author has referred to. The list of references shall be arranged in alphabetical order of the authors' or editors' surnames and has to contain complete bibliographic information. The same shall apply to electronic resources.

Examples:

Monographs:

Coulmas, Florian (2005). *Sociolinguistics. The study of speakers` choices*. New York: Cambridge University Press.

Край, Георгий С. (2000). *Психология развития*. Санкт-Петербург: Питер.

Collections of articles:

Lazdiņa, Sanita (sak., 2008). *Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi: starptautiskās zinātniskās konferences materiāli*. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

Hatton, Roger (ed., 1999). *Louis XIV and Absolutism*. Plymouth: Macmillan Press.

Articles in magazines, newspapers and collections of articles:

Rosendal, T. (2009). Linguistic Markets in Rwanda: Language Use in Advertisements and on Signs. *Journal of Multilingual and Multicultural*

Development 30 (1). 19–39.

Adamson, John, & Fujimoto-Adamson, Naoki (2012). Translanguaging in Self-access Language Advising: Informing Language Policy. *SiSAL Journal. Studies in Self-Access Learning Journal*, 3(1), 59–73. http://sisaljournal.org/archives/march12/adamson_fujimoto-adamson/, sk. 09.09.2015.

Huston, Tony, Levinger, Georg (1978). Interpersonal Attraction and Relationships. *Annual Review Psychology*, 17. 116–124.

Kočāne, Inta (2001). Psiholoģija vecākiem. *Diena*, 23. 1.

VIA LATGALICA
Humanitāro zinātņu žurnāls
VII 2015
Iespiests SIA „Latgales druka”

Reģionālistikas zinātniskais institūts
Rēzeknes Augstskola
Atbrīvošanas aleja 115
Rēzekne, LV-4600, Latvia

RĒZEKĻNES AUGSTSKOLA
WWW.RU.LV

